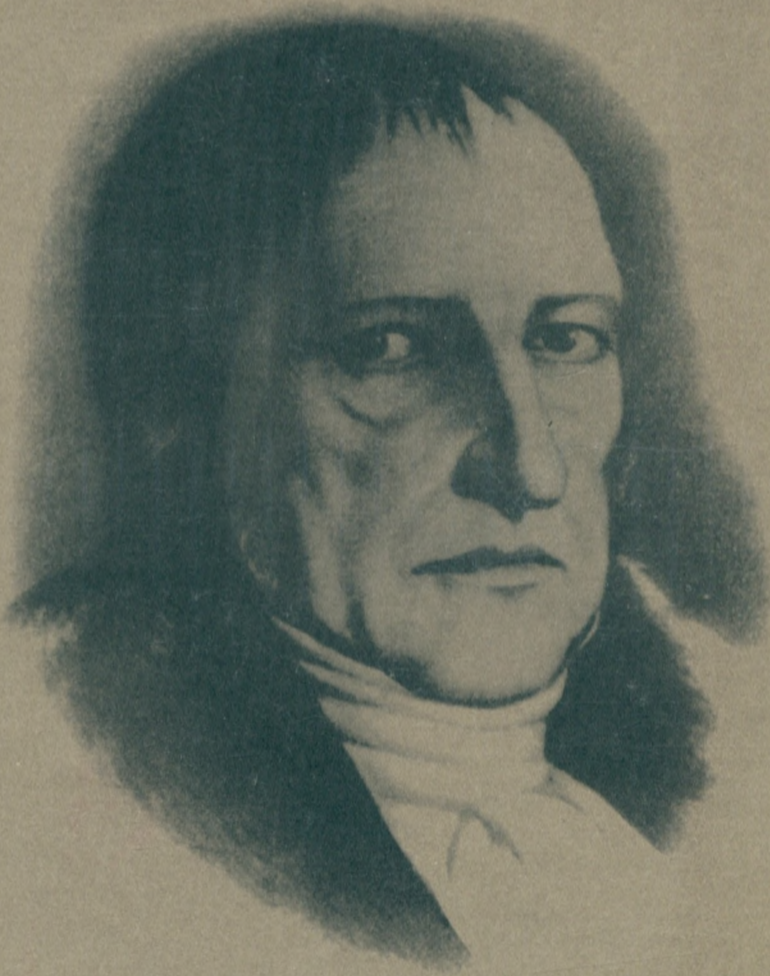
SILUETAI

A. Gulyga

HĖGELIS

A. Gulyga

HĖGELIS

A. Gulyga

HĖGELIS

Iš rusų kalbos vertė
RAMUTĖ RYBELIENĖ

VILNIUS
„MINTIS“
1984

Арсений Гулыга
ГЕГЕЛЬ
Москва, «Молодая гвардия», 1970

$G\frac{4702010200-400}{M851(08)-84}$ р—83

Dar niekada nuo to laiko, kai žmonės mąsto, nebuvo tokios visa apimančios filosofijos sistemos kaip Hėgelio sistema.

F. Engelsas

Pirmas skyrius

LAISVĖS MEDIS

Iš pradžių buvo darbas.
Gėtė

Štutgarto miestas sujudęs. Sekmadienį, liepos trečiąją, naktį atsitiko kažkas nepaprasta. Beje, niekas gerai nežino, kas. Pasakojama, kad matę, kaip gatvėmis pravažiavęs liepsnos apimtas ekipažas, kuriame sėdėję žmonės ir juokęsi. O tarp jų, sako, pats ponas velnias. Išsigandę miesčionys kreipėsi pagalbos į armiją. Karininkas, budėjęs įguloje, sukėlė aliarmą. Kareiviams duotas įsakymas: jei piktoji dvasia vėl pasirodytų, ją sulaikyti ir pristatyti į sargybos būstinę. Bent jau taip pasakojama...

Šių kalbų klausosi berniukas. Jis šypsosi: jam greitai sueis penkiolika metų, ir jis jau seniai netiki velniu. Be to, jis puikiausiai žino, kas atsitiko iš tikrųjų. Apie tai parašyta jo dienoraštyje: „Ponas Tiurkheimas surengė koncertą, kuris sutraukė daug klausytojų. Jis tęsėsi iki antros valandos nakties; kad svečiai neklaidžiotų tamsoje, juos išvežiojo į namus fakelų apšviestais ekipažais. Tai bent piktoji dvasia. Cha! Cha! Cha! O laikai! O papročiai! Ir šitai dedasi 1785 metais“.

Berniukas prisimena kitą atsitikimą, kai pašto karietos keleiviai, penki ar šeši žmonės, tvirtino, kad važiuojant juos lydėjęs pašto tarnautojas be galvos. Iki pat miesto vartų jis jojęs ant arklio, o galvos kaip nebūta. Ir šitai pasakoja išsimokslinę žmonės, užimantys administracinius postus. Beje, ko jis stebisi? Juk tik prieš devynerius metus Niurnberge buvo išleista knyga iškalbingu pavadinimu: „Nuodugnus ir išsamus velnio buvimo ir veiklos įrodymas“. O dar prieš metus Kemp-

tene sudegino raganą. Tiesa, nuo to laiko nieko panašaus nėra atsitikę, bet kas gali laiduoti, kad tai niekada nepasikartos? Visų lūpose žodis „švietimas“, tačiau ne anksčiau kaip prieš trejus metus čia, Štutgarte, hercogas Karlas Eugenijus Viurtembergietis, grasindamas areštu, uždraudė gaišti laiką literatūrai pulko medikui Frydrichui Šileriui. O Asbergo kalėjime iki šiol kalinamas poetas Šubartas, įmestas į jį be teismo ir tardymo. Ir tokie dalykai dedasi ne tik Viurtemberge; kiekvienoje vokiečių nykštukinėje valstybėje (jų yra apie pusketvirto šimto) — savas despotas, sava savivalė, sava tamsybė. Apie visa tai berniukas, tiesa, kol kas dar nesusimąsto. Jis — valdžiai ištikimas gimnazistas, tvirtai įsitikinęs esamos tvarkos protingumu.

Jo vardas Vilhelmas. Georgas Vilhelmas Frydrichas Hėgelis. Jis — Georgo Liūdvigo Hėgelio, iždinės sekretoriaus, gerbiamo Štutgarto biurgerio, sūnus. Tėvas mano, kad mokyklinių žinių nepakanka, ir, nors Vilhelmas gerai mokosi visus dalykus ir, pereidamas iš klasės į klasę, visada apdovanojamas, pas jį į namus ateidinėja mokytojai.

Vilhelmas daug skaito. Kišenpinigius jis išleidžia knygoms. Didelį malonumą jam teikia lankymasis hercogo bibliotekoje. Pašaliniams ji atvira trečiadieniais ir šeštadieniais nuo dviejų iki penkių. Erdviame kambaryje stovi ilgas stalas, kiekvienam skaitytojui padėta rašalo, plunksna, popieriaus. Lapelyje reikia parašyti knygos pavadinimą, ir patarnautojas tuoj pat ją jums atneš. Kai Vilhelmas pirmą kartą čia pateko, jis pasiėmė Batės veikalo „Bendrasis dailiųjų menų principas“ vertimą į vokiečių kalbą ir perskaitė skyrių apie epinę poeziją.

Jis mėgsta rimtas knygas, ir netgi jau turi savą darbo su jomis stilių. Iš to, ką perskaitė, jis daug ką išsirašo į atskirus lapus, kuriuos suskirsto į skyrelius: filologija, estetika, fiziognomika, aritmetika, geometrija, psichologija, istorija, teologija, filosofija. Kiekviename skyriuje laikomasi abėcėlinės tvarkos. Viskas sudėta į aplankus, ant kurių užklijuotos etiketės, tad reikalingą

išrašą galima lengvai surasti. Tie aplankai lydės jį visą gyvenimą.

Iš knygų galima pasisemti gilių minčių. Štai, pavyzdžiui, dėmesio vertas samprotavimas apie vystymosi eigą: „Nei žmonių giminės darbuose, nei pažiūrose didžios revoliucijos niekada neįvyksta be pasirengimo, jų taip niekada ir nevadintų, jeigu įsižiūrėtų į tolydžią pasikeitimų eilę. Nepasakysi, kad žmonėms, kurie vadinami išradėjais, trūktų talento ir genialumo, bet kartu yra aišku, jog žmogus, žinantis mokslo būklę išradimo momentu, kur kas mažiau juo stebisi negu tas, kuris žiūri į išradimą kaip į kažką neparengta. Šviesūs protai vienas po kito kiekvienas padaro kokį nors nedidelį atradimą, ko nors pasiekia moksle, suteikia jam naują kryptį. Apie tai paprastai mažai žinoma, ypač kol visa tai lieka tam tikro mokslo ribose. Bet štai pasirodo mąstytojas, prieš kurio akis yra visi tie atradimai, ir jis tarsi susumuoja juos, jis pasirodo tuo momentu, kai minties judėjimas užsibaigia tam tikrame taške, atveriančiame naujus kelius į naujas sritis. Vadinasi, jis žengia tik vieną žingsnį kaip ir jo pirmtakai, bet žengia jį paskutinis, ir kadangi kaip tik jis pasiekia tikslą, tai mato tik jį vieną, nesusimąstydami apie tai, kaip arti tikslo jis jau buvo tada, kai pradėjo. Žmoguje, gamtoje, sieloje vyksta nuolatinis augimas, vystymasis". Vėliau šios mintys išsilies į darnią teoriją apie kiekybės perėjimą į kokybę. Bet kol kas prieš mus tik išrašas iš anoniminio autoriaus, be to, tik perpasakojančio kažkokio Abrahamo Kestnerio paskaitas.

Jaunojo Hėgelio namų bibliotekoje saugomas Šekspyro tomelis vokiečių kalba, padovanotas mokytojo pirmaisiais mokykliniais metais. Knygoje įrašas: „Dabar tu dar nesupranti jo, bet greitai išmoksi". Nuo to laiko praėjo jau dešimt metų. Ar išsipildė Leflerio pranašystė? Sunku pasakyti. Šiaip ar taip, grožinės literatūros atžvilgiu jaunuolis negali pasigirti nei skoniu, nei erudicija. Hėgelio vaikystės ir paauglystės metai — vokiečių poezijos ir prozos audringo klestėjimo laikotarpis. Vienas po kito gimsta šedevrai: „Emilija Galoti", „Ge-

cas fon Berlichingenas", „Jaunojo Verterio kančios", „Natanas Išmintingasis", „Plėšikai". Baigdamas mokyklą, būsimasis filosofas dar nebuvo susipažinęs su šiais kūriniais. Knyga, nuo kurios jis negali atsitraukti — Johano Hermeso „Sofijos kelionė iš Mėmelio į Saksoniją", vienas iš silpniausių ir nuobodžiausių tuometinės literatūros gaminių, romanas iš šešių išsipūtusių tomų, kuriame smulkiai aprašinėjami monotoniški kasdienio filisterių gyvenimo vaizdai. Kuo galėjo patraukti Hėgelį ši knyga? Matyt, jis pats turi kažką kasdieniška ir filisteriška.

Iš tiesų vėl atsiverskime jo dienoraštį: „*Ketvirtadienis, liepos 14-oji.* Ponas profesorius Abelis ir ponas profesorius Chopfas pagerbė savo apsilankymu mūsų kompaniją. Mes vaikštinėjome su jais (!) ir klausėmės jų pasakojimų apie Vieną. *Penktadienis, liepos 15-oji.* Aš vaikštinėjau su ponu profesoriumi Klesu. Mes skaitėme Mendelsono „Fedoną"... *Šeštadienis, liepos 16-oji.* Šiandien mirė ponas miesto raštininkas Klepfelis, nors visi manė, kad jis sveiksta. Jis paliko devynis vaikus, iš kurių vienas prieš aštuonias dienas buvo paskirtas į jo vietą, o kitas praėjusį rudenį įstojo į vienuolyną. *Antradienis, liepos 18-oji.* Šiandien mirė ponas vyriausybės patarėjas ir slaptasis sekretorius Šmidlinas, valgydamas nuo apopleksijos, kai norėjo paimti šaukštą".

Praverskime keletą puslapių. Hėgelį kartu su kitais pavyzdingais mokiniais iškvietė į pedagogų tarybą. „Į mus kreipėsi, rimtai ragindami apsaugoti mūsų bičiulius nuo netikusių žaidimų ir blogos draugijos. Čia susidarė vyriškos lyties 16—17 metų ir moteriškos — 11—12 metų jaunuolių kompanija... Vyrai (!) linksminasi su merginomis, ištvirksta ir kuo beprasmiškiausiai leidžia laiką".

„Tada niekas nenujautė,— rašo Hėgelio biografas Kunas Fišeris,— kad tame neišvaizdžiame jaunuolyje, įnikusiame į tokį prastą romaną, slypi didis mąstytojas, kuriam lemta tapti pirmuoju amžiaus filosofu".

Beje, tai ne visai tiesa. Ant vieno iš Hėgelio rašinių, parašytų baigiamojoje klasėje, kaip įvertinimas užrašyti lotyniški žodžiai: „Felix futurorum omen". Tai reiškia:

„Laimingas ateities ženklas“. Rašinys pavadintas „Apie kai kuriuos būdingus senovės poetų skirtingumus“. Reikia pasakyti, kad kiek Hėgelis nenusimano apie šiuolaikinę literatūrą, tiek gerai išmano antikinę. Jis žavisi Sofoklio ir Euripido tragedijomis, verčia Epiktetą ir Longiną, ir jam nesunku sukurti panegiriką senovės autoriams. Prieš metus mokykliniame rašinyje „Apie graikų ir romėnų religiją“ jis dėstė grynai racionalistinį požiūrį į antiką. Jis rašė apie graikų prietaringumą, įsišaknijusį dėl nepakankamo švietimo. Kartu darbo pabaigoje nuskambėjo ir kritinių gaidų apie dabartį. Iš senovės istorijos galima rimtai pasimokyti, pamatyti, kaip įprasta žmogui pagal susiklosčiusią tradiciją didžiausią beprasmybę pateikti kaip protą, o gėdingas kvailystes — kaip išmintį. „Tai turi sužadinti mūsų budrumą paveldėtų ir toliau plėtojamų pažiūrų atžvilgiu, patikrinti net tas, dėl kurių mums nekyla net šešėlio įtarimo, kad jos gali būti klaidingos ar tik pusiau teisingos“.

Rašinyje apie senovės poetus Hėgelis, tarsi plėtodamas šią idėją, kritikuoja naujausią literatūrą. Dabar, jo manymu, poetas neturi tokios plačios veiklos dirvos kaip senais laikais. Antikos autorių skiriamasis bruožas ir neabejotinas pranašumas yra paprastumas. Jų mintys pasisemtos ne iš knygų, o iš paties gyvenimo, iš gamtos. Jų rūpestis — atitikti tiesą, o ne įsiteikti publikos skoniui.

Čia, tiesa, nėra nieko originalaus. Po Vinkelmano, Lesingo ir Herderio žavėjimąsi antika perėmė visa vokiečių išsilavinusi visuomenė. Mokinys tik perteikė tai, ką buvo skaitęs. Bet padaryta šitai įtikinamai ir logiškai. Meilę senosioms kalboms ir senovės autoriams Hėgelis išsaugos ir vėliau.

Mokytojas patenkintas rašiniais ir nurodo tik autoriaus oratorines klaidas. Mat gimnazistai turi ne tik parašyti rašinį, bet ir perskaityti jį klasėje, o Hėgelis nepasižymi iškalbingumu.

Baigiantieji gimnaziją taip pat turėdavo pasakyti kalbą. Hėgelis pasirenka temą „Apie apgailėtiną menų ir mokslų būklę Turkijoje“. Anksčiau jis niekada nesidomėjo Rytais, ir dabar turkų jam prireikė tik kaip re-

torinės priemonės. Nupasakojęs apgailėtinus Osmanų imperijos reikalus, oratorius siūlo pažvelgti į gimtąjį Viurtembergą. Stulbinantis konstrastas! „Dabar mes suprasime, kokia laimė teko mūsų daliai, ir deramai vertinsime tai, kad gimėme valstybėje, kurios monarchas, įsitikinęs išsimokslinimo reikšmingumu ir visuotine mokslo nauda, padarė juos svarbiausiu savo rūpesčiu ir tuo taip pat pasistatė sau netrūnijantį paminklą, kuriuo nenuilsdami stebėsis dėkingi palikuonys". Tai pasakyta apie Karlą Eugenijų, Šilerio ir Šubarto persekiotoją, despotą ir soldafoną! Kaip vietinės kultūros klestėjimo pavyzdį oratorius nurodo jį išauklėjusią gimnaziją, jis išgarbina jos vadovybę, dėkoja mokytojams. Po to jis kreipiasi į draugus ir bičiulius, ragindamas juos suprasti, kokius liūdnus padarinius sukelia bet koks mokytojų ir viršininkų pamokymų nepaisymas.

Jeigu tą kalbą būtų pasakęs kas nors kitas, būtų galima įtarti, kad tai pasityčiojimas. Bet Hėgelis turi gerą vardą. Mes nežinome, ar jo įtaikūs žodžiai pasiekė jo šviesybės ausis; šiaip ar taip, hercogo stipendija universitete jam buvo užtikrinta. 1788 m. spalio mėnesį Tiūbingene jis įstoja į teologijos fakultetą.

Viurtembergo hercogystėje dvi aukštosios mokymo įstaigos: Karlo akademija Štutgarte, įkurta Karlo Eugenijaus rengti karininkams, medikams ir juristams (šią akademiją 1780 metais baigė Šileris), ir senas, įkurtas dar XV amžiuje, Tiūbingeno universitetas, kur mokosi daugiausia būsimieji pastoriai ir mokytojai. Studentų skaičius svyruoja nuo 200 iki 300. Teologijos skyrius, į kurį 1788 metų rudenį buvo priimtas Hėgelis, įsikūręs buvusiame vienuolyne. Ir tvarka čia vienuoliška: pagal komandą keliamasi, meldžiamasi, pusryčiaujama. Paskaitos, savarankiški užsiėmimai, pasivaikščiojimai — viskas griežtai reglamentuota. Už tvarkos pažeidimą — nuobaudos. Jeigu nusižengimas nelabai didelis, negauni vyno porcijos pietums, už rimtą nusikaltimą sodinama į karcerį. Mieste teologus vadina „juodaisiais"— tokia jų uniforminių drabužių spalva.

Būsimieji pastoriai mokomi jodinėti ir fechtuotis. Hėgelį fiziniai pratimai mažai težavi, jis kaip ir mokykloje su didesniu malonumu leidžia laiką prie knygos. Iš jo šaiposi, pravardžiuoja „senuku". Vieno iš mokslo draugų albume atsiranda karikatūra: susikūprinęs Hėgelis klibikščiuoja su ramentais, o po ja parašas: „Dieve, padėk senukui". Hėgelis neįsižeidžia, jo santykiai su visais geri, jį mėgsta, laiko patikimu draugu.

Jis kaip įmanydamas stengiasi neatsilikti nuo kitų: uosto tabaką, mėgsta išgerti, lošia kortomis, žaidžia fantais. Už tai, kad pavėlavo sugrįžti iš atostogų, patenka į karcerį. Kitą kartą, grįžęs į internatą įkaušęs, jis tik per stebuklą išvengia bausmės: draugai paslepia jį nuo auklėtojų. Kambario seniūnas įspėja: „Žiūrėk, Hėgeli, pragersi savo smegenis".

Į bičiulio albumą Hėgelis įrašo:

Tu laimingas, jei kely
Draugą susirast gali.
Bet triskart laimingas būtum
Mylimos bučiuodams lūpas.

(*J. Balčiaus* vertimas)

O kitoje pusėje: „Gerai baigėsi praėjusi vasara, o ši dar geriau. Pirmosios devizas buvo — vynas, šios — meilė! V. A.!" V. A. reiškia „Vivat Augusta!", Augusta Hėgelmėjer, teologijos profesoriaus duktė — pirmoji meilė.

Ji gyvena su motina name, kur įsikūrusi studentų užeiga. Kiekvieną vakarą mergina leidžiasi į rūsį, ir jai tenka praeiti pro staliukus. Studentai lūkuriuoja dailios merginos. Kartą jos garbei surengia balių. Hėgelis irgi dalyvauja. Bet, deja, jaunuolis nesulaukia atsako. Neapsukrus, senamadiškas, nerūpestingai apsirengęs, jis neturi pasisekimo tarp moterų.

Mokosi Hėgelis stropiai. Jo pirmas studentiškas rašinys, parašytas 1788 metų gruodžio mėnesį, iš esmės atkuria tai, ką jis prieš keletą mėnesių rašė gimnazijoje. Rašinio tema: „Apie kai kuriuos pranašumus, kuriuos mums teikia senovės graikų ir romėnų rašytojų klasikų skaitymas". Čia Hėgelis vėl kalba apie tai, kad senovės

poetai įkvėpimo semiasi iš gamtos, ir smerkia naujųjų laikų knyginę išmintį. Senovės autoriai pasižymi nepaprastu kalbos turtingumu. Antikinė literatūra — skonio ir grožio mokykla. Ypač naudinga skaityti senovės istorikus, kurių veikalai yra istorinio pasakojimo pavyzdys ir labai svarbūs suprasti žmonijos nueitam keliui. Žmonijos dvasia visais laikais vieninga ir skiriasi tik savo vystymosi sąlygų savitumu. Hėgelis vis labiau perima istorizmo idėjas, kurių prisodrinta to meto dvasinė atmosfera.

Pirmuosius mokslo metus Hėgelis baigia su puikia atestacija: „Ingenium bonum, diligens, mores boni" („Gabumai labai geri, stropus, elgesys labai geras"). Visus kitus dešimtį semestrų grafoje „Gabumai" bus rašoma „bonum",— „labai geri". Dėl elgesio, tai vietoj „labai geras" atsiras „recti" („geras"), paskui „probi" („patenkinamas") ir pagaliau „languidi" („silpnas"). Dabar prieš mus jau ne dorovingas gimnazistas. Beje, ir ne pašėlęs lėbautojas, kokių Tiūbingene daugybė ir koks jis galėjo tapti, bet netapo. Viskas kur kas rimčiau. Į Hėgelio gyvenimą įsiveržia nauji interesai: politika.

* *
*

1789 metų pavasarį iš Prancūzijos pradeda sklisti nerimą keliančios žinios: šalyje badas ir bruzdėjimai, karalius priverstas sušaukti Generalinius luomus, trečiasis luomas atsisako paklusti, liaudies deputatai pasiskelbia Nacionaliniu susirinkimu. Liepos 14-ąją paryžiečiai užima Bastiliją, revoliucija plinta po visą šalį. Rugpjūčio 26-ąją Nacionalinis susirinkimas priima Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją — dokumentą, suvaidinusį lemiamą vaidmenį epochos dvasiniame gyvenime.

Žmogaus teisių nežinojimas, nepaisymas arba niekinimas, buvo sakoma Deklaracijoje, yra vienintelė visuomeninių negandų priežastis. Todėl liaudies deputatai paskelbia šventas asmenybės teises — laisvę ir lygybę prieš įstatymą. Įstatymas gali uždrausti tik visuomenei žalingus veiksmus. Viskas, kas neuždrausta įstatymo, leista.

Niekas neturi būti persekiojamas dėl savo įsitikinimų; minčių ir įsitikinimų laisvė — viena iš brangiausių žmogaus teisių. Visuomenė, kurioje neužtikrintos žmogaus teisės ir nenustatytas valdžios padalijimas, neturi konstitucijos.

Vokietijoje Prancūzijos revoliucija sukėlė pažangiosios visuomenės entuziazmą. Tiūbingene, kaip ir kituose miestuose, įsteigiamas politinis klubas. Čia dalijamasi naujienomis apie Prancūzijos įvykius, į skutus suskaitomi Prancūzijos laikraščiai, ginčijamasi dėl gimtosios šalies likimo. Sekdami prancūzų pavyzdžiu, Tiūbingeno laisvamaniai iškilmingai sodina simbolinį laisvės medį. Hėgelis kartu su savo bičiuliais Šelingu ir Helderlynu irgi dalyvauja.

Hėgelis — aktyvus klubo narys, posėdžiuose jis sako politines kalbas. Hėgelio draugai pritaria jo nuotaikoms. Studentiškas jo albumas išmargintas revoliuciniais šūkiais: „Prieš tironus!", „Mirtis niekšams!", „Mirtis politinėms pabaisoms, pretenduojančioms į absoliutinę valdžią!", „Tegyvuoja laisvė!", „Tegyvuoja Žanas Žakas!". Ir po to citata iš „Visuomenės sutarties": „Jeigu egzistuotų dievų tauta, ji valdytųsi demokratiškai".

Hėgelis žavisi revoliucinėmis Ruso — aistringo socialinės neteisybės ir feodalinio išnaudojimo demaskuotojo — idėjomis. Ruso vienas iš pirmųjų įžvelgė buržuazinės pažangos ydas. Ekonomikos augimas, mokslo vystymasis, rašė jis, nesuteikia žmonėms laimės, už tai, ką įgyja, žmonija moka laisvės ir dorovės praradimu. Ruso tikėjo, kad beteisė liaudies dauguma galų gale nusimes tironiją ir iškovos lygybę. Valstybinės santvarkos idealas jam buvo antikos miestai-respublikos. Prancūzijos įvykiai Hėgeliui atrodė esą Ženevos laisvamanio idėjų įgyvendinimas.

Revoliucija plėtojasi. Karalius mėgino bėgti iš maištingo Paryžiaus, bet buvo sulaikytas ir sugrąžintas. Montanjarai ragina nuversti monarchiją. O už Prancūzijos ribų telkiasi kontrrevoliuciniai armijos būriai, kad jėga atstatytų senąją tvarką.

Netoli Tiūbingeno, Rotenburge, stovi prancūzų emigrantų būrys. Čia rado prieglobstį buvę karaliaus armijos

karininkai, dvarininkai, pabėgę kunigai, atpirkėjai, avantiūristai. Tiūbingene jiems geriau nesirodyti: studentai neleis praeiti, įžeis, iškvies į dvikovą ar paprasčiausiai primuš.

...Tiūbingeno gatvėmis slampinėja žmogus sudriskusiais drabužiais, jo veidas aptekęs kraujais, jis vos velka kojas. Išaiškėja, kad tai prancūzas jakobinas, rojalistų paimtas į nelaisvę. Per stebuklą jam pasisekė ištrūkti iš priešų rankų. Jis laukia persekiotojų iš Rotenburgo, bet toliau dangintis nėra nei jėgų, nei lėšų. Klubo nariai ateina jam į pagalbą. Bėglį paslepia patikimoje vietoje. Klubo vadovas muzikantas Vecelis surengia koncertą. Už surinktus pinigus prancūzas išsiunčiamas už Reino.

Klube esama skundiko. Prasideda tardymas; tardo pats hercogas Karlas, specialiai dėl to atvykęs į Tiūbingeną. Veceliui pasisekė laiku pasislėpti. Kiti atsipirko išgąsčiu; represijų nebuvo imtasi. Nenubaudė net Šelingo, nors žinoma, kad jis išvertė į vokiečių kalbą „Marselietę“. Jaunuolis neslėpė to, kas padaryta, neatgailavo ir į tiesų hercogo klausimą, ar jis yra „banditiškos“ dainos vertimo autorius, įžūliai atsakė: „Visi mes klystame skirtingai“.

Jaunasis Šelingas nepaprastai gabus. Penkiolikos metų (trejais metais jaunesnis, negu nustatyta) jis įstoja į universitetą. Hėgelis tuo metu pradeda savo penktąjį semestrą. Jie susitinka klubo posėdžiuose, jų suartėjimo pagrindas — politika. Ne filosofija, o kaip tik politika susiejo Hėgelį ir Šelingą draugystės saitais. Teorinių interesų bendrumas atsiras vėliau.

Filosofija Hėgelis domisi palyginti mažai. Kantą jis pradėjo skaityti tais metais, kai Prancūzijoje įsižiebė revoliucija, bet revoliucinės dvasios kritinėje filosofijoje kol kas nepajuto. Susibūrė „Grynojo proto kritiką“ studijuojančių studentų teologų ratelis. Šelingas — aktyvus šio ratelio dalyvis, Hėgelis jame nesirodo.

Tai nesutrukdo Hėgeliui dvidešimties metų tapti filosofijos magistru. Pagal teologijos fakultete nusistovėjusią tvarką, pirmuosius dvejus metus studentai daugiausia studijuodavo filosofiją ir paskui gindavo magistro

disertaciją. Tam reikėdavo parašyti du nedidelius filosofinius darbus, išlaikyti egzaminą ir dalyvauti dispute. Būdavo ginamas ne savarankiškas darbas, bet profesoriaus parašyta disertacija. Abu Hėgelio rašiniai — „Dėl įprastinio žmogaus intelekto sprendimo apie vaizdinių objektyvumą ir subjektyvumą" ir „Apie filosofijos istorijos tyrinėjimą" neišliko. Disertaciją „Apie žmogaus pareigų ribą" gynimui pateikė profesorius Augustas Bekas. Disertacijoje buvo ginamas Ch. Volfo požiūris į moralę: dorovės pagrindai, autoriaus nuomone, glūdi žmogaus prote ir jausmuose. Moralinių pareigų supratimas nėra sąlygotas sielos nemirtingumo ir dievo idėjų, tačiau tikėjimas aukščiausiąja esybe stiprina ir tobulina šį supratimą. Disertaciją gynė keturi studentai, tarp jų Hėgelis ir Helderlynas.

Kaip ir jo „brolis" (taip jis vadina Hėgelį), Helderlynas kliedi revoliucija. Jis susižavėjęs senovės Graikija ir Spinozos panteizmu, rašo nuostabius eilėraščius. Helderlyno nuotaikas liudija išraiškingos laiško eilutės: „Aš daugiau nebeprisirišu prie atskiro žmogaus. Mano meilė priklauso žmonijai, tiesa, ne tai ištvirkusiai, vergiškai paklusniai, inertiškai, su kuria mes pernelyg dažnai susiduriame net kasdieniame patyrime. Bet aš myliu visa, kas didinga ir gražu glūdi net ištvirkusiame žmoguje. Aš myliu ateities šimtmečių žmoniją". O štai eilės, įkvėptos Prancūzijos revoliucijos,— paskutinis „Himno žmonijai" posmas:

Tegul nuaidi himnai Šlovei!
Tokių peanų negiedojo netgi Graikas!
Mes buvom teisūs — viltį tau aukojom —
Ir Pergalę, Žmogau, štai švęsti laikas!
Jau prie gyvųjų sentėviai — miruoliai
Pagarbint ainių žygdarbių sugrįžta.
Į Tobulybę — smiltis dievo kojai —
Žygiuoti Žmonija jau pasiryžta!

(*J. Balčiaus* vertimas)

Trys paskutiniai studijų universitete metai skirti vien teologijai. Jie užbaigiami disertacijos apie Viurtembergo bažnytinę istoriją gynimu. Be Hėgelio, šį darbą gina dar

aštuoni žmonės. Konsistorinis egzaminas 1793 metų rudenį — paskutinė duoklė studentiškam suolui.

Hėgelio universiteto baigimo liudijimas atrodė taip:

Sveikata silpna.
Ūgis vidutinis.
Iškalbingumu nepasižymi.
Gestikuliacija santūri.
Gabumai labai geri.
Samprotavimai protingi.
Atmintis tvirta.
Rašo ir skaito sklandžiai.
Elgesys geras.
Darbštumas nereguliarus.
Fizinis išsivystymas pakankamas.
Teologiją mokėsi gerai.
Bažnytinės iškalbos mokėsi stropiai, tačiau nepasižymėjo kaip didelis oratorius.
Filologiją išmano.
Filosofijoje jokių pastangų neparodė [1].

Egzaminas išlaikytas, bet Hėgelis nesiveržia daryti dvasininko karjeros. Kažkas sulaiko jį nuo to, kad taptų dvasininku. Kas gi? Hėgelio moksladraugis Loitvainas jo ketinimų pasikeitimą aiškina užgauta savimeile: iš gimnazijos į universitetą jis atėjo būdamas pirmasis mokinys, o jo mokyklos draugas Merklinas buvo antrasis. Universitete jie pasikeitė vietomis: Merklinas universitetą baigė trečiuoju, o Hėgelis ketvirtuoju. Tai esą jo širdyje palikę neužgydomą žaizdą. Jeigu Hėgelis, įtikinėja

[1] Taip atrodė dokumentas, paskelbtas 1845 m. Biografus trikdė blogas Hėgelio pažymys iš filosofijos. Tai buvo dingstis pašaipoms, kėlė pasipiktinimą. Tačiau vėliau daugelis autorių, tyrinėjusių archyvus, tikino, kad tai klaida: jie savo akimis matę magistro Hėgelio diplome gerą įvertinimą iš filosofijos. Pagaliau treti pateikė versiją, kad iš pradžių įrašytas blogas įvertinimas netrukus buvęs ištaisytas į gerą. Tik neseniai paaiškėjo, kaip buvo iš tikrųjų. Pasirodo, yra du Hėgelio gimnazijos baigimo pažymėjimai. Viename iš jų (išduotame Tiūbingene, kur buvo universitetas) filosofijos grafoje įrašyta: „Parodė daug pastangų". Kitame (rašytame Štutgarte, kur buvo įsikūrusi vyriausybė) vietoj „daug" (multam) per klaidą buvo įrašyta „jokių" (nullam). Tačiau vėliau ši klaida buvo ištaisyta (matyt, netrukus po to, kai dokumentas buvo paskelbtas).

Loitvainas, būtų baigęs trečiuoju, o ne ketvirtuoju, jis tikriausiai būtų tapęs dvasininku, ir filosofija jo asmenyje nebūtų įgijusi savo korifėjaus. Bet reikalas tas, kad Hėgelis nepasižymėjo nei tokia savimeile, nei tokiu garbės troškimu, kokį jam priskyrė Loitvainas, dėjęsis geriausiu Hėgelio studijų metų draugu. Beje, šitai taip pat neatitinka tikrovės.

Negalima sutikti ir su tais, kurie mano, kad nuo dvasininko veiklos Hėgelį sutūrėjo menki oratoriaus sugebėjimai: universiteto katedroje iškalba būtina ne mažiau kaip bažnyčios sakykloje. Priežastys buvo kitos — antipatija bažnyčiai, atsiradusi dėl universitete viešpatavusių vienuolynų ir kareivinių papročių, radikalūs įsitikinimai, susiklostę dėl Prancūzijos revoliucijos ir Ruso veikalų įtakos.

1793 metų spalio mėnesį Hėgelis išvyksta į Ruso tėvynę — Šveicariją, tiesa, ne į Ženevą, o į Berną. Jis tampa tenykščio patricijaus Karlo Frydricho Šteigerio vaikų auklėtoju. Vaikai trys — dvi mergaitės ir berniukas, užsiėmimai su jais atima ne tiek jau daug laiko, ir Hėgelis gali toliau lavintis bei rašyti. Jo paslaugoms turtinga šeimininko biblioteka.

Jis daro išrašus iš Georgo Forsterio — žymaus vokiečių jakobino — darbų. 1792 metais, kai sankiulotų armija, persekiodama sumuštus interventus, įžengė į vokiečių žemę, Maince susikūrė respublika, paskelbusi, kad ji prisijungia prie revoliucinės Prancūzijos. Georgas Forsteris buvo vienas iš jos vadovų: jo gyvenimas nutrūko 1794 metais Paryžiuje, kur jis iki paskutinės dienos ištikimai tarnavo revoliucijai.

Hėgelis kaip ir anksčiau įdėmiai seka Prancūzijos įvykius. Jis, kaip ir dauguma revoliucijai prijautusių vokiečių, nepritarė jakobinų terorui. Teroras liudijo, kad smulkioji buržuazija įvedė revoliuciją į aklavietę. Priminsime skaitytojui F. Engelso apibūdinimą: „Aš įsitikinęs, kad kaltė dėl teroro viešpatavimo 1793 m. tenka beveik vien tik išsigandusiems, patriotais besidedantiems buržua, smulkiems miesčionims, iš baimės leidusiems į

kelnes, ir šutvei niekšų, dirbusių savo darbelius siaučiant terorui“ [2].

Tačiau antipatija jakobinų politikos kraštutinumams nepakeitė iš esmės palankaus Hėgelio požiūrio į Prancūzijos revoliuciją. „Tai buvo nuostabus saulėtekis“,— prisimindavo jis senatvėje. Prancūzijos revoliucija įsiliejo į Hėgelio teorijos kūną ir kraują; netgi tapęs konservatoriumi, Hėgelis negalėjo įsivaizduoti Europos istorijos be šio kataklizmo. Marksas Kanto filosofiją pavadino „vokiškąja Prancūzijos revoliucijos teorija“; taip pat pagrįstai Markso žodžius galima taikyti ir Hėgeliui. Dialektikos kategorijos — tai formos, kuriose sustingdavo revoliucinių įvykių lava, kaip vykusiai pasakė vienas autorius.

Bet kol kas lava dar kunkuliuoja, o Hėgelis — tik įvykių liudininkas, be to, nepervertinantis savo galimybių. Tykiame Berne jis įsikniaubęs į knygas ir rankraščius. Jis ketina parašyti darbą iš pažinimo teorijos, ir jo sąsiuviniuose kaupiasi „Medžiaga subjektyviosios dvasios filosofijai“. Čia justi nauji vėjai; jaunąjį filosofą jaudina painūs klausimai: kaip stebėjimas tampa pažinimo aktu? Kaip nervai atlieka jutimo instrumentų vaidmenį, kur įsikūrusi siela? Pateikti atsakymus į šiuos klausimus mėgina anglai Pristlis ir Hartlis, prancūzas Bonė. Hėgelis susipažinęs su jų darbais jei ne iš originalų, tai bent jau iš Jakobo Frydricho Abelio, Štutgarto Karlo mokyklos, o vėliau Tiūbingeno universiteto profesoriaus, atpasakojimo. Jo darbą „Apie žmogaus vaizdinių šaltinius“ Hėgelis savo užrašuose kartais atkuria žodis žodin.

Kartu Hėgelis rimtai studijuoja Kantą, kurio reikšmę pamažu pradeda suvokti. „Iš Kanto filosofijos ir jos aukščiausio užbaigimo aš tikiuosi revoliucijos Vokietijoje“,— rašo jis Šelingui. Tiesa, Hėgelio dėmesį kol kas patraukia ne „Grynojo proto kritika“ (ja jis susidomės vėliau), bet jo darbai iš praktinės filosofijos ir jų interpretacija Fichtės teorijoje. „Kitiems galva apsvaigs nuo to milžiniško aukščio, į kurį filosofija iškėlė žmogų; tačiau kodėl taip vėlai iškilo žmogaus vertės, jo sugebėjimo būti lais-

[2] *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., 2-е изд., т. 33, с. 45.

vam — sugebėjimo, dėl kurio jis stovi greta kitų dvasių,— pripažinimo klausimas? Man regis, nėra geresnio laiko ženklo negu tai, kad žmonija vaizduojama kaip verta tokios pagarbos. Tai laidas, kad išnyks aureolė, gaubianti žemiškuosius engėjus ir dievus. Filosofai įrodys tą vertę, tautos išmoks ją pajausti, ir tada jos jau nebereikalaus savo purve sumindytos teisės, o tiesiog susigrąžins ją, išmoks naudotis ja". Su nuoširdžiu patosu Hėgelis ragina: „Veržkitės į saulę, bičiuliai, kad greičiau ateitų žmonių giminės išganymas! Na ir kas, kad mums kliudo šakos ir lapai, skverbkitės į saulę!"

Nuo aukštų filosofinių materijų Hėgelis būtinai pereina prie politikos, kuri kaip ir anksčiau tebėra jo dvasinių interesų centre. „Neatsilikti!"— kartoja jis Šelingo studentišką devizą, bet jam nepasivyti savo jaunojo bičiulio. Tasai jau skelbia spaudoje savo teorinius darbus, o Hėgelis neišdrįsta netgi pareikšti apie juos kritinės nuomonės: „Šiuo klausimu aš tik mokinys". O atsakydamas į Šelingo prašymą parašyti apie savo literatūrinę veiklą, pažymi: „Apie mano darbus neverta nė kalbėti".

Tuo tarpu jis daug rašo. Berne Hėgelis dirba prie veikalo, pradėto dar Tiūbingene. Jis liko neužbaigtas ir buvo išleistas, praėjus daugeliui metų po filosofo mirties, pavadintas „Liaudies religija ir krikščionybė". Hėgelis įsitikinęs, kad religija yra „vienas iš svarbiausių mūsų gyvenimo dalykų", religija visų pirma suinteresuota „širdis". Tikroji, gyva, „subjektyvi" religija reiškiasi jausmais ir poelgiais. Jai priešinga, arba, tiksliau, į ją įeina, „objektyvi" religija, kuri yra negyvas žinojimas apie dievą. Pirmąją galima palyginti su gyva gamta, o antroji — kabinetas gamtininko, kuris marina vabzdžius, džiovina augalus, merkia į spiritą gyvūnus, sudeda į vieną skyrių visa tai, ką gamta atskiria, nustato vieningą tikslą ten, kur ji susieja draugystės saitais begalinę tikslų įvairovę. Kitaip tariant, „subjektyvi" religija — tai dorovingo elgesio sinonimas, ji būdinga „geriems žmonėms", „objektyvi" religija — tai teologija; apie jos moralines potencijas Hėgelis kalba santūriai, manydamas, kad ji gali „įgyti bet kokį atspalvį, beveik nesvarbu kokį".

„Objektyvi" religija remiasi intelektu, tačiau intelektas niekada nediktuoja principų, tai tik tarnas, nuolankiai sekantis savo šeimininko nuotaiką; intelektas padaro žmogų protingesnį, bet ne geresnį ir net ne išmintingesnį: „išmintis — tai ne mokslas". Sakoma, kad intelektas atskleidžia tiesą; bet kuris mirtingasis apskritai išdrįs spręsti, kas yra tiesa? Kokie visi šie samprotavimai nepanašūs į subrendusio Hėgelio pažiūras, kokie jie artimi rusoistiniams principams, „Audros ir veržimosi" sąjūdžiui ir jo jausmų maištui prieš intelektą.

Iš šviečiamosios epochos teologų Hėgelis perima „pozityvios" religijos terminą, kuriuo jis žymi religiją, grindžiamą autoritetu ir tradicija. Pozityvios religijos antipodas — liaudies religija, nors jos dogmos pagrįstos proto principais, bet nukreiptos pirmiausia į jausmus, jos ritualas apima „viešus valstybinius veiksmus".

Už teologinės terminijos slypi protingos socialinės santvarkos, kurios idealas jaunajam Hėgeliui (kaip ir Ruso) yra antikinė demokratija, problema. „Liaudies religija suformuoja ir puoselėja kilnią mąstyseną — ji eina koja kojon su laisve. Mūsų religija nori išauklėti žmones dangaus piliečiais, kurių žvilgsnis visada nukreiptas aukštyn ir kuriems svetimi žmogiški jausmai. Per mūsų reikšmingiausią visuotinę šventę žmonės eina priimti švenčiausiąjį sakramentą gedulingi, nuleistomis akimis..., tuo tarpu graikai prie savo dievų altorių artindavosi pasipuošę maloningomis gamtos dovanomis, su gėlių vainikais, apgaubti džiaugsmo spalvomis, jų atviri veidai, kviečiantys linksmintis ir mylėti, spindėdavo pasitenkinimu. Liaudies dvasios, jos istorijos, politinės laisvės masto negalima atskirti, visa tai glaudžiai susiję".

Kol kas Hėgelis kritikuoja ne pačią krikščionybę, bet jos dabartinę būklę. Jis nepatenkintas bažnyčia, bet tiki dievą. Kai Šelingas viename iš savo laiškų ironizuoja dėl kantininkų, kurie taip mikliai manipuliuoja moraliniais argumentais, „kad nespėsi nė atsitokėti, o prieš tave jau pasirodo *deus ex machina* [3], suasmeninta, indi-

---

[3] *Deus ex machina* (lot.) — dievas iš mašinos, t. y. visiškai netikėtai.

viduali esybė, sėdinti aukštai danguje“, Hėgelis paprasčiausiai nesupranta, apie ką kalbama. „Argi tu manai, kad tai pranoksta mūsų jėgas?“— klausia jis bičiulio ir prašo paaiškinti. Jam atsakoma pasipiktinimo kupinu atkirčiu: „Prisipažįstu, tavo klausimas mane pribloškė: aš nesitikėjau jo iš Lesingo gerbėjo. Tačiau tu teisingai nusprendei sužinoti, ar aš galutinai išsprendžiau šį klausimą. Pats tu jį, žinoma, jau seniai išsprendei. Mes taip pat neturime ortodoksinių dievo sąvokų. Mano atsakymas toks: mes eisime toliau už personalios esybės sąvoką. Per tą laiką aš pasidariau spinozininkas“.

Apie save Hėgelis šito negali pasakyti. Jį traukia Kristaus figūra. 1795 metų vasarą vaizdingame Šveicarijos kampelyje — Šteigerių dvare Čuge — Hėgelis sukuria krikščionių religijos pagrindėjo gyvenimo aprašymą. Išoriškai tai — evangelinių tekstų atpasakojimas, bet kokia interpretacija! Nė žodžio apie apreiškimą Marijai, nekaltą prasidėjimą, stebuklus, prisikėlimą iš numirusių. Hėgelio Kristus — moralistas, apeliuojantis į žmogaus protą. Tai taip pat būdingas momentas: jaunojo teologo pažiūros nenusistovėjo, dar prieš metus jis kėlė į padanges jausmą, dabar pirmiausia — protas. „Grynasis protas, kuris neturi ribų, yra pati dievybė. Pagal protą sutvarkytas visatos planas. Būtent protas atskleidžia žmogui jo paskirtį, absoliutų gyvenimo tikslą; kartais migla aptraukia jį, bet niekada visiškai neužgesina, net visiškoje tamsoje išlieka bent silpnas jo blykčiojimas“. Taip prasideda Hėgelio pasakojimas apie Jėzaus gyvenimą, parašytas nuostabiai aiškia ir jaudinamai nuoširdžia proza. Niekada vėliau stiliaus požiūriu jis nesukurs nieko tobulesnio.

Į Kristaus lūpas Hėgelis įdeda kažką panašaus į Kanto kategorinį imperatyvą[4]: jeigu norite, kad kas nors taptų visuotiniu dėsniu ir liestų jus, deramai elkitės. Tokia dorovės (Hėgelis kol kas neskiria jos nuo mora-

---

[4] *Kategorinis imperatyvas* — terminas, kuriuo Kantas žymėjo svarbiausią savo etikos principą; jį jis suformulavo taip: „Elkis taip, kad pagrindinė tavo valios taisyklė visada galėtų būti visuotinės įstatymų leidybos principu“.

lės) formulė, o dorovė — vienintelis matas, pagal kurį dievas sprendžia apie žmogų. Kiekvienam bus atlyginta pagal jo darbus. Aukščiau už viską žmogus, individas.

Praeina keletas mėnesių, ir jaunąjį mąstytoją užvaldo kitos mintys. Krikščioniškas pamokslas, skirtas asmenybei, jo jau nebepatenkina. Jis sėda prie naujo rankraščio, kuris vėliau bus pavadintas „Krikščionių religijos pozityvumas". Pozityvumas, kaip mes jau žinome,— tai savotiškas sustabarėjimas.

Pradinį Kristaus mokymą Hėgelis skiria nuo vėliau atsiradusios krikščionybės, o juo labiau nuo vėlyvosios krikščionybės, tapusios valstybine religija. Šios trys krikščionių religijos atmainos — trys jos nunykimo, „pozityvumo" bruožų, kurie, beje, būdingi jau ir jos pagrindėjo mokymui, stiprėjimo etapai. Kristus siekė įveikti išsigimusios žydų religijos „pozityvumą" tikėjimu jo paties autoritetu. „Kas įtikės ir pasikrikštys, bus išgelbėtas, o kas netikės, bus pasmerktas" *(Mk 16, 16)*. Šiuos Jėzaus žodžius, pažymi Hėgelis, galėjo ištarti pozityvios religijos kūrėjas, o ne dorybės mokytojas.

O Kristaus artimieji? Hėgelis gretina Jėzų su Sokratu, kurio mokiniu galėjo būti kiekvienas; tarp jo bičiulių buvo prekininkų, kareivių, valstybės vyrų, iš kurių kiekvienas dirbo savo darbą. Kristų lydi dvylika apaštalų, jo mokymo skelbėjų, besidominčių tik juo pačiu, jo darbais ir žodžiais. Tai sudaro sąlygas dvasiniam dogmatizmui, autoritariškumui.

Jėzaus skelbiamos tiesos skirtos individui, o ne giminei. Jeigu nori būti tobulas, parduok savo turtą ir išdalyk pinigus vargšams; šis Kristaus pamokymas, net jeigu jį įsivaizduosi kaip nedidelės bendruomenės elgesio principą, sukelia pernelyg daug absurdiškų padarinių, kad jį būtų galima taikyti visai visuomenei. Visuomenė gali klestėti tik tuo atveju, jeigu visi jos nariai vadovaujasi vieningais, visiems privalomais elgesio principais. Tokia buvo Roma savo galybės periodu. Čia nesvarstė, ką daryti, nes tai kiekvienam buvo aišku. Romoje buvo tik romėnai, bet nebuvo žmogaus. Čia niekada nebūtų atsiradęs Kristus.

Vis dėlto kaip įsitvirtino krikščionybė? Kodėl išnyko senovės pasaulio „liaudies religija“? Hėgelio nepatenkina jo laikais įprastas atsakymas: Kristaus tikėjimas atitiko išaugusius poreikius žmogaus dvasios, kuri daugiau nebegalėjo garbinti išdykaujančių, besivaidijančių, paleistuvaujančių dievų minios. Iš liaudies širdies kabinetiniais samprotavimais religijos neišrausi, ne švietimas išplatino krikščionybę. Hėgelio atsakymas toks: romėnų ir graikų religija — laisvų tautų religija, o kai laisvė buvo prarasta, neišvengiamai buvo lemta išnykti ir jos prasmei, jos galiai, nes ji nebetiko žmonėms. Kam žvejui tinklai, jei išdžiūvo upės vaga?

Ankstyvieji Hėgelio darbai labai nutolę nuo kanoninės teologijos, veikiau tai kaltinimas bažnyčiai. Kalbama visų pirma apie krikščionybę, bet ne tik apie ją. „Svarbiausia yda, glūdinti visos bažnytinės sistemos pagrinde,— tai bet kokio žmogaus dvasios sugebėjimo, ypač svarbiausiojo — proto,— teisių nepripažinimas; ir kadangi bažnytinė sistema neapeliuoja į protą ir nesupranta jo, tai ji negali būti niekas kita, kaip tik paniekos žmonėms sistema“.

Tai jau šis tas daugiau negu krikščionybės kritika. Bažnyčios asmenyje Hėgelis demaskuoja dvasios laisvės slopinimo sistemą. Oficiali religija yra tik mantija, pridengianti despotišką režimą, ir despotizmas gina egzistuojančius tikėjimus. „Galimybę, kad tikėjimas pasikeistų, pašalina draudimas skaityti vienas ar kitas knygas, svarstyti per pokalbius bažnyčios ir mokslo katedrose svetimas nuomones... Kiekviena bažnyčia savo tikėjimą pateikia kaip visos tiesos *non plus ultra*[5]..., kiekviena bažnyčia tvirtina, kad visame pasaulyje nesą nieko paprastesnio, kaip surasti tiesą: tereikią atmintinai išmokti atitinkamą katekizmą“.

Norint susigrąžinti prarastą dvasinę ir politinę laisvę, būtina iš esmės pertvarkyti visuomenę. Jaunajam Hėgeliui atrodo, kad išeitis — panaikinti valstybę. Šiuo atžvilgiu labai būdingas fragmentas „Vokiečių idealizmo sistemos pirmoji programa“, parašytas 1796 metų vasa-

---

[5] *Non plus ultra* (lot.) — kraštutinė riba.

ros pradžioje. Valstybė čia vertinama herderiškai — kaip kažkas mechaniška, antihumaniška, pagimdyta prievartos ir pasmerkta išnykti, kaip mašina. „Vadinasi, mes turime peržengti valstybės ribas! Juk kiekviena valstybė laisvus žmones turi laikyti mechaniniais sraigteliais, o kaip tik šito negalima daryti, vadinasi, ji turi išnykti". Filosofas ketina „galutinai" demaskuoti „visą apgailėtiną žmogaus terliojimąsi su valstybe, konstitucija, vyriausybe, įstatymų leidimu". Hėgelis tiki įsigalėsiant „amžinąją taiką", ypač aukština grožio idėją ir netgi ragina sukurti „naują mitologiją". „Aš įsitikinęs, kad aukščiausias proto aktas, apimantis visas idėjas, yra estetinis aktas ir kad tiesa ir gėris glaudžiai susyja tik grožyje. Filosofas, kaip ir poetas, turi turėti estetinę dovaną. Žmonės, neturintys estetinio jausmo — tokie yra mūsų filosofai raidžių ėdikai. Dvasios filosofija — tai estetinė filosofija. Nė vienoje srityje negalima būti dvasiškai išsivysčiusiam, net apie istoriją negalima rimtai samprotauti neturint estetinio jausmo".

Sunku patikėti, kad šios eilutės priklauso Hėgeliui. Jos taip skiriasi nuo viso to, kas buvo parašyta vėliau, kad net kilo abejonių dėl jo autorystės. Iš tiesų mąstytojas, kuris paskui labiausiai vertins žmogaus protą, kol kas pajungia jį estetiniam jausmui. Būsimasis besąlygiškas valstybės apologetas daužo ją į šipulius. Į savo humanistinę programą kaip savaime suprantamą dalyką Hėgelis įtraukia punktą apie amžinąją taiką ir jos įgyvendinimą sieja su tiesos, gėrio ir grožio idėjos realizavimu.

Poetinis filosofo nusiteikimas (kartais jis net rašo eilėraščius) minta dvasios grožybėmis. Šveicarijos kraštovaizdžio grožis jo nejaudina. Tiesa, Hėgelis mielai vaikštinėja po Berno ir Čugo apylinkes, o kartą 1796 metų liepą su trijų tokių pat guvernantų kaip ir jis kompanija leidžiasi net į daugiadienę ekskursiją pėsčiomis po Alpes. Jie keliauja prie Grindelvaldo ledyno, paskui prie Reichenbacho krioklio, paskui į Sen Hotardą, per Velnio tiltą, palei Fyrvaldšteto ežerą į Liucerną ir iš ten — namo į Berną. Toks maršrutas. O kokie įspūdžiai?

Amžino sniego dengiamiems milžiniškiems kalnams Hėgelis lieka abejingas. Kelionės dienoraštyje jis įrašo: „Tarp tų beformių masių negali surasti nieko, kas pradžiugintų akį ir duotų peno vaizduotės žaismui. Mąstydamas apie tų kalnų amžių ir apie tuos didingumo požymius, kurie jiems priskiriami, protas neranda nieko, kas jam imponuotų, keltų nuostabą ir susižavėjimą. Tų amžinai negyvų masių vaizdas sukėlė man tik monotonišką ir be galo skurdų vaizdinį: taip visada". Filosofą, kurio visos mintys sutelktos į kunkuliuojantį politinį ir dvasinį amžiaus gyvenimą, trikdo niūri ir sustingusi Alpių landšafto didybė. Jis neieško nei tylumos, nei ramybės ir iš visos širdies džiaugiasi, aptikęs gamtoje ką nors, kas atitinka audringą jo minčių tėkmę. Tai Reichenbacho krioklys. Čia viskas juda, ir nors atrodo, kad prieš akis nuolat yra tas pats vaizdas, iš tikrųjų jis be perstojo keičiasi.

Atsidūręs tuščioje, uolėtoje, gyventi netinkamoje vietovėje, filosofas mąsto apie teleologijos — tikėjimo, kad gamta sukurta tenkinti žmogaus poreikius — beprasmiškumą. Savo skurdų maistą žmogus čia turi tiesiog atkariauti iš kalnų, nebūdamas tikras, kad rytoj jo nesutraiškys griūtis. Šioje dykumoje gali atsirasti visokiausios teorijos, tik ne ta fizioteologijos dalis, kuri tikina, esą gamtoje viskas sukurta žmonių gerovei. Koks apgailėtinas ir pasipūtęs žmogus, įsitikinęs, kad pašalinės jėgos rūpinasi jo laime!

Filosofui prie širdies kitoks peizažas; jis mėgsta (ir visą gyvenimą mėgs) žmogaus sukultūrintą ir sutvarkytą gamtą. Brandos metais jo akį džiugina vešlios Nyderlandų ganyklos, Monmartro sodai, Dunojaus slėnis, Heidelbergo apylinkės. Laukinėje gamtoje jam nejauku. Be to, Hėgelį slegia gyvenimas svetimoje šalyje, ceremoningoje patricijų šeimoje, toli nuo draugų ir artimųjų. Jis prašo Šelingą ir Helderlyną padėti jam ištrūkti į tėvynę. Praeina kiek laiko, ir 1796 metų spalio mėnesį Helderlynas, mokytojaujantis Frankfurte, praneša džiugią žinią: komersantas Hogelis pasirengęs priimti jį į savo namus labai palankiomis sąlygomis.

1797 metų pradžioje Hėgelis persikrausto. Trumpai pabuvęs tėvų namuose, jis vyksta į Frankfurtą. Bičiuliai susitinka, bet ilgai būti kartu jiems nelemta. Helderlynas turi palikti miestą. Jaunasis poetas įsimylėjęs namų, kuriuose tarnauja, šeimininko žmoną — Siuzetę Gontar. Į jo jausmą karštai atsiliepiama. Jis vadina ją Diotime (tai vardas žynės iš Platono dialogo „Puota"). Diotimei jis skiria savo eilėraščius, pavadina Diotime savo romano „Hiperionas" heroję. „Tai buvo kažkokia meilės beprotybė",— prisimena liudininkas. Toliau slapstytis nebeįmanoma. Helderlynas išvažiuoja.

Tolesnis jo likimas tragiškas. Poetas atsiduria Prancūzijoje. Bet ten jau nugrumėjo revoliucinės audros, visur keroja korupcija, karinės klikos kultas, miesčioniškumas ir karjerizmas. Helderlynas slapta susirašinėja su Diotime, kurią kaip ir pirma aistringai myli. Staiga iš Frankfurto ateina skaudi žinia: jo mylimoji mirė. Šio smūgio jis jau neįstengia atlaikyti. Psichinis sutrikimas greitai progresuoja. 1803 metų vasarą Šelingas susitinka Helderlyną Švabijoje ir papasakoja savo įspūdžius Hėgeliui (kuris iki to laiko įsikūrė Jėnoje): „Jo išvaizda mane sukrėtė, išorė kelia pasibjaurėjimą savo nevalyvumu, jo manieros kaip panašioje būklėje esančių žmonių, nors jo kalba visų mažiausiai liudija beprotybę. Čia jis neišgis. Aš norėjau tavęs paklausti, ar tu nepriimtum jo Jėnoje, jeigu jis ten atvažiuotų, kaip ketina. Jam reikalinga ramybė; galimas daiktas, rūpestinga priežiūra vėl pastatys jį ant kojų. Tas, kas jį priims, suprantama, turi tapti jo auklėtoju ir iš naujo jį kurti. Jeigu pasiseks aptvarkyti jo išorę, tai jis nebus našta — elgiasi jis ramiai ir visas paskendęs savyje".

Hėgelio atsakymas: „Dėkoju tau už įvairius prisiminimus apie Švabiją, kuriuos tu man aprašei. Man buvo staigmena visokios meno įžymybės, kurias tu atradai Štutgarte. Bet vis dėlto šito per maža, kad atsvertų visus kitus banalius ir neįdomius dalykus, kurie ten spiečiasi. Dar didesnė staigmena man buvo Helderlyno pasirodymas Švabijoje, ir dar tokio. Tu, žinoma, teisus: ten jis vargiai išsigydys. Bet dabar jau nebepadės ir Jėna. Ka-

žin, ar jo būklėje pakanka vien ramybės, kad pasveiktum. Aš tikiuosi, kad jis vis dar šiek tiek pasitiki manimi kaip kadaise, ir tai suteiks man galimybę ką nors padaryti dėl jo, jeigu jis čia pasirodytų".

Kai kurie Hėgelio biografai teigia, kad filosofas ir poetas niekada nebuvo bičiuliai. Tai netiesa. „Brangus broli,— rašo Helderlynas Hėgeliui netrukus po universiteto baigimo,— ...mes tikime, kad mūsų draugystė bus amžina". Hėgelis atsako jam ne mažiau pakiliai: „Mane aplankė džiaugsmas — žinia iš tavęs. Kiekviena tavo laiško eilutė liudija ištikimą meilę man. Aš negaliu apsakyti, kiek džiaugsmo jis man suteikė ir dar daugiau — vilties. Vilties pamatyti tave". Negalima netikėti šių žodžių nuoširdumu. Du tokie nepanašūs charakteriai linko vienas prie kito, tarsi stengdamiesi kompensuoti savo vienų ar kitų dvasinių savybių trūkumą. „Bendravimas su Hėgeliu,— prisipažindavo Helderlynas,— mane labai palankiai veikia. Aš mėgstu tokius ramius, protingus žmones; jie gali būti orientyras tais atvejais, kai nežinai, kaip apibūdinti savo santykį su pasauliu ir pačiu savimi". Kitų liudijimų apie jų susitikimus Frankfurte neišliko. Galimas daiktas, ten jie atšalo vienas nuo kito, o gal vėliau.

Helderlynas mirė 1843 metais. Nuo 1806 metų jis buvo visiškai pamišęs, iš pradžių gulėjo klinikoje, paskui gyveno jį priglaudusioje svetimoje šeimoje. Hėgelis nė karto jo neaplankė. Iš pradžių laiškuose mokslo draugui Sinkleriui jis teiravosi apie poeto sveikatą, bet Sinkleris irgi nieko nežinojo, ir veikiai Helderlyno vardas iš jų susirašinėjimo išnyko. Hėgelis pernelyg vertino protą: žmogus, praradęs sugebėjimą mąstyti, jam buvo miręs.

Tačiau grįžkime į Frankfurtą. Hėgelis čia patiria savų išgyvenimų, savą meilę. Suprantama, be tų kraštutinumų, kurie pražudė jo draugą. Apie vedybas filosofas kol kas negalvoja, bent jau dėl to, kad dar materialiai neaprūpintas („Jokia meilė nėra tokia stipri, kad priverstų pasitraukti į dykumą, atsisakyti patogumų ir gyventi vien tik meile",— taip jis pasakys vėliau), ir jausmas nuvysta kaip tas vainikas, kurį jam nupynė Nanetė Endel, Štut-

garto modistė. „Vainiką, kuris jungia draugus, esančius toli vienas nuo kito, aš padarysiu savo gyvenimo palydovu. Gėlės nuvyto, gyvybė apleido jas, bet ar yra pasaulyje kas nors, ko nepajėgtų atgaivinti žmogaus dvasia, ko ji nepriverstų kalbėti? Šis vainikėlis man visada šnabždės: kažkur gyvena maža juodaakė balandėlė, tavo draugė". Savo mieliausiajai Hėgelis pasakoja apie teatrinį Frankfurto gyvenimą: „Tarp aktorių yra žavių merginų, kurios taip natūraliai vaizduoja moterišką kilnumą, kiek stokoja jo gyvenime. Aš rašau „matyt", nes žinau šitai ne iš savo patyrimo". Filosofijos magistras nenorėjo, kad jį įtartų lengvabūdišku elgesiu, o juo labiau neištikimybe. Bet apsieita be ekscesų. Nanetė mirė senmerge, išsaugojusi kaip šventenybę tuos keletą laiškų, kuriuos Hėgelis atsiuntė jai iš Frankfurto.

Frankfurte 1798 metais pasirodė pirmasis spausdintas Hėgelio darbas. Tai buvo anonimiškai išėjusi nedidelė knygelė, pavadinta „Konfidencialūs laiškai apie ankstesnius valstybinius-teisinius Vatlando santykius su Berno miestu. Visiškas buvusio Berno oligarchijos luomo demaskavimas. Dabar jau mirusio šveicaro laiškų vertimas iš prancūzų kalbos, papildytas paaiškinimais". Hėgeliui iš tikrųjų priklausė vertimas ir komentarai. Laiškų autorius — šveicarų advokatas I. Kartas (tuo metu, tiesa, dar buvęs visai sveikas) — kaltino despotišką tvarką, viešpatavusią Berne prieš ateinant ten prancūzams. Kai kurios autoriaus mintys patraukė Hėgelio dėmesį, ir jis papildė jas savais samprotavimais. Pilietinių laisvių nebuvimas Berno kantone pasireiškia pirmiausia valdžios teismine savivale. Teisėtvarka yra visiškai vyriausybės ir administracijos rankose, todėl teisės normų praktiškai nesilaikoma. Niekur pasaulyje nebaudžiama tokia daugybė žmonių — kariama, ketvirčiuojama, deginama,— kaip šiame kantone. Gynybos teisme niekas neklauso, aukščiausioji instancija, nesigilindama į reikalo esmę, automatiškai patvirtina žemesniosios nuosprendį. Hėgelis papasakoja anekdotišką atsitikimą, kuris vos nepasibaigė tragiškai. Jauna moteris buvo apkaltinta nužudžiusi naujagimį ir nuteista mirti. Per išpažintį prieš bausmę ji

pasisakė dvasininkui, kad jai labiausiai gaila kūdikio, kurį ji nešiojanti po širdimi. Patikrinus paaiškėjo, kad kaltinamoji iš tikrųjų nėščia ir dar nepagimdė to kūdikio, kurio nužudymu kaltinama. Į klausimą, kodėl ji šito nepasakė anksčiau, teisiamoji atsakė, kad neišdrįsusi prieštarauti tiems griežtiems ponams, kurie ją tardė.

Hėgelio dėmesys kaip ir anksčiau sutelktas daugiausia į politikos, socialinės santvarkos, religijos problemas. Naujas yra Hėgelio susidomėjimas politine ekonomija. 1799 metų pradžioje Hėgelis skaito ir nuodugniai konspektuoja anglų ekonomisto Stiuarto knygos „Valstybės mokslo pagrindų tyrinėjimas" vokišką leidimą. Jis susimąsto ir apie turto problemas ir spėja jose glūdint socialinių konfliktų priežastis. „Naujųjų laikų valstybėse,— skaitome viename iš Frankfurto fragmentų,— tai yra ašis, apie kurią sukasi visa įstatymų leidyba ir su kuria vienaip ar kitaip didžiąja dalimi susijusios piliečių teisės. Kai kuriose laisvose senovės respublikose pati konstitucija pažeisdavo šią nuosavybės teisę, kuri yra visų mūsų valdžių rūpestis ir mūsų valstybių pasididžiavimas... Būtų svarbu nustatyti, kokiu mastu reikia paaukoti nuosavybės teisę, norint įvesti stabilią respublikos formą. Galbūt Prancūzijoje sankiulotizmo sistemos atžvilgiu buvo elgiamasi neteisingai, kai grobikiškiems instinktams buvo priskiriamos tos turtinės lygybės įvedimo priemonės, kurias ten ketinta įgyvendinti".

Grynai filosofinės problemos, atrodytų, nejaudina jaunojo mąstytojo, bet iš tikrųjų yra ne visai taip: nors jos ir nustumtos į antrąją vietą, bet atidžiai įsižiūrėjus galima pamatyti jų slaptą, kartais net dominuojantį poveikį Hėgelio dvasiniam pasauliui. Svarbiausias darbas, parašytas Frankfurte,— nebaigtas rankraštis, vėliau pavadintas „Krikščionybės dvasia ir jos likimas". Pagrindinis veikėjas ir vėl Kristus. Bet čia jis jau ne Kanto etikos skelbėjas, bet jos oponentas. Išoriškai tai atrodo kaip polemika su Moze, senovės žydų įstatymų tėvu. Mozės įstatymai skelbė dievo žodžius ne kaip tiesą, o kaip įsakymą, rašo Hėgelis. Žydai priklausė nuo savo dievo, o tai, nuo ko žmogus priklauso, negali turėti tiesos pavidalo.

Viešpatavimas ir paklusimas nesuderinami su tiesa, grožiu, laisve. Žydų tautos likimas — likimas Makbeto, susisaisčiusio su piktąja jėga; tai, kas šiame likime tragiška, žadina ne užuojautą, bet pasibjaurėjimą.

Kristus norėjo įveikti senovės Judėjoje viešpatavusių normų išoriškumą, atgaivinti žmogų kaip vieningą visumą, kuri organiškai sujungtų asmeninius polinkius ir visuomenines pareigas. Ir toliau jau ne Kristus ginčijasi su Moze, bet Hėgelis su Kantu. Pasak Kanto, moralumas yra atskirybės pajungimas visuotinybei, visuotinybės pergalė prieš jai prieštaraujančią atskirybę; Hėgelio uždavinys yra iškelti atskirybę iki visuotinybės, pašalinti šias dvi priešingybes per jų susiliejimą. Tai nepaprastai svarbus momentas; faktiškai kaip tik čia užsimezga būsimoji Hėgelio dialektika. Problema jau iškelta: kaip surasti tokią neformalią visuotinybę, kuri organiškai derintųsi su atskirybe ir ypatingybe. Dialektinės logikos šaknys — etikoje.

Problema iškelta, uždavinys suformuluotas — sujungti asmeninį polinkį ir moralinį įstatymą, atskirybę ir visuotinybę,— bet sprendimas, kurį kol kas pateikia Hėgelis, vėliau jo anaiptol negalės patenkinti. Dabar panacėja jam atrodo pats gyvenimas ir jo aukščiausia apraiška — meilės jausmas, suvienijantis priešybes. Taip Jėzus sausam Senojo testamento įsakymui „Nežudyk“ priešpriešino raginimą visiems susitaikyti, kuris „ne tik nukreiptas prieš šį įstatymą, bet ir padaro jį nereikalingą; jame glūdi tokia gyvenimo pilnatvė, kad tokio skurdaus turinio įstatymas jam tiesiog neegzistuoja“.

Tarp veiksnių, sąlygojusių dvasinį Hėgelio vystymąsi, negalima nepaminėti vokiečių mistikos. Brandos metais didysis racionalistas simpatizuos Baderiui. Kol kas jis konspektuoja Meisterį Ekhartą ir Taulerį. Tam tikru mastu iš mistikų kilusi ir priešingybių sutapimo idėja, kuri vis labiau užvaldo jaunojo Hėgelio mintis.

Ortodoksija atstumia mąstytoją, erezijos traukia. Jis mano, kad erezijos ir sektos egzistuos tol, kol bažnyčia nenustos slopinusi minties, kalbėdama valstybės vardu. Ir kai Hėgelis aukščiau už filosofiją iškelia religiją, jis

turi galvoje ne oficialųjį tikėjimą. „Filosofija dėl to turi išnykti religijoje, kad pirmoji yra mąstymas ir, vadinasi, jos priešybė yra nemąstymas, o kita vertus — tai, kas mąstoma“. O religija pašalina visus dalinės būties prieštaravimus, gyvenimas joje iškyla kaip begalinis vyksmas, kuriame visos priešpriešos išnyksta.

Citata paimta iš apmatų, pavadintų „Sistemos fragmentas“. Jis parašytas 1800 metų rudenį. Tai savotiškas paskutinis jaunojo Hėgelio žodis. Po to prasideda naujas etapas.

Filosofui jau trisdešimt metų. Prieš metus mirė jo tėvas; Hėgeliui atitekusi palikimo dalis nedidelė — šiek tiek daugiau kaip 3000 guldenų, bet tų pinigų pakanka, kad būtų galima imtis akademinės veiklos. 1801 metų sausio mėnesį Hėgelis persikelia į Jėną.

Antras skyrius

MOKSLŲ MOKSLAS

Atsakymas į klausimus, kuriuos filosofija palieka neatsakytus, yra toks, kad jie turi būti kitaip iškelti.

Hėgelis

Jėna buvo pasirinkta neatsitiktinai. Tarp tuometinės Vokietijos miestų, turėjusių universitetus, nebuvo kito, kur būtų viręs toks intensyvus intelektualinis ir meninis gyvenimas. Jėnos universiteto šlovę padidino Frydrichas Šileris, 1789 metais užėmęs istorijos profesoriaus vietą. Į jo įžanginę paskaitą susirinko daugiau kaip pusė visų čionykščių studentų. Jėnoje Šileris parašė „Trisdešimties metų karo istoriją", „Laiškus apie estetinį auklėjimą", trilogiją apie Valenšteiną.

Nuo 1794 iki 1799 metų čia dėstė Fichtė. Vokiečių reakcija negalėjo atleisti Fichtei jo revoliucingų pažiūrų ir tik laukė dingsties, kad susidorotų su laisvamaniu profesoriumi. Tokia dingstis pasitaikė, kai Fichtės kartu su Nythameriu leistame „Filosofijos žurnale" pasirodė Karlo Forbergo ateistinis straipsnis „Religijos sąvokos raida". Pats Fichtė nebuvo ateistas, jis nepritarė Forbergo pažiūroms į religiją, tačiau paskelbė jo straipsnį, pridėjęs savo pratarmę. Taip kilo garsusis „Ginčas dėl ateizmo"; Fichtė buvo apkaltintas bedievyste. Viskas baigėsi tuo, kad, gavęs oficialų papeikimą, Fichtė buvo priverstas išvykti iš Jėnos.

Fichtė buvo pasipiktinęs iki sielos gelmių: jį nubaudė už tariamą tikėjimo griovimą, ir tai valstybėje, kur bažnyčios vyriausioji galva Johanas Gotfrydas Herderis nebaudžiamas skelbia spaudoje filosofinę sistemą, kuri tokia panaši į ateizmą kaip „vienas kiaušinis į kitą". Galvoje buvo turimas spinozizmas, kurio šalininkai buvo

ne tik Herderis, bet ir jo draugas, Veimaro hercogystės ministras Gėtė. Pastarasis, be to, neslėpė savo antipatijos krikščionybei. Evangeliją jis vadino svaičiojimu. Pasiekęs, kad Herderis būtų paskirtas į aukštą bažnytinį postą, jis tuoj pat prapliupo epigrama, kurioje savo draugą palygino su Kristumi: dievo sūnus keliavo ant vieno asilo, o Herderis turės savo valdžioje šimtą penkiasdešimt — tai superintendantui pavaldūs dvasininkai. Herderis — dvasininkas; rangas įpareigoja, ir jis mėgina suderinti Spinozos panteizmą su protestantų religine doktrina, tiesa, labai nutolusia nuo ortodoksijos. Antai sielos nemirtingumą jis supranta tik kaip kultūros nesunaikinamumą ir perimamumą.

Apie Gėtę ir Herderį susibūrė vienminčių laisvamanių ratelis; radikaliausieji iš jų jau nuosekliai gina materialistines idėjas. Toks yra Augustas Ainzidelis, kuris, beje, tarp amžininkų pagarsėjo ne savo literatūrine veikla, bet triukšmingu meilės nuotykiu. Jis pamilo ištekėjusią moterį Emiliją Vertern. Į jo jausmą buvo atsiliepta, ir Ainzidelis ryžosi rizikingam žingsniui. Buvo inscenizuota iš Veimaro išvažiavusios Emilijos mirtis ir laidotuvės, o įsimylėjėliai išvyko į Afriką. Tačiau netrukus viskas paaiškėjo, ir kai jo dvejų metų Ainzidelis vėl grįžo į Veimarą, jam užsidarė „aukštosios visuomenės“ namų durys. Savo kūrinių Ainzidelis niekada neskelbė, tik duodavo perrašyti Herderiui, kurio užrašuose jie ir išliko iki mūsų dienų ir pirmą kartą buvo paskelbti Vokietijos Demokratinėje Respublikoje 1957 metais.

Užbaigtesnes formas įgavo Karlo Liūdvigo Knėbelio kūryba. Tai buvo poetas ir filosofas, Epikūro gerbėjas, Lukrecijaus vertėjas; jis priklausė Veimaro rateliui, su kuriuo nenutraukė ryšių ir persikėlęs į Jėną. Apskritai Veimaras ir Jėna — viena visuma. Veimaras — sostinė, Jėna — tai universitetas, kelio iš vieno miesto į kitą — kelios valandos.

Amžių sandūroje Jėnoje tarsi atsvara Veimaro gėtininkų rateliui atsiranda romantikų ratelis. Jo įkūrėjas ir idėjinis vadas Frydrichas Šlėgelis pradėjo nuo žavėjimosi revoliucinėmis idėjomis. Nusivylimas atėjo paly-

ginti greitai. Tačiau Šlėgelis negalėjo susitaikyti su despotizmu, policijos savivaliavimu, buržuazinio gyvenimo proza. Toks dabarties neigimas sužadino jo susidomėjimą praeitimi, vokiečių nacionaline kultūra, viduramžiais, o vėliau ir katalikų religija. Jis turi bendraminčių — tai brolis Augustas Šlėgelis, poetai Novalis, Vakenroderis, Tikas. Juos vienija susirūpinimas asmenybės likimu („Tik individas įdomus“,— sako Novalis), neapykanta niūriam, gobšiam kapitalo pasauliui, tikėjimas meno išganingumu. Tik meninėje kūryboje žmogus pasiekia tikrąją laisvę, ir pati tikriausia priemonė čia yra ironija, F. Šlėgelio žodžiais, „pati laisviausia iš visų laisvių, įgalinanti žmogų pakilti net virš paties savęs“.

Kita laisvės sritis — meilė. Jausmų emancipacija buvo vienas iš svarbiausių romantikų programos reikalavimų. Frydrichas Šlėgelis šokiravo miesčionis savo santykių su bankininko žmona Dorotėja Feit istorija. Galų gale jų „laisva“ meilė, aprašyta Šlėgelio apysakoje „Liucinda“, baigėsi teisėta santuoka ir perėjimu drauge į katalikybę. Dar įdomesnis buvo Karolinos Michaelis likimas. Anksti likusi našle, Maince ji tapo Forsterio bendražyge ir bičiule; kai respublika buvo sutriuškinta, ji atsidūrė kalėjime, iš kurio ją išvadavo Augustas Šlėgelis, tapęs jos naujuoju vyru. Trečiasis jos vyras — Šelingas,— kaip ir F. Šlėgelis, vėliau pasinėrė į religinius ieškojimus.

Iš pradžių romantikai orientavosi į Fichtės filosofiją, bet vėliau juos labiau patraukė Šelingo samprotavimai, jo gamtos, meno ir religijos kultas.

Filosofijos padangėje Šelingo žvaigždė užtekėjo palyginti anksti. 1798 metais, būdamas dvidešimt trejų metų, jis tampa Jėnos universiteto ekstraordinariniu profesoriumi. Anksti subrendęs kaip mokslininkas, pelnęs filosofijos revoliucionieriaus šlovę, puikus oratorius, storų knygų autorius, jis buvo tikras studentų dievaitis. Sausakimša auditorija jam plojo, ir jis laikėsi kaip krypties vadas.

Hėgelis džiaugėsi bičiulio ir mokslo draugo pasiekimais. Nuo studijų laikų jis įprato laikyti jį savo dvasios

vadovu, nors Šelingas buvo penkeriais metais jaunesnis. Atvykęs į Jėną, Hėgelis apsigyveno pas Šelingą. Ne tik asmeninė simpatija, bet ir pažiūrų bendrumas stiprina draugystę. Pirmajame savo vardu paskelbtame darbe Hėgelis yra Šelingo pusėje.

Darbas pavadintas „Fichtės ir Šelingo filosofijos sistemų skirtingumas". Akstinas parašyti jį buvo Reinholdo pareiškimas, kad Šelingas tik kartojąs Fichtę ir kad apskritai vokiečių filosofijoje „revoliucija baigta". Kiek kartų, rašo Hėgelis, panašią frazę Prancūzijoje ištardavo kaip tik tada, kai revoliucija plėtodavosi. Dėl vokiečių filosofijos, tai čia dar viskas prieš akis. Pradžią padarė Kantas.

Kad suvoktume Hėgelio samprotavimų logiką, mums reikia prisiminti kai kurias „Grynojo proto kritikos" idėjas. Šiame pagrindiniame savo darbe Kantas sugriovė per visą filosofijos istoriją viešpatavusią pažiūrą apie pasyvią, stebėtojišką pažinimo prigimtį. Jis pirmasis atkreipė dėmesį į „veikliąją" sąmonės pusę, kurios tyrimą Marksas laikė svarbiausiu vokiečių klasikinio idealizmo nuopelnu. Žmogus žiūri į daiktus per savo veiklos prizmę, sąmonė ne tik atspindi pasaulį, bet ir kuria jį — toks yra materialisto dialektiko požiūris. Šio požiūrio ištakos — Kanto filosofijoje. Žmogus, Kanto nuomone, turi reikalą ne su daiktų pačių savaime pasauliu, bet su reiškinių, kuriuos formuojant svarbiausias vaidmuo priklauso pačiam pažintiniam sugebėjimui, pasauliu.

Kantas lyginamas su Koperniku. Anksčiau, paaiškina šią mintį Heinė, intelektas tarsi saulė sukosi apie reiškinių pasaulį ir stengėsi apšviesti juos. Kantas sustabdė intelektą ir privertė reiškinius suktis apie jį; jie apšviečiami, kai patenka į šios saulės sritį.

Kitas ne mažiau svarbus Kanto atradimas — išvada, kad pažinimui neišvengiamai būdingi prieštaravimai. Žmogaus protas stengiasi įsiskverbti į daiktų pačių savaime pasaulį, bet čia jis būtinai susiduria su prieštaravimais. Prieštaravimas — suklydimo požymis; toks yra tradicinis požiūris, kurio Kantas neįstengė įveikti. Va-

dinasi, darė išvadą Kantas, protas neįstengia atlikti savo uždavinio.

Intelektas ir protas — dvi skirtingos pažinimo sritys. Intelektas apdoroja juslinius duomenis, juos rūšiuoja, išdėlioja į mokslinio mąstymo lentynėles, suteikia jiems visuotinumo formą. Tai gamtos mokslo sritis. Protas — filosofijos, metafizikos (plačiąja šio žodžio prasme) sritis; jo paskirtis — nustatyti reiškinių vidinį ryšį, jų esmę, o tai, pasak Kanto, neįmanoma. Kantas išaukštino intelektą, bet nužemino protą. „Intelektas buvo išnagrinėtas protingai, o protas nagrinėjamas intelektiškai",— rašo apie Kantą Hėgelis, pradėdamas savo pirmąjį filosofinį darbą.

Fichtė perėmė Kanto idėją apie sąmonės aktyvumą. Hėgelio žodžiais, jis išlaisvino Kanto filosofiją nuo „apmaudaus nenuoseklumo" — daikto paties savaime. Prieš žmogų visada yra tik procesas ir jo veiklos rezultatai. Vadinasi, samprotauja Fichtė, esaties pagrindas — subjektas, „Aš". Fichtė naujai sprendė ir kantiškąją prieštaravimo problemą. Kantui prieštaravimas — tai užtvara, pro kurią negali prasiveržti tiesos siekiantis protas. Fichtei prieštaravimas — kūrybinis pradas, veiklos ir vystymosi šaltinis. „Aš" neišvengiamai pereina į priešybę — „ne-Aš", paskui jie susilieja į viena. Čia jau nubrėžiami ryškesni dialektinio mąstymo kontūrai negu Kanto filosofijoje. Jie matyti nepaisant tankios subjektyviojo idealizmo uždangos.

Kai kuriuos Fichtės terminus reikia patikslinti. „Minia manė,— rašo Heinė,— kad Fichtės „Aš" yra Johano Gotlybo Fichtės „Aš" ir kad tas individualus „Aš" neigia visas kitas egzistencijas. „Koks begėdiškumas! — sušukdavo gerieji žmonės.— Tas žmogus netiki, kad mes egzistuojame — mes, kurie esame daug storesni už jį ir netgi esame jo viršininkai — burmistrai ir teismo raštvedžiai". Damos klausinėjo: „Ar jis tiki bent savo žmonos egzistavimu? Ne? Ir tai ramiai pakenčia ponia Fichtė!"

Bet Fichtės „Aš" yra visai ne individualus „Aš", o iki sąmonės pakilęs visuotinis, pasaulinis „Aš". Fichtės

mąstymas nėra kokio nors individo, kokio nors konkretaus žmogaus, kuris vadinasi Johanas Gotlybas Fichtė, mąstymas; priešingai, tai visuotinis mąstymas, pasireiškiantis atskiroje asmenybėje. Kaip sakoma: „temsta“, „švinta“ ir t. t., taip ir Fichtė turėjo sakyti ne „aš mąstau“, bet „mąstoma“ ir „visuotinis pasaulinis mąstymas mąsto manyje“ [1].

Taigi išeities taškas ne atskiras žmogus, griežtai kalbant, ne „Aš“, o „Mes“. Fichtė nedviprasmiškai atkreipia dėmesį į šią aplinkybę: „Kalbama ne apie mane; jeigu apskritai visa tai liestų mano asmenybę, aš galėčiau ja užsiimti, nesakydamas šito nė vienam žmogui. Ir apskritai pasauliui neturi reikšmės ir nėra įvykis klausimas, ką mąsto ir ko nemąsto atskira asmenybė. „Mes“ kaip visiškai ištirpusi sąvokoje ir, absoliučiai užmiršusi mūsų individualybes, susiliejusi į vieningą mąstymą bendruomenė... štai kas norėjo mąstyti ir tirti, ir būtent apie šį „Mes“, o anaiptol ne apie savo „Aš“ aš galvoju“.

Bet, nepaisant šito, Fichtės filosofija yra subjektyvusis idealizmas. Jis pasireiškia tuo, kad Fichtės išeities taškas — prielaidų neturinti subjekto veikla. Fichtė kalba apie mąstymo ir būties tapatumą, bet tapatumo reiškėjas yra mąstymas, subjektas.

---

[1] Pasakojama, kad kartą Ogiustas Kontas kreipėsi į Hėgelį, prašydamas išdėstyti savo teoriją glaustai, populiariai ir prancūzų kalba. Hėgelis esą įsižeidęs atsakė, kad jo filosofijos negalima išdėstyti nei glaustai, nei populiariai, nei prancūzų kalba. Tai, ko neišdrįso filosofas, pamėgino padaryti poetas.

„Šį darbą,— pasakoja Heinė,— aš dirbau dvejus metus, ir man didžiulėmis pastangomis pavyko įvaldyti sunkią medžiagą, populiariai išdėstyti pačias abstrakčiausias problemas. Kai darbas pagaliau buvo parašytas, mane apėmė nemalonus jausmas, man atrodė, kad rankraštis žiūri į mane svetimu, ironišku ir net piktu žvilgsniu. Mane apėmė keistas sumišimas: autorius ir veikalas aiškiai neatitiko vienas kito“. Ir Heinė sudegino rankraštį, taip paaiškinęs savo poelgį: „Skysta krikščioniškos užuojautos putra kenčiančiam žmogui vis dėlto naudingesnė negu tirštai uždarytos Hėgelio dialektikos gudrybės“. Šiaip ar taip, bet puikiai, subtiliai ir sąmojingai parašyta Heinės apybraiža „Dėl Vokietijos religijos ir filosofijos istorijos“, iš kur mes paėmėme Fichtės apibūdinimą, liko neužbaigta, joje nėra Hėgelio teorijos nagrinėjimo.

Šelingui būties ir mąstymo tapatumas reiškiasi kitaip, tapatumo reiškėjas jam yra objektyvus pradas. Šelingas išsaugo veiklos, vystymosi principą, bet perkelia jį į gamtą. Tai vokiečių filosofinės minties tėkmei suteikia naują, netikėtą posūkį. Ji staiga atkreipia savo žvilgsnį į gamtos mokslą, susyja net su materializmu.

Vokietijoje yra sava sena materialistinė tradicija. Jos šaknys glūdi viduramžių panteistinėse teorijose, ji minta spinozizmo, liaudies laisvamanybės ir empirinių mokslų idėjomis. Jaunasis Šelingas suima į save šias įtakas ir kartą parašo eilėraštį, kurio pradžia skamba visiškai materialistiškai:

Visiems laikams aš supratau —
Materiją kaip tiesą tematau.
Ji mūsų draugas ir globėjas,
Visų daiktų ji pranokėjas,
Bet kokio mąstymo pradžia,
Bet kokio pažinimo pabaiga.

(*J. Balčiaus* vertimas)

Bet tai tik išimtis. Apskritai Šelingas savo teoriją kuria idealistiniu pagrindu, maža to, jis neneigia, kad Fichtė teisus. Toks nenuoseklumas ne tik kitiems, bet ir jam pačiam kliudo įžvelgti savo originalumą. Engelso nuomone, „būtent Hėgelis parodė Šelingui, kaip toli jis, pats to nežinodamas, išėjo už Fichtės ribų“ [2].

Šiame darbe Hėgelis visiškai yra Šelingo objektyviojo idealizmo pusėje. Subjektyvųjį idealizmą jis kritikuoja, lygindamas jį su metafiziniu, dogmatiniu materializmu. Ir vienam, ir kitam būdingas vienpusiškumas: pirmasis neigia savarankišką objekto būtį, antrasis — subjekto aktyvumą. Tikroji realybė — tai subjekto ir objekto vienovė, subjektas-objektas. Fichtė vartoja panašų terminą, bet mes jau žinome: pagrindinį vaidmenį jo teorijoje vaidina subjektas. Todėl Hėgelis pabrėžia, kad Fichtė konstruoja „subjektyvų subjektą-objektą“. Pastarąjį būtina papildyti „objektyviu subjektu-objektu“. Esatis apima abu pradus, juos sukuria ir yra jų sukuriama.

---

[2] *Маркс К., Энгельс Ф.* Из ранних произведений.— М., 1956, с. 400.

„Fichtės ir Šelingo filosofijos sistemų skirtingumas" buvo užbaigtas 1801 metų liepos mėnesį. Dabar Hėgelis galėjo pradėti tvarkyti savo akademinius reikalus. Kad gautų teisę skaityti paskaitas universitete, jam reikėjo pereiti dvi procedūras — nostrifikaciją ir habilitaciją. Pirmoji reiškė, kad Jėnos filosofijos fakultetas turėjo pripažinti magistro laipsnį, suteiktą Hėgeliui Tiūbingene. Tai buvo nesudėtinga: pateikti diplomą ir sumokėti 22 talerius 20 skatikų, kuriuos turėjo pasidalyti mokslinės tarybos nariai (pagal tuometinę terminiją — „fakulteto nariai", kurių buvo septyni). Habilitaciją sudarė pretendento mokslininko ir lektoriaus sugebėjimų patikrinimas. Tam reikėjo apginti disertaciją ir perskaityti bandomąją paskaitą. Išlaidos — 2 taleriai 20 skatikų („už disertacijos cenzūrą ir dekano dalyvavimą dispute").

Rugpjūčio 13-ąją Hėgelis padavė prašymą dėl nostrifikacijos. Jis norėjo pradėti skaityti paskaitas dar žiemos semestrą. Reikėjo skubėti: rugsėjo pradžioje paskaitų kursų katalogas būdavo išsiunčiamas į spaustuvę. Dekanas aplinkraštyje fakulteto nariams siūlė duoti pretendentui leidimą dėstyti, apsiribojus bandomąja paskaita ir įpareigojus jį pavasarį apginti disertaciją. Prieštaravimų prieš nostrifikaciją fakulteto nariai neturėjo. Profesorius Ulrichas, kuris, matyt, kaip cenzorius, perskaitė „Fichtės ir Šelingo filosofijos sistemų skirtingumą", įvertino Hėgelį labai palankiai. Fakulteto seniūnas, slaptasis rūmų patarėjas Zukovas kaip visada niurzgėjo: „Greitai pas mus docentų bus tiek, kiek studentų. O ponai švabai, atrodo, emigruoja į čia, kad savaip pertvarkytų mūsų universitetą trečiajame jo egzistavimo amžiuje". Bet jis taip pat neprieštaravo, kad Hėgelis būtų įtrauktas į Jėnos daktarų sąrašą (čia magistras buvo vadinamas daktaru).

Vienintelis dalykas, kuris jaudino fakulteto narius,— tai ar viurtembergietis pakankamai aprūpintas, ar jis nepretenduos gauti pašalpą (alga nepriklausė ne tik pradedantiems docentams, bet dažnai ir vadinamiesiems ekstraordinariniams, t. y. neetatiniams, profesoriams). Tiesa, dėstytojai gaudavo tam tikrą sumą iš jų paskaitų

klausydavusių studentų, bet pragyventi už tuos pinigus buvo neįmanoma. Tas, kuris ketino pasirinkti akademinę karjerą, turėjo būti turtingas. Hėgelis pareiškė turįs kelis tūkstančius guldenų ir prašė greičiau leisti dirbti. Tačiau fakultetas spyrėsi, kad būtų laikomasi formalumų: tegul pretendentas pateikiąs disertaciją. Ją reikėjo išspausdinti spaustuvėje, asmeniškai išnešioti fakulteto nariams (išsiuntinėti nebuvo leidžiama!) ir apginti. Per likusias rugpjūčio dienas visa tai padaryti buvo neįmanoma.

Hėgelis paduoda naują prašymą. Jis rašo, kad nostrifikacija be teisės skaityti paskaitas jam neturi prasmės ir prašo leidimo dėstyti, įsipareigodamas per mėnesį pateikti disertacinį darbą. Vėl dekano aplinkraštis. Gyvus pasikeitimas nuomonėmis, ir priimamas sprendimas: tegul pretendentas oficialiai praneša disertacijos pavadinimą, pateikia ją vėliau, o kol kas gina tezes. Tai numato universiteto nuostatai, ir tik prieš pusmetį F. Šlėgelis analogišku būdu buvo habilituotas.

Hėgelis sutinka. Jis sumoka reikalaujamą sumą, ir rugpjūčio 20-ąją jo pavardė įtraukiama į filosofijos fakulteto matrikulą greta kitų Jėnos daktarų. Po savaitės — disputas disertacijos tema. Kyla sunkumų dėl oponentų: atostogų metas, ir mieste nėra dėstytojų. Trečią kartą dekanas kreipiasi aplinkraščiu: jam reikalinga fakulteto sankcija, kad oponentais būtų besimokantieji.

Tai liečia ne tik Hėgelio disputą; be jo, disertacijas gina daktarai Švabė ir Pansneris. Jie taip pat rengia paskaitų kursus žiemos semestrui. Hėgelio gynimas paskirtas diena anksčiau negu Švabės ir dviem anksčiau negu Pansnerio. Tuo pagrindu, remdamasis nuostatais, Hėgelis prašo, kad jo pavardė paskaitų kataloge būtų prieš Švabę ir Pansnerį. Ir ketvirtą kartą — disputo išvakarėse — rašomas aplinkraštis. Dekanas išdėsto pretendento pretenziją. Šį kartą fakultetas griežtai prieš: Švabė ir Pansneris Jėnos auklėtiniai, jie savo disertacijas pateikė anksčiau už Hėgelį, ir, be to, užbaigtus darbus, o ne tezes. Švabė net suspėjo perskaityti bandomąją paskaitą. Tik vienas iš profesorių spiriasi, kad būtų lai-

komasi įstatymo raidės: Švabė jau turi leidimą, ir jo pirmenybė Hėgelio atžvilgiu neginčytina, bet Pansneris, kadangi jo gynimas eina po Hėgelio, turi ir dėstytojų sąraše eiti po jo. Fakulteto seniūnas (anksti rytą netikėtai mirė Zukovas, ir jo pareigos perduotos Heningsui) dar prieš aplinkraštį specialiame dokumente išdėstė savo požiūrį: „Jeigu ponas daktaras Hėgelis atkakliai laikosi savo, prašau Jūsų šviesybę rytdienai paskirti daktaro Švabės disputą, penktadienį — daktaro Pansnerio disputą, o šeštadienį — pono daktaro Hėgelio disputą". Dekanas nekeičia gynimo eilės, bet Hėgelio prašymą atmeta.

Taigi Hėgelis gina „Disertacijos apie planetų orbitas parengiamąsias tezes". Tezių dvylika. Jos parašytos lotyniškai, išspausdintos nedidele penkių puslapių knygele ir pagal nuostatus išdalytos fakultete po sekmadienio pamaldų. Jų turinys skirtas ne tiek planetoms, kiek bendriems filosofiniams principams, pagal kuriuos bus sudarytas paskaitų kursas. Jos aprėpia platų klausimų ratą ir suformuluotos kaip paradoksai: jų paskirtis — duoti medžiagos ginčui. Beje, čia jau nužymėti būsimos grandiozinės dialektikos sistemos kontūrai.

Visa esmė glūdi pirmojoje tezėje: „Prieštaravimas yra tiesos kriterijus, prieštaravimo nebuvimas — suklydimo kriterijus." Suprantama, kalbama ne apie formaliosios logikos dėsnių atmetimą. Hėgelis niekada nemanė, kad sąvoka turi prieštarauti pati sau arba empiriniams duomenims. Tapatumo principas teisingas, bet nepakankamas, jeigu mintis nori atspindėti vystymąsi. Ir reikia pasakyti, kad Hėgelis čia neoriginalus. Jis tik kartoja tai, kas glūdi Šelingo „Gamtos filosofijos idėjose", kur kalbama apie realios tikrovės visuotinį prieštaringumą. Gamtoje visur veikia priešingos jėgos, todėl gamtos mokslas turi remtis visuotinio dvilypumo principu. Tiesa glūdi ne absoliutaus tapatumo ar absoliutaus skirtingumo principuose, tiesa — jų vienybėje. Prieštaravimą kaip neišvengiamą besistengiančio įsiskverbti į daiktų esmę mąstymo rezultatą atskleidė Kantas. Bet Kantas jį laikė žmogaus intelekto ribotumo liudijimu. Pradedant Fichte,

vokiečių filosofija prieštaravime įžvelgia kūrybinį principą; surasti prieštaravimą — vadinasi, aptikti vystymosi varomąją jėgą.

Hėgelis nuspėja ne tik savo būsimos sistemos esmę, bet ir jos išorinius kontūrus. Antroji jo habilitacinė tezė teigia: „Silogizmas yra idealizmo principas". Silogizmas, kaip žinoma, turi trinarę struktūrą: dvi prielaidas ir išvadą. Trilypumą galima aptikti ir Kanto kategorijų lentelėje, ir Fichtės „Aš" plėtotėje; triada taps Hėgelio filosofinės sistemos šerdimi.

Šia prasme reikia suprasti ir trečiąją disertacijos tezę: „Kvadratas yra gamtos dėsnis, trikampis — proto dėsnis". Trejybiškumas — vystymosi principas, o vystymąsi didysis dialektikas įžvelgia tik dvasinių reiškinių srityje; gamtai, pasak Hėgelio, vystymasis nebūdingas. Šiuo pagrindu vėliau kils nesutarimų tarp Šelingo ir Hėgelio.

Bet kol kas jaunasis Hėgelis seka savo dar jaunesniu mokytoju. Drauge jie atakuoja Kantą. „Kritinė filosofija neturi idėjų ir yra netobula skepticizmo forma". Ši kategoriškai suformuluota disertacijos tezė vėliau bus išsamiai pagrįsta daugelyje Hėgelio darbų. Hėgelis lengvai užčiuopia kantizmo prieštaravimą: „Kritinės filosofijos pateikiamas proto postulatas savo turiniu griauna šią filosofiją ir yra spinozizmo principas". Kantas, tvirtindamas daiktų pačių savaime nepažinumą, suprantama, atmetė ir loginius dievo buvimo įrodymus. Bet, išginęs religiją pro duris, jis įsileido ją per langą: pasirodo, Kanto manymu, aukščiausiosios esybės egzistavimui nereikalingi loginiai įrodymai, jis postuluojamas dorovinio dėsnio. Kanto kriticizmas čia virsta grynu dogmatizmu.

...Heinė šia dingstimi ironizavo: Kantas šturmu paėmė dangų, bet, išvydęs nepaguodžiamą savo seno tarno Lampės sielvartą, suminkštėjo ir sugrąžino gyvenimą aukščiausiajam kaip praktinio proto postulatą; „o galimas daiktas, Kantas jį atgaivino ne tik dėl senojo Lampės, bet dėl policijos? Ar jis iš tiesų padarė tai iš įsitikinimo? Ar, panaikindamas visus dievo buvimo įrodymus, jis kartu nenorėjo mums tuo parodyti, kaip nepatogu nieko nežinoti apie dievo egzistavimą? Jis čia pasielgė

beveik taip pat išmintingai, kaip vienas mano bičiulis vestfalas, kuris sudaužė visus žibintus Gronderštrasėje Getingene ir, stovėdamas tamsoje, pasakė mums ilgą kalbą apie praktinį būtinumą žibintų, kuriuos jis sudaužęs tik tuo teoriniu tikslu, kad įrodytų mums, jog be jų mes nieko negalime matyti..."

Tezės baigėsi dviem šiek tiek rizikingai suformuluotais teiginiais: „Narsumas nesuderinamas ir su poelgių, ir su išgyvenimų nekaltumu", „Visiškai tobulas dorovingumas prieštarauja narsumui". O prieš tai buvo pasakyta: „Prigimtinė būklė nėra neteisinga, ir kaip tik dėl to iš jos būtina išsivaduoti". Ne gėris ir teisingumas, bet blogis ir nelygybė yra pažangos įrankis — filosofas aiškiai vadavosi iš utopiškų jaunystės iliuzijų.

Dėl planetų, tai joms buvo skirta vienintelė (penktoji tezė): „Kaip magnetas yra gamtos svertas, taip planetų ir saulės trauka yra gamtos švytuoklė". Išsamiai savo astronominį credo Hėgelis išdėstys disertacijoje. Disputui jis pasistengė suteikti filosofinį kryptingumą.

Respondentu, kurio pareiga buvo ginti pretendento idėjas, buvo studentas Karlas Šelingas, profesoriaus brolis, oponentais — profesorius Šelingas, profesorius Nythameris, studentas Švarcotas.

Hėgelis, kaip nuo amžių įprasta panašiais atvejais, negailėjo padėkų, ypač savo pagrindiniam oponentui. Jo žodžiai būtų skambėję labai pompastiškai ir įsiteikiamai, jeigu būtų buvę sakomi ne lotyniškai: „Prašau tave, vyre išmintingiausias iš išmintingiausių, garbingiausias pone profesoriau Šelingai: visa, kam tu mūsų tezėse nepritari, pasakyk čia viešai, nes tam šis disputas, kad iš tavęs pasimokyčiau. Nėra reikalo kalbėti apie tai, kaip man malonu jausti tavo paramą. Nei amžininkai, nei net draugai, vien tik ainiai, vien tik mokslas, kuriam nėra galo, galės deramai įvertinti taurią tavo proto jėgą, tavo dvasines ypatybes. Tebus man leista pašlovinti tave kaip tikrą filosofą".

Hėgelis kalbėjo apie savo džiaugsmą dėl to, kad ponas prorektorius ir ponas dekanas papuošė savo dalyvavimu šį jam iškilmingą aktą, dėkojo kilniausiajam

monarchui už mokslų globojimą, dėkojo fakultetui ir visiems susirinkusiems už dėmesį jo darbui.

Habilitacinis disputas, po kurio filosofijos magistrui Georgui Vilhelmui Frydrichui Hėgeliui buvo suteikta teisė skaityti paskaitas, įvyko 1801 metų rugpjūčio 27-ąją, tą dieną, kai jam suėjo trisdešimt vieneri metai.

Po gynimo Hėgelis sėdo prie disertacijos. Jis turėjo didelį rankraštį iš astronomijos, parašytą, matyt, dar prieš atvykstant į Jėną. Jį reikėjo sutrumpinti ir išversti į lotynų kalbą.

Praeina mėnuo, tačiau disertacija fakultetui nepateikta. Ją tarytum užmiršo. Logikos ir metafizikos katedros vedėjas, mums pažįstamas Heningsas, vizuoja Hėgelio paskaitų planą. Paskui staiga susigriebia (matyt, šitai atsitiko ne be viurtembergiečio nedraugų įsikišimo). Spalio 18-ąją jis rašo dekanui pasipiktinimo kupiną laišką: „Aš nežinojau, kad ponas daktaras Hėgelis iki šiol dar nepateikė disertacijos, todėl uždėjau savo vizą". Heningsas reikalavo nedelsiant imtis priemonių: „Jūs galite be ceremonijų anuliuoti Hėgelio paskaitų planą, nes viskas pasiekta gudrumu". Tą pačią dieną ant dekano stalo atsiranda brošiūra „Apie planetų orbitas. Filosofijos disertacija".

Disertacija, kaip ir kiti Hėgelio šio periodo darbai, nuspalvinta kritiškais tonais. Jos patosas — mechanicizmo ir empirizmo, kurių reiškėju Hėgelis laiko Niutoną, kaltinimas. Anglų fizikui Hėgelis priešpriešina Keplerį, kuris, kaip Hėgeliui atrodo, nesuskaido gamtos, bet stengiasi suvokti ją kaip tam tikrą visumą. Šiuolaikiniam skaitytojui daugelis dalykų, kuriuos tvirtina Hėgelis, gali atrodyti tiesiog komiški. Jaunojo filosofo nuomone, mechanikos bėda ta, kad „ji nieko nenutuokia apie dievą". Hėgelis įsitikinęs, kad svoris, kurio veikiamas akmuo krenta į žemę, savo pobūdžiu yra visiškai skirtingas nuo to, kuris veikia žvaigždėse ir ypač dangaus kūnuose, priklausančiuose mūsų saulės sistemai ir anaiptol nenukrentančiuose į Žemę. Dėl obuolio, kuris Niutonui pakišo mintį apie visuotinę trauką, jis sako, kad tai esąs blogas ženklas, nes obuoliai jau dukart buvo nelaimės

pradžia — visos žmonijos (Ievos obuolys) ir Trojos liaudies (Pario obuolys).

Kadaise Sokratas atitraukė filosofijos dėmesį nuo dangaus tyrinėjimo ir prikaustė jį prie to, kas žemiška, prie žmogaus. Dabar filosofijai atėjo metas pasikelti į padanges, pažinti šviesulių judėjimą valdančius dėsnius. Konkrečiai kalbant, filosofija gali būti naudinga sprendžiant vieną ginčytiną problemą. Turimas galvoje dėsningumas, kurio idėją pateikė astronomas Ticijus. Jeigu paimtume eilę skaičių — 0, 3, 6, 12, 24 ir t. t.— ir prie kiekvieno iš jų pridėtume skaičių 4, tai, pasak Ticijaus, gautume skaičius, atspindinčius santykinius planetų nuotolius nuo Saulės. Šis empirinis dėsnis, atrodytų, buvo patvirtintas, kai Heršelis 1781 metais atrado Urano planetą. Remdamiesi Ticijaus dėsniu, astronomai spėjo, kad tarp Marso ir Jupiterio turinti būti dar nesurasta planeta. Jos ieškojimai prasidėjo iškart po Urano atradimo. Hėgelis juos laikė bergždžiais, o Ticijaus dėsnį dėl jo grynai empirinės prigimties — neatitinkančiu tikrovės. Jis siūlė naudotis kitu dėsningumu, pateiktu pitagorininkų — 1, 2, 3, 4, 9, 16 ir t. t. „Jeigu ši eilė labiau atitinka tikrąją gamtos tvarką,— rašė Hėgelis disertacijoje,— negu minėta aritmetinė progresija, tai aišku, kad tarp ketvirtos ir penktos vietos yra didelis neužpildytas tarpas ir kad ten nėra ko ieškoti planetos". Tuo tarpu jau 1801 metų sausio 1-ą dieną astronomas Pjacis Palermo observatorijoje atrado pirmąją iš mažųjų planetų — Cererą, esančią tarp Marso ir Jupiterio. Vėliau ši aplinkybė buvo dingstis daugeliui juokų ir netgi išpuolių prieš Hėgelio dialektiką.

Nesusipratimas, matyt, kilo dėl to, kad, rašydamas disertaciją, Hėgelis naudojosi į Jėną atsivežtu rankraščio juodraščiu, parašytu iki Pjacio atradimo. Ar jis žinojo apie šį atradimą, kai spalio mėnesį pateikė disertaciją fakultetui? Sunku pasakyti. Ar teorinių teiginių ir empirinių duomenų neatitikimas galėjo sutrikdyti filosofą, būti priežastis, dėl kurios jis delsė pateikti savo darbą? Mes neturime pagrindo kategoriškai spręsti. Juo labiau kad 1801 metų gruodžio mėnesį jis rašo daktarui

Hufnageliui apie savo ketinimą pasiųsti disertacijos egzempliorių, nepridėdamas jokių pastabų dėl jos turinio.

Tame pačiame laiške Hufnageliui Hėgelis pranešė, kad kartu su Šelingu jis pradeda leisti „Kritinį filosofijos žurnalą“, kurio uždavinys —„padaryti galą pseudofilosofinei netvarkai“. Ginklą, kurį buvo ketinama panaudoti, Hėgelis vadino „vėzdu, rimbu, trinka“. Geram darbui ir dievo garbei gali praversti kas tik nori!

Planai sukurti naują žurnalą atsirado seniai. Leidėjas Kota iš pradžių norėjo, kad jam vadovautų Šelingas ir Fichtė; taip pat buvo planuojama, kad dalyvaus broliai Šlėgeliai. Tačiau Šelingas nutarė dalytis vadovavimu su Hėgeliu. Abu buvo ne tik redaktoriai, bet faktiškai ir visų šešių dienos šviesą išvydusių numerių (trys numeriai sudarė tomą) autoriai. Straipsniai buvo skelbiami be parašo, todėl iki šiol nėra galutinai aišku, kiek abu filosofai prisidėjo prie vieno ar kito darbo.

Pirmasis numeris pasirodė pačioje 1802 metų pradžioje. Jis prasidėjo Hėgelio straipsniu (prie jo prisidėjo ir Šelingas) „Apie filosofinės kritikos esmę“, kuriame buvo išdėstyta žurnalo programa.

Hėgeliui kelia nerimą filosofijos būklė po Kanto: kriticizmas išklibino tikėjimą autoritetais, mąstymo savarankiškumas pasiekė tokį mastą, kad filosofui darosi gėda vadintis jau egzistuojančios teorijos sekėju. Kiekvienas išradinėja savo sistemą. Tuo tarpu Hėgelis dabar jau tvirtai įsitikinęs, kad tiesa vieninga ir vienintelė kaip ir grožis. „Yra tik vienas protas, todėl ir filosofija tik viena, ir tik viena ji tegali būti“. Įvairios filosofijos kryptys — liūdnas proto netobulumo, pažinimo neadekvatumo vaisius. Tikrosios filosofijos idėja vienokiu ar kitokiu mastu glūdi kiekvienoje teorijoje: būtent kokiu — turi išaiškinti filosofinė kritika. Kitas jos uždavinys — nustatyti, kiek tiesa įgavo „mokslinės sistemos pobūdį“. Mąstymo sistemingumo stoka — tai požymis sielos, pernelyg neapdairios, kad išvengtų nuopuolio, bet ir neturinčios tiek drąsos, kad išpirktų savo nuodėmę.

Filosofinė kritika turi pakilti į kovą prieš tuos, kurie filosofijos idėją įspraudžia į asmeninių skonių ar klai-

dingų principų kevalą. Viena yra individualumas, kuris padeda išryškinti objektyvią idėją, kita — tiesą iškreipiantis subjektyvizmas. Prieš subjektyvizmą ir ribotumą — toks Hėgelio šūkis. Tikra filosofijos neganda — plepėjimas. Perėmęs mokslinę terminiją, jis plačiai paplinta, nes atrodo neįtikėtina, kad po didžiuliu lukštų kiekiu nebūtų jokio racionalaus grūdo.

Yra dar vienas filosofinio mąstymo priešas —„nerangus empirizmas", kuris stengiasi sutaikyti su filosofija „sveiką protą", kasdienę sąmonę. Tuo tarpu „sveikam protui" filosofijos pasaulis visada atrodo kaip išvirkščias pasaulis. Todėl Hėgelis (kol kas dar) prieš filosofinių idėjų populiarizaciją.

Straipsnis baigėsi raginimu kilti į bekompromisinę kovą su priešininkais. Juos Hėgelis atsisakė laikyti lygiateise filosofine partija. Pripažinti priešininką partija, Hėgelio nuomone,— vadinasi, atsisakyti savo visuotinumo, t. y. parodyti savo menkybę.

Tokia „Kritinio filosofijos žurnalo" programa. Negailestinga kova, jokių kompromisų, jokio pažiūrų sambūvio. Tiesa viena ir vienintelė! Bet prieš statant jos pastatą reikia išvalyti statybinį sklypą. Hėgelis ir Šelingas uoliai imasi darbo.

Pirmasis Hėgelio smūgis tenka gana paviršutiniškai galvai. Straipsnis pavadintas „Kaip sveikas žmogaus protas žiūri į filosofiją — pavaizduota, remiantis Krugo veikalais". Hėgelio amžininkas, Vitenbergo filosofijos fakulteto adjunktas, trijų be galo nuobodžių knygų autorius Vilhelmas Traugotas Krugas buvo pavyzdys to pseudoteorinio plepėjimo, apie kurį buvo kalbama programiniame straipsnyje. Hėgeliui visiškai pakanka vien ironijos, kad susidorotų su priešininku.

Kitą kartą „kritikos trinka" nusileidžia ant G. E. Šulcės, rašiusio senovės skeptiko Enezidemo vardu, galvos. Straipsnyje „Skepticizmo santykis su filosofija. Jo įvairių modifikacijų pavaizdavimas ir sena palyginimas su nauja" Hėgelis atskleidžia dogmatišką Šulcės skepticizmo pobūdį. Tai „skepticizmo išgama", neturinti tų kilnių bruožų, kurie sudarė antikinio skepticizmo esmę. Todėl

Šulcė neturi teisės remtis tikruoju Enezidemu. Senovės skepticizmas buvo nukreiptas prieš tariamą juslinio suvokimo patikimumą, kuriuo mėgina remtis Šulcė. Tai, ką naujasis Enezidemas laiko esant patikimiausia, senojo Enezidemo nuomone, visai nenusipelnė pasitikėjimo.

Kitas straipsnis „Kritiniame filosofijos žurnale"—„Tikėjimas ir žinojimas, arba Refleksinė subjektyvumo filosofija savo tobula forma kaip Kanto, Jakobio ir Fichtės filosofija"— skirtas polemikai su šiais trimis išvardytais mąstytojais. Visos trys sistemos vienaip ar kitaip tikėjimą vertina labiau už žinojimą. Hėgeliui į pirmąją vietą vis labiau iškyla mokslo problema. Jo sistemoje filosofija užims aukštesnę vietą negu religija.

Čia glūdi nesutarimų, kurie greitai išskirs Šelingo ir Hėgelio kelius, užuomazga. Pirmajam ir tais metais aukščiausia dvasinės veiklos sritis — menas, paskui šią vietą užims religija. Hėgelis atvyko į Jėną įsitikinęs religijos pranašumu, bet dabar pirmąją vietą jis skiria filosofijai. Tiesa prieinama intuicija — tokia Šelingo pozicija; tiesa — mokslinė sistema, Hėgelis vis labiau įsitikina šios nuomonės teisingumu. Intuicijos dovaną gali turėti tik dvasios aristokratas, pažinimas — nedaugelio dalia; mėgstamas Šelingo posakis — Horacijaus eilutė „Odi profanum vulgo et arceo" („Neapkenčiu tamsuolių minios ir laikausi nuošaly nuo jos"). Gnoseologijoje Hėgelis demokratas: „Filosofija, kaip proto mokslas, skirta visiems. Ne visi ją pasiekia, bet tai jau kitas dalykas, juk ne visi žmonės tampa kunigaikščiais. Iš to, kad vieni žmonės iškyla virš kitų, piktina tik tvirtinimas, esą šie žmonės skiriasi savo prigimtimi". Šis įrašas juodraščiuose iškalbingai liudija naują Hėgelio poziciją.

Ir dar dėl vieno svarbaus dalyko draugai nesutaria — dėl požiūrio į valstybę. Šelingas, kaip ir Kantas, šiame socialiniame institute įžvelgia neišvengiamą blogį; žmonės atsisako valstybės labui dalies savo teisių, bet be jos, būdami anarchijos ir priešiškumo būklėje, jie negali gyventi. Lygiai taip pat ir atskiros valstybės negalės nuolat gyventi tarpusavio susidūrimų, sprendžiamų ginklo jėga, būklėje. Kaip žmonės dėl būtinumo vienijasi į valstybę,

taip ir valstybės analogišku būdu bus priverstos sudaryti sąjungą, „tautų areopagą“, kad visur pasklistų taikos ir teisės principai.

Dar prieš keletą metų Hėgelis pritarė šiam požiūriui. Dabar jis jau mano kitaip. Nauja koncepcija suformuluota jo penktajame straipsnyje, pasirodžiusiame „Kritinio žurnalo“ puslapiuose. Straipsnis pavadintas „Apie mokslinius prigimtinės teisės tyrimo būdus, apie jos vietą praktinėje filosofijoje ir santykį su mokslu apie pozityvią teisę“; jame ne tik kritiškai nagrinėjami svetimi požiūriai, bet išdėstoma ir sava programa. Hėgeliui atrodo, kad jis surado ieškomą harmoningą vienybę tarp to, kas žmogaus elgesyje visuotina, ir to, kas paskira. Čia filosofas pirmą kartą formuluoja savą dorovės, kuri yra „gryna tautos dvasia“, sampratą. Tauta, kartoja Hėgelis Aristotelį, egzistuoja anksčiau už atskirą žmogų. Būti dorovingam — vadinasi, gyventi pagal savo tautos, savo šalies, savo valstybės papročius. Valstybė yra dorovinis organizmas. Šio organizmo sveikatą turi palaikyti karas. „Panašiai kaip vėjų judėjimas neleidžia užakti ežerams — o taip atsitiktų su jais, jei ilgą laiką nebūtų vėjo,— taip ir karas apsaugo tautas nuo puvimo, kurį neišvengiamai sukeltų ilgalaikė, o juo labiau amžina taika“.

Šelingui nuo tokių žodžių plaukai pasišiaušė, bet ginčytis su Hėgeliu, nepajudinamai įsitikinusiu savo teisumu, buvo tuščias daiktas. 1803 metų gegužės mėnesį jie išsiskyrė, kartu nustojo eiti ir „Kritinis žurnalas“. Šelingas išvažiavo į Bavariją, kur buvo maloningai priimtas rūmų, apdovanotas ordinu ir išrinktas akademiku. Jis sparčiai žengė šlovės laiptais. Pirmaisiais metais, Šelingui išvykus, Hėgelis palaikė su juo draugiškus santykius, jie susirašinėjo, bet ryšiai silpo, o pasirodžius „Dvasios fenomenologijai“, visai nutrūko.

Trečias skyrius

PASAULINĖ DVASIA RAITA ANT ŽIRGO

Dvasia viešpatauja pasauliui dėl sąmonės; būtent tai yra jos instrumentas, o jau paskui patrankos, durtuvai, muskulai.

Hėgelis

Privatdocentas Hėgelis kaip lektorius pasisekimo neturėjo. Katedroje jis elgėsi taip, tarytum sėdėtų namie prie rašomojo stalo: vis sklaidė savo sąsiuvinius, ieškodamas reikalingos vietos, uostė tabaką, čiaudėjo ir kosčiojo. Kalbėjo negarsiai, sunkiai surasdamas žodžius, ypač kai būdavo kalbama apie paprastus ir suprantamus dalykus, kurie, atrodė, slėgė jį savo akivaizdumu; tik prasimušęs pro jų užtvarą prie to, kas sudarė problemos esmę, jis įgydavo pasitikėjimą ir ramybę, jo balsas sustiprėdavo, žvilgsnis imdavo žibėti. Bet ir tomis minutėmis jo artikuliacija, gestai ir mimika dažnai kontrastuodavo su kalbos turiniu. Dėstymo sklandumu ir suprantamumu jis nesirūpino. Jį vadino „mediniu Hėgeliu". Pirmąjį semestrą į jo paskaitas užsirašė vienuolika žmonių (tiesa, reikia atsižvelgti į tai, kad kartu su Hėgeliu Jėnoje filosofijos kursus skaitė dvylika dėstytojų, iš jų šeši profesoriai).

Vėliau Hėgelio klausytojų skaičius retai viršydavo trisdešimt. Užtat tai buvo ištikimų sekėjų ratelis, ne šiaip gerbėjų, bet išmanančių spekuliatyviosios išminties paslaptis, dievinusių savo mokytoją. Jo studentai laikėsi atokiai ir iš aukšto žiūrėjo į kitą publiką. Hėgelis jiems buvo aukščiausia esybė, orakulas, ištariantis kartais nesuprantamą, bet visada neginčijamą tiesą. Palyginti su jo genijumi, visa kita atrodė apgailėtina ir menka. Ta pagarba lietė ir pačias paprasčiausias su metru susijusias smulkmenas. Kiekviena jo frazė buvo godžiai gaudoma

ir aiškinama, buvo ieškoma kiekvieno jo žodžio paslėptos reikšmės. Į Viurcburgą išvažiuojančiam studentui Hėgelis pasakė: „Aš ten turiu bičiulį", turėdamas galvoje Šelingą. Iškart kilo abejonė, ar žodį „bičiulis" reikia suprasti įprastai, ar dar kokia nors kita prasme.

Hėgelis nuolat buvo paskendęs savo mintyse, didingas ir nesudrumsčiamas. Niekas negalėjo išvesti jo iš pusiausvyros. Kartą per išsiblaškymą jis atėjo į paskaitą valandą anksčiau, ne trečią, o antrą valandą. Užėmęs savo vietą katedroje ir neatkreipęs dėmesio į klausytojų sudėtį, jis pradėjo skaityti. Studento, mėginusio paaiškinti, kad jis apsiriko, jis tiesiog nepastebėjo. Profesorius Augustis, kurio paskaita pagal tvarkaraštį turėjo būti, priėjęs prie durų ir išgirdęs Hėgelio balsą, nusprendė, kad valandą pavėlavo, ir skubiai pasišalino. Trečią susirinko Hėgelio studentai, jie jau žinojo, kas atsitiko, ir smalsiai laukė, kaip jų mokytojas išsisuks iš padėties.

„Ponai,— pradėjo Hėgelis,— kai sąmonė tiria pati save, tai kaip pirmoji tiesa, arba, tiksliau, kaip pirmasis melas, figūruoja juslinis tikrumas. Praėjusį kartą mes baigėme kaip tik tuo, o prieš valandą ši aplinkybė man dar kartą buvo patvirtinta". Akimirksnį šmėstelėjo lengva šypsena ir tuoj pat išnyko. Toliau viskas vyko kaip paprastai.

Studentas Georgas Hableris (universiteto prorektoriaus sūnus) paliko mums savo mokytojo išorės aprašymą: „Griežti veido bruožai ir spindintis didelių akių žvilgsnis, liudijęs į save nugrimzdusį mąstytoją, žadino drovumą ir jeigu nebaidė, tai bent jau sulaikydavo, bet, kita vertus, nugalėdavo ir priartindavo švelni ir draugiška kalbėjimo maniera. Hėgelio buvo nepaprasta šypsena, tik labai nedaugelis mano sutiktų žmonių šypsodavosi panašiai. Geraširdiškoje šypsenoje glūdėjo kartu ir kažkas atšiauru, griežta ar net skausminga, ironiška ar sarkastiška — būdingas bruožas, liudijęs gilų susikaupimą. Aš šią šypseną palyginčiau su saulės spinduliu, prasiskverbiančiu pro sunkius debesis ir apšviečiančiu dalį kraštovaizdžio, dengiamo tamsaus šešėlio".

Universiteto vyresnybė Hėgelį ne itin mėgo. Jo nesuprato, todėl laikė „obskurantu“ ir dėl smulkmenų kaišiojo pagalius į ratus. Kai fakultete pasirodė docentas Frizas, Hėgelio filosofijos priešininkas, vadovybė iškart jį palaikė. Jam pranašavo puikią ateitį, jį globojo. Hėgelis jau pradėjo galvoti palikti Jėną, kuri, be to, jo akyse pamažu virto užkampiu: romantikų ratelis seniai iširo, geriausi profesoriai paliko universitetą. Jis parašė savo pažįstamui į Heidelbergą, prašydamas sužinoti, ar ten nėra laisvos vietos.

Netikėtai Hėgelis sužino, jog Jėnos universitetas stengiasi išrūpinti iš Veimaro rūmų, kad jo varžovui Frizui, kuris ir jaunesnis už jį amžiumi, ir vėliau praėjo habilitaciją, būtų suteiktas profesoriaus vardas. Hėgelis Veimare turi savo galingą globėją — ministrą Gėtę (nei Hėgelis, nei Gėtė neįtarė, kad jie yra tolimi giminaičiai: kažkoks Johanas Laukas, Frankenbergo burmistras, gyvenęs XVI amžiuje, buvo jų bendras protėvis; šitai išaiškėjo tik mūsų dienomis). Didysis poetas ir mąstytojas simpatizuoja jaunam filosofui, kurį laiko Šelingo tęsėju ir sąjungininku kovoje prieš Niutoną. Šviesos skaidymosi teorijos paneigimą Gėtė laikė savo gyvenimo tikslu. Pradžią suklydimui davė nesėkmingai atliktas bandymas su prizme: Gėtei nepasisekė suskaidyti šviesos spindulio į sudedamąsias dalis, vietoj spektro jis pamatė baltas ir juodas dėmes, nuspalvintas tik ten, kur jos susiliesdavo. Iš to jis padarė išvadą: visos spalvos atsiranda dėl dviejų pagrindinių — baltos ir juodos — susimaišymo. Gamtos reiškiniai, atrodė, patvirtino jo nuomonę: debesies užtemdyta saulė mums atrodo geltona; dūmai saulės spinduliuose įgauna žydrą atspalvį. Gėtė išeikvojo begalę laiko ir jėgų, atliko didžiulę daugybę bandymų, prirašė tūkstančius puslapių, kad pagrįstų savą menininko, imančio spalvinę gamą kaip visumą, požiūrį. Savo „Spalvotyrą“ poetas vertino labiau už „Faustą.“

Hėgelis kreipėsi į Gėtę, skųsdamasis dėl rengiamos neteisybės. „Sužinojęs, jog kai kas iš mano kolegų netrukus gaus filosofijos profesoriaus vardą, ir ryšium su tuo prisiminęs, kad aš pats vyriausias iš čionykščių pri-

vatdocentų, drįstu pavesti Jums spręsti, ar man nereikia baimintis, kad mano galimybės dirbti pagal sugebėjimus universitete bus apribotos dėl apdovanojimo, aukščiausiųjų instancijų suteikto kitiems asmenims“ [1].

Gėtės įsikišimas netruko duoti vaisių. Prasideda šviesybių susirašinėjimas. Jėnos universitetą išlaiko keturios valstybės: Saksonija—Veimaras, Saksonija—Gota, Saksonija—Zalfeldas—Koburgas ir Saksonija—Meiningenas. Kad vienas ar kitas nutarimas dėl universiteto reikalų įgytų įstatymo galią, reikalingas visų keturių vyriausybių sutikimas. Po tarpusavio konsultacijų monarchai priima vieningą sprendimą: Frizas ir Hėgelis tebūna profesoriai! Pirmasis (1804 metų gruodžio 24-ąją) savo valią praneša hercogas Francas Koburgietis, paskutinysis (1805 metų vasario 15-ąją) — Karlas Augustas Veimarietis.

Bet kol kas šitai teikia tik moralinį pasitenkinimą ir atveria perspektyvą; pajamų kaip ir anksčiau — jokių. Hėgelis vėl rūpinasi dėl vietos Heidelberge, zonduoja dirvą Berlyne — ten rengiamasi atidaryti universitetą: ar nepakvies jo tenai? Deja, į Heidelbergą pakviečiamas Frizas, Berlyne vieta paskirta Fichtei.

Tik 1806 metų birželio mėnesį Gėtei pasisekė išrūpinti iš Veimaro hercogo savo protežė skurdžią algą — 100 talerių kasmet. Su atskaitymais tai sudarė mažiau negu 80 talerių. Kokia menka buvo ta suma, liudija tai, kad kukliai Jėnoje gyvenęs studentas išleisdavo pragyvenimui maždaug 200 talerių per metus. Iš studentų užmokesčio už paskaitas (po tris laubtalerius nuo galvos už kursą) taip pat susidarydavo nedaug. Profesorius Hėgelis vertėsi sunkiai.

---

[1] Šis 1804 metų rugsėjo 29-ąją parašytas laiškas — pirmasis mums žinomas Hėgelio laiškas Gėtei. Hėgelio „Raštų rinkinyje“ paskelbtas 1803 metų rugpjūčio 3-iosios laiškas Gėtei, kuris daro neįprastą jam įspūdį ir savo meilikaujamu tonu, ir jame esančiu savotišku slaptu įskundimu. Kaip neseniai nustatyta, šį laišką parašė ne Hėgelis, bet Jėnos burmistras Fogelis. Hėgeliui klaidingai priskiriamas ir kitas Fogelio laiškas Gėtei — 1804 metų gruodžio 6-os dienos.

Uždarius „Kritinį filosofijos žurnalą“, jis nieko neskelbia. Rankraščiai kaupiasi rašomajame stale: „Vokietijos konstitucija“, „Dorovės sistema“, paskaitų kursų užrašai, o nuo kurio laiko ir didelio darbo, kuris dar neturi pavadinimo, puslapiai.

Pirmoji užuomina apie darbą prie „Dvasios fenomenologijos“ aptinkama laiško filologui Fosui, kurį Hėgelis 1805 metų gegužę prašė išrūpinti jam paskyrimą į Heidelbergą, apmatuose. 1806 metų vasarį leidėjas Hebhartas Bamberge pradėjo spausdinti dar neužbaigtą darbą. Tačiau vėliau viskas sustojo: autorius neskubėjo baigti darbo, o leidėjas nemokėjo jam žadėto honoraro. Prasidėjo tarpusavio rietenos, ir viskas galėjo visai sugriūti, jei nebūtų įsikišęs Nythameris, kuris tuo metu atsidūrė Bamberge.

Apie jį reikia pasakyti keletą žodžių. Frydrichas Imanuelis Nythameris buvo vienintelis žmogus, su kuriuo Hėgelis išsaugojo draugiškus santykius nuo Jėnos laikų iki gyvenimo pabaigos. Jis buvo Hėgelio žemietis, keturiais metais vyresnis, ir mokėsi su juo Tiūbingeno universitete. Jėnoje jis įsikūrė jau 1792 metais. Kartu su Fichte jis leido „Filosofinį žurnalą“, dalijosi su juo atsakomybę dėl Forbergo straipsnio paskelbimo ir visiškai palaikė Fichtę „Ginče dėl ateizmo“, bet pirmajam dėl incidento teko palikti Jėną, o Nythameriui viskas baigėsi paskyrimu į... teologijos profesoriaus vietą. Jau čia pasireiškė būdingas jo charakterio bruožas — mokėjimas sutarti su žmonėmis. Kaip filosofas Nythameris buvo visiškai neoriginalus, apskritai niekuo ypatingu jis nepasižymėjo, bet juo buvo galima pasikliauti. Su Hėgeliu jį suartino charakterių panašumas. Pastarasis dažnai buvodavo jo namuose Jėnoje, o Nythameriui išvykus, gyvai su juo susirašinėjo; trečdalis visų Hėgelio laiškų adresuoti Nythameriui. Jo žmoną Hėgelis vadino „geriausia iš moterų“, ir vėliau apie savo žmoną jis rašė, kad myli ją taip pat ir dėl to, kad ji panaši į „geriausią iš moterų“. Nythameris buvo Hėgelio antrojo sūnaus krikštatėvis. Jie taip ir neperėjo prie „tu“, bet buvo tikri draugai. Nythameris ne kartą gelbėjo Hėgelį.

Ir „Dvasios fenomenologija“ laiku išvydo dienos šviesą Nythamerio energijos, diplomatinio sumanumo ir geros valios dėka. Jo derybos su leidėju baigėsi susitarimu, pagal kurį Nythameris įsipareigojo nupirkti iš Hebharto už 252 guldenus išspausdintą rankraščio dalį, jeigu Hėgelis nepateiks paskutinių jo lankų iki spalio 18-osios; o kol kas leidėjas sumokėjo autoriui 144 florinus — pusę jam priklausančio honoraro. Nythameris jau gavo pinigus ir, pranešdamas Hėgeliui apie iškovotą pergalę, maldavo jį nepažeisti sutarties sąlygų. Persiųsti rankraščiui iš Jėnos į Bambergą reikėjo penkių dienų. Nythameris priminė šitai Hėgeliui: vėliausiai spalio 13-ąją jis turįs atiduoti paketą paštui. Gaukite pašto kvitą, prašė jis, ir išsaugokite jį, kad būtų išvengta nesusipratimų. Jeigu nespėsite ištaisyti teksto, pats atvažiuokite į Bambergą ir užbaikite viską vietoje. Atvažiuokite, čia jums bus ramiau negu savo namuose...

Artėjo karas tarp Prancūzijos ir Prūsijos, ir protingasis Nythameris blaiviai vertino priešininkų galimybes. Bambergas buvo Napoleono okupuotoje teritorijoje, Veimaro hercogystė buvo prūsų sąjungininkė, karo veiksmai turėjo plėtotis jos teritorijoje.

Trečiadienį ir penktadienį, spalio 8-ąją ir 10-ąją, Hėgelis išsiunčia į Bambergą didelę pas jį buvusio rankraščio dalį. Ketvirtadienį prasidėjo karas. Pas Hėgelį dar lieka pabaiga, bet paštas jau neveikia. Spalio 13-osios rytą prancūzų priešakinės dalys užima Jėną. Prasideda, Hėgelio žodžiais, „baimės valanda“. Kare kaip kare: plėšia, prievartauja, žudo. Į filosofo namus įsiveržia dulkėmis apnešti pėstininkai. Filosofas nepraranda šaltakraujiškumo: pastebėjęs ant vieno iš prancūzų krūtinės Garbės legiono juostelę, jis reiškia viltį, kad narsusis karys, apdovanotas kariniu ordinu, garbingai elgsis su paprastu vokiečių mokslininku. Žodžiai, sustiprinti vynu ir maistu, paveikia. Bet neilgam. Ateina nauji kareiviai, ir viskas prasideda iš pradžių. Šeimininkai paliko namus, Hėgelis paseka jų pavyzdžiu. Susikaišiojęs į kišenes „Fenomenologijos“ lapus, susirinkęs į pintinę šiokią tokią mantą, jis išbėga į gatvę.

Prieglobstį Hėgelis suranda universiteto prorektoriaus Hablerio namuose. Čia sustojo kažkoks aukštas pareigūnas, ir prie vartų stovi sargyba. Šeimininkas nesidžiaugia svečiu, bet duoda jam kambarėlį viršutiniame aukšte, vieną iš tų, kuriuos nuomoja studentai. Aplink pogromas, tik šiame name palyginti ramu. Pas Hablerį filosofas praleidžia keletą valandų. Paskui jis slepiasi komisaro Helfeldo name turgaus aikštėje. Šviečiant laužų ir gaisrų pašvaistėms, Hėgelis sutvarko išgelbėtą rankraštį ir baigia rašyti jį. Vėliau jis didžiuosis tuo, kad „Dvasios fenomenologija" buvo užbaigta mūšio prie Jėnos išvakarių naktį.

Dienos įspūdžius Hėgelis išdėstė laiške Nythameriui. Jis rašo apie išgyventą jaudinimąsi ir patirtus nuostolius. Bet svarbiausia ne tai. Nepaisant visų išmėginimų, jis linki sėkmės prancūzų armijai. Hėgelis ištikimai laiko Napoleoną Prancūzijos revoliucijos įpėdiniu, reformatoriumi, griaunančiu seną tvarką ir atveriančiu Vokietijai naujus kelius. Dėl to atsirado susižavėjimo kupinos eilutės: „Aš mačiau imperatorių, šią pasaulinę sielą, kai jis važiavo per miestą apsižvalgyti. Patiri tikrai nuostabų jausmą, stebėdamas tokią asmenybę, kuri sėdi čia raita ant žirgo, aprėpia visą pasaulį ir įsakinėja jam".

Labiau už viską Hėgelį jaudina į Bambergą išsiųsto rankraščio likimas. Ar jis nukeliavo pagal paskirtį? Priešingu atveju „praradimas būtų pernelyg didelis". Paskutinius puslapius jis ketina išsiųsti rytoj.

Bet paštas pradeda veikti tik spalio 20-ąją. Suprantama, dėl to neįvykdoma sutartis, bet leidėjas turi atsižvelgti į nenumatytas aplinkybes. Be to, Hėgelis visiškai nuskurdęs. Grįžęs namo, jis rado viską ištuštinta: pavogta viskas, kas turėjo nors menkiausią vertę. Nebuvo nei baltinių, nei maisto, nei net švaraus popieriaus skiautės.

Hėgelį priglaudė prekiautojas knygomis Fromanas. Gėtė per Knėbelį persiuntė filosofui 10 talerių. Pagaliau iš Bambergo ateina žinia, kad jis gali disponuoti honoraru. Hebhartas gavo rankraštį ir pretenzijų neturi.

Lapkričio viduryje Hėgelis išvyksta į Bambergą, kad sektų knygos leidimą, ir gyvena ten iki antrosios gruodžio pusės. 1807 metų sausio mėnesį jis išsiunčia pratarmę. Dabar belieka tik laukti savo kūdikio pasirodymo. Knyga išeina kovo mėnesį.

* *
*

„Dvasios fenomenologija" lyginama su „Faustu". Jeigu nepaisysime tos svarbios aplinkybės, kad Gėtės tragedija parašyta ryškiomis eilėmis, kurių daugelis tapo sparnuotais posakiais, o Hėgelio veikalas — blankia ir sunkiai suvokiama proza, tai tam tikras panašumas akivaizdus. Fausto blaškymasis, ieškant gyvenimo prasmės, tarytum atitinka pasaulinės dvasios — „Fenomenologijos" herojaus,— tiesiančios kelią į tiesą, klaidžiojimus. Dėl kalbos Hėgelis nesigynė: jo knyga šiuo atžvilgiu anaiptol netobula. „Tai kaip tik ta dalyko pusė, kurią sunkiausia įgyvendinti, tai, kas yra brandumo požymis, jeigu, be to, kalbama ir apie atitinkamą turinį. Juk yra siužetų, kurie patys sąlygoja visišką aiškumą,— dabar užsiimu daugiausia tokiais dalykais; pavyzdžiui, šiandien pravažiuodamas čia užsuko princas NN; jo didenybė medžiojo šernus ir t. t. Politinių naujienų pranešimo būdas pakankamai aiškus, bet vis dėlto mūsų dienomis dažnai atsitinka, kad nei skaitantysis, nei rašantysis kaip tik todėl visai nesupranta to, apie ką kalbama. Pagal kontrastą aš galėčiau padaryti išvadą, kad dėl mano neaiškaus stiliaus mane supranta kur kas geriau; norėčiau viltis, nors aš tuo netikiu... Jūsų priekaištus laikau teisingais ir galiu tik pasiguosti — jeigu leidžiama guostis,— kad vadinamasis likimas sukliudė man savo darbu sukurti ką nors, kas galėtų patenkinti tokius išmanančius ir tokio skonio mokslininkus kaip Jūs, mano drauge, o ir mane patį taip, kad aš galėčiau pasakyti: dėl to aš gyvenau". Taip Hėgelis atsakė (1807 metų lapkričio mėnesį) Knėbeliui, kuris jam rašė: „Man ir, kaip aš manau, dar kai kuriems Jūsų draugams norėtųsi, kad grakštus Jūsų minčių

audinys, kuris vietomis atrodo visiškai aiškus ir malonus, iškiltų prieš mūsų akis labiau apčiuopiamu pavidalu. Mes iš tiesų laikome Jus vienu iš didžiausių mūsų laikų mąstytojų ir norime, kad savo dvasinės jėgos pagrindui Jūs suteiktumėte daugiau kūniško vaizdingumo".

Ir vis dėlto sunkus „Fenomenologijos" stilius — ne autoriaus bejėgiškumo rezultatas. Po „Grynojo proto kritikos" tarp vokiečių filosofų atsirado savotiška tradicija — nelepinti skaitytojo dėstymo aiškumu. Kai norėdavo, Hėgelis galėdavo rašyti raiškiai ir suprantamai. „Fenomenologijoje" pakanka išraiškingų vietų, patvirtinančių tai. Rizikuodami perdėti, mes išdrįsime tvirtinti, kad būtent tas vaizdingas turinys šiandien ir sudaro svarbiausią Hėgelio darbo vertę. Jo sumanymas grandiozinis — parodyti žmogaus ir žmonijos sąmonės istorinį vystymąsi, bet jo įgyvendinimas jau neatitinka šiuolaikinių mokslo reikalavimų. Tačiau vis dėlto „Dvasios fenomenologija" iki šiol tebėra vienas iš filosofinio mąstymo kertinių akmenų. Skaitytojas, atsiverčiantis šią knygą, tarsi įžengia į tamsų mišką; tenka tiesiog brautis per painių terminų ir griozdiškų junginių tankmę, bet paskui jo pastangos atlyginamos: blyksteli saulės spindulys, ir jis tarsi išeina į nepaprasto grožio laukymę, čia lengva eiti, čia viskas džiugina akį; geniali mintis, papuošta taikliu žodžiu — atpildas sunkumų nepabūgusiam drąsuoliui.

„Fenomenologijos" paantraštė nurodo: „Mokslas apie sąmonės patyrimą". Ji buvo sumanyta kaip pirmoji sistemos dalis, savotiškas įvadas, išdėstantis bendruosius principus, tiksliau — tiesos pažinimo metodas. Marksas ją vadino „Hėgelio filosofijos ištaka ir paslaptimi" [2].

Tiesa — ne nukalta moneta, jos gatavos neįsikiši į kišenę. Tiesa suvokiama pažinimo ilgo plėtojimosi procese, kur kiekvienas žingsnis yra betarpiška ankstesniojo tąsa. Teisinga ir klaidinga priešingumas taip įsišaknijo bendrojoje nuomonėje, kad ji laukia arba visiško pritarimo kokiai nors filosofinei sistemai, arba visiško nesutikimo su ja. Tuo tarpu į filosofinių sistemų skirtingumą

---

[2] *Маркс К., Энгельс Ф.* Из ранних произведений, с. 624.

reikia žiūrėti kaip į progresuojantį žinojimo vystymąsi. Pumpuras išnyksta, kai išsiskleidžia žiedas, o šis išnyksta, užleisdamas savo vietą vaisiui. Jie tarsi paneigia vienas kitą, tai ne šiaip skirtingos, bet nesuderinamos būties formos. Drauge jos sudaro organišką vienovę, kurioje kiekviena iš šių formų būtina, ir tik imamos kartu jos sudaro visumą. Tikroji visuma yra ne rezultatas, bet rezultatas kartu su savo tapsmu; tikslas pats savaime yra negyva visuotinybė. Analogiškai yra ir pažinime: tiesa — tai ir pasiektas rezultatas, ir kelias į jį.

Forma, kuria egzistuoja tiesa — mokslinė sistema. Niekas neabejoja, kad mokslui įvaldyti reikia didžiulių pastangų. O filosofuoti ir samprotauti apie filosofiją pasirengęs kiekvienas, manydamas, kad tam pakanka įgimto proto. Tarytum kiekvienas, turintis akis ir rankas, sugebėtų pasiūti batus, jeigu jam duotų odos ir įrankį. Atėjo laikas pakelti filosofiją į mokslo rangą. Suprantama, kalbama ne apie tą lėkštą intelektinio žinojimo atmainą, kuri pretenduoja į moksliškumą, bet operuoja „plikomis“ tiesomis, tokiomis kaip atsakymai į klausimus, kada gimė Cezaris ir t. t. Hėgelis ne prieš intelektą, kuris yra bendras mokslo ir kasdienės sąmonės pagrindas ir laiduoja, kad mokslo sritis atvira visiems; bet tikrasis mokslas išeina už intelekto ribų. Jo sritis — protas, ir pasekti dvasios įsiskverbimą į šią sritį — tai uždavinys, kurį kelia sau „Fenomenologijos“ autorius.

Jis atmeta ir kitą pseudomokslinio filosofavimo būdą, kuris intuiciją laiko pagrindine tiesos pažinimo priemone. Hėgelis čia turi galvoje Šelingą. Intuicija paremtas mokslas nepasižymi visuotiniu suprantamumu ir atrodo esantis tik keleto atskirų asmenų monopolija. Kitas priekaištas intuityviam žinojimui —„vienspalvis formalizmas“. Mat intuicija, kaip ir intelektas, mėgina suvokti tiesą „nuogu“ pavidalu; vystymosi čia nėra, geriausiu atveju „kartojama ta pati formulė“, tegul net ir įžvelgianti visur priešybių tapatybę. Įvaldyti šio vienatonio formalizmo instrumentą ne sunkiau kaip tapybos paletę, kurioje tik dvi spalvos — sakykime, raudona ir žalia, kad pirmąja būtų tapomas paviršius, kai reikalingas istorinio turinio pa-

veikslas, o kita — kai reikalingas peizažas. Šelingo pavardė niekur neminima, bet jis šiame groteske lengvai galėjo atpažinti savo mintis. Toliau pratarmės jis „Fenomenologijos“ neskaitė. Susitaikyti su Hėgeliu dabar jau buvo nebeįmanoma.

Kaip Hėgelis įsivaizduoja pažinimo vystymąsi? Žinojimas — individo nuosavybė. Bet žmogus gimęs visuomenei, sakė dar Hėgelio pirmtakas Herderis. Žmogus — istorijos produktas,— tokia buvo kita jo mintis. Ir pagaliau trečia: individo vystymasis bendrais bruožais pakartoja giminės vystymąsi. Visos šios mintys tampa Hėgelio išeities tašku. Sąmonė sociali ir istoriška, individualios sąmonės raida pakartoja visuomenės istoriją — štai ką turi galvoje „Fenomenologijos“ autorius, sakydamas, kad „atskiras individas yra netobula dvasia... Individas, kurio substancija yra aukštesnė dvasia, pereina praeitį taip, kaip tas, kuris, imdamasis aukštesnio mokslo, apžvelgia seniai įsisąmonintas parengiamąsias žinias, kad paryškintų sąmonėje jų turinį... Atskiras individas turi ir turinio atžvilgiu pereiti visuotinės dvasios formavimosi pakopas, bet kaip jau dvasios paliktas formas, kaip jau suformuoto ir ištiesinto kelio etapus; taigi žinių atžvilgiu mes matome, kaip tai, kas ankstesnėse epochose domino subrendusią vyrų dvasią, tapo vaikiško amžiaus žiniomis, pratimais ir net žaidimais“.

Taigi prieš filosofo akis — dvasinė individo raida, visuomenės evoliucija ir jos sąmonės formų kaita. „Fenomenologijos“ skaitytojas triskart pakyla prie dvasios viršūnių. Vartojant Hėgelio vėlyvųjų darbų terminiją, šias tris minties judėjimo sritis galima pavadinti taip: „subjektyvioji dvasia“, „objektyvioji dvasia“ ir „absoliutinė dvasia“, t. y. individuali sąmonė, visuomenė ir visuomeninė sąmonė. „Fenomenologijos“ skyriai ir suskirstyti, ir padalyti kitaip; tai sudaro papildomų sunkumų suvokti medžiagą, o paaiškinama, galimas dalykas, ir tuo, ką mes jau žinome: knygos pradžia buvo išspausdinta, kai pabaiga dar nebuvo parašyta, o bet koks sumanymas realizuojamas visada kinta. Pratarmė — aiškiausia ir labiausiai nušlifuota veikalo dalis — buvo sukurta paskiausiai.

Penki pirmieji skyriai skirti dvasios „embriologijai"— individo sąmonės analizei. Čia taip pat galima aptikti trinarę struktūrą: sąmonė, savimonė, protas. Pirmoji sąmonės, nukreiptos į už jos esantį objektą, pakopa — juslinis pojūčio patikimumas. Tai pačio skurdžiausio turinio žinojimas. Jutimų organai įgalina mus fiksuoti ką nors tam tikroje vietoje tam tikru laiko momentu. „Tai", „čia", „dabar"— patys bendriausi apibrėžimai, kuriuos galima pritaikyti bet kuriam atvejui. Čia dar nėra daikto, jį mums pateikia suvokimas. Daiktas įvairialypis, jis yra tam tikra apibrėžčių vienybė. Pavyzdžiui, druska balta, aštraus skonio, kubo formos ir t. t. Suvokimas jau apima tam tikrą apibendrinimą, ir jame glūdi prieštaravimas: daiktas yra vieninis, o kita vertus, jame glūdi tam tikri bendri požymiai. Stengdamasi pašalinti šį prieštaravimą, sąmonė pakyla į naują pakopą, pereina prie minties, kurios pirmasis reiškėjas yra intelektas. Čia atsiveria eksperimentinės gamtotyros — dėsnių viešpatijos — sritis, savitas, viršjuslinis pasaulis.

Kai pažinimo objektu tampa intelektas, sąmonė virsta savimone. Į Hėgelio samprotavimų audinį vis labiau įsipina socialinės gijos. Nors kalbama, kaip ir pirmiau, apie individo sąmonę, bet ji analizuojama per svarbiausio visuomeninio santykio — darbo — prizmę.

Didžiulę įtaką Hėgelio pasaulėžiūros formavimuisi padarė pramonės perversmas Anglijoje, kurio teorinė išraiška buvo anglų klasikinė politinė ekonomija. Gyvendamas Jėnoje, Hėgelis įdėmiai studijavo Adamą Smitą, daugeliu atžvilgių pritardamas jo ekonominėms pažiūroms. Smito studijos padėjo Hėgeliui „Dvasios fenomenologijoje" pamėginti suvokti sąmonės ir žmonių visuomenės apskritai vystymąsi kaip darbinės veiklos rezultatą. „Vadinasi, Hėgelio „Fenomenologijos" didingumą <...> sudaro tai,— pažymėjo K. Marksas,— kad Hėgelis žmogaus savigimą traktuoja kaip procesą <...>, kad jis, vadinasi, suvokia *darbo* esmę ir supranta daiktinį žmogų, tikrą, nes realų, žmogų kaip *savo paties darbo* rezultatą" [3].

[3] Ten pat, p. 627.

Kartu Marksas pabrėžė Hėgelio pozicijos ribotumą. „Hėgelis laikosi šiuolaikinės politinės ekonomijos požiūrio <...>. Jis mato tik teigiamą darbo pusę, bet ne neigiamą“ [4]. Be abejo, šios Markso minties nereikia suprasti vulgariai. Ji nereiškia, kad Hėgelis visiškai nesuprato neigiamų darbo padarinių kapitalistinėje visuomenėje. „Jėnos realiojoje filosofijoje“— paskaitų kurse, skaitytame 1805—1806 metais,— Hėgelis atkreipia dėmesį į tai, kad dėl ekonomikos vystymosi „daugybė žmonių pasmerkti visiškai atbukinančiam, nesveikam ir neaprūpintam darbui — darbui fabrikuose, manufaktūrose, rūdynuose, apribojančiam sumanumą, o industrijos šakos, iš kurių maitinasi milžiniška žmonių klasė, netikėtai išsenka dėl mados kaprizo arba dėl kainų kritimo, sąlygoto atradimų kitose šalyse ir t. t.,— ir ta daugybė atsiduria skurde, iš kurio negali surasti išeities. Pasireiškia didelio turtingumo ir didelio skurdo, kuriam niekuo negalima pagelbėti, priešybė“. Vadinasi, Marksas turėjo galvoje ką kita, kai sakė, kad Hėgelis neįžvelgė darbo „neigiamos pusės“— būtent Hėgelio nesugebėjimą surasti kelią į dialektinį kapitalizmo neigimą. Neigimo kaip objekto savęs paties pašalinimo jis neįstengė pritaikyti to meto ekonominiams ir politiniams santykiams ir susitaikė su jį supančia socialine tikrove.

Kaip, Hėgelio manymu, darbas formuoja žmogų? Įdomiausias šiuo atžvilgiu „Dvasios fenomenologijos“ skyrius, pavadintas „Viešpatavimas ir vergija“. Jei tikėsime Hobsu, tai pirmapradė žmogaus būklė — visų karas prieš visus. Bet tokiai būklei nebūdingas vystymasis, nes joje nėra formos, kuria kauptųsi individų veiklos rezultatai. Tam būtinas tam tikras teigiamas žmonių ryšys, ir jis atsiranda kaip viešpatavimas ir paklusimas. Tas, kas yra drąsus, kas nesibijo mirties, rizikuodamas gyvybe, bet nerizikuodamas orumu, tampa šeimininku. Vergu — žmogus, pasirengęs dirbti prakaituodamas, kad išsaugotų gyvybę.

Kas vyksta toliau? Šeimininkas įsakinėja, o vergas paklūsta; šeimininkas mėgaujasi, o vergas kuria jam

[4] Ten pat.

daiktus vartojimui ir mėgavimuisi. Vergas formuoja daiktus, bet kartu jis formuoja ir patį save. Darbas yra ugdymas, ir per jį vergo sąmonė pakyla virš savo pirminio žemo lygio, vergas įgyja savimonę, ima suvokti, kad jis egzistuoja ne tik dėl šeimininko, bet ir dėl savęs paties. Šeimininkas, mėgaudamasis tuo, ką jam sukuria vergas, tampa visiškai nuo jo priklausomas, o vergas, formuodamas daiktus, ima viešpatauti ne tik jiems, bet ir savo šeimininkui. Galų gale jų santykiai apsiverčia: šeimininkas tampa vergo vergu, o vergas — šeimininko šeimininku.

Ta savotiška filosofinė alegorija kalba apie tai, kad vystymosi procese bet koks reiškinys, bet koks veiksmas virsta savo priešybe. Ji veda prie minties apie visuomeninę žmogaus prigimtį, apie tai, kad visuomenė yra organiška visuma, kurios kiekviena dalis neatskiriamai susijusi su kita. Ten, kur yra vergų, niekas nėra laisvas. Šeimininkas, priešpriešinamas vergui, taip pat yra vergas, kol kitame jis nemato savęs paties. Kita vertus, kam trūksta drąsos rizikuoti gyvybe, kad pasiektų savo laisvę, tas nusipelno būti vergu. Jei kokia nors tauta ne tik įsivaizduoja, kad ji nori būti laisva, bet iš tikrųjų siekia išsilaisvinti, tai jokia prievarta neįstengs išlaikyti jos pavergtos. Savimonė yra priklausomybės ir darbo rezultatas.

Savimonės tikslas — laisvė. Bet kaip ją pasiekti? Paprasčiausias variantas — vidinis išsilaisvinimas, neigiamas požiūris ir į viešpatavimą, ir į vergiją, t. y. stoiškumas. Stoikas laisvas nepriklausomai nuo savo padėties, „ir soste, ir grandinėse“. Kaip visuotinė pasaulinės dvasios forma stoiškumas pasireiškia „visuotinės baimės ir vergijos epochoje“, bet taip pat ir pasiekus visuotinį išsilavinimą, kuris juslinį vaizdą pakelia iki mąstymo. Stoiškumas vidujai prieštaringas: pasitraukusi iš supančios tikrovės į save, sąmonė galutinai nepaneigė esaties. Stoiką jaudina klausimas, kas yra teisinga ir gera, bet atsakyti į jį jis neįstengia.

Patį šį klausimo kėlimą pašalina skepticizmas, kuris būties neigimui suteikia loginį užbaigtumą. Dėl to atsiranda savotiškas mąstymo nesudrumsčiamumas, o kita

vertus —„absoliutus dialektinis nerimas“, „išmušta ir išmušanti iš pusiausvyros“ sąmonė. Šie du kraštutinumai koegzistuoja skepticizme; prieštaravimas ne tik nepašalintas, bet, priešingai, sustiprėjo. Skeptikas skelbia regos ir klausos niekingumą, o pats mato ir girdi. Jo žodžiai ir jo veiksmai nuolat prieštarauja vieni kitiems.

Skepticizmą pakeičia aukštesnė savimonės forma, pirmapradiškai slegiama dvilypumo —„nelaiminga sąmonė“. Hėgelis turi galvoje krikščionybę. Dvilypumas matyti jau iš to, kad krikščioniui būties ir veiksmo įsisąmoninimas yra tik sielvartas dėl tos būties ir veiksmo. Prieš „nelaimingą sąmonę“— suskaldyta tikrovė: žmogus susijęs su dievu ir kartu paskendęs nuodėmėse. Krikščionio mąstymas — disonuojantis varpų skambėjimas, tai muzikinis mąstymas, neprieinantis prie sąvokos. Ir kartu kaip tik čia pasiekiamas atskirybės ryšys su tuo, kas nekintama, visuotina. Kaip tik čia dvasia nuo savimonės pereina prie proto.

Protas prieš Hėgelio akis iškyla trimis hipostazėmis — kaip stebintis, veikiantis ir pasiekęs aukščiausią įsikūnijimą individualybėje. Stebintis protas užsiėmęs mokslo, empirinės ir teorinės gamtotyros kritika. Įtikinamiausia šitai atrodo fiziognomikos, mėginančios „skaityti mintis“ iš žmogaus veido, ir frenologijos, ieškančios ryšio tarp asmenybės dvasinio pasaulio ir kaukolės struktūros, atžvilgiu.

Veikiantysis protas pradeda nuo malonumų vaikymosi. Paskui asmeninės laimės ieškojimas virsta savo priešybe — siekimu padaryti laimingą visą žmoniją. Pradeda veikti „širdies įstatymas“, kuris žmonijos nelaime laiko tai, kad ji laikosi ne jo, o tikrovės įstatymo. Galiojanti tvarka „širdies įstatymą“ laiko „negyva tikrove“. Taip atsiranda poreikis ją sugyvinti ir pertvarkyti. Bet rezultatas apverktinas: egzistuojantys įstatymai ginasi nuo vieno individo įstatymo, nes jie yra ne nesąmoningas, tuščias būtinumas, o dvasinis visuotinumas, kuriame gyvena individai, nors ir skųsdamiesi ta tvarka, tačiau atsidavę jai ir prarandantys viską, jeigu iš jų ją atimtų. „Todėl

širdies plakimas žmonijos labui virsta beprotiškos savimanos siautėjimu". Ji skelbia, kad tai, kas egzistuoja, yra iškreipta, išgalvota fanatikų žynių, ištvirkėlių despotų ir jų tarnų, nepastebėdama, kad iškrypimas yra pati maištaujanti atskirybė, trokštanti tapti visuotine.

Aukščiausia veikiančiojo proto pakopa — dorybė. Čia iškovojama pergalė prieš skambias kalbas apie žmonijos gerovę ir jos išnaudojimą, apie pasiaukojimą gėrio vardan; tokie žodžiai sukilnina širdį, bet protą palieka tuščią, moko, bet nekuria; tai deklamacijos, parodančios tik tai, kad individas, kuris dedasi veikėju, siekiančiu tokių kilnių tikslų, laiko save puikia būtybe; tai puikybė, kuri prikemša galvą ir sau, ir kitiems, bet prikemša tuščio pasipūtėliškumo. Dorybės tikslas yra jau egzistuojantis gėris. Sąmonė kaip tuščią kevalą nusimeta vaizdinį kažkokio gėrio, kuris dar netapo tikrove. Sąmonė iš patyrimo sužinojo, kad bendras dalykų vyksmas ne toks blogas, kaip atrodė; dėl to patyrimo atkrenta priemonė sukurti gėrį individualybei paaukojant save.

Individualybę Hėgelis apibrėžia kaip tam tikrą priešybių vienybę, „dvigubą vaizdų galeriją", iš kurių viena yra kitos atspindys; viena — galerija, atribojanti nuo išorinių aplinkybių, kita — įsisąmoninanti jas; pirmoji — rutulio paviršius, antroji — jo centras. „Individualybę kaip tik tai ir sudaro, kad ji *tokiu pat mastu yra visuotinybė* ir dėl to ramiai ir betarpiškai susilieja su *akivaizdžiai egzistuojančia* visuotinybe, su papročiais, įpročiais ir t. t. bei su jais derinasi, *kokiu* ji priešpriešina save jiems ir, priešingai, keičia juos". Jeigu nebūtų šių aplinkybių, papročių, šios pasaulio apskritai būklės, tai, žinoma, individas netaptų tuo, kas jis yra.

Dėl šiuolaikinės „pasaulio būklės" filosofas nekuria jokių iliuzijų. Tai „dvasinė gyvuliška viešpatija ir apgaulė". Čia „nėra vietos nei išaukštinimui, nei skundui, nei atgailai". Ir vis dėlto, nors kiekviena individualybė mano, kad veikia tik egoistiškai, ji geresnė, negu įsivaizduoja esanti. „Kai ji elgiasi savanaudiškai, tai ji tik nežino, ką daro, ir kai ji tikina, kad visi žmonės elgiasi

savanaudiškai, tai ji tik tvirtina, kad nė vienas žmogus nesuvokia, kas yra veikimas". Čia Hėgelis tiksliai formuluoja asmeninių tikslų ir visuomeninių veiklos rezultatų nesutapimo idėją, kuri vėliau užims pagrindinę vietą jo istorijos filosofijoje. Žmonės savo reikalus ir poelgius vaizduoja kaip kažką, kas reikalinga tik jiems patiems, esą galvoje jie turį tik save ir savo esybę. Tačiau savo veiksmais jie tiesiogiai prieštarauja savo tvirtinimui, tarytum nori pašalinti viešumą ir visuotinę sąmonę; sumanymo pavertimas tikrove yra savo reikalo įjungimas į visuotinę stichiją, ir dėl to jis tampa visų reikalu.

O absoliuti gryna visų valia yra dorovinė savimonė. Dorovę kuria ne individuali sąmonė, ji perima ją kaip iš šalies primestą įstatymą. Dorovingą mąstyseną kaip tik ir sudaro tai, kad nepajudinamai ir tvirtai laikomasi to, kas teisinga, ir susilaikoma nuo šito sumenkinimo. Kažkas duota man saugoti, tai yra kito nuosavybė, bet kaip tik todėl aš toks skrupulingas dėl to kažko, kuris yra visuotinis turtas, t. y. bendražmogiška substancija, neliečiamumo ir saugumo. Kartu pasiekta individualios sąmonės vystymosi riba. Pasaulinė dvasia pradeda naują ratą.

Dabar prieš mūsų akis plaukia realios istorijos vaizdai. Tiesa, Hėgelis ima tik tai, kas jam žmonijos vystymesi atrodo esmingiausia. Jo nuomone, dorovę, t. y. visuomenės gyvenimą, valdo du įstatymai: „žmogiškasis", „dienos šviesos įstatymas", priimtas žmonių, ir „dieviškasis", „požeminis", atsiradęs nepriklausomai nuo žmonių nuostatų. Juos atitinka dvi socialinės kuopelės: valstybė ir šeima.

Svarbiausia valstybinės valdžios pareiga — žiūrėti, kad privatūs interesai nepaimtų viršaus bendro gėrio atžvilgiu. Žmonės linkę užmiršti, kad jie tik visumos dalelės. Jų sumanymai nukreipti į grynai asmeninius tikslus — sukaupti turtą ir patirti pasitenkinimą. Kad neišnyktų bendrumo dvasia, vyriausybės turi retkarčiais karais sukrėsti jų būtį. Individams, kurie atitrūksta nuo visumos ir siekia tik gyvenimo sau ir asmeninės neliečiamybės, naudinga parodyti jų absoliutų viešpatį — mirtį.

Kivirčų lauke kritęs priešas, valstybės požiūriu, turi būti išniekintas, bet giminiškumo jausmas iš artimųjų reikalauja atlikti laidojimo apeigas. Taip atsiranda dviejų dorovinių jėgų — valstybės ir šeimos — konfliktas: Sofoklio Antigonės, palaidojusios brolį nepaisant valdovo draudimo, kolizija. Apskritai brolio ir sesers santykiai Hėgeliui — dorovinių ryšių šeimos viduje viršūnė. Vyras ir žmona geidžia vienas kito, tėvai vaikuose mato savęs pačių tąsą, brolio ir sesers meilė — „priemaišų neturintis dorovinis santykis". Analizuodamas Antigonę, Hėgelis parodo patriarchalinių papročių ir valstybinio prado susidūrimą. Kiekvienos pusės veiksmai istoriškai ir pateisinti, ir apriboti, kiekvienas savaip teisus ir neteisus. Kova senovės dorovinio pasaulio viduje sąlygoja šio vientiso pasaulio žuvimą.

Viduramžiai kaip istorijos periodas jaunajam Hėgeliui neegzistuoja. Filosofas iškart pereina prie kapitalistinių santykių genezės, tiksliau — prie šį procesą atitinkančių dvasinių formų.

Prieš imantis jas analizuoti, mums reikia patikslinti vieną iš pagrindinių Hėgelio filosofijos sąvokų — „susvetimėjimas". Filosofas vartoja šį terminą nevienareikšmiškai. Plačiąja žodžio prasme susvetimėjimas Hėgeliui — tai dvasios kitabūtis, jos sudaiktinimas, savęs teigimas kaip objekto. Susvetimėjimo įveikimas čia tapatus pažinimui. Taip keliamas klausimas pratarmėje. Bet skyriuje „Sau susvetimėjusi dvasia", prie kurio analizės mes priėjome, terminas „susvetimėjimas" vartojamas apibūdinti tam tikrai visuomenės būklei — buržuazinių santykių pasauliui, kur kiekvienas kitam svetimas. Savimonė „atsižada pati savęs" ir atsiduria „į laisvę išsiveržusių" savo stichijų valdžioje.

Kaip susvetimėjimo pasaulio formavimosi pavyzdį Hėgelis ima absoliutistinę Prancūziją prieš buržuazinę revoliuciją. Visuomenėje viešpatauja du sąmonės tipai — „kilni" ir „žema", bajorų, pasirengusių pasiaukoti dėl valstybės interesų, sąmonė ir sąmonė minios, kuri nekenčia valdžios, paklūsta slėpdama įniršį ir visada pasirengusi

maištui. Bet šios dvi priešybės veikiai pasirodo esančios suderintos. „Nebylaus tarnavimo“ valstybei „heroizmas“ virsta „pataikavimo heroizmu“. Pataikavimo kalba išskiria ir izoliuoja monarchą, jo sąmonę formuoja jo pavaldinių sąmonė. Atstumtumo jausmas suvienija ir iškreipia kilnią ir žemą sąmonę, tradiciniai ryšiai nutrūksta, atsiranda „sutraukyta“ sąmonė.

Ateina „absoliutaus elastingumo“, „visuotinio savęs paties ir kitų apgaudinėjimo“, „susivokiančio chaoso“ metas. Hėgelio dispozicijoje puiki meninė iliustracija — „Ramo sūnėnas“. Didro dialogas, nepaskelbtas autoriui esant gyvam, pateko į Gėtės rankas ir pirmą kartą buvo išspausdintas 1805 metais, jo paties išverstas į vokiečių kalbą. Didro pašnekovas sako apie savo sūnų: „Jeigu jam lemta pasidaryti doru žmogum, aš tam nekliudysiu, bet jei toji molekulė (t. y. iš tėvo paveldėtas pradas.— *Vert.*) panorės, kad iš jo išeitų toks pat nenaudėlis, kaip ir jo tėvas, tai mano pastangos padaryti iš jo dorą žmogų jam būtų labai žalingos. Auklėjimui nuolat įsikišant į molekulės veikimą, vaikas būtų tampomas į šalis dviejų priešingų jėgų ir eitų svyruodamas gyvenimo keliu. Gyvenime tokių žmonių be galo daug ir jie netikę nei geram, nei blogam. Tokie žmonės vadinami padarais; tai baisiausias iš visų pravardžiavimų, nes juo pažymimas žmogaus vidutiniškumas ir išreiškiama jam paskutinė panieka. Didelis niekšas yra didelis niekšas, bet visai ne padaras“. Didro šios kalbos atrodo išminties ir beprotybės kliedesiu, kuriame pasireiškia „proto įžvalgumas ir kartu valios niekšiškumas, tas kaitaliojimasis minčių, čia tokių teisingų, čia vėl tokių neprotingų, toks visiškas sugedimas, toks neapsakomas begėdiškumas ir kartu toks nepaprastas atvirumas“. Hėgelis, be abejo, sutinka su Didro ir tik pabrėžia tokios sąmonės atsiradimo neišvengiamumą susvetimėjimo sąlygomis. Juo ryškiau pasireiškia sąmonės „sutrūkimas“, juo stipriau ji save demaskuoja, juo geriau: juo greičiau ji išnyksta. Užmaskuoti ją — vadinasi, stabdyti vystymąsi. „Suadyta kojinė geriau už suplyšusią; apie savimonę šito nepasakysi“,— teigia

vienas iš to meto, kai Hėgelis rašė „Fenomenologiją“, jo aforizmų.

„Sutraukytą“ sąmonę pakeičia religinis tikėjimas ir jo priešybė — švietimas. Pastarąjį Hėgelis vertina labai kritiškai, nurodydamas kaip jo būdingus bruožus buržuazinį utilitarizmą ir primityvų ateizmą. Švietėjui religija — apgaulės rezultatas. Žinoma, atskirais atvejais galima parduoti varį už auksą, padirbti vekselį ir pralaimėtą mūšį pavaizduoti kaip laimėtą, bet ar pasiseks apgauti liaudį dėl tokio esminio dalyko kaip tikėjimas, klausia Hėgelis. Ir jis, be abejo, teisus, pabrėždamas, kad religija turi gilesnes šaknis negu pikta bažnyčios tarnų ir valdančiųjų užmačia.

Švietimo tiesa tampa revoliucija, kuri atneša „absoliučią laisvę ir siaubą“, t. y. terorą: čia susvetimėjimas pasiekia apogėjų. Teroras, Hėgelio nuomone, blogiau už vergiją, nes jis neproduktyvus, tai „išnykimo furija“, sukelianti tik grynai negatyvų veikimą. Tiesioginių pozityvių revoliucijos rezultatų Hėgelis nemato. „Todėl vienintelis visuotinės laisvės kūrinys ir veikimas yra mirtis ir, be to, <...> pati banaliausia mirtis, turinti ne didesnę reikšmę, kaip kad jeigu sukapotum kopūsto gūžę arba nurytum vandens gurkšnelį“. Gyvenimas visiškai nuvertintas ir netekęs turinio. Toliau šioje plokštumoje nėra kur judėti, reikia pereiti į naują sritį. Susvetimėjusi dvasia, priėjusi kraštutinę ribą, pagaliau įgyja pati save. Susvetimėjimas įveikiamas — savivalė pakeičiama teisėtvarka, atsiranda moralinė dvasia.

Moralumo viešpatija Hėgeliui atrodo esanti to meto Vokietija, jos dvasinė kultūra, menas ir filosofija. „Nesunku įžvelgti, kad mūsų metas yra gimimo ir perėjimo į naują periodą metas, dvasia nutraukė ryšius su egzistuojančiu savo būties ir reiškimosi pasauliu, ketina nugramzdinti jį į praeitį ir užsiėmusi jo pertvarkymu“— „Fenomenologija“ prisodrinta istorinio optimizmo. Savo viltis, kaip mes jau žinome, Hėgelis siejo su Napoleono viešpatavimu.

Napoleoną Hėgelis vadino „didžiuoju valstybinės teisės mokytoju“ ir pritarė Prancūzijos kodekso įvedimui

Reino sąjungos valstybėse. Hėgelis tikėjo, kad Napoleono politika sukels Vokietijoje nacionalinį pakilimą: „Prancūzų tauta savo revoliucijos žaizdre ne tik atsikratė pasenusių įstatymų, kurie kaip bedvasės grandinės slėgė ją ir kitus, bet taip pat išvadavo individą nuo baimės ir kasdienio gyvenimo įpročių; tai suteikia jai didžią jėgą, kurią ji parodo kitų tautų atžvilgiu. Ji traiško jų uždarumą ir nerangumą, ir galų gale jos bus priverstos atsikratyti savo abejingumo tikrovei, eiti jos pasitikti; ir kadangi viduja pasireiškia tame, kas išoriška, galimas daiktas, jos pranoks savo mokytojus“.

Bet politika lieka politika, o pasaulinė dvasia tęsia savo kelią. Išnaudojusi galimybes realios istorijos srityje, ji pakyla į aukštesnę sritį, kurią, vartojant mūsų terminiją, galima pavadinti visuomenine sąmone. Čia kalbama apie religiją, meną, filosofiją. Vėliau Hėgelis jų analizei paskirs fundamentalius darbus, ir mes dar grįšime prie šių problemų nagrinėjimo. Dabar mus domina galutinis jo pasiektas rezultatas: per savo klajones dvasia prieina absoliučią tiesą, kuri jai atsiskleidžia mokslinėje filosofijoje, o tokia yra Hėgelio sistema. Iš pradžių objektas buvo priešpriešinamas pažinimo subjektui kaip kažkas išoriška, svetima; absoliučiame žinojime jie pasiekia tapatumą.

Gyvenimo saulėlydyje Hėgelis „Fenomenologiją“ pavadino „kelione ieškant atradimų“. Tai pirmasis stambus, visiškai savarankiškas darbas, kur sistema dar taip nesmaugia metodo, kaip atsitiks vėliau, nes sistema dar nesusiklostė, ji „statybiniuose miškuose“, be to, kaip jau seniai pastebėta, patys tie „miškai“ kartais vertingesni už būsimą pastatą. „Fenomenologija“ svarbi tuo, kad parodo, iš kokios medžiagos buvo kuriama dialektika, iš kur ji kilo. Pradinis impulsas — mėginimas įprasminti prieštaringą dvasinės kultūros vystymąsi. Pro misticizmu dvelkiančių terminų rūką matyti tikrų žmonių santykių elementai, jų istorija. Bet tik elementai. Jusliniai, materialūs sąmonės pagrindai iš esmės lieka už filosofo akiračio. Hėgelis, rašo Marksas, „stato pasaulį *ant galvos*, todėl

jis ir gali pašalinti *galvoje* visas ribas, o tai, žinoma, nė kiek nekliudo, kad tos ribos ir toliau pasiliktų <...> *tikrajam* žmogui“ [5]. Hėgeliui, įsitikinusiam Napoleono karinio genijaus ir savo filosofijos visagalybe, visos ribos jau išnyko. Tuo, kad jos vis dėlto egzistuoja, jam netrukus teko įsitikinti.

---

[5] *Marksas K., Engelsas F.* Šventoji šeima, arba Kritinės kritikos kritika...— V., 1960, p. 210.

Ketvirtas skyrius

LAIKRAŠČIO KATORGA

Rytinis laikraščių skaitymas — savotiška realistinė malda.

Hėgelis

Darganotą kovo rytą Hėgelis visam laikui paliko Jėną. Pašto karieta vežė jį į Bambergą, kur jis turėjo užimti dienraščio redaktoriaus postą.

Kas privertė filosofą, vos prieš dvejus metus gavusį profesoriaus vardą, palikti universitetą turintį miestą ir atsisakyti akademinės karjeros, kuri visada valdė jo mintis? Svarbiausią vaidmenį suvaidino materialiniai motyvai. Tėvo palikimas buvo išeikvotas, turtą išgrobstė prancūzai, o iš tų 100 talerių kasmetinio išlaikymo, kuriuos jam išrūpino Gėtė, pragyventi buvo neįmanoma. „Bambergo laikraščio" savininkas siūlė jam pusę pelno, pagal apskaičiavimus tai sudarė daugiau kaip 1300 florinų per metus.

Žurnalisto veikla, galimybė daryti tiesioginę įtaką viešajai nuomonei viliojo Hėgelį. Ir juo labiau tvirtėjo jo sprendimas priimti per Nythamerį jam pateiktą pasiūlymą, juo stipriau jis jautė, kad politika — jo pašaukimas. Atėjo nauji laikai, griūva sena tvarka, ir filosofo pareiga — pasinerti į praktiką. Juo labiau kad prasidėjus karui Jėnos universitetas niekaip negali sureguliuoti paskaitų.

Buvo dar viena aplinkybė, vertusi Hėgelį nedelsiant išvykti: jis tapo nesantuokinio kūdikio tėvu. Jo sūnaus, pakrikštyto Liūdvigu, motina buvo Christiana Burkhart, namo, kuriame gyveno filosofas, savininko žmona. Mažame mieste bet kokia naujiena pasklinda akimirksniu ir ilgai domina miesčionių protus. Hėgelis neatsisakė sūnaus, bet jis suprato, kad dėl to, kas atsitiko, kelias į pro-

fesoriaus vietą Jėnoje jam uždarytas. Christiana be skandalo paleido Hėgelį, pasitenkinusi pažadu vesti ją tuo atveju, jeigu ji taps našle. Liūdvigas buvo trečias nesantuokinis jos vaikas.

Pakeliui į Bambergą Hėgelis mąstė apie savo naujos veiklos planus. Apie „Bambergo laikraštį“ jis žinojo tik tai, kad jis egzistuoja ne ką daugiau kaip dešimtį metų, kad įsteigė jį prancūzų emigrantas abatas Glajus, kuris netrukus pardavė jį dabartiniam savininkui Šneiderbangeriui, bet liko dirbti redaktoriumi. Atėjus prancūzams, Glajus metė žurnalistiką, prisijungė prie Davu armijos ir dabar ieško laimės kažkur Lenkijoje. Šneiderbangeris, praeityje buvęs rūmų vežėju, pats negalėjo tvarkyti reikalų, ir laikraštis nusmuko.

Hėgelis žinojo, kaip pataisyti padėtį. Dienraščio pavyzdys yra, žinoma, Paryžiaus „Moniter“. Čia galima rasti ne tik smulkiausią informaciją, bet ir gausaus peno mąstančiam protui, pranešimai visada palydimi redakcijos samprotavimais, komentarais, padėties analize. Vokiečių laikraščiai — tik pedantiški įvykių registrai. Tiesa, skaitytojas priprato kaip tik prie to, bet Hėgelis pamažu perauklės publiką, įskiepys jai pomėgį mąstyti. Kantrybės ir takto jam pakaks. Dėl jo politinės programos, tai ją galima išreikšti dviem žodžiais: Prancūzijos konstitucija.

Visus šiuos samprotavimus jis išdėstė laikraščio savininkui per pirmą rimtą pokalbį. Šneiderbangeris išklausė Hėgelį, paskui ėmė neaiškiai murmėti, kad jis visiškai pasikliauja ponu profesoriumi, jo patyrimu ir žiniomis. Nuo to, kaip pasiseks sutarti su prenumeratoriais ir vyresnybe, priklauso keturių žmonių likimas: leidėjo, redaktoriaus ir dviejų spaustuvės darbininkų. Šneiderbangeris išėmė iš stalo aplanką, kuriame buvo surinkti per daugelį metų susikaupę spaudą liečiantys vyriausybės ediktai, įsakymai, instrukcijos ir paaiškinimai. Hėgelis pasiėmė juos ir, išsilaisvinęs nuo eilinio numerio reikalų, ėmėsi studijuoti direktyvinę medžiagą.

Kurfiursto Maksimiliano Juozapo ediktas: „<...> Nenustatydami pernelyg siaurų rėmų protingai laisvei,

bet siekdami išvengti piktnaudžiavimų <...>“. Hėgelis permetė akimis įžanginę dalį. Pasirodo, spauda pavaldi užsienio reikalų departamentui. Įdomu sužinoti, kodėl. Nejaugi spauda pirmiausia yra užsienio politikos įrankis? Edikte buvo išvardytos žurnalistų pareigos: „<...> Susilaikyti nuo nepadoraus plūdimosi ir stiprių žodžių aukščiausių personų ir visų egzistuojančių vyriausybių adresu. <...> Faktus pagal galimybę dėstyti paprastai, be kokių nors pastabų ir samprotavimų“. Hėgelis paėmė kitą dokumentą, iškart surado, kas svarbiausia: „Laikraščiuose turi būti tik tikslūs ir bešališki pranešimai apie faktus, reikia visiškai pašalinti bet kokias užuominas ir kandžias pastabas“. Taigi leidžiama tik informacija. Bet ir informacija, pasirodo, būna įvairi: „<...> Žurnalistams draudžiama platinti žinias, kurios gali pakenkti valstybei <...>“.

Abu dokumentai buvo išleisti 1799 metais, tuo metu, kai Bonapartas kovojo dar Egipte. Nuo to laiko daug kas pasikeitė. Turėtų būti papildymų ir paaiškinimų. Hėgelis pervertė popierių krūvą. Štai 1806 metų vasario 17-osios įsakas: „Kadangi turimų duomenų pagrindu mums susidarė nemalonus įsitikinimas, kad mūsų 1799 metais išleistos instrukcijos dėl politinių leidinių išėjimo tvarkos mūsų valstybėje nesilaikoma, mes ją atnaujiname ir įsakome...“ Toliau buvo kalbama apie kontrolės sustiprinimą. Atrodė, kad istorijos dėsniai ir įstatymai dėl spaudos ėjo skirtingais keliais. Tačiau įsakas pasirodė praėjusiais metais, prieš paskutinį karą, perdalijusį Europos žemėlapį. Dabar Bavarija — ištikima Prancūzijos sąjungininkė, visur Vokietijoje plazda trispalvės vėliavos. Hėgelis paėmė į rankas paskutinį lapelį, ant jo buvo šviežia data. Tai buvo prancūzų generolo Etjeno La Grano įsakymas dėl „Erlangeno laikraščio“ uždarymo ir jo redaktoriaus areštavimo už „melagingų naujienų ir komentarų, kurie gali sutrikdyti visuomenės ramybę, platinimą“. Vaizdas visiškai paaiškėjo.

Napoleonas teikė spaudai didelę reikšmę, bet norėjo, kad ji būtų visiškai jo kontroliuojama. „Laikraščiai — svarbus dalykas“, — pasakė jis policijos ministrui Zoze-

fui Fušė, kai, paėmęs valdžią, liepė uždaryti šešiasdešimt iš septyniasdešimt trijų Paryžiuje ėjusių laikraščių. Paskui buvo uždaryti dar devyni. Likę keturi reiškė vyriausybės požiūrį.

Hėgelis, nusprendęs imtis politikos, blaiviai vertino padėtį: vienintelė reali politinė jėga šalyje — valstybė, vadinasi, reikia ne klibinti, bet stiprinti, tobulinti jos pamatus. „Kiekvienas turi būti susijęs su valstybe tam tikrais santykiais ir dirbti jai,— rašė jis Nythameriui.— Asmeninio gyvenimo teikiamas pasitenkinimas tariamas ir nepakankamas! Aš neketinu apsiriboti tik asmeniniu gyvenimu, nes nėra didesnių visuomeninių interesų žmogaus už laikraštininką". Tegul Bavarijos valstybė anaiptol netobula, tegul ją valdo neprotingi žmonės, anksčiau ar vėliau protas ir čia prasiskins kelią. Pagaliau ne taip jau svarbu, kokius konkrečius tikslus kelia sau žmogus, vis tiek galų gale išeina kažkas kita, ko nebuvo jo ketinimuose, bet kas objektyviai glūdėjo jo poelgiuose. Informacija, tik informacija, patikrinta, tiksli, objektyvi — toks bus jo laikraščio turinys.

Informacijai gauti reikalingi šaltiniai, ir Hėgelis išsiuntinėjo savo draugams ir pažįstamiems laiškus, prašydamas bendradarbiauti. Parašė jis ir atsargos majorui Knėbeliui į Jėną, paaiškino jam, kaip tapo žurnalistu („aš visada turėjau polinkį į politiką"), pasiskundė savo neįprasta padėtimi („laikraštininkas yra smalsumo ir net pavydo objektas: kiekvienas siekia sužinoti tai, kas jam žinoma slapta, kas turi būti įdomiausia") ir pasiūlė senam epikūrininkui tapti „Bambergo laikraščio" korespondentu („aš žinau: rašyti laikraščiui — tas pat, ką kramtyti šiaudą, palyginti su filosofinių Lukrecijaus hegzametrų kalimu, bet, pagal Epikūro filosofiją, negalima nekreipti dėmesio į maisto virškinimą, o laikraščių skaitymas čia geriausia parama; todėl aš manau, kad jūs galėsite paskirti ketvirtį valandos per dieną korespondencijų kūrimui ir iš pasyvaus skaitytojo tapsite aktyviu"), neužmiršdamas, suprantama, ir materialinės reikalo pusės („aš iš savo patyrimo įsitikinau teisingumu biblinio posakio, kuris tapo mano kelrode žvaigžde:

galvokite pirmiausia kaip pramisti ir apie apdarą, o dangaus karalystė jums prisiartins... Dėl honoraro susitarsime“).

Knėbelis griežtai atsisakė. Tačiau Napoleono ir Aleksandro susitikimo Erfurte dienomis, kai viso pasaulio žvilgsniai buvo prikaustyti prie Vidurio Vokietijos, Knėbelis atsiuntė du įdomius laiškus, kuriuose buvo aktualių politinių naujienų. Jis liudininko akimis aprašė Napoleono ir „kitų monarchų ir kunigaikščių“ viešnagę Veimare. Rytą svečiai išvyko į medžioklę, Prancūzijos ir Rusijos imperatoriai važiavo atvira puskariete, pakinkyta ketvertu arklių, lydimi prašmatnios svitos, priekyje raitas Veimaro hercogas. Vakare aukščiausioji visuomenė susirinko teatre, kur Paryžiaus imperatoriškojo teatro aktoriai suvaidino Voltero „Cezario mirtį“. Šventinė diena užsibaigė baliumi rūmuose. Kitą rytą monarchai apžiūrėjo mūšio prie Jėnos lauką. Ir papusryčiavo paviljone, Veimaro vyriausybės pastatytame („tiesa, iš medžio, nes marmuro čia nėra ir lėšų tam irgi“) toje vietoje, kur buvo Bonaparto komandinis punktas.

„Aš norėčiau pranešti Jums dar kai ką — suprantama, ne straipsniui laikraštyje: turiu galvoje tai, kas Jus turbūt labiausiai sudomins. Didysis Napoleonas užkariavo visų žmonių, ypač mąstančiųjų, širdis, ir tai visiškai nepriklauso nuo didybės ir valdžios, ir tą meilę veikiau reikia priskirti žmogui, o ne imperatoriui. Jo veide atsispindi kažkokia melancholija — o tai, pasak Aristotelio, yra svarbiausias kiekvieno didžio žmogaus ir charakterio bruožas,— ir ne tik didelio proto bruožai, bet ir tikras širdies gerumas, kuris nė kiek nesumažina jo didžių siekimų ir darbų jėgos. Trumpiau kalbant, jis uždega žmones entuziazmu. Jis jau du kartus kalbėjosi su mūsų Gėte...“

Prancūzijos imperatoriaus garbinimas negalėjo nei nustebinti, nei šokiruoti Hėgelio. Jis pats buvo kupinas entuziazmo, godžiai skaitė Knėbelio laiškus ir reikalavo naujų smulkmenų: „Ar Jūs dalyvavote kiškių medžioklėje? Ar Jūs buvote per pusryčius plynaukštės paviljone?

Apie ką Napoleonas kalbėjosi su Vylandu ir Gėte baliuje?.. Viso to aš klausiu ne laikraščiui, o sau".

Gėtė, baimindamasis paskalų, tylėjo apie savo pokalbius su Napoleonu (net užrašė juos tik po penkiolikos metų). Bet susitiko jie ne vieni du, ir dalyvavusieji audiencijoje godžiai gaudė ir Prancūzijos imperatoriaus, ir vokiečių poeto žodžius. Kai 1806 metų spalio mėnesį buvo paimtas Veimaras, Gėtei teko išgyventi maždaug tą patį, ką Hėgeliui Jėnoje — gaisrus, plėšimą, smurtą; jis vos nežuvo, kai naktį du girti grenadieriai tiesiog iš mūšio lauko įsiveržė į namus ir norėjo pasinaudoti jo miegamuoju. Bet, kaip ir Hėgelis, Gėtė mokėjo pasaulio istoriją iškelti aukščiau už asmeninį likimą. Be to, veikiai jam buvo išduotas apsauginis raštas, su juo pietavo maršalai, o dabar pats imperatorius panoro su juo susitikti.

Europos valdovas pasveikino Gėtę komplimentu: „Jūs tikras žmogus"; jis vadino jį „mosjė Gotu", o vokiečio ausiai tai skambėjo kaip „ponas dievas". Napoleonas gyrė „Jaunojo Verterio kančias" (ši knyga lydėjo jį žygyje į Egiptą), bet nurodė ir daugelį romano trūkumų. Autoriui teko sutikti. Buvo kalbama apie dramos meną; Napoleonas kritiškai vertino Voltero „Mahometą": pasaulio pertvarkytojui nederėjo taip nepalankiai save apibūdinti; apskritai prancūzų teatras toli nuo gyvenimo tiesos. Imperatorius pasiūlė Gėtei iš naujo parašyti „Cezario mirtį", bet padaryti šitai geriau už Volterą. „Tas darbas turi tapti svarbiausiu jūsų gyvenimo uždaviniu. Jūs turite parodyti visam pasauliui, kad Cezaris žmoniją būtų padaręs laimingą, jeigu jam būtų davę laiko įgyvendinti savo planus". Tragedija skirta būti valdovų ir tautų mokykla. Bet ne senovinė likimo tragedija, atsiradusi niūriais laikais. „Kokią prasmę šiandien turi likimas? Politika — štai likimas". Ir Napoleonas čia pat pradėjo svarstyti su favoritais karinės kontribucijos problemą. Paskui jis patarė Gėtei sukurti eiles apie Erfurto susitikimą ir paskirti jas Rusijos carui. Gėtė atsakė, jog jis niekada nedarydavęs nieko panašaus, kad paskui nereikėtų apgailestauti. „Liudviko Keturioliktojo

laikais mūsų didieji poetai elgdavosi kitaip".—„Suprantama, sire, tačiau nežinia, ar jie nesigailėjo šito".

Napoleono politika tapo Vokietijos likimu. Bet ne neišvengiama senovės žmonių lemtimi, o istoriniu būtinumu, kuris pasireiškia atsitiktinumuose, gali būti pažintas, papildytas ir ištaisytas. Bonapartas tikėjo savo žvaigžde, bet nenorėjo daryti klaidų. Ir jo pokalbis su Gėte pirmiausia buvo skirtas palenkti į savo pusę vokiečių viešajai nuomonei.

Mat toli gražu ne visi Vokietijoje manė taip, kaip Gėtė ir Hėgelis. Karas turi pats maitinti save, kartojo Napoleonas; tai reiškė, kad visos nugalėtojų prancūzų išlaidos gulė ant nugalėtųjų prūsų ir jų sąjungininkų pečių. Kontinentinė blokada, kuria Napoleonas ketino paklupdyti Angliją, žlugdė pirklius, didino kainas, kėlė visuotinį nepasitenkinimą. Prūsijos sutriuškinimą daugelis laikė bendru vokiečių pralaimėjimu.

1807—1808 metų žiemą Fichtė paimtame Berlyne skaitė paskaitų kursą „Kalbos vokiečių tautai". Fichtė kalbėjo apie egoizmo įveikimą ir dorovinį auklėjimą, apie patriotizmą ir vokiečių savitumą, bet jo klausytojai (ne tik auditorija, kuri rinkdavosi Mokslų akademijos konferencijų salėje — visa išsilavinusi Vokietija) suprato: kalbama apie būtinumą suvokti kracho priežastis ir surasti jėgų kovai už nacionalinę vienybę ir išsivadavimą. Berlyne stovėjo prancūzų įgula, tik ką, apkaltintas antiprancūziška veikla, buvo sušaudytas prekiautojas knygomis Palmas; Fichtė rūpestingai pasvėrė visus „už" ir „prieš", jam būdingu įpročiu išdėstydamas savo mintis popieriuje: „Tai, kad man asmeniškai gresia pavojus, visai neturi reikšmės, o veikiau gali sukelti labai palankų įspūdį. Mano šeima ir mano sūnus neliks be tautos pagalbos, o pastarasis įgis pranašumą dėl to, kad jo tėvas buvo kankinys. Tai būtų pati geriausia lemtis". O mirtis ir taip tyko kiekvieno iš mūsų. Kasdien buvo laukiama Fichtės arešto, bet šitai taip ir neatsitiko. Jis mirė po šešerių metų, užsikrėtęs piktuoju drugiu nuo savo žmonos, slaugiusios ligoninėje sužeistus ir sergan-

čius kareivius. „Jo svarbiausias bruožas buvo jėgos perteklius",— buvo sakoma apie Fichtę.

Hėgelis ir Fichtė — du vokiečių politinių nuotaikų poliai, kurie atspindėjo dvejopą Napoleono užkariavimų reikšmę Vokietijai: jie šalino feodalinį sustingimą ir susiskaidymą, o kita vertus — diegė naują despotizmą. Ir Hėgelis, ir Fichtė — kiekvienas iš jų savaip teisus. Laimės Fichtės tiesa. Bet tai dar prieš akis.

Kol kas niekas neliudija būsimo imperijos žlugimo. Hėgelis kaip ir anksčiau leidžia „Bambergo laikraštį", tiesa, jau ne taip uoliai kaip iš pradžių. Juo toliau, juo daugiau nusivylimų. Keblumai prasidėjo 1808 metų vasarą. Viename iš „Bambergo laikraščio" liepos mėnesio numerių pasirodė pranešimas, kad bavarų kariuomenė išsidėsčiusi trijose stovyklose: Platlinge, Augsburge ir Niurnberge. Šitai visi žinojo, apie tai jau rašė kiti laikraščiai, tačiau iš Miuncheno buvo gautas reikalavimas pranešti pavardę karininko, perdavusio redakcijai žinias, kurios buvo karinė paslaptis. Jokie paaiškinimai nepadėjo, vyko ilgas susirašinėjimas. Hėgelis buvo priverstas vaikščioti po oficialias instancijas, rašyti pasiaiškinimo raštus, teisintis ir dar, greta viso to, raminti Šneiderbangerį. Galų gale Hėgelis neištvėrė ir parašė įtakingam Nythameriui, kad nori bėgti iš „laikraščio katorgos". Nythameris pasiūlė gimnazijos direktoriaus vietą Niurnberge. Hėgelis nedelsdamas sutiko.

Tačiau perėjimas į pedagoginį darbą šiek tiek užtruko. Tuo tarpu atsitiko nauja istorija, žadėjusi laikraščiui dar didesnių nemalonumų. Lapkričio pradžioje Hėgelis netikėtai buvo iškviestas pas karališkąjį generalinį komisarą baroną Štengelį. Iš Miuncheno buvo gauta depeša, kurioje buvo reiškiamas jo didenybės nepasitenkinimas dėl spalio 26-ąją „Bambergo laikraštyje" išspausdintos korespondencijos iš Erfurto. Cenzoriui buvo pareikštas papeikimas. Ateityje laikraščio cenzūra buvo pavedama pačiam Štengeliui.

Redakcijoje Hėgelis laužė galvą dėl nelemtos korespondencijos: kas joje galėjo sukelti šviesiausiojo pyktį? Ji prasidėjo pranešimu apie Gėtės ir Vylando audienciją

pas Napoleoną, kurios metu „buvo kalbama mokslo klausimais, ir jie abu turėjo galimybę įsitikinti giliomis jo didenybės žiniomis iš įvairiausių mokslo sričių“. Čia nėra nieko smerktina. „Gėtė ir Vylandas apdovanoti Garbės legiono ordinu“. Čia irgi viskas tvarkoje. Galbūt smerktinu buvo palaikytas pranešimas apie gandus, esą Erfurtas liks laisvas miestas ir bus įvykdyta pašto reforma? Veikiausiai kaip tik šitai: spauda turi ne skleisti gandus, bet užkirsti jiems kelią.

Hėgelis ėmėsi rašyti išsamų pasiaiškinimo raštą. Jis rėmėsi tuo, kad visa išspausdinta medžiaga buvo paimta iš kitų laikraščių. „Ryšium su 7-osios dienos Jūsų malonybės įsakymu nurodyti oficialius šaltinius, iš kurių buvo gautas straipsnis iš Erfurto, išspausdintas spalio 26-osios dienos „Bambergo laikraščio“ Nr 300, žemiau pasirašęs redaktorius nuolankiausiai pripažįsta, kad minėtojo straipsnio medžiaga buvo žodis žodin paimta iš Erfurte leidžiamo „Visuotinio vokiečių valstybinio kurjerio“... Kadangi Erfurto laikraštis leidžiamas valstybėje, priklausančioje jo didenybės Prancūzijos imperatoriaus vyriausybei, o Gotos laikraštis — valstybėje, įeinančioje į Reino sąjungą, ir abu viešai cenzūruojami, tai žemiau pasirašiusiam laikraščio redaktoriui nekilo abejonių dėl galimybės perspausdinti straipsnius iš šių laikraščių... Tačiau netrukus redakcijoje su nerimu buvo sužinota, kad straipsnyje paskelbti gandai sukėlė neteisingus aiškinimus, kuriuos ji nusprendė nedelsdama pašalinti. Todėl redakcija pirma proga „Bambergo laikraščio“ spalio 27-osios priede padarė tokią pastabą dėl panašių gandų: „Laikas parodys, ar tos žinios yra labiau pagrįstos už Vokietijoje sklindančias kalbas (kai kurias iš jų, paskelbtas vokiečių spaudoje, mes vakar pateikėme mūsų laikraštyje) apie tai, kad Erfurtas liks laisvas miestas, kad reikia tikėtis pašto reformos ir panašiai, kurios yra tušti gandai, nesiremiantys jokiu autoritetu“. Hėgelis tikino, kad laikraštis niekuo nekaltas, ir prašė pasigailėti. Jis žadėjo ateityje, nepriekaištingai vykdydamas visus redakcijos gaunamus įsakymus, pašalinti kiek-

vieną dingstį, kuri galėtų sukelti jo didenybės nepasitenkinimą.

Filosofas taip ir nesužinojo tikrosios laikraštį ištikusių negandų priežasties. Jis teisinosi dėl didelės politikos, tuo tarpu viskas buvo kur kas paprasčiau. Vyresnybės ranka raudonu pieštuku apibraukė tokią smerktiną vietą iš Erfurto korespondencijos: „Ponas komersantas Hofmanas gavo iš jo didenybės Bavarijos karaliaus auksinę tabakinę, papuoštą perlais, o jo žmona ir madmuazelė dukra — po gražų vėrinį. Jo didenybė Viurtembergo karalius poniai rūmų patarėjai Reinhart, be stambios pinigų sumos, padovanojo dar ir brangenybių". Spauda neturi atkreipti dėmesio į šviesybių dovanas, juo labiau jeigu kalbama apie moteris.

Štengelis persiuntė pasiaiškinimo raštą į Miuncheną. Kartu generalinis komisariatas kreipėsi į vyriausybę, klausdamas, kokias žinias iš oficialių šaltinių reikia laikyti tikrai oficialiomis ir deramomis perspausdinti ir ką daryti su neoficialia medžiaga: „Ar reikia laikyti neleistinais visus straipsnius, paremtus privačiais pranešimais, kuriuose aprašomi neįprasti gamtos reiškiniai, mokslo ir meno atradimai, žymių kariškių, menininkų ir mokslininkų gyvenimas, veikla, apdovanojimai ir įvertinimai ir pateikiami faktai, kuriais laikraštis gali prisidėti prie pilietinių dorybių stiprinimo ir išsilavinimo plėtimo".

Prie šio rašto, kuris turėjo pademonstruoti Bambergo administracijos domėjimąsi problemos esme, sudarymo prikišo rankas ir Hėgelis. Konflikto baigtis kėlė jam nerimą: iš atminties dar neišdilo „Erlangeno laikraščio" redaktoriaus likimas. Diena po dienos jis turėjo būti paskirtas į Niurnbergą, ir bet kokia nuobauda galėjo viską sugadinti.

Dienos ėjo. Atsakymo iš Miuncheno nebuvo. Hėgelio patarimu Štengelis pakartojo paklausimą. Dar vienas raštas nepakenks: jį reikia užregistruoti, perskaityti, apgalvoti, o galutinio sprendimo vilkinimas visada į naudą atsakovui. Beje, Hėgeliui jau nereikėjo vilkinimo: jis dėjosi daiktus. O kai gruodžio pradžioje Šneiderbange-

ris pasiuntė į Miuncheną naują paklausimą, šį kartą tiesiogiai nuo redakcijos, filosofo Bamberge jau nebebuvo. Atsakymas atėjo tik sausio mėnesį. Užsienio reikalų ministerija aiškino, kad „Bambergo laikraštis" turi teisę perspausdinti straipsnius iš cenzūruojamų laikraščių, leidžiamų svarbiausiuose karalystės miestuose, su sąlyga, kad tie pranešimai neprieštarauja „susiklosčiusiai situacijai". Beveik tuo pat metu policijos departamentas pranešė, kad „Bambergo laikraštis" uždaromas.

* *
*

Dvidešimt vieno mėnesio, kuriuos Hėgelis praleido Bamberge, nepaženklino nė viena teorinė publikacija. Ir vis dėlto neteisinga tą laiką laikyti prarastu jo, kaip filosofo, brendimui. Hėgelio mintis toliau konstravo sistemą, kuri buvo pradėta „Dvasios fenomenologijoje". Beveik visą darbo dieną iš jo atimdavo laikraštis, bet juo intensyviau jis skirdavo mėgstamam užsiėmimui likusias valandas. Laiškuose yra liudijimų apie darbą prie logikos, tai patvirtina ir išlikę fragmentai. Jėnoje kilusios idėjos įgyja darnumą ir griežtumą.

Bamberge gimė įdomus fragmentas, parodantis Hėgelį neįprastu aspektu — kaip puikų savo paties teorijos populiarizatorių. Fragmentas pavadintas „Kas mąsto abstrakčiai?" Hėgelio palikimo leidėjai priskyrė jį paskutiniam, Berlyno, kūrybos periodui, tuo tarpu ir šio esė stilius, ir turinys liudija jo ankstyvą kilmę. Neseniai pasisekė įrodyti, kad ištrauka buvo parašyta 1807 metų pavasarį ar vasaros pradžioje.

Taigi, kas mąsto abstrakčiai? Abstrakčiam mąstymui žmonės jaučia tam tikrą pagarbą kaip kažkam, kas prakilnu, jo vengia ne dėl to, kad niekina, bet dėl to, kad aukština, todėl, kad laiko jį kažkuo ypatingu, kuo visuomenėje nepadoru išsiskirti. Tuo tarpu abstrakčiai mąsto ne apsišvietęs, o neišsilavinęs žmogus. Abstraktus yra primityvus mąstymas.

„Kad pagrįsčiau savo mintį,— rašo Hėgelis,— aš pateiksiu tik keletą pavyzdžių, iš kurių kiekvienas galės

įsitikinti, kad yra būtent taip. Veda į bausmės vietą žudiką. Miniai jis žudikas, ir tiek. Damos, galimas daiktas, pastebės, kad jis stiprus, gražus, įdomus vyras. Tokia pastaba papiktins minią: kaipgi šitaip? Žudikas — gražus? Ar galima taip netinkamai galvoti, ar galima žudiką vadinti gražiu? Matyt, ir pačios ne geresnės! — Tai liudija moralinį aukštuomenės sugedimą,— galbūt pridurs kunigas, įpratęs žvelgti į dalykų ir širdžių gelmę. Žmogaus sielos žinovas išnagrinės nusikaltėlį suformavusių įvykių eigą, jo auklėjimo istorijoje aptiks, kaip blogai jį paveikė tėvo ir motinos šeimyniniai vaidai, pamatys, kad kadaise tas žmogus buvo pernelyg griežtai nubaustas už nereikšmingą nusikaltimą ir dėl to nusistatė prieš pilietinę tvarką, buvo priverstas priešintis, ir šitai lėmė, kad nusikaltimas jam tapo vienintele priemone išlikti. Beveik tikra, kad minioje atsiras žmonių, kurie — jeigu išgirstų tokius samprotavimus — pasakys: juk jis nori pateisinti žudiką! Aš juk prisimenu, kaip vienas burmistras mano jaunystės dienomis skundėsi rašytojais, griaunančiais krikščionybės ir teisėtvarkos pagrindus; vienas iš jų net išdrįso teisinti savižudybę — baisu ir pagalvoti! Iš tolesnių aiškinimų paaiškėjo, kad burmistras turėjo galvoje „Jaunojo Verterio kančias“.

Tai ir yra „mąstyti abstrakčiai“ — nematyti žmoguje nieko, išskyrus tai, kad jis žudikas, ir tokiu abstrakčiu apibūdinimu sunaikinti jame visa kita, kas sudaro žmogišką būtybę...

...— Ei, sene, tu pardavinėji supuvusius kiaušinius! — sako pirkėja prekiautojai.

— Ką, — rėkia toji, — mano kiaušiniai supuvę?! Tu pati supuvusi! Tu drįsti sakyti man taip apie mano prekę! Tu! Ar ne tavo tėvą utėlės griovyje užėdė, ar ne tavo motina painiojosi su prancūzais, ar ne tavo senelė padvėsė prieglaudoje! Žiūrėk tu man, visą paklodę nosinei sunaudojo! Žinau, žinau, iš kur tie skudurai, tos skrybėlaitės! Jei ne karininkai, nesipuikuotum išsipusčiusi! Padorios savo namų žiūri, o tokioms tik ir vieta belangėje! Kojinių skyles užsiadytum! — Trumpiau tariant, ji nė kruopelės gero įžeidėjoje nemato. Ji mąsto abstrak-

čiai — visa, nuo skrybėlaitės iki kojinių, nuo galvos iki kulnų, kartu su tėtušiu ir kita gimine, suplaka vien į tą nusikaltimą, kad tajai jos kiaušiniai pasirodė supuvę. Visa jos galvoje nusidažo tų kiaušinių spalva, o tie karininkai, kuriuos ji minėjo — jeigu tik jie čia iš tiesų kuo nors dėti, o tai labai abejotina,— tikriausiai pastebėtų visai kitas moters detales.

Bet palikime ramybėje moteris; imkime, pavyzdžiui, tarną — niekur jis negyvena blogiau kaip pas žemos kilmės ir nepasiturintį žmogų; ir, priešingai, juo geriau, juo kilmingesnis jo šeimininkas. Miesčionis ir čia mąsto abstrakčiai, jis riečia nosį prieš tarną ir elgiasi su juo tik kaip su tarnu; jis įsikibęs laikosi to vienintelio predikato. Geriausiai tarnui gyventi pas prancūzą. Aristokratas familiarus su tarnu, o prancūzas — net geras jo bičiulis. Tarnas, kai jie lieka dviese, plepa, kas tik ateina į galvą, o šeimininkas rūko pypkę ir vis žiūri į laikrodį, niekur jo nevaržydamas, kaip pasakojama Didro apysakoje „Žakas fatalistas ir jo ponas". Aristokratas, be visa kita, žino, kad tarnas ne tik tarnas, kad jis žino visas miesto naujienas ir merguželes, ir sumanymų į jo galvą ateina neblogų, jis klausinėja tarną apie visa tai, ir tarnas gali laisvai kalbėti apie tai, kas domina šeimininką. Pono šeimininko tarnas išdrįsta net samprotauti, turėti ir ginti savo nuomonę, o kai šeimininkui ko nors iš jo reikia, jis ne šiaip įsako, bet pirma nuodugniai išaiškina tarnui savo mintį ir dar įtikina jį, kad geriau ir nesugalvosi".

Hėgelis anaiptol ne prieš mokslines abstrakcijas. Jis tik parodo, kad abstrakti, t. y. atsieta, vienpusė, gali būti ir kasdieniškiausia buitinė sąmonė, ir dažniausiai ji būna kaip tik tokia. Suprantama, mums iškyla klausimas: o ar mokslinis, teorinis mąstymas gali būti konkretus, ir jeigu gali, tai kaip? Bandymai išspręsti šią problemą užima svarbiausią vietą Hėgelio teorijoje. Bet apie tai kitame skyriuje.

Penktas skyrius

DIDŽIOJI LOGIKA

Protas be intelekto yra niekas,
o intelektas ir be proto — šis tas.

Hėgelis

Niurnberge, Dilinhofo aikštėje, greta šv. Egidijaus bažnyčios stovi senoviškas dviaukštis pastatas. Čia įsikūrusi gimnazija, įsteigta Melanchtono dar 1526 metais. Tai buvo pirmoji Vokietijoje humanitarinės krypties vidurinė mokymo įstaiga.

Slenkant metams, amžiams, gimnazija nusmuko. Devynioliktojo šimtmečio pradžioje Niurnberge buvo keturios mokyklos, bet nė viena iš jų neduodavo žinių, kurios buvo būtinos norint įstoti į universitetą. Niurnbergas buvo laisvas, „imperijos", miestas, t. y. jis neįėjo nė į vieną iš vokiečių žemėje egzistavusių valstybių. 1806 metų rugpjūčio mėnesį „Vokiečių tautos šventoji Romos imperija" nustojo egzistavusi; po mėnesio Bavarija užėmė miestą. Bavarija buvo Prancūzijos sąjungininkė ir daugelyje sričių perėmė prancūzų tvarką. Nuo 1803 metų čia buvo įvestas visuotinis šešiametis mokymas. Liaudies mokykloms reikėjo mokytojų, ir vyriausybė atkreipė dėmesį į Niurnbergo mokymo įstaigas. Jos buvo sujungtos į vieną gimnaziją, kurios vadovu tapo Hėgelis.

Iškilmingas atnaujintos gimnazijos atidarymas įvyko 1808 metų gruodžio 5-ąją; Hėgelis davė priesaiką. Paskui visą savaitę vyko egzaminai; į tris vyresniąsias klases, sudariusias gimnaziją siaurąja prasme, prisirinko tik trisdešimt mokinių (baigiamojoje klasėje buvo tik aštuoni žmonės). Pamokos prasidėjo gruodžio 12-ąją.

Pagal Nythamerio, vadovavusio Bavarijoje liaudies švietimui, sumanymą mokyklos buvo suskaidytos į du tipus: klasikines humanitarinės krypties ir realines, ren-

gusias praktinei veiklai. Hėgelis buvo patenkintas, kad vadovauja klasikinei gimnazijai, kur nėra „tokių niekų, kaip technologija, ekonomika, drugelių gaudymas ir t. t.“ Jo įsitikinimu, mokyklinio humanitarinio mokymo pagrindą sudaro senųjų kalbų ir literatūros studijavimas. Antikinė Graikija — tai tas pamatas, ant kurio stūkso visos Europos kultūros, ir nors kiekviena iš jų įgijo savarankiškumo bruožų, bet ryšys su jas suformavusiu pagrindu visada išlieka. Kaip mitinis Antėjas kaupia jėgas, prisilietęs prie motinos žemės, taip kiekvienas naujas meno ir mokslo suklestėjimas neišvengiamai susijęs su atsigrįžimu į antiką. „Tas, kas nebuvo susipažinęs su senovės autorių kūriniais, nugyveno, nepatirdamas grožio“, — tuo Hėgelis buvo tvirtai įsitikinęs. (Klemensas Brentanas tikino, kad, norėdamas pasigėrėti „Nybelungų giesme“, Hėgelis verčiąs ją į graikų kalbą.)

Apie savo meilę antikai Hėgelis kalbėjo mokslo metų užbaigimo proga 1809 metų rugsėjo 29-ąją. Pamokos baigdavosi rudenį, ir kiekvieną kartą po egzaminų būdavo rengiama šventė, kurioje dalyvaudavo ne tik gimnazistai, bet ir jų artimieji. Tai buvo viso miesto iškilmės. Būdavo išnuomojama didžiulė puošni salė. Citrinmedžiais apstatytos plačios tribūnos centre būdavo pastatomas „tėvynės' altorius“ — karaliaus biustas. Dešinėje įsitaisydavo komisariato tarnautojai, kairėje — rektoratas. Iškilmės prasidėdavo vyresniųjų klasių mokinių deklamacija. Paskui rektorius sakydavo kalbą, po jos būdavo dalijami apdovanojimai; medalius abiturientams įteikdavo pats karališkasis komisaras. Choras dainuodavo patriotines dainas.

Gimnazijos rektoriumi Hėgelis išbuvo aštuonerius metus. Per tuos metus susiformavo tvirtos jo pažiūros į mokyklinio mokymo uždavinius ir metodus. Jo pedagoginės sistemos išeities taškas — mokinio įtraukimas į mokytojo dvasinį pasaulį. Pitagoro mokiniai pirmuosius ketverius metus privalėjo tylėti, argumentavo Hėgelis. Tai reiškė, kad jie neturėjo teisės nei išsakyti, nei netgi turėti savų minčių. Kaip ir valia, mintis turi pradėti nuo paklusimo.

Pradėti, bet ne baigtis. Paklusimas nėra savitikslis; mokymo uždavinys — palaužti vaiko savivalę, bet išugdyti valią, išmokyti paklusti, kad paskui jis savarankiškai mąstytų ir veiktų visuotinės gerovės labui. Bet koks auklėjimas siekia nepalikti individo subjektyvumo srityje, objektyvuoti jį valstybėje. O asmeninio ir valstybinio pradų susiliejimo pavyzdys Hėgeliui visada buvo senovės Graikija. Štai kodėl antikinės kultūros studijavimą jis laikė svarbiausia mokyklinio humanitarinio mokymo priemone.

Mokymas ir auklėjimas tapatūs, tiksliau, tai skirtingi vieningos mokytojo veiklos aspektai. Kaip mokymo negalima laikyti paprastu gatavų tiesų įsisąmoninimu (kitaip tai bus tuščias darbas, panašus į rašymą ant vandens), taip ir auklėjimas neturi apsiriboti tik nustatytų elgesio taisyklių perėmimu. Mokinio mintis ir jausmus, protą ir širdį reikia nukreipti siekti svarbiausio tikslo — formuoti dvasią savarankiškai kūrybinei veiklai.

Baisiausia mokymo reikaluose — formalizmo dvasia. Žinoma, yra formalios taisyklės, už kurių pažeidimą mokinys baudžiamas. Bet mokytojas savo padėtimi skiriasi ir nuo nuosprendį skelbiančio teisėjo, ir nuo privataus asmens, griežiančio dantį ant įžeidėjo. Su nepaklusniu ir nubaustu mokiniu mokytojas ir toliau palaiko pasitikėjimu paremtus santykius. Nereikia ilgam sulaikyti vaiko dėmesio prie smulkių klaidų; darant pastabą tokiais atvejais, jeigu galima, reikia palydėti ją pokštu. Svarbu sužadinti mokinio pasitikėjimą savo jėgomis ir savo vertės pajautimą. Baigiamosios klasės mokinius Hėgelis vadindavo „jūs“ ir ne tiesiog pavarde, o „ponas toks ir toks“.

Visi, kuriuos mokė Hėgelis, išsaugojo apie jį pačius geriausius prisiminimus. Gimnazistams imponavo, kad jų rektorius — universiteto profesorius, žymus mokslininkas, garsiosios „Fenomenologijos“ autorius. Hėgelis dėstė filosofiją ir religiją, bet kartais pakeisdavo literatūros, graikų, lotynų kalbų ir net aukštosios matematikos mokytojus. Visus stebino jo žinių įvairiapusiškumas ir pedagogo talentas.

Pamoka prasidėdavo to, kas išeita, pakartojimu. Hėgelis paprašydavo kurį nors mokinį trumpai atpasakoti ankstesnės pamokos turinį. Paskui diktuodavo naujos temos paragrafus, juos paaiškindamas; tų paaiškinimų prasmę mokiniai turėdavo užrašyti savarankiškai. Tikrindamas Hėgelis liepdavo garsiai perskaityti, kas parašyta. Ištaisius klaidas, tekstas būdavo švariai perrašomas. Bet kuriuo momentu kiekvienas galėdavo paklausti, ir Hėgelis kantriai aiškindavo, ko kas buvo nesupratęs.

Filosofija buvo dėstoma trijose vyresnėse klasėse. Hėgelis pradėdavo nuo teisės, moralės ir religijos teorijos. Vidurinėje klasėje jis supažindindavo su psichologija ir logika. Vyresnėje klasėje toliau buvo studijuojama logika ir duodamas bendras supratimas apie gamtos filosofiją ir dvasios filosofiją. Parengiamieji Hėgelio užrašai šiems užsiėmimams po jo mirties buvo išleisti pavadinimu „Filosofijos propedeutika".

Pagal oficialią instrukciją, su mokiniais reikėjo vesti tik „praktinius spekuliatyvaus mąstymo užsiėmimus". Bet Hėgeliui tai atrodė nesąmonė: filosofijos požiūriu aptarti kokį nors konkretų objektą arba kokį nors vieną tikrovės santykį — tai tas pat, kaip spręsti apie muzikinę pjesę iš vieno instrumento partijos. Teorinis mąstymas reikalauja sistemos, ir Hėgelis mėgino pateikti ją mokiniams bent jau pačiu bendriausiu pavidalu.

Vėliau jis įsitikins tokių užsiėmimų nenaudingumu. Profesoriaudamas Berlyne, Hėgelis reikalauja pašalinti iš mokyklinių programų visas filosofines disciplinas, taip pat ir filosofijos istoriją. Gimnazija turi rengti filosofijos studijoms, kurios sėkmingai gali vykti tik universitete. Mokinius galima supažindinti su formaliais mąstymo elementais — elementarią ja logika, antikinės literatūros istorija ir religija. Pastarąją reikia dėstyti taip, kad ji neprieštarautų protui ir nepratintų prie sofistikos.

Niurnbergo gimnazija buvo laikoma pavyzdine. Deja, šitai neatsiliepė materialinei rektoriaus padėčiai, kuri buvo labai prasta. Hėgelis gaudavo tūkstantį florinų per metus, t. y. maždaug trečdaliu mažiau, negu uždirbdavo Bamberge, o gyvenimas Niurnberge buvo kur kas

brangesnis. Nenuostabu, kad jis nesiliovė įkyrėti Nythameriui prašymais perkelti jį į universitetą. Tie prašymai pasidarė atkaklesni, kai jo asmeniniame gyvenime ėmė ryškėti permaina.

* *
*

Rozenkrancas Hėgelį pavadino „rudeniška natūra". Filosofas lėtai brendo ne tik kaip mokslininkas, bet ir kaip žmogus. Tik baigdamas ketvirtą dešimtį jis pajuto poreikį turėti savo šeimą. „Man greitai sueis keturiasdešimt",— rašė jis Nythameriui, pareikšdamas pageidavimą, kad „geriausioji iš moterų", t. y. Nythamerio žmona, surastų jam gyvenimo palydovę: „Kuo nors kitu šiuo atžvilgiu aš nepasitikiu, o dar mažiau — pačiu savimi". Tačiau pašalinės pagalbos neprireikė. Ji vadinosi Marija fon Tucher. Mergina priklausė vietinei diduomenei ir buvo dvigubai jaunesnė už Hėgelį. 1811 metų balandžio mėnesį filosofas prisipažino mylįs ir įsitikino jausmo abipusiškumu.

Apie savo džiaugsmą Hėgelis skubėjo pranešti Nythameriui, nedelsdamas priminti ir kito savo slapto troškimo: „Mano laimė iš dalies priklauso nuo to, ar gausiu vietą universitete". Marijos tėvai Hėgelio pasipiršimą priėmė labai santūriai. Be vyriausios dukters, jie turėjo septynetą vaikų, ir apie didelį kraitį negalėjo būti nė kalbos. Hėgelio alga buvo nedidelė, ir gaudavo jis ją nereguliariai, dažnai keliais mėnesiais vėliau; mieste buvo žinoma, kad gimnazijos rektorius skolinasi pinigus. Todėl ponas ir ponia fon Tucheriai priešinosi ne tik vedyboms, bet net ir sužadėtuvėms; jie norėjo, kad jų dukters sužadėtinis būtų bent jau universiteto profesorius.

Tačiau sumanusis Nythameris ir čia parodė savo išradingumą. Laiške Hėgeliui, kurį turėjo perskaityti visa fon Tucherių šeimyna, jis smulkiai aprašinėjo rektoriaus pareigų svarbą ir reikšmę. Dėl Hėgelio pakvietimo į Erlangeno universitetą, tai šitai jau nuspręsta; kaip valstybės valdininkas, Hėgelis turi gauti jo didenybės

Bavarijos karaliaus leidimą susituokti; rektoriui tokį leidimą duos greičiau negu Erlangeno profesoriui. Priežastis paprasta: sprendžiant tokius klausimus, atsižvelgiama tik į pensijų fondą našlėms; Erlangeno universitetas tik kuriamas, ir aprūpinimo pensijomis problema ten ne iškart bus išspręsta, o dėl to gali būti sunku gauti šviesiausiojo sankciją santuokai.

Laiškas paveikė. Bent jau motiną. Tiesa, argumentas dėl galimos jo našlės aprūpinimo pensija Hėgeliui nepatiko, jis juo beveik nesirėmė. Bet kiti Nythamerio žodžiai skambėjo įtikinamai. Ir nors tėvas vis dar spyrėsi, jis pristatė Hėgelį Marijos seneliui, o tai jau buvo pagarsinimas. Niurnberge, juokavo filosofas, niekas nedaroma iškart: jeigu nori nusipirkti arklį, tai pradžiai įsigyja ryšelį arklio plaukų, o paskui jau kitas gyvulio dalis. Dar iki oficialių sužadėtuvių į rektorių Hėgelį ir Mariją fon Tucher mieste ėmė žiūrėti kaip į jaunikį ir nuotaką.

Sužadėtiniai kūrė ateities planus. Svarbiausią vietą jų svajonėse, žinoma, užėmė universiteto katedra. „Mes tiek daug kalbėdavome apie Erlangeną, kad mūsų ryšys ir Erlangenas vaizduotėje susiliejo į viena kaip vyras ir žmona",— prisipažino Hėgelis Nythameriui. Filosofas labai atsakingai žiūrėjo į žengiamą žingsnį ir neslėpė nuo būsimos žmonos savo požiūrio į santuoką kaip pirmiausia į religinę sąjungą. „Meilės pilnatvei reikia kažko aukštesnio negu svarstymas savyje ir sau. Tai, kas sudaro pasitenkinimą ir laimę, teikia tik religija ir pareigos jausmas, nes tik juose pasitraukia į šalį visi mirtingos asmenybės ypatumai, galintys būti tik kliūtis netobulai ir neužbaigtai tikrovei, kurioje betgi turi glūdėti tai, kas vadinama žemiška laime". Marija dievino savo sužadėtinį, jo protą, žinias, gyvenimo patirtį.

Iki vasaros vidurio visos kliūtys santuokai šeimos viduje buvo pašalintos. Hėgelis paduoda prašymą jo didenybei ir po dviejų savaičių gauna atsakymą: „Jo didenybės Bavarijos karaliaus vardu šių metų rugpjūčio 8-os dienos jo aukštybės įsakymu rektoriui ir profesoriui Hėgeliui leidžiama susižieduoti su Marija Elena Suzana fon Tucher, remiantis jo šio mėnesio 1-os dienos prašy-

mu. Niurnbergo miesto karališkasis komisaras *Krakeris*". Bet Hėgelis jau nesidžiaugia, kad klausimas buvo greitai išspręstas: penkis mėnesius jis negavo algos ir neturi pinigų vestuvėms. Jis prašo vyresnybės bent jau pranešti tvirtą datą, kada bus išmokėti pinigai, kad galėtų pasiskolinti reikalingą sumą. (Tik 1813 metų balandžio mėnesį rektorius pagaliau gavo dvejus metus nemokėtą algą ir sumokėjo skolas, kurių prisidarė prieš vedybas.)

Jungtuvės įvyko 1811 metų rugsėjo 16-ąją. Filosofas buvo laimingas. „Aš pasiekiau savo žemiškąjį tikslą,— rašė jis savo bičiuliui,— tarnyba ir mylima žmona — tai viskas, ko reikia šiame pasaulyje". Prasidėjo šeimyninio gyvenimo kasdienybė, kupina gyvenimiškų džiaugsmų ir sielvartų. Pirmasis kūdikis — mergaitė — netrukus mirė. Paskui gimė sūnus Karlas, pagaliau Imanuelis, pavadintas šiuo vardu Nythamerio garbei.

Namuose viešpatavo solidumo ir nuosaikumo dvasia. Hėgelis pats tvarkė namų ūkį. Jo niekada neerzino būtinumas atsitraukti nuo darbo dėl niekniekių. Tvarkydamas išlaidas, jis nebuvo nei šykštus, nei lengvabūdis. Jeigu žmona nesirgdavo, tai būdavo apsieinama su viena tarnaite; liokajaus namuose nebuvo (net gerovės ir šlovės metais). Pagal švabų paprotį Hėgelis vedė namų kalendorių, kur surašydavo visas savo išlaidas. Štai kaip jis atrodė:

„*Rugsėjis*...

5. Lino atraiža, 35 aršinai — 25 fl. 30 kr[eicerių]. 4 tuzinai varžtų po 10 ir 18 kr.=58 kr.
6. 1 pora pirštinių — 1 fl. 24 kr. 23 aršinai juodos medžiagos sofai ir krėslams — 18 fl. 24 kr.
7. Papildomai namų išlaidoms — 49 kr. Ir vėl — 5 fl. Iš jų kavai — 36 kr. Cukrus — 32 kr. Malkų $1^1/_2$ sieksnio po 4 fl. 15 kr.— 6 fl. $22^1/_2$ kr.
9. Popierius — 30 kr. Arbatpinigiai Heroltsberge — 48 kr.

10. Kelionė į Griundlachą — 1 fl. 45 kr. Arbatpinigiai vežikui — 30 kr.
12. 6 buteliai baltojo vyno — 3 fl. 12 kr.
13. Dar 5 aršinai medžiagos sofos apdangalui — 4 fl.
15. Arbatpinigiai tarnaitei — 12 fl. 30 kr.
16. Arbatpinigiai liokajui — 1 fl. 36 kr.
17. Papildomai namų išlaidoms — 8 fl. 19 kr."

Čia nubrėžtas storas brūkšnys žymi viengungiško šeimininkavimo pabaigą. Ir toliau:

„18. Mano b[rangiajai] žmonai pirmieji pinigai namų išlaidoms — 6 fl. Už skelbimus laikraštyje apie vestuves — 41 kr.
Kirpėjui už 16.9 — 1 fl. 36 kr.
Skelbimas „Niurnbergo laikraštyje" — 24 kr.
19. Arbatpinigiai pas Merkelį — 1 fl. 21 kr.
20. 6 buteliai vyno — 3 fl." ir t. t.

Mėnesio pabaigoje išlaidos būdavo susumuojamos ir rezultatas sutikrinamas su likusiais grynais pinigais. Apie Hėgelį, rašo Rozenkrancas, galima pasakyti: „Jis buvo toks genialus, kad galėjo sau leisti būti ir filisteriu".

Šeima ir ūkis neatitraukdavo Hėgelio nuo jo pašaukimo. Jis kaip ir anksčiau visas savo jėgas atiduoda filosofijai. Nepraeis ir pusmetis po vestuvių, ir jis didžiuodamasis pasakys apie save: „Nelengva per pirmąjį santuokinio gyvenimo semestrą parašyti trisdešimties lankų sudėtingiausio turinio knygą". 1812 metais dviem leidimais dienos šviesą išvydo pirmasis jo „Logikos mokslo" tomas.

* *
*

Logikos reformos klausimą iškėlė dar Kantas. Nuo pat pirmųjų savo darbų Kantas palaipsniui prieina prie išvados, kad naujų žinių gavimo proceso negalima teoriškai atvaizduoti formaliosios logikos sąvokomis. Jį vis labiau užvaldo idėja sukurti naują, turiningą logiką. Pirmasis mėginimas ją realizuoti buvo vadinamoji transcendentalinė logika, išdėstyta „Grynojo proto kritikoje". Ši logika, pasak Kanto, neatsiriboja nuo „pažinimo bet

kokio turinio“, dar daugiau — ji turi „tirti mūsų žinių apie objektus kilmę, kiek (Kantui būdinga išlyga!) jos negalima sieti su objektais“. Vadinasi, kalbama apie jutimais gautiems duomenims analizuoti taikomų mąstymo formų tyrimą; tos formos turiningos, tačiau jų turinys ne gautas iš išorinio pasaulio, bet vidujai būdingas žmogaus intelektui. Mes čia nepateiksime „grynųjų intelektinių sąvokų“, arba kategorijų, kaip Kantas vadina jas, sekdamas Aristoteliu, lentelės, tik nurodysime, kad tarp jų yra tokios kaip kiekybė ir kokybė, priežastis ir padarinys, būtinumas ir atsitiktinumas, kurios užims labai svarbią vietą Hėgelio dialektikos kategorijų sistemoje.

Hėgelio nuomone, sąvokų subordinacijos, pavaldumo principu sudaryta kategorijų sistema yra tiesos forma. Paprastas mechaniškas sąvokų rinkinys neperteikia viso realių santykių sudėtingumo, jų tarpusavio sąlygotumo ir perėjimo vienas į kitą. Filosofijos uždavinys — surasti šią realiai egzistuojančią santykių sistemą, sudarančią ir būties, ir jai tapačios sąmonės pagrindą.

Kategorijų sistema įgalina suprasti ne tik pasaulį kaip visumą, bet ir kiekvieną bendresnį jo santykį, išreiškiamą viena ar kita kategorija. Kadangi kategorijos išreiškia pačius bendriausius ryšius, jų negalima apibrėžti remiantis gimine ir rūšiniu skirtumu. Jas galima suvokti tik gretinant vieną su kita, t. y. tam tikroje sistemoje, kurios kiekviena grandis susijusi su ankstesnėmis ir paskesnėmis. Tokia sistema įgalina vienu žvilgsniu aprėpti ir visą tikrovę, ir atskirą esminį jos santykį.

Čia tiktų tokia analogija. Įsivaizduokime į gabalus supjaustytą talentingo menininko paveikslą. Kiekvienas jo fragmentas skyrium liudija autoriaus meistriškumą ir verčia numanyti visumos grandioziškumą, bet visiškai tai galima pajusti tik tada, jeigu visos pakrikos paveikslo dalys bus sudėtos tam tikra tvarka. Tik tada mes iš tikrųjų suprasime ir visą šedevrą, ir kiekvieną jo detalę.

Suprantama, Hėgelis nemanė, kad filosofinių kategorijų sistema gali perteikti visą realios tikrovės įvairovę; ši sistema atspindi tik pačius pagrindinius, pačius bend-

riausius besivystančios tikrovės ryšius. Filosofija tiria ne visą pasaulį, bet pasaulį kaip visumą.

Anatolis Fransas kartą sąmojingai pasakė, kad filosofinė visatos teorija tiek panaši į visatą, kiek gaublys, kuriame pažymėtos tik ilgumos ir platumos, būtų panašus į Žemę. Fransas norėjo išjuokti filosofinės sistemos idėją, tačiau jis teisingai pagavo jos esmę: ji duoda žmogui tokius pat realius orientyrus kaip paralelės ir meridianai, kurie, nors ir nenubrėžti Žemėje, vis dėlto nėra tik išmonė ir padeda žmogui įvaldyti pasaulį.

Hėgelis ne tik iškėlė bendrą kategorijų subordinacijos idėją, bet ir teisingai nurodė bendrą jos principą — minties perėjimą nuo abstraktybės prie konkretybės, t. y. nuo vienpusiškumo prie įvairiapusiškumo, nuo tuštumos prie turinio pilnatvės. Dėl to dėstymas tapo griežtai nuoseklus. Hėgelis ironizavo dėl logikos vadovėlių, kuriuose galima kaip tik nori keisti skyrius vietomis. Perėjimas juose dažnai žodinis; rašoma: „Antras skyrius. Dabar pereiname prie sprendinių". Dialektinėje logikoje paskesnis teiginys turi būtinai išplaukti iš ankstesnio. „Sąvoka pati save veda toliau".

Hėgelio klaida ta, kad minties ėjimą nuo abstraktybės prie konkretybės jis laikė realios tikrovės objektų atsiradimo ir vystymosi realiu keliu. Logiška ir istoriška jo teorijoje visiškai sutampa. Be to, pirmumas priklauso logikai: istorija yra tik idėjos loginės saviraidos daiktinis įkūnijimas.

Būtinas pataisas padarė Marksas. Jis parodė, kad dialektinė logika yra apibendrintas objekto pažinimo istorijos atspindys. Ėjimas nuo abstraktybės prie konkretybės sutampa ne su objekto istorija, bet su jo teorinio pažinimo — suprantama, pačia bendriausia prasme,— istorija. Mokslinio žinojimo vystymasis prasideda nuo sudarymo bendriausių, „tuščių", abstrakcijų, kurios toliau vis labiau prisipildo konkretaus turinio.

Kartu Marksas buvo įsitikinęs, kad ėjimo nuo abstraktybės prie konkretybės metodas teoriškai pažįstant besivystančią visumą yra vaisingas, dar daugiau — vienintelis teisingas. Šį metodą jis naudojo kurdamas „Kapita-

lą“ — veikalą, skirtą kapitalistinės visuomenės, kaip vieningos visumos, ekonomikos vystymosi analizei. Dabar mums bus suprantamas kategoriškas V. Lenino tvirtinimas: „Negalima visiškai suprasti Markso „Kapitalo“ ir ypač jo I skirsnio, neišstudijavus ir nesupratus *vĩsos* Hegelio logikos“ [1]. Pats Leninas itin atidžiai „studijavo“ Hėgelį. Pagrindinį Lenino „Filosofijos sąsiuvinių“, iš kurių mes paėmėme citatą, turinį sudaro Hėgelio „Logikos mokslo“ konspektas, padarytas 1914 metų pabaigoje. Tačiau tai ne šiaip išrašai. Leninas komentuoja Hėgelį, materialistiškai apmąstydamas didžiojo dialektiko idėjas, atmesdamas ir išjuokdamas dirbtinius idealistinius antsluoksnius. Štai būdinga ištrauka:

„...„*Nėra* (Hegelio pabraukta) nieko nei danguje, nei gamtoje, nei dvasioje, nei bet kur kitur, kas neturėtų kartu ir betarpiškumo ir įtarpinimo“...

1) Dangus—gamta—dvasia. Šalin dangų: materializmas.

2) Viskas vermittelt=tarpiška, susieta į vieną visumą, susieta perėjimais. Šalin dangų — dėsningas *viso* pasaulio *(p r o c e s o)* sąryšis.

(62) „Logika yra grynasis mokslas, t. y. grynasis žinojimas **VISA** savo **v y s t y m o s i** apimtimi“...

1-ji eilutė nesąmonė.
2-ji — geniali.

Nesąmonė apie absoliutą (68—69). Aš, aplamai imant, stengiuosi skaityti Hegelį materialistiškai: Hegelis yra ant galvos pastatytas materializmas (pagal Engelsą) — t. y. aš dažniausiai išmetu dievulį, absoliutą, grynąją idėją etc.

[1] *Leninas V.* Filosofijos sąsiuviniai.— Raštai. V., 1960, t. 38, p. 166.

(70—71) Pradėti filosofiją nuo «Aš» negalima. Nėra „objektyvaus judėjimo“ “ [2].

Hėgelis savo logiką pradeda *grynosios būties* sąvoka. Tai visiškai tuščia abstrakcija, neturinti jokių apibrėžtumų ir todėl lygi savo priešybei, t. y. *niekas*. Suprantama, čia turima galvoje ne tai, kad objektų buvimas tolygus jų nebuvimui; šitai tvirtinti beprasmiška. Hėgelis analizuoja ne konkrečią vieno ar kito objekto būtį, bet būtį apskritai; mintis apie ją yra tokia neturininga, kad sutampa su mintimi apie nebūtį. Būtis ir niekas susilieja į viena. Iš jų tapatumo susidaro trečia sąvoka — *tapsmas*. Tapsmas — tai jau pirmoji konkreti, t. y. turininga, kategorija: visi objektai yra nuolatinio kitimo, perėjimo į kitą būvį, t. y. tapsmo, procese. Pasaulis gyvena, jis amžinai yra „absoliutaus tapsmo nerimo“— kūrimo arba griovimo — būsenoje. Ramybė — tai mirtis.

Jau šiose pirmosiose trijose Hėgelio logikos sąvokose galima įžvelgti būdingą jos struktūros ypatumą — trejybiškumo, arba triados, principą: tezė — antitezė — sintezė. Pateikiamas tam tikras teiginys, po to jis paneigiamas ir toliau paneigiamas jo paneigimas. Visa Hėgelio sistema skyla į tris dalis: logiką, gamtos filosofiją, dvasios filosofiją. Logiką sudaro trys skyriai: būties teorija, esmės teorija, sąvokos teorija. Kiekvienas iš šių skyrių savo ruožtu turi trinarę struktūrą. Ši struktūra yra visiškai dirbtinė, todėl mes ne visada koncentruosime į ją skaitytojo dėmesį.

Kur kas svarbiau kas kita — neigimo pobūdis. Hėgelio neigimas reiškia ne objekto sunaikinimą, bet jo vystymąsi. Grūdą galima sunaikinti įvairiais būdais: sudeginti, supūdyti, sumalti; dialektiškai grūdas paneigiamas tik vienu būdu — sukuriant sąlygas jam sudygti ir virsti želmeniu. Neigimui apibūdinti Hėgelis vartoja taip pat terminą „įveika“, kuris reiškia pašalinimą ir kartu išsaugojimą. Tapsmo metu būtis ir niekas yra įveikti.

Tapsmo rezultatas — tai, kas tapo; Hėgelis šitai vadina *esatimi*. Tai jau būtis, būdinga realiems objektams.

---

[2] Ten pat, p. 89—90.

Vieno objekto skirtingumas nuo kito užfiksuotas *kokybės* sąvokoje. Kokybė yra būčiai tapati apibrėžtis; jeigu išnyksta tam tikra kokybė, kas nors tampa kitoks. Panašus virsmas vyksta visur. Išėję už ko nors ribų, mes gauname ką kitą, bet tas kitas taip pat yra baigtinis, už jo ribų yra naujas kitas, ir taip be galo. Tokią begalybę Hėgelis vadina *bloga begalybe.* Čia baigtybė ir begalybė viena su kita nesusijusios. *Tikrojoje begalybėje* glūdi tam tikras uždarumas, užbaigtumas. Tam reikia, kad išnyktų ko nors santykis su kitu, liktų tik santykis su savimi. Ir Hėgelis konstruoja dar vieną būties variantą — *sau būtį,* — užbaigtą ir kartu begalinę būtį. Ši kategorija jam reikalinga užbaigti kokybės analizei ir pereiti prie naujos kategorijos — *kiekybės.*

Kiekybė — tai būčiai nereikšmingas apibrėžtumas; kiekybiniai pakitimai nepašalina objekto būties. Namas lieka tuo, kas jis yra, nesvarbu, ar jis bus didesnis, ar mažesnis, ir raudona lieka raudona nepriklausomai nuo tamsumo ar šviesumo. Bet tik iki tam tikros ribos, už kurios prasideda kokybinis pakitimas. Kaip pavyzdį Hėgelis pateikia senovinį „plikio“ sofizmą. Ar žmogus pasidarys plikas, jeigu išrausime iš galvos vieną plauką? Žinoma, ne. Bet jeigu ir toliau rausime po plauką, tai anksčiau ar vėliau ateis momentas, kai atsiras plikė. Grynai kiekybinis pakitimas pereina į kokybinį.

Kiekybės ir kokybės vienovė yra *saikas.* Ši kategorija žymi kiekybines ribas, kuriose objektas išlieka savimi. Kai pažeidžiamas saikas, susidaro nauja kokybė, kuri atsiranda nutrūkstant laipsniškumui, šuoliškai. Kiekvienas gimimas ir kiekviena mirtis yra šuolis iš kiekybinio pakitimo į kokybinį. Hėgelis ryžtingai atmeta pažiūrą, kad atsirandanti kokybė yra jau iki savo atsiradimo ir tik dėl mažumo negali būti suvokta. Ši pažiūra, visur įžvelgianti tik nuoseklumą, „pasižymi tautologijai būdingu nuobodumu“. Tikrasis vystymasis vyksta tik per naujų kokybių atsiradimą; tai visuotinis principas. Ir „moralės srityje, kadangi moralė nagrinėjama būties sferoje, vyksta kiekybės perėjimas į kokybę; įvairios kokybės remiasi dydžių skirtingumu. Pakanka kokio nors „daugiau“ ir

„mažiau“, ir lengvabūdiškumo saikas peržengtas, ir išeina visai kas kita, būtent — nusikaltimas; dėl to teisė tampa neteisingumu, dorybė — yda“.

Šuoliškų kokybinių pakitimų grandinė sudaro „saiko santykių pagrindinę liniją“. Tokie yra, pavyzdžiui, medžiagos agregatinių būvių kitimai — kieto kūno virtimas skysčiu, o toliau kylant temperatūrai — dujomis. Visus šiuos pakitimus patiria ta pati medžiaga, kurios cheminė sudėtis nesikeičia. Todėl iškyla pakitimų reiškėjo, tam tikro substrato, sudarančio laikinos būties pagrindą, klausimas. Būtis virsta *esme*.

Esmės teorija — svarbiausia Hėgelio logikos dalis. Būtis sudaro išorinį tikrovės sluoksnį, jos paviršių, tai, kas betarpiškai duota suvokimu; būties lygyje pasaulis diskretus, t. y. sudarytas iš tarpusavyje susijusių, bet vis dėlto atskirų objektų. Esmė — tai vidinis pasaulis, gilumininiai ryšiai, sudarantys būties pagrindą. Skyriuje apie būtį sąvokos pereina viena į kitą, čia jos susiliejusios viena su kita ir tik „švyti“ reflektuotos, t. y. atspindėtos, kitame. Ten kas nors tampa kita, čia kas nors yra kita.

Esmę Hėgelis nagrinėja trejopai: 1) kaip atspindėtą pačioje savyje, 2) kaip suprojektuotą į būtį, t. y. kaip reiškinį, 3) kaip pirmosios ir antrosios vienovę, t. y. kaip tikrovę. Mintis, mėginanti betarpiškai prasiveržti prie esmės, iš pradžių susiduria su *regimybe* (tariamybe). Būtis iškyla kaip iliuzija. Į vandenį panardintas pieštukas atrodo sulaužytas; mes matome, kaip Saulė juda dangaus skliautu. Iš tikrųjų taip nėra; šviesos lūžimas vandenyje ir mūsų padėtis Saulės atžvilgiu lemia, kad pirmasis įspūdis apie šiuos reiškinius yra klaidingas. Regimybė yra ta dirva, kurioje išsikeroja skepticizmas. Skeptiko požiūriu, žmogus turi reikalą tik su regimybe; daiktai patys savaime, jų esmė pažinimui neprieinami. Kitas kraštutinumas — regimybės realaus pobūdžio neigimas, jos laikymas šmėkla, tariamu dydžiu. Iš tikrųjų regimybė tokia pat reali kaip ir esmė, nors joje ir glūdi „esaties neturėjimo momentas“. Regimybė mus apgauna, bet apgavikas nėra mūsų išgalvotas.

Tolesnė Hėgelio minties plėtotė susijusi su žodžių žaismu: regimybė vokiečių kalba yra „Schein“, tas pats žodis reiškia ir „švytėjimą“. Į save pasinėrusi šviesa, švytėjimas į vidų — refleksija. Reflektuojančios esmės analizę Hėgelis pradeda nuo tapatybės sąvokos. Abstrakčiai tapatybei jis priešpriešina konkrečią tapatybę, apimančią *skirtingumo* momentą. Realioje tikrovėje nė vienas objektas nesutampa su kitu ir net su pačiu savimi. Negalima du kartu įbristi į tą pačią upę, sakė dar Heraklitas.

Ribą pasiekęs skirtingumas yra *priešybė*. Balta ir pilka yra skirtingi dalykai, balta ir juoda — priešybės. Priešybių vienybė sudaro *prieštaravimą*. Prieštaravimas — pagrindinė Hėgelio logikos ir apskritai visos jo filosofijos kategorija. Prieštaravimas stumia į priekį pasaulį, sakė jis. Visa, kas vystosi, yra prieštaringa. „Kas nors gyvybinga tik dėl to, kad jame glūdi prieštaravimas ir, be to, yra būtent ta jėga, kuri įstengia aprėpti ir išlaikyti tą prieštaravimą. O jeigu kas nors egzistuojantis... neįstengia turėti savyje prieštaravimo, tai tas kas nors nėra gyva vienovė, nėra pagrindas ir dėl prieštaravimo žūva“. Lenino išrašuose ši vieta paraštėje pažymėta dvigubu brūkšniu.

Dėl prieštaravimo daiktai arba žūva, arba „virsta pagrindu“. Ir viena, ir kita vokiškai skamba vienodai: „zu Grunde gehen“. Žodžių žaismas ir čia Hėgeliui yra perėjimo prie kitos problemos „formulė“.

Pagrindui skirtame skyriuje mūsų dėmesį pirmiausia patraukia *formos* ir *turinio* kategorijų analizė. Reikia pasakyti, kad „Logikos moksle“ šiai problemai skirta palyginti nedaug vietos. Išsami jos analizė pateikta atitinkamame „Mažosios logikos“ (taip kartais vadinama „Filosofijos mokslų enciklopedijos“ pirmoji dalis) skyriuje. Hėgelis nurodo nenutrūkstamą turinio ir formos ryšį: nėra neįforminto turinio, kaip nėra ir neturiningos formos. Kartu forma dvejopai susijusi su turiniu. Išorinė forma nesvarbi turiniui, pavyzdžiui, knygos turiniui neturi reikšmės, ar ji parašyta ranka, ar išspausdinta, ar įrišta kartonu, ar tymu. Bet yra kita forma, neatsiejamai

susijusi su turiniu ir šia prasme jam tapati. „Prastas pateisinimas menininkui, jei sakoma, kad savo turiniu jo kūriniai geri (ar net puikūs), bet jiems stinga deramos formos. Tik tie meno kūriniai, kurių turinys ir forma tapatūs, yra tikri meno kūriniai. Apie „Iliadą" galima pasakyti, kad jos turinį sudaro Trojos karas arba, dar konkrečiau,— Achilo pyktis; tai pasako mums viską ir kartu beveik nieko, nes „Iliadą" daro „Iliada" ta poetinė forma, kuria išreikštas turinys".

Baigiamoji skyriaus apie pagrindą dalis — *sąlyga*. Hėgelio minties plėtotė čia darosi tokia paini, kad Leninas savo konspekte įrašo: „<...> there is much mysticism and leeres* pedantizmo šiose Hėgelio išvadose, bet geniali pagrindinė idėja: apie visuotinį, visapusišką, gyvą visko ryšį su viskuo ir apie šio sąryšio <...> atsispindėjimą žmogaus sąvokose, kurios taip pat turi būti aptašytos, apdorotos, lanksčios, paslankios, reliatyvios, susijusios viena su kita, vieningos priešybėse, kad galėtų apimti pasaulį" [3].

Toliau Hėgelio dėstymas vėl tampa paprastas ir aiškus. Jeigu, rašo jis, yra visos tam tikro daikto sąlygos, jis pradeda *egzistuoti*. Egzistavimas nuo būties skiriasi savo tarpiškumu. Egzistavimas — tai pagrindą įgijusi būtis. Tarsi paaiškindamas šiuos apibrėžimus, viename iš savo laiškų, rašytų iš Niurnbergo piniginių sunkumų dienomis, Hėgelis sakė: „Aš dar esu, bet daugiau nebeegzistuoju".

Egzistavimo kategorijoje mintis, dėl refleksijos nugrimzdusi į realybės gelmes, į jos esmę, dabar vėl išsiveržia į paviršių. Egzistuojanti esmė yra *reiškinys*. Tai reiškia, kad esmė negali būti „gryna", pati savaime, ji yra tik objektyvaus pasaulio reiškiniuose. Tačiau reiškiniai taip pat neegzistuoja patys savaime, jie visada yra tam tikros esmės išraiška. Esmė reiškiasi, o reiškinys esmingas. Esmė gilesnė, bet reiškinys turtingesnis. Žmogaus esmę, pavyzdžiui, sudaro visuomeninių santykių visuma (mintis, suprantama, ne Hėgelio, ją išsakys

* „daug misticizmo ir tuščio" (*angl.* ir *vok.*). (*Vert.*)
[3] *Leninas V.* Filosofijos sąsiuviniai.— Raštai, t. 38, p. 132—133.

Marksas). Bet nė vienas žmogus nėra vien ta visuma, žmogus kur kas įvairesnis ir turtingesnis už savo esmę.

Tai, kas reiškiniuose kartojasi, yra tapatu, sudaro *dėsnį*. Kaip ir esmė, dėsnis yra ne anapus reiškinio, bet betarpiškai jam būdingas. Dėsnių viešpatija yra ramus besireiškiančio pasaulio atspindys. „Tai labai materialistiškas ir labai taiklus <...> apibrėžimas,— rašo Leninas.— Dėsnis ima tai, kas ramu,— ir todėl dėsnis, kiekvienas dėsnis, yra siauras, nepilnas, apytikris"[4].

Esmės ir reiškinio vienybė sudaro *tikrovę*. Nuo betarpiško egzistavimo tikrovė skiriasi dviem požymiais, kurie ją daro konkretesne, turiningesne kategorija: tikrovė apima 1) *galimybę*, 2) *būtinumą*.

Tikrovė — tai ne tik įgyvendinta galimybė, bet ir realios tolesnio vystymosi galimybės, atsiveriančios tam, kas egzistuoja šiandien. Kapitalistinėje tikrovėje, sakome mes, visada glūdi karo galimybė. Realią galimybę reikia skirti nuo abstrakčios galimybės. Jeigu samprotausime abstrakčiai, rašo Hėgelis, tai įmanoma, kad šiandien vakare Mėnulis nukris ant Žemės, nes Mėnulis yra nuo Žemės nutolęs kūnas ir todėl gali taip pat nukristi žemyn, kaip ir į orą išmestas akmuo; įmanoma, kad Turkijos sultonas pasidarys popiežiumi, nes jis žmogus ir todėl gali priimti krikščionių tikėjimą, pasidaryti katalikų dvasininku ir t. t. Analizuodami šiuos du Hėgelio pateiktus pavyzdžius, turime pasakyti, kad antroji galimybė realesnė už pirmąją. Griežtos ribos, skiriančios vieną galimybės rūšį nuo kitos, nėra. Bet kuri abstrakti galimybė, pasikeitus sąlygoms, gali tapti realia galimybe, t. y. įeiti į tikrovę, o paskui ir realizuotis.

Tai, kas realiai įmanoma, pasak Hėgelio, yra būtina. Vadinasi, būtinumas — tikrovės komponentas. Tikra tik tai, kas neišvengiama, sukelta esminių, dėsningų veiksnių. Bet, kaip ir esmė, būtinumas neiškyla prieš mus betarpiškai, jis visada turi savo priešybės — *atsitiktinumo* — formą. Atsitiktina yra kažkas, kas gali būti, bet gali nebūti, gali būti toks, bet taip pat kitoks, ko būties ar ne-

---

[4] Ten pat, p. 137.

būties pagrindas glūdi ne jame pačiame, bet kitame. Mokslo ir ypač filosofijos uždavinys yra pažinti būtinumą, kurį slepia atsitiktinumo regimybė.

Esmės teoriją užbaigia priežastingumo analizė. *Priežastis* sukelia sau lygų *padarinį*. Šia prasme priežastinis santykis tautologiškas ir betarpiškas. Hėgelis prieš tolimų priežasčių ieškojimą. Jeigu į aplinkybes, kuriomis atsiskleidė jo talentas, žmogus pateko dėl to, kad neteko tėvo, kuris buvo užmuštas kautynėse, tai lemtingas šūvis nėra šio žmogaus meistriškumo priežastis. Tai tik tam tikras atskiras momentas aplinkybių, kuriomis pasidarė galimas rezultatas. Pasak Hėgelio, priežastis nėra visa visuma tam tikro reiškinio atsiradimą nulėmusių veiksnių; priežastis yra tik tai, kas yra prieš jį ir genetiškai su juo susiję. Priežastinis ryšys — tik universalios reiškinių priklausomybės momentas, dirbtinai išskirtas ir išsamiai jos neatspindintis.

Priežastingumo santykis išplečiamas, jeigu pereinama prie *sąveikos* sąvokos, padarinys laikomas ne pasyviu rezultatu, bet aktyviu pradu, savo ruožtu darančiu poveikį priežasčiai. Sąveikaudami priežastis ir padarinys tarsi nuolat keičiasi vietomis.

Bet ir be sąveikos yra dar kitų lemiančių veiksnių. Savo mintį Hėgelis paaiškino tokiu pavyzdžiu iš senovės istorijos: „Jeigu spartiečių papročius laikysime jų visuomeninės santvarkos padariniu ir, priešingai, visuomeninę santvarką — papročių padariniu, tai mes, galimas daiktas, teisingai vertinsime šios liaudies istoriją, bet tas supratimas vis dėlto nesuteiks jokio galutinio pasitenkinimo, nes mes dėl tokio aiškinimo nesuprasime nei šios liaudies visuomeninės santvarkos, nei papročių. Suprasti šitai bus galima tik tada, kai mes suvoksime, kad abu santykio momentai, kaip ir visi kiti ypatingi momentai, įėję į Spartos liaudies gyvenimą ir istoriją, išplaukė iš tos sąvokos, kuri sudarė jų visų pagrindą". Sąveikos pagrindą idealistui Hėgeliui sudaro „sąvoka" kaip dvasinis pagrindas, lemiantis bet kokio proceso tėkmę. Taip užbaigiamas perėjimas prie trečiojo „Logikos mokslo" skyriaus — *sąvokos* teorijos.

Dvi pirmąsias savo darbo dalis (būties teoriją ir esmės teoriją) Hėgelis vadina objektyviąja logika, o trečiąją — subjektyviąja logika. Bet ši priešstata sąlygiška: objektas ir subjektas Hėgeliui yra tapatūs. Todėl ir objektyvioji, ir subjektyvioji logikos vienodu mastu yra ir pačių daiktų, ir juos pažįstančio mąstymo logika.

Savo objektyviojoje logikoje Hėgelis beveik neturėjo pirmtakų, bet subjektyvioji logika pradedama svarstymu klausimų, kurie sudaro tradicinį formaliosios logikos vadovėlių turinį: *sąvoka, sprendinys, samprotavimas*. Savo uždaviniu čia Hėgelis laiko per amžius sukauptai, bet sustabarėjusiai medžiagai „suteikti tėkmės būvį", vėl „įžiebti joje gyvybės ugnį". Jis siekia nustatyti įvairaus tipo sprendinių pažintinę vertę, sukurti klasifikaciją, atitinkančią realų pažinimo vystymąsi, silogizmo figūrose įžvelgti įprastus daiktų santykius. Bet apskritai Hėgelio pateikta formaliosios logikos kritika mažai įtikinama; jo paties konstrukcijos dirbtinės ir miglotos. Būtent šiuos „Logikos mokslo" puslapius Leninas pavadino geriausia priemone sukelti galvos skausmui.

Hėgelio logika užbaigiama *idėjos* (tiesos) analize. Apie tiesą Hėgelis visada kalbėjo pakiliai, bet ypač patoso kupina „Mažoji logika". „Tiesa yra didis žodis ir dar didingesnis dalykas. Jeigu žmogaus dvasia ir siela dar sveikos, tai skambant šiam žodžiui turi aukščiau kilnotis jo krūtinė". Filosofas negailestingai pliekė visas tiesos išsižadėjimo ar jos nepaisymo atmainas. Kaip aš, niekingas kirminas, galiu pažinti tiesą,— samprotauja koks kuklus žmogelis. Skatiko nevertas toks nusižeminimas! Dar blogiau, kai jis laikomas dvasios triumfu. Iš pradžių netikėjimas proto jėgomis kėlė liūdesį ir širdgėlą, bet paskui dorovinis ir religinis lengvabūdiškumas, prie kurio prisijungė paviršutiniškas teorizavimas, atvirai ir ramiai pripažino žinojimo bejėgiškumą ir netgi ėmė didžiuotis juo. O vadinamoji kritinė filosofija suteikė tam neišmanymui galimybę laikytis savo pozicijos švaria sąžine, nes ji tikina, esą jai pavykę įrodyti, kad mes nieko negalime žinoti apie tai, kas amžina ir dieviška. Paviršutiniškiems protams negali būti nieko labiau geidžiama

už šią nežinojimo teoriją, dėl kurios jų pačių paviršutiniškumas ir tuštybė pasirodė esą kažkas puiku, galutinis visų intelektualinių pastangų tikslas.

Tačiau ne mažiau pavojingas ir, ko gera, šiandien dažniau pasitaiko priešingas kritiškumas — pernelyg savimi pasikliaujantis tikėjimas, kad tiesa jau pasiekta. Žmonės įsivaizduoja, kad jie turi tiesą dėl savo padėties ir vos ne nuo gimimo. Perėmę lėkštų banalybių rinkinį, jie mano, kad įsiskverbė į pasaulinės išminties paslaptis. Čia nuo tiesos pažinimo sulaiko ne kuklumas, bet savikliova.

Yra ir kita puikavimo tiesos atžvilgiu forma — panieka žmogaus, kuris prarado tikėjimą ir susidomėjimą viskuo. Kas yra tiesa? Kadaise šiuo klausimu, su pasityčiojimu pateiktu Jėzui Kristui, Romos prokonsulas Poncijus Pilotas išreiškė savo panieką žinojimui ir gėriui. Piloto klausimas turėjo tą pačią prasmę kaip ir karaliaus Saliamono žodžiai: visa — sumaištis.

Pažinti tiesą kliudo ir drovumas. Tingiam protui lengvai ateina mintis, kad nedera pernelyg rimtai žiūrėti į filosofavimą. Tokie žmonės mano, kad išėjimas už įprastinio vaizdinių rato neduos nieko gera: minties bangos mėtys tave iš vieno šono į kitą ir vis tiek išmes į kasdienių interesų seklumą. Norint būti rutinišku valdininku, nereikia nei didelio proto, nei didelių žinių. Kitas dalykas — iškelti sau didį tikslą ir siekti jį įgyvendinti. Norisi tikėti, kad jaunosios kartos protuose įsižiebė siekimas kilnių dalykų, ir ji negali pasitenkinti grynai išorinio žinojimo pelais.

Tiesa yra sąvokos ir objektyvybės sutapimas. Abstrakčios tiesos nėra, tiesa visada konkreti. Specialūs mokslai parodo tikrovę tik kokiu nors vienu aspektu, abstrakčiai, atsiribodami nuo jos įvairovės, todėl juose nėra tiesos. Tiesa — filosofijos objektas, kur žinojimas įgyja savo įvairiapusiškumą, konkretumą. Be to, tai jau ne jutimais suvokiamo pavienio objekto konkretumas, bet kitoks, loginis, konkretumas, kuris pasiekiamas tuo, kad sąvokos imamos ne izoliuotos viena nuo kitos, bet su jų prieštaringais tarpusavio ryšiais ir perėjimais, kaip sistema.

Pasaulis yra besivystanti organiška visuma, tikrasis jo pažinimas — dialektikos kategorijų sistema.

Bet to maža. Tiesą sudaro ne tik tai, kad sąvoka atitinka objektą, bet ir tai, kad objektas atitinka savo sąvoką. Analizuodami objektą, mes turime nustatyti, ar jis sutampa su savo sąvoka, ar jame glūdi tiesa, ar ne. Panašus gilus tiesos supratimas iš dalies aptinkamas ir įprastinėje žodžių vartosenoje: antai mes kalbame apie tikrą draugą ir turime galvoje žmogų, kurio elgesys atitinka draugystės sąvoką. Netikra šiuo atveju žymi tai, kas bloga, neatitinka paties savęs,—prieštarą tarp objekto egzistavimo ir jo sąvokos. Apie blogą objektą mes galime turėti teisingą supratimą, bet to supratimo turinys vidujai neteisingas. Filosofas turi skirti, kas teisinga ir kas tikra. Tiesa daiktiška, ją reikia ne tik pažinti, bet ir įgyvendinti. „Norint sužinoti, kas daiktuose tikra, neužtenka vien dėmesio — tam būtina mūsų subjektyvi veikla, pertvarkanti tai, kas betarpiškai egzistuoja".

Ir dar. Tiesa sau kelią tiesia tada, kai atėjo jos laikas, ne anksčiau. Niekas, kas didinga, neįvyksta be aistros, bet jokia aistra, joks entuziazmas neprivers gyvuoti to, kas dar nesubrendo.

Tiesa, kaip pažinimo idėja, iškyla dviem pavidalais — teoriniu ir praktiniu. Pastarasis pranašesnis už pirmąjį, nes jis pasižymi ne tik visuotinumu, bet ir betarpišku tikrumu. Teorijos ir praktikos vienovė sudaro „absoliutinę idėją". Kartu pasiekiama dvasios loginės saviraidos viršūnė. „Logikos mokslo" puslapiai, skirti absoliutinei idėjai, tarsi pateikia bendrą dialektinio metodo charakteristiką.

Ar, aukštindamas dialektiką, Hėgelis nesumenkina formaliosios logikos reikšmės? Anaiptol. Kiekvienam savo. Formalus mąstymas turi savo sritį, ir gana plačią — tai „bendras baigtinių mokslų metodas". Dar daugiau, Hėgelis įsitikinęs, kad ir dialektinis mąstymas negali išsiversti be tvirtų intelektinės logikos pagrindų, kitaip dialektikai gresia pavojus virsti sofistika, žaidimu žodžiais. O formalioji logika gali sėkmingai spręsti savo uždavinius, nekopdama į dialektikos aukštumas. Šią idėją užfiksuoja Hėgelio žodžiai, paimti šio skyriaus epigrafu.

Šeštas skyrius

NUO DIDYBĖS IKI JUOKINGUMO

Priešybės tapačios.
Hėgelis

1812 metai. Tuo metu, kai tykiame Niurnberge buvo renkama ir spausdinama Hėgelio „Logika“, Europos rytuose siautė naujo karo liepsna. Birželio 24-ąją prancūzai peržengė Prūsijos sieną. Napoleonas po savo vėliavomis surinko negirdėto didumo mišrią armiją — 600 tūkstančių kareivių — prancūzų, vokiečių, lenkų, italų. Į žygį išvyko ir Hėgelio brolis Georgas Liūdvigas, Viurtembergo karininkas. Filosofas iš laikraščių sekė kampanijos eigą. Rusai traukėsi. Krito Vitebskas. Krito Smolenskas. Kažkur prie Maskvos įvyko kruvinos kautynės: oficialios reliacijos pranešė apie pergalę, greitu laiku tikimasi kapituliacijos. Napoleonas įžengė į Maskvą, karas buvo pralaimėtas. Bet jis vis dar tęsėsi. Dėjosi kažkas nesuprantama: analogiškose situacijose Europos valstybės prašydavo taikos, o rusai toliau kovėsi. Ir staiga atėjo žinia, kuria buvo neįmanoma patikėti: didžioji armija traukiasi, patirdama didžiulių nuostolių. Tai, kas atsitiko paskui, buvo katastrofa: armija ištirpo, imperatorius metė jos likučius ir išvyko į Paryžių rinkti rekrūtų. Palikęs sutriuškintą kariuomenę, jis ištarė garsiąją frazę: „Nuo didybės iki juokingumo tik vienas žingsnis“. Georgas Liūdvigas negrįžo namo.

Bonaparto pralaimėjimas išjudino vokiečių tautą. Prūsija ir Austrija nutraukė ryšius su Prancūzija. Tris dienas trukusiame „tautų mūšyje“ prie Leipcigo į koalicijos pusę perėjo Saksonijos armija. Prancūzijos kariuomenė sparčiai švarino užkariautas žemes. Vokiečių tauta išgyveno patriotinį pakilimą.

Tačiau Hėgelis po senovei ištikimas savo įsitikinimams ir simpatijoms. Jis su kartėliu seka Napoleono nesėkmes. Visų lūpose žodis „išsivadavimas", Hėgeliui jis kelia ironišką pašaipą; „bestijos vaduotojai"— kitokių žodžių vokiečiams savanoriams ir jų sąjungininkams jis nesuranda. Nythamerio sūnus gimnazistas išėjo savanoriu į armiją — Hėgelis nepatenkintas. Vokiečiai savanoriai, tikina jis, elgiasi nederamai — girtuokliauja, plėšia. Nepalankiai Hėgelis atsiliepia ir apie rusų kareivius, pasakoja apie juos visokius nebūtus dalykus [1], nors su rusais jam neteko iš arti susidurti. Apvogė jį Austrijos kareivis.

1814 metų balandžio mėnesį Napoleonas atsisakė sosto. Hėgelio reakcija į šį įvykį matyti iš laiško Nythameriui: „Įvyko dideli dalykai. Siaubinga drama matyti, kaip žūva neregėtas genijus. Negali būti nieko tragiškesnio. Visa vidutinybės masė bukai ir nepermaldaujamai slegia savo absoliučiu švininiu svoriu, kol visa, kas didu, atsidurs viename lygyje su ta mase ir žemiau už ją. Ir visumos persilaužimo momentas, šios masės galybės, dėl kurios ji tarsi choras lieka paskutinė scenoje, paviršiuje, priežastis yra tai, kad didi individualybė pati turi suteikti jai teisę į tai ir pasmerkti save pražūčiai". Hėgelis prislėgtas, bet anaiptol ne apimtas nevilties. Jis netgi didžiuojasi tuo, kad visa įvykių eiga esą buvusi išpranašauta „Dvasios fenomenologijoje", kur kalbama apie absoliučios laisvės, kurią pagimdė Prancūzijos revoliucija, neišvengiamą pakeitimą nauja moralinės dvasios forma. Be to, filosofui teikia paguodą kasdieniški džiaugsmai. Po citatos iš „Fenomenologijos" laiške eina žodžiai: „Iš tų palaimingų srautų, kurie turi lydėti didelius įvykius

[1] Suprantama, ne šios susierzinimo kupinos sentencijos perteikia tikrąjį Hėgelio požiūrį į Rusiją. Kur kas įtikinamiau skamba jo žodžiai iš vėlesnio laiško savo mokiniui Borisui Ikskiuliui: „Jūsų laimė, kad jūsų tėvynė pasaulio istorijoje užima tokią žymią vietą, neabejotinai turėdama dar didingesnę paskirtį. Kitos šiuolaikinės valstybės tarytum jau daugiau ar mažiau pasiekė savo vystymosi tikslą, galimas daiktas, daugelio iš jų kulminacinis taškas jau praeityje, ir jų padėtis pasidarė statiška. O Rusija — galbūt jau dabar stipriausia valstybė iš visų — turi neregėtas savo intensyvios prigimties plėtojimo galimybes".

kaip liūtis audrą, mums jau gardžiai ir linksmai teka iš kavinuko rudas upeliukas, nes dabar mums nebėra reikalo siurbčioti surogatinį gėralą ir iš referento pajamų mes galime nusipirkti tikros Javos kavos. Tegu dievas ir geri bičiuliai kuo ilgiau ją mums išsaugo". 1813 metų pabaigoje Hėgelis gavo priedą — 300 florinų: jis buvo paskirtas į antraeiles pareigas Niurnbergo miesto komisariato mokyklų reikalų referentu. Todėl atsirado ir tikra kava vietoj erzaco. O prieš akis šmėkščioja profesoriaus vieta universitete. Ir tragiškais tonais pradėtas laiškas baigiamas optimistiškai: „Tegu Erlangenas man bus galimas išsipagiriojimas dėl didelių ir mažų dabarties dalykų". Iš tiesų nuo didybės iki juokingumo vienas žingsnis.

Erlangenas, Heidelbergas, Jėna, Berlynas. Šių miestų, turėjusių universitetus, pavadinimai visą laiką šmėkščioja Hėgelio laiškuose. Keletą metų jis nesėkmingai stengėsi gauti profesūrą. Vienu metu jis net galvojo apie savo mokinio olando van Gerto pasiūlymą užimti dėstytojo vietą Amsterdame ir skaityti paskaitas lotyniškai. Paskui jam kilo idėja pasisiūlyti filologijos profesoriumi: tokia laisva vieta atsirado Erlangene, tačiau Hėgelis nesulaukė iš Bavarijos valdžios nei supratimo, nei paramos. Hėgelis jau pagarsėjęs kaip nusipelnęs mokslininkas, bet būti pakviestam į universitetą jam kliudo prastas neiškalbingo lektoriaus vardas, prilipęs nuo darbo Jėnoje laikų. 1816 metais Jėnos universitetui kaip tik reikalingas profesorius, ten kviečiamas Šelingas, kuris šios vietos atsisako. Hėgelis neabejojo, kad kaip tik taip ir bus: „Jam gerai Miunchene: gauna didelę algą ir beveik nieko neveikia". Hėgelio Jėnoje niekas neprisimena, ir jis žino kodėl. Laiškuose bičiuliams jis nuolat pabrėžia, kad dabar už jo pečių sėkminga darbo gimnazijoje, kur tenka palaikyti tiesioginį kontaktą su mokiniais, patirtis, kad jis savo paskaitų jau seniai neskaito iš užrašų, bet dėsto medžiagą laisvai ir aiškiai.

Gegužės pradžioje Hėgelis sužino, kad į Jėną naudingomis sąlygomis pereina dirbti jo varžovas Frizas. Jeigu taip, vadinasi, išlaisvinama vieta Heidelberge. Bet

dėl jos reikia kovoti. Ilgai nelaukęs, jis siunčia laišką Heidelbergo teologui Pauliui, kuriame beveik žodis žodin pakartoja tai, ką anksčiau rašė į Jėną Fromanui: „Jėnoje po mano pirmųjų mėginimų skaityti paskaitas apie mane liko neigiama nuomonė dėl mano dėstymo laisvumo ir aiškumo. Ir teisingai: tada aš dar buvau labai prikaustytas prie užrašų teksto, bet aštuonerių metų dėstymo gimnazijoje praktika padėjo bent jau įgyti kalbos laisvumo — tam tikriausiai nėra geresnių sąlygų kaip čia; aiškumui įgyti tai tokia pat tinkama priemonė“. Laiško pabaigoje — linkėjimai Hėgelį pažįstantiems heidelbergiečiams, taip pat ir Frizui, atsakant į sveikinimą, perduotą per bendrą pažįstamą.

(Tai paskutinis pasikeitimas maloniais žodžiais; buvę varžovai tampa atvirais priešais. 1811 metais išėjo Frizo „Logikos sistema“. Hėgelis savo „Logikos moksle“ ją triuškinamai įvertino: „Šios „Logikos sistemos“ pagrindą sudarančios pačios pažiūros ar nuomonės bei jos plėtojimo kraštutinis paviršutiniškumas išvaduoja mane nuo vargo bent kiek skaitytis su šiuo jokios reikšmės neturinčiu rašiniu“. Frizas atsakė neigiama „Logikos mokslo“ recenzija, taip pat nešykštėdamas aštrių žodžių.)

Pauliaus atsakymas ateina po mėnesio: Frizas iš tikrųjų paliks Heidelbergą, bet ne anksčiau kaip rudenį, fakulteto sprendimo kol kas nėra. Paulius prašė Hėgelį atsiųsti du laiškus: vieną oficialų — kad jis nugirdo apie atsirandančią laisvą vietą ir suinteresuotas ja, o kitame — privačiame — pateikti tikslias žinias apie savo pajamas.

Hėgelis padarė taip, kaip iš jo buvo reikalaujama. Birželio 13-ąją jis parašė Pauliui du laiškus. Vienas, parašytas oficialiu stiliumi, buvo skirtas perskaityti asmenims, nuo kurių priklausė laisvos profesoriaus vietos likimas Heidelberge. Kitas konfidencialiai pranešė apie Hėgelio uždarbius: direktoriaus alga — 1050 florinų, referento pareigos miesto komisariate — 300, nemokamas butas — 150, už darbą mokytojų tikrinimo komisijoje — 60. Iš viso 1560 florinų.

Dabar beliko tik laukti. Praėjo antroji birželio pusė, savaitė po savaitės ėjo liepa. Žinių iš Heidelbergo ne-

buvo. Mėnesio pabaigoje Hėgelį aplankė nepaprastas svečias — Berlyno istorikas baronas fon Raumeris. Pakeliui iš Karlsbado jis atliko Prūsijos vidaus reikalų ministro Šukmano pavedimą. Reikalas buvo susijęs su Berlyno universiteto filosofijos katedra, kuri jau dveji metai po Fichtės mirties buvo laisva. 1816 metų pradžioje universiteto senatas balsų dauguma priėmė nutarimą pakviesti Hėgelį į teorinės filosofijos profesoriaus vietą. Senato pranešime vidaus reikalų ministrui, kurio žinioje buvo universitetas, buvo pateikta labai palanki Hėgelio charakteristika, jis buvo pavadintas „didžiu filosofu, kuriam Vokietijoje nėra lygių". Bet Hėgelis Berlyne turėjo ir priešų. Teologijos fakulteto dekanas profesorius de Vetė, Frizo draugas, kartu su senato nutarimu nusiuntė Šukmanui savo laišką, kuriame Hėgelį vaizdavo Šelingo šalininku (ministras buvo Kanto sekėjas ir negalėjo pakęsti naujausios natūrfilosofijos), o svarbiausia — apeliavo į tai, kad Hėgelio dėstymo maniera neatitinka išaugusių aukštosios mokyklos reikalavimų: kalba jis netvirtai ir nesuprantamai. Ir Berlyno universiteto rektorius Šlėjermacheris, taip pat Hėgelio filosofijos priešininkas, neskubėjo spręsti klausimo. Tik liepos mėnesį ministras Šukmanas, gydęsis Karlsbade, pavedė Raumeriui aplankyti Hėgelį ir išsiaiškinti klausimą vietoje. Raumeriui Niurnbergo gimnazijos rektorius padarė gerą įspūdį. „Apie jo filosofiją aš neturiu teisės spręsti,— pranešė jis Šukmanui,— lygiai kaip ir apie tai, kaip jis skaito paskaitas. O kalba jis laisvai ir suprantamai, todėl aš negaliu patikėti, kad jo kalba iš katedros bus kitokia".

Raumeris paprašė Hėgelį parašyti apie filosofijos dėstymo universitete tikslus ir metodus. Hėgelis suprato, kad tas dokumentas turės lemiamą reikšmę sprendžiant jo pakvietimo į Berlyną klausimą. Iš Heidelbergo po senovei nebuvo jokių žinių, ir jis nedelsdamas ėmėsi rašyti.

Svarbiausias uždavinys, kurį dabar turi išspręsti filosofas, yra savo mokslo susisteminimas, rašė Hėgelis. Teoriniam mąstymui atverti nauji keliai, bet jis kaip ir anksčiau nemato savęs kaip visumos. Kartais moksliškumas pakeičiamas menine fantazija ar skepticizmu. Hėgelis at-

meta ir viena, ir kita. Jis priešininkas bet kokio stengimosi būti originaliu; „nauja neteisinga, ir tiesa nenauja", — tuo jis giliai įsitikinęs. Svarbiausia — sistema, metodiškas požiūris į medžiagą, aprėpiantis ir sutvarkantis pagrindines detales. Dėl filosofijos praktinės reikšmės, tai ją sudaro ne mokymas ir ne guodimas, bet viso to, kas turi prasmę, pateisinimas.

Raštas ministrui patiko. Nespėjo jis jo apmąstyti, o jam buvo pateiktas naujas laiškas, siekęs vis to paties tikslo — paspartinti Hėgelio pakvietimą į Berlyną. Šį kartą rašė kitas istorikas — Nibūras. Rugpjūčio pradžioje jis buvo nuvykęs į Niurnbergą ir laikė savo pareiga aplankyti garsųjį filosofą. Pavedimų jis neturėjo, pokalbis buvo asmeniškas ir atviras. Hėgelis skundėsi, kad darbas gimnazijoje jam jau nebepakenčiamas ir kad jis priims bet kurį pirmą pasiūlymą pereiti į universitetą, kurio jis, beje, laukiąs ne tik iš Berlyno. Nibūras patarė Šukmanui daugiau nebedelsti.

Kitą dieną po to, kai naujas svečias iš Berlyno paliko Niurnbergą, 1816 metų rugpjūčio 5-ąją, Hėgelis pagaliau gavo ilgai lauktą laišką iš Heidelbergo. Universiteto prorektorius Daubas oficialiai siūlė užimti vakuojančią ordinarinio profesoriaus vietą. „Jeigu Jūs priimsite mūsų pasiūlymą, Heidelbergas pirmą kartą nuo savo įkūrimo gaus tikrą filosofą. Kaip Jūs tikriausiai žinote, čia kadaise buvo kviečiamas Spinoza, bet jis atsisakė atvykti". Dėl materialinės reikalo pusės, tai Heidelbergo profesoriaus algą sudaro 1300 florinų pinigais ir natūra — 6 malterai[2] rugių ir 9 malterai speltos. Hėgelis iškart atsiliepė. Rugpjūčio 6-ąją paštas išvežė jo laišką: jis priėmė pasiūlymą („iš meilės akademinei veiklai"), bet priminė, kad jo alga sudaro 1560 florinų; prašė aprūpinti bent nemokamu butu; tarp kitko pranešė apie rengiamą jo pakvietimą į Berlyną.

Iš tikrųjų Raumerio pranešimas, Hėgelio raštas, Nibūro laiškas padarė savo. Rugpjūčio viduryje iš Prūsijos

---

[2] *Malteras* — senovinis vokiečių birių kūnų ir skysčių matas. Jo dydis svyravo nuo $1^1/_2$ iki $12^1/_2$ hektolitrų.

vidaus reikalų ministerijos pagaliau išsiunčiama ministro pasirašyta depeša. Šukmanas pranešė Hėgeliui, kad jam tapo žinomas filosofo noras užimti vakuojančią vietą Berlyne. Turėdama galvoje Hėgelio nuopelnus mokslui, ministerija pasirengusi apsvarstyti jo kandidatūrą. Bet abipusės naudos labui pirmiausia pačiam Hėgeliui reikia išspręsti vieną delikatų klausimą. Ne paslaptis, kad filosofas daugelį metų buvo atitrūkęs nuo akademinės veiklos, o jo ankstesnė patirtis buvo tokia trumpalaikė, kad kai kam kyla abejonių, ar Hėgelis sugebės gyvai ir suprantamai pateikti skaitytojams savo mokslą. Savo laišku Šukmanas tikėjosi patenkinti ir tuos, kurie siekė, kad Hėgelis būtų pakviestas į Berlyną, ir tuos, kurie tam priešinosi.

Kitomis aplinkybėmis Hėgelis nebūtų pasidrovėjęs ir būtų greitai pranešęs apie savo pedagoginius pasiekimus. Bet dabar, kai kišenėje gulėjo pakvietimas į Heidelbergą, jis galėjo neskubėti. Juo labiau kad dar prieš ministro depešą iš Berlyno jis gavo antrą Daubo laišką. Didžiojo Badeno hercogo, kurio valdose buvo Heidelbergas, vyriausybė pritarė Hėgelio kandidatūrai. Be to, Badeno sostinės Karlsruės valdininkas netgi surado būdą išspręsti Hėgelį jaudinusią atlyginimo problemą: profesorius gali kompensuoti algos skirtumą, pirkdamas produktus lengvatinėmis kainomis. Daubo apskaičiavimu, tam užteko 10 malterų rugių ir 20 malterų speltos. Badene imta rimtai nuogąstauti dėl Hėgelio derybų su Berlynu; matyt, dėl to, galutinai sprendžiant Hėgelio algos klausimą, be kokio nors papildomo jo prašymo jam buvo paskirta pinigais 1500 florinų. O kai paskui jis priminė universitetui apie užmokestį natūra, tai nedelsiant gavo žadėtuosius 10 malterų rugių ir 20 malterų speltos.

Atsakydamas Berlynui, Šukmanui, Hėgelis rėmėsi susitarimu su Heidelbergu. Dėl ministro depešoje paliesto klausimo apie jo, kaip dėstytojo, sugebėjimus Hėgelis su perdėtu mandagumu ir vos pastebima ironija pažymėjo, kokį didelį įspūdį jam padarė tai, kad jam buvo suteikta teisė pačiam spręsti šį klausimą.

Taigi pagaliau atsivėrė ilgai laukta perspektyva. Hėgelis jau regėjo save Heidelbergo filosofijos profesoriumi, bet staiga atsirado nauja kliūtis. Nespėjo jis paduoti prašymo dėl atleidimo iš gimnazijos rektoriaus pareigų, o rugpjūčio 25-ąją Bavarijos vyriausybė jam suteikė Erlangeno universiteto „retorikos, poezijos, klasikinės graikų ir romėnų literatūros" profesoriaus vardą. Miunchene pagaliau suprato, ką jie praranda, ir skubiomis priemonėmis stengėsi sulaikyti Hėgelį Bavarijoje. Čia prisiminta, kad kadaise filosofas buvo pasirengęs skaityti filologinius kursus. Erlangenui buvo duota direktyva nedelsiant atsiųsti Hėgeliui pakvietimą. Senatas nenorom pakluso. Erlangeno profesoriai rašė mandagiai, tačiau šaltai. Toks pat šaltas buvo Hėgelio atsakymas. Jis dėkojo už garbę, bet pranešė, kad jis jau pasižadėjęs kitam universitetui.

Spalio antroje pusėje Hėgelis paliko Niurnbergą. Spalio 28-ąją jis skaitė pirmąją paskaitą Heidelberge. Žiemos semestrui buvo paskelbti du jo kursai: filosofijos mokslų enciklopedija ir filosofijos istorija. 1817 metų vasarą Hėgelis skaitė logiką ir metafiziką (6 kartus per savaitę nuo 11 iki 12), antropologiją ir psichologiją (5 kartus nuo 5 iki 6) ir pirmąkart — estetiką (5 kartus per savaitę nuo 4 iki 5). Iš pradžių jo auditoriją sudarė 4 žmonės, paskui į jo paskaitas susirinkdavo dvidešimt ir trisdešimt klausytojų. Į logikos kursą 1817 metų vasarą užsirašė septyniasdešimt žmonių. (Iš viso tuo metu Heidelberge mokėsi 382 studentai, iš jų tik 35 filologai ir filosofai.)

Į Hėgelį buvo žiūrima su pagarba, nors jo susikaupimas ir neįprasta laikysena kaip ir anksčiau buvo studentų pokštų objektas. Antai buvo pasakojama, kad kartą profesorius Hėgelis taip užsigalvojęs, jog prastovėjęs vienoje vietoje visą dieną ir visą naktį. O kitą kartą jis ėjęs per lietų paskendęs savo mintyse, palikęs purve batą, bet šito nepastebėjęs ir toliau ėjęs vien su kojine.

Hėgelis turi mokinių, kurie ne tik perpranta paskaitų medžiagą, bet ir pradeda dėstyti jo filosofiją. Tai Hinrichsas; susižavėjęs „Dvasios fenomenologija", jis veda

seminarą, kuriame nagrinėjama ši knyga. Tai Karovė, kartojantis paskui mokytoją teisės filosofijos paskaitas.

Frydrichui Vilhelmui Karovei trisdešimt metų. Jis — teisės licenciatas ir atvyko į Heidelbergą dvejiems metams specialiai studijuoti filosofijos. 1818 metų rugpjūčio mėnesį Karovė tampa filosofijos daktaru. Hėgelis rašo platų atsiliepimą apie pretendento gerąsias ypatybes, pažymėdamas jo gilų domėjimąsi mokslu. Lotyniškos disertacijos Karovė neparašė, vietoj jos pateikė paskelbtą veikalą apie studentų organizacijas. (Karovė buvo vienas iš Buršenšafto, apie kurį dar bus kalbama, vadovaujančių veikėjų.) Kai kam šis darbas atrodė nepakankamai solidus. Hėgelis sutinka, bet nurodo, kad Karovės knygoje yra kitas straipsnis „Garbė ir dvikova", kuriame kritikuojamos Frizo pažiūros. Hėgeliui daugiau nieko nereikia. „Aš turiu prisipažinti,— rašo Hėgelis,— kad jeigu ponas profesorius Frizas šias savo pažiūras kaip traktatą pateiktų fakultetui daktaro diplomui gauti, aš balsuočiau prieš. Pono Karovės filosofinis traktatas šiuo klausimu, priešingai, man atrodo visiškai pakankamas, kad jam būtų suteiktas laipsnis; idėjos ir jų išplėtojimas yra ne šiaip išsilavinusio žmogaus, bet filosofo, prisigavusio prie spekuliatyviųjų principų, kūrinys".

Įdomi figūra tarp Hėgelio mokinių — Borisas Ikskiulis, turtingas Pabaltijo dvarininkas, Rusijos gvardijos rotmistras. Po pergalės prieš Napoleoną jaunas karininkas, persisotinęs meilės nuotykiais, nusprendė pasirūpinti savo išsimokslinimu. 1817 metų pavasarį jis atvyko į Heidelbergą ir nedelsdamas išsirengė pas Hėgelį. Padrąsintas nuoširdaus priėmimo, savimi pasitikintis jaunuolis nuėjo į knygyną ir nusipirko visus išėjusius filosofo darbus. Tą patį vakarą, patogiai įsitaisęs sofoje, jis pradėjo juos skaityti. Tačiau greitai pastebėjo, kad nesupranta to, ką perskaito. Juo labiau jis stengėsi, juo mažiau suprato. Nesėkmė nesutrikdė, gvardietis lankė Hėgelio paskaitas, bet galų gale turėjo prisipažinti, kad nesupranta savo paties užrašų. Tada jis vėl nuvyko pas Hėgelį, šis jį įdėmiai išklausė ir patarė savarankiškai mokytis algebros, gamtos mokslo, geografijos, lotynų

kalbos. Ikskiulis taip ir padarė: sulaukęs dvidešimt šešerių metų, jis sėdo prie mokyklinių vadovėlių, ir kai po pusmečio trečią kartą atėjo pas profesorių, tasai, patenkintas mokinio žiniomis ir stropumu, davė jam jau konkretesnių rekomendacijų, kaip studijuoti filosofiją.

Ikskiulis lydėdavo Hėgelį per pasivaikščiojimus. „Dažnai jis sakydavo man, kad mūsų pernelyg protingą amžių galima nuraminti tik tokiu metodu, kuris disciplinuoja mintis ir veda prie dalyko esmės. Religija — tai filosofijos nuojauta, o filosofija — religijos įsisąmoninimas, abi ieško, nors ir skirtingais būdais, to paties — dievo. Negalima pasitikėti filosofija, jeigu ji amorali arba ireliginė. Jis skundėsi, kad jo nesupranta, kartojo, kad loginis mąstymas yra tam tikra visuma, ir kiekvienas turi padaryti tvarką savo srityje, nes sukauptas milžiniškas kiekis medžiagos, o loginio apdorojimo kol kas dar nėra, kad tik nesubrendimo tamsa, vienpusio intelekto užsispyrimas, slegianti tariamos palaimos tuštybė ir bukas privilegijuoto tamsuoliškumo egoizmas priešinasi auštančiai dienai“. Vėliau Ikskiulis padarė karjerą Rusijos diplomatinėje tarnyboje. Tačiau kad ir kur jis buvo — nuo Stokholmo iki Kairo,— jį visur lydėjo „Logikos mokslas“.

Iš Heidelbergo pažinčių verta paminėti dar viena — su Žanu Poliu Richteriu. Garsusis romanistas atvyko į Heidelbergą 1817 metų liepos mėnesį ir buvo profesūros ir studentų džiaugsmingai sutiktas. Filosofijos fakultetas suteikė jam garbingą daktaro laipsnį. Lydimas filologo Kreicerio, Hėgelis aplankė rašytoją ir įteikė jam pergamentinį diplomą. Hėgelio žmona pažinojo Richterį dar iš Niurnbergo laikų, ir dabar profesoriaus namuose jis buvo priimtas kaip laukiamas svečias.

Heidelberge Hėgeliui atsivėrė plati ne tik akademinės, bet ir literatūrinės veiklos dirva. „Heidelbergo literatūros metraščių“ redakcija pasiūlė jam tvarkyti filosofijos skyrių. Pirmuosiuose dviejuose 1817 metų sąsiuviniuose jis paskelbė Jakobio veikalų trečiojo tomo recenziją, o metų pabaigoje įdėjo išsamų debatų Viurtembergo karalystės luomų atstovų susirinkime aptarimą.

Hėgelis seniai paliko Švabiją, bet visada domėjosi politiniais įvykiais gimtojoje žemėje. Sumaniai laviruodamas tarp Bonaparto ir jo priešininkų, Viurtembergas per Napoleono karus dvigubai padidino savo teritoriją. Pagal laiko dvasią Viurtembergo karalius 1815 metų kovo mėnesį sušaukė luomų atstovus ir perdavė jiems konstitucijos, kurioje buvo numatoma įsteigti vienos palatos parlamentą, projektą. Tai buvo žingsnis šalies buržuazinio vystymo keliu. Skirtingai negu Burbonai, Viurtembergo karalius padarė būtinas išvadas. Bet čia atsitiko tai, kas nebuvo numatyta: luomų atstovai atmetė konstitucijos projektą ir pareikalavo grąžinti „gerąją senąją teisę“, t. y. feodalinę santvarką, kuri buvo senajame Viurtemberge iki 1806 metų, ir įvesti ją naujose žemėse. Taip kilo ginčas dėl konstitucijos, kuris užsibaigė tik 1819 metais, jau po karaliaus Frydricho I mirties.

Hėgelis įdėmiai sekė ginčo peripetijas ir, paskelbus luomų susirinkimo ataskaitas, pateikė išsamų jo veiklos aptarimą. Jis rašė plačiam skaitytojų ratui, todėl šį kartą pasirūpino dėstymo aiškumu, jo stilius vėl įgavo paprastumą ir emocingumą, seniai išnykusius iš jo darbų. Hėgelis kritikavo luomų atstovų, siekusių atgaivinti praeitin nuėjusius feodalinius santykius, poziciją. Jis lygino šią poziciją su elgesiu dvarininko, kurio dvarą ištiko potvynis, padengęs smėlingą dirvą derlingu dumblu, bet kuris nenori šeimininkauti derlingoje žemėje ir stengiasi susigrąžinti savo senąjį smėlį. „Apie Viurtembergo luomų atstovus galima pasakyti tą patį, kas buvo pasakyta apie į tėvynę grįžusius prancūzus emigrantus: jie nieko neužmiršo ir nieko neišmoko; atrodo, kad jie pramiegojo paskutiniuosius 25 metus, kurie buvo, ko gera, patys turiningiausi pasaulio istorijoje ir labiausiai pamokomi mums, nes mūsų pasaulis ir mūsų pažiūros priklauso šiai epochai. Sunku įsivaizduoti baisesnes girnas malti klaidingoms teisės sampratoms ir prietarams dėl valstybinės santvarkos už teismą, kurį jiems surengė paskutinis amžiaus ketvirtis“. Tokios persilaužimo epochos, rašė Hėgelis, būna nepaprastai retai; ir politiko uždavinys — visiškai perimti „vertingą baisaus dvidešimtpenkmečio patyrimą“.

Viurtembergo luomai serga „politiniu neimlumu“, todėl filosofas aiškina jiems parlamentarizmo principus.

Kartu jis toli nuo buržuazinės demokratijos idealizavimo. Čia piliečiai tampa panašūs į izoliuotus atomus, o rinkėjų susirinkimai — į beformes chaotiškas sankaupas; liaudis ištirpsta atskirų žmonių sambūryje. Hėgelio nuomone, amžius ir turtinė padėtis neapibūdina individo visuomeninio veido, savo reikšmę žmogus įgyja tik dėl tarnybinės padėties, luominės priklausomybės ir visuomenės pripažinto profesinio išprusimo; tai pažymima vardu arba titulu. Feodalinė savivalė turi užleisti vietą protingam, organizuotam etatizmui. Valstybė — socialinio bendrumo reiškėja. Šios idėjos mums jau pažįstamos; kulminaciją jos pasieks „Teisės filosofijoje“.

Konkrečių istorinių įvykių ir jų politinės prasmės analizė paskatina Hėgelį padaryti kai kurias bendras teorines išvadas apie tai, kaip reikia analizuoti istorinį procesą. „Dar neseniai paplitusioje psichologinėje istorijos koncepcijoje į pirmą vietą buvo iškeliamos vadinamosios slaptosios spyruoklės, atskirų individų tikslai, anekdotai ir subjektyvios įtakos. Tačiau šis požiūris dabar neteko bet kokio pasitikėjimo, ir istorija pagal savo paskirtį siekia vaizduoti substancialios visumos prigimtį ir vystymąsi“.

Taip Hėgeliui kyla istorinio būtinumo, tiesiančio sau kelią per daugybę vienas su kitu kovojančių atsitiktinumų, idėja. Jau pralaimėjus Napoleonui jis įsitikino, kad jokios karinės pergalės negali pasukti istorijos atgal. Reakcijos triumfas bejėgis sustabdyti žmonijos žengimą pirmyn. Apie tai jis dar iš Niurnbergo rašė Nythameriui: „Pasaulinė dvasia įsakė laikui — pirmyn. Šiam įsakymui priešinamasi, bet visuma juda nesulaikomai ir akiai nepastebimai kaip suglausta šarvuota falanga, kaip saulė — nieko nepaisydama. Daugybė lengvųjų būrių kovoja kažkur sparnuose, kas „už“, kas „prieš“, didžioji jų dalis apskritai nenutuokia, kas dedasi, ir tik gauna per galvą nematoma ranka. Ir niekas jiems nepadės... Ar pati baisiausia reakcija, kokią tik mes esame matę, reakcija prieš Bonapartą, labai pakeitė pačią esmę, gėrį ir blogį, ypač

jeigu paliksime nuošalyje skruzdėliškų, blakiškų ir blusiškų asmenybių maivymąsi ir apgailėtinus pasiekimus? Į visas tas blakiškas asmenybes galima žiūrėti tik kaip į pokštų, sarkazmo ir piktdžiugavimo objektą; viešpats dievas tam jas ir sukūrė". Politinių įvykių apmąstymai rengė dirvą būsimai nuosekliai filosofinei istorijos koncepcijai. Kol kas matyti tik jos užuomazga.

Svarbiausias Heidelbergo periodo veikalas — „Filosofijos mokslų enciklopedija", išėjusi 1817 metų vasarą. Šis darbas pirmąkart įkūnijo visą Hėgelio filosofijos sistemą. Filosofui tebegyvenant jis buvo išleistas dar du kartus, ir nors vėlesnis tekstas iš esmės skiriasi nuo pradinio, pagrindinės idėjos ir struktūra liko nepakitusios; paragrafų skaičius padidėjo nežymiai, jie tik apaugo išsamesniais paaiškinimais.

Pirmoji knygos dalis skirta logikai. Čia glaustai išdėstytos idėjos, detaliai aptartos „Logikos moksle" ir mums jau žinomos. Antroji sistemos dalis — gamtos filosofija, trečioji — dvasios filosofija.

Hėgelio gamtos filosofija daro dvilypį įspūdį: joje pateikti ir patyrimu grindžiamo pažinimo rezultatai, ir savo paties apmąstymų vaisiai, kur genialūs spėjimai sumišę su tuščiais prasimanymais. Kartais viena sunku atskirti nuo kita. Po daugelio metų žymus chemikas ir laisvamanis Ostvaldas šaipėsi iš tokio požiūrio į gamtos tyrinėjimą. Kaip, klausė jis, elgsis anglas, prancūzas ir vokietis, jeigu jiems bus pasiūlyta aprašyti kupranugario savybes? Anglas nukeliaus į Afriką, nušaus gyvulį, atiduos padaryti iš jo iškamšą, kurią paskui išstatys muziejuje. Prancūzas nueis į Bulonės mišką ir, neradęs ten kupranugario, suabejos jo egzistavimu. O vokietis užsirakins kabinete ir konstruos kupranugario savybes iš savo dvasios gelmių.

Skaitydamas kai kuriuos „Enciklopedijos" puslapius, nenorom prisimeni šį pokštą. Šitai lemia ne atskiros Hėgelio klaidos, ne kartais kaip anekdotas skambantys pasisakymai, bet principas, panieka patyrimu pagrįstoms žinioms, tvirtas įsitikinimas, kad filosofinė spekuliacija duoda raktą išspręsti visoms problemoms. Teorija neklai-

dinga; jeigu faktai jos neatitinka, juo blogiau faktams. Mokslo istorijoje toks spekuliatyvus gamtos aiškinimas buvo pavadintas „natūrfilosofija".

Hėgeliui gamta — idėjos kitabūtis, „suakmenėjusi dvasia". Todėl negalima nei sudievinti gamtos, nei jos kūrinių vertinti labiau už žmonių darbus. Gamtoje aiškiai matyti sistema nuoseklių pakopų; aukščiausia iš jų — gyvybė. Tačiau Hėgelis evoliucionistinį požiūrį vadina „negrabiu"— gamtos formoms nebūdingas vystymasis. Lygiai taip pat jis atmeta ir teleologinį gamtos aiškinimą, kai kiekvienas jos kūrinys vertinamas naudingumo žmogui požiūriu.

Hėgelio gamtos filosofija susideda iš trijų dalių: mechanikos, fizikos ir organikos. Pagrindinės mechanikos problemos yra erdvė ir laikas. Šių kategorijų pagrinde glūdi prieštaravimas — diskretumo ir tolydumo tapatumas. Erdvės išnykimas ir atkūrimas laike ir laiko — erdvėje yra judėjimas, kurio reali forma — materija. Hėgelis pagrįstai nesutinka su Niutono požiūriu, pagal kurį erdvė ir laikas patys savaime tušti ir tik išoriškai užpildyti materija.

Fizikai skirtas skyrius pradedamas šviesos, kaip paprasčiausios materijos, prigimties analize. Čia Hėgelis vėl skelbia karą Niutonui. Jis tikina, kad šviesos skaidymosi teorija klaidinga: „Kiekvienas žino, kad spalva tamsesnė už šviesą"; čia filosofas remiasi Gėte, kurio nuomone, balta šviesa nesuardoma, o spalvos atsiranda iš skirtingų jos ir tamsos derinių. Šviesa abstrakti ir todėl betarpiškai nesusijusi su šiluma. „Šiluma nėra pačios saulės šviesos savybė, bet saulės šviesa šildo tik susiliesdama su žeme, pati savaime ji šalta, kaip rodo aukšti kalnai ir pakilimai aerostatais".

Nuo optikos Hėgelis pereina prie dangaus mechanikos. Filosofo garbei reikia pasakyti, kad jis atsisakė tų nepagrįstų teiginių, kurie buvo išdėstyti jo habilitaciniame darbe, kur jis mėgino surasti planetų nutolimo nuo Saulės dėsningumą. Toks dėsningumas, sako jis dabar, dar nesurastas. „Tai, ką aš rašiau šiuo klausimu ankstyvojoje disertacijoje, dabar manęs negali patenkinti". Vie-

nintelis atvejis, kai Hėgelis prisipažįsta padaręs klaidą (ši pataisa yra tik pirmajame „Enciklopedijos“ leidime)!

Kita problema —„elementai“, tiksliau, „stichijos“. Jos, filosofo nuomone, yra keturios: oras, ugnis, vanduo, žemė. „Stichijose“ materija įgauna individualią struktūrą, todėl atitinkamą mokslo skyrių Hėgelis vadina „individualia fizika“. Paprasčiausias kūnų skiriamasis požymis — lyginamasis svoris. Kadangi Hėgelis nepripažįsta tuštumos egzistavimo, jis taip pat nesutinka su aiškinimu, kad lyginamasis svoris priklauso nuo medžiagos tankumo. Jis pritaria Kantui, pasak kurio, lemia ne vieną ar kitą tūrį užpildančių dalelių kiekis, bet jų įtempimas, dinaminė jėga. Atomistiką Hėgelis atmeta.

Aukščiausia neorganinės medžiagos „individualizacijos“ pakopa — cheminė reakcija. Chemijoje Hėgeliui priklauso dvi nuostabios hipotezės: jis spėjo, kad cheminės reakcijos yra elektromagnetinės prigimties, ir numatė periodinę elementų sistemą. Dar „Logikos moksle“ jis rašė: „Reikėtų iškelti sau uždavinį pažinti lyginamųjų svorių eilės santykių rodiklius kaip tam tikrą sistemą, išplaukiančią iš taisyklės, kuri grynai aritmetinę aibę specifikuotų į harmoningų mazgų eilę. Toks pat reikalavimas turėtų būti iškeltas ir nurodytų cheminės giminystės eilių pažinimui“.

Filosofas į gamtą žiūri kaip į sistemą, bet nė už ką nenori išjudinti tos sistemos. Didysis dialektikas užsimerkia prieš patį įtikinamiausią dialektikos patvirtinimą, atmeta natūralią gyvybės kilmę. Pirmajame „Enciklopedijos“ leidime Hėgelis šiuo atžvilgiu absoliučiai kategoriškas, kituose leidimuose jis daro nedidelių nuolaidų: pripažįsta „taškinio ir trumpalaikio gyvybingumo“ savaiminį atsiradimą. Gyvą organizmą apibūdina jautrumas, jaudrumas, savęs atgaminimas. Šie požymiai realizuojami trimis sistemomis: nervų, kraujo apytakos ir maitinimosi. Kraujo sudėtyje Hėgelis neigia egzistuojant raudonuosius kūnelius: „Išliejus kraują į vandenį, jis susivolioja į rutuliukus; bet kraujas pats savaime, gyvas kraujas, nesusisuka. Vadinasi, kraujo rutuliukai atsiranda tik kraujui mirštant, kai jis susiliečia su atmosfera. Taigi jų

patvarus egzistavimas yra fikcija kaip ir atomistika". Organizmas gyvena glaudžiai susijęs su neorganine gamta. Šio ryšio nutrūkimas sukelia trūkumo pojūtį, poreikį. Organizmo veikla yra nuolatinė kova dėl poreikių patenkinimo, šioje kovoje gyvūnas vadovaujasi jutimu. Tai riba, kurią peržengus persikeliama į dvasios sritį.

Pasiekusi dvasios pakopą, idėja imasi pažinti save. Dvasios filosofija apima subjektyviosios, objektyviosios ir absoliutinės dvasios teoriją. Mums ši terminija jau pažįstama iš „Dvasios fenomenologijos". Kalbama apie individualią sąmonę, visuomenės veiklą ir visuomeninės sąmonės formas.

Subjektyviosios dvasios teorija skyla į antropologiją, fenomenologiją ir psichologiją. Antropologija tiria sielą, t. y. tą žmogaus dvasinės veiklos dalį, kuri betarpiškai susijusi su jo kūniškumu. Hėgelis kalba apie tai, kad prigimtis sąlygoja psichiką, ir kaip pavyzdį nurodo rasinius ir tautinius skirtumus. Be abejo, jis prieš rasizmą: žmogus apskritai protingas, čia glūdi visų žmonių lygiateisiškumo galimybė. Bet tautos dvasinio veido savitumas — neginčijamas faktas. Italai betarpiški, jų dvasia nesulaikomai išsilieja į „kūniškumą", dėl to jų tokia pašėlusi gestikuliacija; asmeniniai interesai turi pirmenybę bendrų interesų atžvilgiu, todėl politinė teisė negalėjo išsivystyti ir įgyti tvirtos protingos formos. Tarp ispanų taip pat vyrauja individualumas, tačiau jis įgyja visuotinumo formą, garbės supratimas yra lemiamas elgesio principas. Italas gyvena akimirkos įspūdžiu, pojūčiais, ispanas turi tvirtas pažiūras ir fanatiškai laikosi katalikybės dogmų raidės. Prancūzai pasižymi tvirtu intelektu, sąmojingumu, garbės troškimu ir siekimu patikti; dėl to jie išsiugdė nepaprastai subtilią aristokratišką elgseną. Ir atskiram žmogui, ir visuomenei prancūzai visada, visuose savo reikaluose ir poelgiuose, yra be galo atidūs. Tačiau ši jų pagarba svetimai nuomonei dažnai išsigimsta į siekimą patikti bet kokia kaina, netgi tiesos kaina. Anglus galima pavadinti intelektualinės intuicijos tauta: jie pažįsta tai, kas protinga, ne tiek visuotinybės, kiek atskirybės pavidalu; todėl jų poetai

pranoksta jų filosofus. Svarbiausia anglams — asmenybės originalumas, kylantis iš minties ir valios; individas stengiasi remtis daugiausia pačiu savimi ir tik per savo paties savitumą nustatyti santykį su kitais. Anglų tautinis išdidumas remiasi suvokimu, kad jų šalyje žmogus gali visiškai realizuoti savo nepakartojamumą.

Pagaliau vokiečiai. Tai gilūs, kartais neaiškūs, bet visada sistemiški mąstytojai. Prieš imdamas veikti vokietis turi nusistatyti principus, todėl jis ir negali nuspręsti iškart. Elgiamasi tik remiantis teisėtais pagrindais. Bet kadangi pagrindą galima surasti absoliučiai viskam, dėl to atsiranda tuščias formalizmas, savavališkas turinys pakeičia teisės idėją. Ištisus amžius vokiečiai tenkinosi tuo, kad savo politines teises išsaugodavo vien protestais. Vokiečiai visada laikosi nuomonės, kad pareigos ir titulas sukuria žmogų, tik taip jie nustato asmenybės reikšmingumą ir jai derantį pagarbos mastą. Į savo tėvynainius mąstytojas žiūrėjo pakankamai kritiškai.

Prigimtinę žmogaus dvasinės veiklos priklausomybę Hėgelis atskleidžia, remdamasis taip pat amžiaus ir lyties skirtumais, pojūčių ir afektų, psichikos liguistų nukrypimų mechanizmu. Aiškindamas visus šiuos reiškinius, Hėgelis lieka ištikimas idealistiniams pradiniams savo principams: siela jam „yra tai, kas persmelkia visa, o ne tai, kas egzistuoja atskirame individe. Juk, kaip jau sakėme anksčiau, ji turi būti suprantama kaip tiesa, kaip viso to, kas materialu, idealumas“.

Bet siela — tik dvasios miegas. Ji prabunda sąmonėje, kurios analizė yra fenomenologijos objektas. 1807 metų darbe, kaip mes jau žinome, Hėgelis nepaprastai plačiai traktavo šią discipliną, kuria norėjo pradėti savo filosofijos sistemą. Dabar jis griežtai apibrėžė jos ribas ir paskyrė jai kitą vietą. Fenomenologija tiria sąmonę apskritai, savimonę ir protą. Iš pradžių žmogus žiūri į save kaip į tai, kas priešinga objektui. Kitoje pakopoje žmogus pažįsta patį save, prieidamas šitai per kitą sąmonę, analizuoja savo asmenybę per kito asmenybę. Proto pakopoje žmogus suvokia savo tapatumą dvasinei pasaulio substancijai, „nudaiktina“ objektyvųjį pasaulį.

Psichologijos tyrimo objektas yra nuo turinio atsietos žmogaus žinojimo ir veiklos formos. Tai suvokimas, įsivaizdavimas ir mąstymas („teorinė dvasia"), jausmai ir valia („praktinė dvasia"). Turinį jos įgyja objektyviosios ir absoliutinės dvasios srityje — teisėje ir dorovėje, mene, religijoje, filosofijoje, apie kurias dar bus kalbama.

Tokia jau galutinai susiklosčiusios sistemos schema. Vėlesniais metais Hėgelis užpildo ją idėjomis ir faktais, detaliai plėtoja įvairius jos skyrius, bet sistemos struktūra nesikeičia.

* *
*

1817 metų pabaigoje vėl iškilo klausimas dėl Hėgelio pakvietimo į Berlyno universitetą. Prūsijos vidaus reikalų ministerija buvo suskaldyta. Įkurtai tikybų reikalų ministerijai, kurios žinioje buvo religijos klausimai, sveikatos apsauga ir švietimas, vadovavo baronas fon Altenšteinas, tvirtai įsitikinęs Hėgelio filosofijos valstybiniu reikšmingumu. Vos tik užėmęs šį aukštą postą, Altenšteinas parašė Hėgeliui asmenišką laišką. Jis be užuolankų pasiūlė jam 2000 Prūsijos talerių algą, o tai prilygo maždaug 3500 florinų, t. y. daugiau kaip du kartus viršijo filosofo algą Heidelberge. Laiškas atėjo 1818 metų sausio pradžioje. Pustrečios savaitės Hėgelis svarstė. Berlynas — vokiečių švietimo centras; čia yra Mokslų akademija, teatrai, muziejai, bibliotekos; čia, vienos iš didžiausių vokiečių valstybių sostinėje, galima surinkti gausią ir pasirengusią auditoriją; čia dar gyvas Fichtės atminimas, ir tapti jo įpėdiniu — didelė garbė. Sausio 24-ąją Hėgelis atsakė sutinkąs. Kartu jį domino kai kurios detalės. Kaip su papildomu užmokesčiu natūra (rugiais ir spelta)? Ar bus nemokamas butas? Ar po jo mirties šeima gaus pensiją? Hėgelis priminė, kad Heidelberge jis neseniai, tik spėjo įsikurti, o Berlyne jam teks kurtis iš naujo, todėl jis prašė kaip kelionpinigius sumokėti ne tik persikėlimui išleistą sumą, bet daugiau — 200 frydrichsdorų. Ir paskutinis prašymas — atleisti nuo muito jo į Prūsiją įvežamą turtą.

Atsakymas atėjo iš ministerijos. Buvo oficialiai pranešama, kad kovo 12-ąją Prūsijos karalius pasirašė įsakymą dėl Hėgelio paskyrimo ordinariniu Berlyno universiteto filosofijos profesoriumi. Kelionpinigių priklauso 1000 talerių, mažesnė suma, negu profesorius užsiprašė, bet skirtumą kompensuos tai, kad algą jis gaus nuo ankstesnio termino, negu pradės dirbti. Pensijų našlėms kasa Berlyno universitete funkcionuoja normaliai. Muito, suprantama, nebus, reikia tik laiku pateikti žinias apie bagažo vietų skaičių. Nemokami butai Berlyne universiteto dėstytojams nesuteikiami. Profesoriaus Hėgelio alga bus pakankamai didelė, kad jis galėtų tinkamai įsikurti. Jeigu iškiltų sunkumų, tai ministerija imsis visų priemonių tokio garsaus mokslininko gyvenimo sąlygoms pagerinti. Dėl užmokesčio natūra ministerijos depešoje nieko nebuvo pasakyta, bet tas nutylėjimas buvo pakankamai iškalbingas. Berlyno universitetas egzistavo tik aštunti metai, ir čia nebuvo viduramžiškų papročių, kurie dar laikėsi užkampyje; Hėgelis daugiau neprisiminė nei rugių, nei speltos. Juo labiau kad Altenšteinas pasiūlė jam kai ką daugiau — išrinkimą į Prūsijos mokslų akademiją. Hėgelio klausė, kada jis gali pradėti skaityti paskaitas. Jis atsakė: spalio pabaigoje. Tada jam pranešė, kad alga bus skaičiuojama nuo liepos 1-os dienos.

Pasirengimas kelionei užėmė daugiau kaip tris savaites. Bagažas buvo siunčiamas iš anksto, dalimis: rugpjūčio pabaigoje dvi skrynios su lovos reikmenimis ir namų apyvokos rakandais, po savaitės dar trys vietos: dvi dėžės knygų ir skrynia su baltiniais. Likę daiktai, atrodė, tilps į vieną skrynią, todėl Hėgelis pasiuntė į tikybų ministeriją rejestrą, kuriame įrašė šešias vietas, prašydamas duoti leidimą įvežti jas be muito. Tačiau prieš pat išvykstant atsirado dar viena, septinta, vieta; prašymas atleisti ją nuo muito buvo pasiųstas jau pakeliui iš Frankfurto prie Maino.

Važiavo neskubėdami. Keletą dienų užtruko Jėnoje, pasinaudoję prekiautojo knygomis Fromano, seno bičiulio, nesantuokinio Hėgelio sūnaus Liūdvigo krikštatėvio, svetingumu.

Pasimatė su Knėbeliais; akylas senukas pastebėjo naują filosofo bruožą, anksčiau jam nebūdingą,— humoro jausmą. Senais laikais, kai Hėgeliui pritrūkdavo argumentų, jis darydavosi labai kalbus, o dabar vis dažniau atsikirsdavo juokais.

Vieną dieną paskyrė kelionei į Veimarą, kad padarytų vizitą Gėtei. Kadaise buvę draugiški santykiai iširo dėl nesusipratimo. Gėtė neteisingai išsiaiškino vieną vietą iš „Fenomenologijos“ pratarmės. (O galimas daiktas, jis sužinojo apie Hėgelio 1807 metų vasario 23 dienos laišką Šelingui, kuriame apie Gėtę buvo sakoma, kad „iš neapykantos abstrakčioms mintims jis laikosi grynos empirijos, užuot... perėjęs prie sąvokos, kuri vos vos pradeda ryškėti“.) Iki 1813 metų pradžios Gėtė dėjosi susipykęs su Hėgeliu. Paskui nesusipratimas išsisklaidė. Niurnberge Hėgelis dalyvavo fiziko Zėbeko bandymuose, kurie rėmėsi Gėtės spalvų teorija. Be to, Hėgelis pasiūlė terminą Zėbeko atrastam reiškiniui —„entoptinės spalvos“, kurį paskui plačiai vartojo Gėtė. Išėjus „Enciklopedijai“, profesorius Buasrė atkreipė Gėtės dėmesį į tuos puslapius, kur autorius solidarizavosi su „Spalvotyra“. Poetas nedelsdamas pasiuntė Hėgeliui sveikinimą, o netrukus ir nedidelį laiškelį, pridėjęs savo naują gamtamokslinį darbą. Filosofas atsakė išsamiu, įmantriu stiliumi parašytu laišku, kuriame iškėlė Gėtės nuopelnus tiriant šviesos ir spalvų prigimtį. Dabar jie džiaugėsi vėl matydami vienas kitą; ir svečią, ir šeimininką liūdino tik tai, kad jų susitikimas toks trumpas.

Rugsėjo 24-ąją pas Fromaną atšventė jauniausios atžalos — Imanuelio — ketverių metų sukaktį. Ir tik tada patraukė toliau. Kelionė iš Jėnos į Berlyną užtruko keturias dienas. Nakvojo Veisenfelze, Leipcige, Vitenberge. Rugsėjo 29-ąją pagaliau atvyko į Prūsijos sostinę. Išsinuomotas butas dar buvo neparuoštas, ir tik po savaitės Hėgelio šeimyna įsikraustė į namą Leipcigerštrasės ir Frydrichštrasės kampe. Vėliau Hėgelis persikėlė arčiau universiteto — Am Kupfergraben 4, kur jis gyveno iki pat mirties.

Septintas skyrius

MINERVOS PELĖDA IŠSKRENDA Į SUTEMAS

Kiekvienam išminčiui užtenka kvailumo.

Prūsijoje filosofas greitai aklimatizavosi. Sostinės kasdienybė skyrėsi nuo gyvenimo Heidelberge. Išsiplėtė pažinčių ratas, o ir pažįstami buvo aukštesnio rango: ministrai, slaptieji patarėjai, mokslo ir meno pasaulio įžymybės. Nugalėjus Napoleoną, Hohencolernų monarchija pretendavo į vadovaujantį vaidmenį vokiečių pasaulyje. Berlynas gyveno didžiosios politikos interesais. Hėgeliui šitai imponavo.

Namuose, tiesa, viskas buvo po senovei. Kaip ir anksčiau, buvo vedama ūkio knyga, kur buvo įrašomas kiekvienas gautas ir išleistas skatikas. Kas ketvirtį filosofas gaudavo 500 talerių algos, prie jų prisidėdavo studentų įmokos už paskaitas ir honorarai. Žmonai kartą per savaitę produktams buvo įteikiama 10 talerių. Už butą, tarnaitei (per ketvirtį — 7 taleriai 12 skatikų) ir kitas išlaidas šeimos galva apmokėdavo pats. Heidelberge profesorienė Paulius jį gąsdino: Berlyne vyną geria iš antpirščių. Hėgelis ir čia, Prūsijoje, ištikimas švabų įpročiams: vynui išleidžiama nemažai pinigų. Profesorius visada mielai išgeria puodelį geros kavos. O maitinama jo namuose sočiai, bet paprastai, be skanėstų. (Kai po Hėgelio mirties vienas iš jo mokinių paklausė, koks buvo mėgstamiausias velionio patiekalas, našlė nesuprato klausimo. Mėgstamiausias patiekalas? Tokios kategorijos jos namų ūkyje nebuvo.) Didelę dalį Hėgelio biudžeto sudaro žmonos apdarai, ir pats profesorius nieko prieš gerai apsirengti („kovoti prieš madą — vaikėziškumas“,— sako jis per paskaitas). Išlaidų grafoje — knygos, teatras,

koncertai, kartais restoranas. Hėgelis mielai eina į svečius ir pats juos priiminėja.

Kaip pasakoja filosofą artimai pažinoję žmonės, Hėgelis niekada nesišalino pramogų, priešingai, juo toliau, juo labiau jos darėsi būtinybė. Visada pasirengęs paplepėti, jis mielai išklausydavo miesto paskalas, gyvai aptarinėdavo politines naujienas. Moterų draugija jam buvo maloni; jaunystė ir grožis tapdavo jo dėmesio ir net juokais atmiešto garbinimo objektu. Kartais jam patikdavo visai paprasti žmonės, tarsi jo paties giliamintiškumą būtų reikėję kompensuoti kitų paviršutiniškumu ir banalumu; panašioms asmenybėms jis tarpais jausdavo savotišką geraširdišką simpatiją. Toks, kaip mes jau žinome, buvo Nythameris. Berlyne Hėgelis susirado naują labai į jį panašų bičiulį. Johanas Šulcė tarnavo tikybų ministerijoje ir tvarkė aukštosios mokyklos reikalus. Jis gyveno greta Hėgelio, ir jie dažnai būdavo kartu.

„Tačiau,— rašo Rozenkrancas,— reikia atkreipti dėmesį ne tik į draugišką Hėgelio elgesį visuomenėje, bet ir į jo griežtumą, ryžtingumą, nepalenkiamumą, užsispyrimą, jo despotizmą, kaip šitai įprasta vadinti Berlyne. Berlyno gyvenimo mechanizmas reikalauja mokėti laikytis tvirtos ir nuoseklios linijos, jeigu nenori tapti žaisleliu kitų rankose ir, turėdamas kad ir didžiausią talentą, virsti menkysta. Todėl išorinis margo aristokratiško gyvenimo, kurį gyveno Hėgelis, paviršius, pasitikėjimo kupinas bendravimas su draugais... visa tai turėjo rimtą, dažnai niūrią išvirkščiąją pusę. Susidūrimų kartais būdavo net su draugais. Su tais, kurie jam visiškai prieštaraudavo, Hėgelis būdavo kaip granitas: tik pačios geriausios nuotaikos akimirkomis jį būdavo galima įkalbėti susitikti su tuo žmogum. Jis turėjo didžią pykčio ir įniršio galią; jeigu jau ko neapkęsdavo, tai visas atsiduodavo šiam jausmui. O kai pradėdavo ką nors plūsti, tai pasidarydavo tiesiog baisus“.

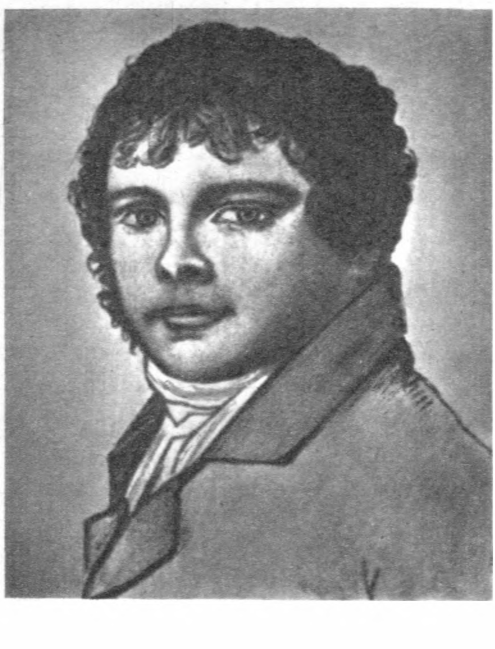
Jo pyktis visų pirma užgriūdavo idėjinius priešus.

Kviesdamas Hėgelį į Berlyną, Altenšteinas siekė visai konkretaus politinio tikslo. Prasidėjo studentų bruzdėjimai, o filosofijos studijas ministras laikė geriausia

Frydrichas
Helderlynas

Frydrichas
Vilhelmas
Josifas Šelingas

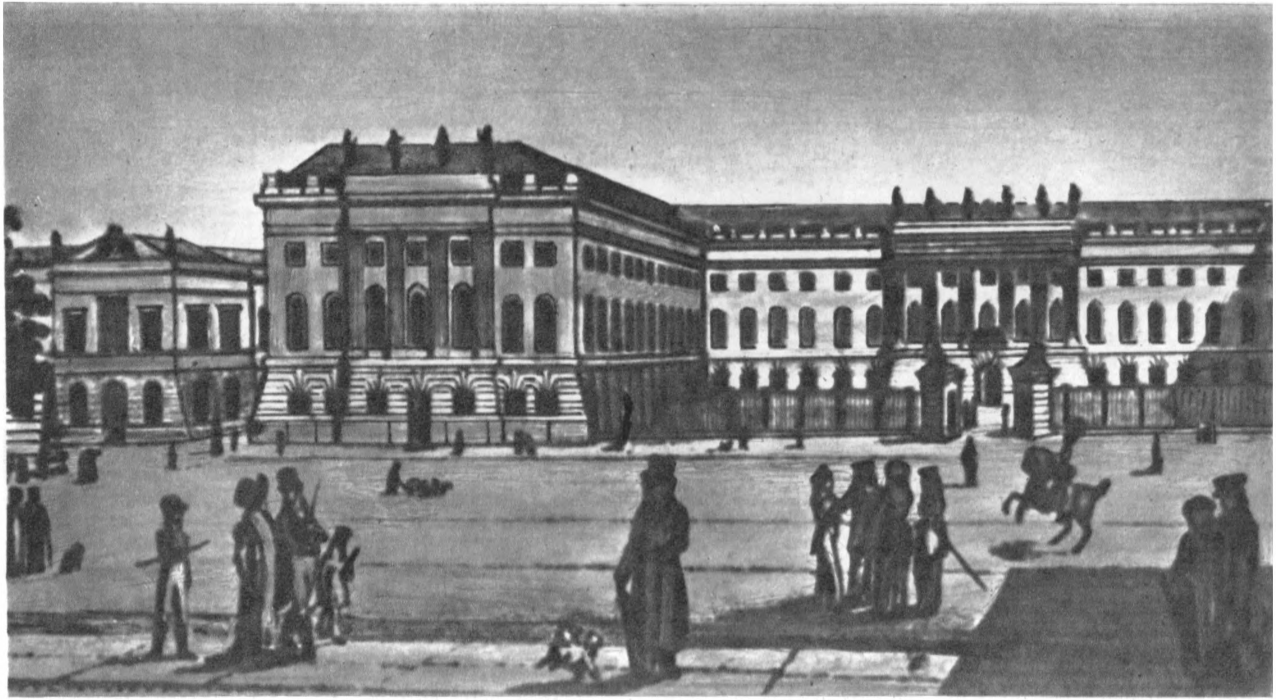

Frydrichas
Šlėgelis

Namas Jėnoje, kuriame gyveno Hėgelis. Be jo, įvairiu metu čia gyveno Fichtė, Helderlynas, A. Šlėgelis ir kitos įžymybės. Šiandien apie kiekvieną iš jų primena memorialinės lentos

Berlyno universitetas

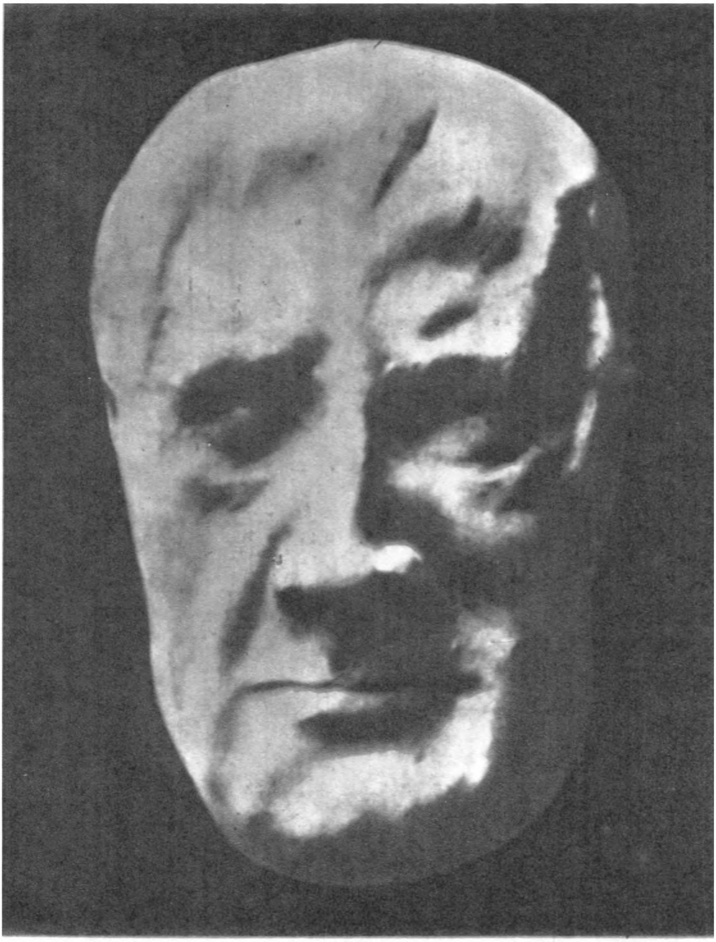

Medalis Hėgelio šešiasdešimtmečio proga

Hėgelis.
Mitago litografija

Pomirtinė Hėgelio kaukė

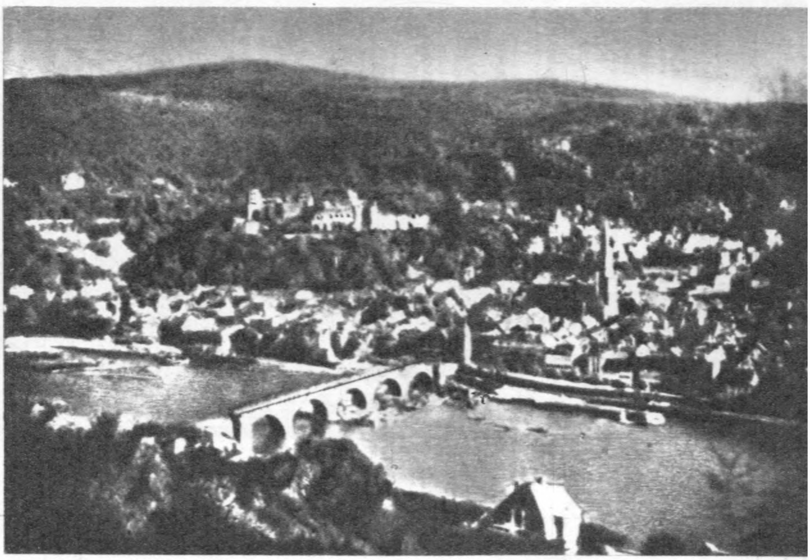
Johanas Gotlybas Fichtė

Niurnbergo gimnazija

Hėgelis katedroje
F. Kuglerio litografija

Heidelbergas

Hėgelis.
Nežinomo dailininko piešinys
su filosofo autografu

Das zuerst verborgene und verschlossene Wesen des Univer-
sums hat keine Kraft, die dem Muthe des Erkennens Widerstand leisten
könnte; es muß sich vor ihm aufthun und seinen Reichthum und seine Tiefen
ihm vor Augen legen und zum Genusse geben.

Hegel

Gaisras prancūzų užimtoje Jėnoje

Johanas Volfgangas Gėtė

Napoleonas Bonapartas

Hėgelis.
Bolingerio graviūra

No. 1. Freitag den 1. Jannar 1796.

Bamberger Zeitung.

Mit Hochfürstlicher gnädigster Erlaubniß.

Die innerhalb den 6 letzten Monaten des verflossenen Jahres erschienenen Blätter der bamberger Zeitung können blos als Probestücke angesehen werden, und so fangt diese Zeitschrift eigentlich erst mit dem heutigen Stücke an. Dank sey allen Freunden und Gönnern, die dem Verfasser derselben, durch gütige Mittheilung ihrer Briefe und Nachrichten zur Erreichung seines Zweckes behülflich waren. Im Vertrauen auf ihre fernere Unterstützung wird er mit lebhafterem Eifer sein Unternehmen fortsetzen. Die nämliche Unpartheilichkeit, wovon in jedem Blatte Beweise gegeben wurden, und welche nur immer von einer gerechten und weisen Regierung zu ihrer Ehre gestattet wird, wird man auch künftig nicht vermissen, und bescheidene Freimüthigkeit wird dem Herausgeber, wie bis hieher, ein heiliges Gesetz bleiben, um dadurch dem vorgesetzten Ziele immer näher zu kommen, und sowohl die Achtung, als das Zutrauen des Publicums zu verdienen.

Livorno, 11. Dec.

In Corsica ist schon das neue Parlament versammelt: der Bischof von Alenia ist zum Präsidenten erwählt worden, und die Gesetze der neuen Constitution werden untersucht.

Wien, 23. Dec.

Nach einem von dem General-Commando in Italien überschickten Berichte besteht der Verlust unsrer Armee, welcher in den französischen und genuesischen Zeitungen so übertrieben angegeben war, in 756 Mann Todten, 677 Verwundeten, und 2750 Vermißten, von welchen sich doch täglich noch einige einfanden. Am Geschütze, welches über die steilen Gebirge nicht fortgebracht werden konnte, sind 48 Stück theils zu Grunde gerichtet worden, theils verloren gegangen. Die gebliebenen Officiers sind: der Oberlieut. Gaule und der Fähnrich Ujlako, von Alvinzi; der Oberlieut. Koppus, von Reisky; der Oberlieut. Jannisch, von Thurn; der Hauptmann Kavanagh, von Strasoldo; der Fähnrich Monni, von Lattermann; der Kapitainlieut. Saratovich, vom Szluiner Bataillon. — Verwundet sind: der Kapitainlieut. Mahony, die Unterlieutenants Purzel und Baiß, wie auch die Fähnrichs Jankay und Litassy, von Erzherzog Anton; der Unterlieut. Grubics, von Nadasdy; der Kapitainlieut. Baron Schmauser und der Oberlieut. Duimovich, von Alvinzi; der Kapitainlieut. Schmitt, der Oberlieut. Bemträger, die Unterlieut. Lavkovich und Brestack, wie auch die Fähnrichs, Graf Zebrian und Wilbach, von Thurn; die Hauptleute Hummel und Leidnitz, die Unterl. Certe und Graf Lumago, wie auch die Fähnriche Knapp und Natterpp, von Terzy; der Fähnrich Lichem, von Strassoldo; der Hauptmann Rousseau, der Oberlieut. Widmayer und der Fähnrich Radissa, von dem compenirten karlstädter Bataillon; der Unterlieut. Bainovich, vom szluiner Bataillon; und der Unterlieut. Wagner, von der Artillerie. — Gefangen sind: der Generalmajor Ternvey, der Oberstlieut. la Motte, Gerranics und Ujhelly, die Unterlieutenants Sartory u. Haan, wie auch der Fähnrich Helm von E. H. Anton; der Oberlieut. Foullon, die Unterlieut. Turiansky, Salaznen und Pribilovich, die Fähnriche Graf Goiseruck, Baron Trach und

„Bambergo laikraštis“

Hėgelio kapas

Hėgelio paminklas Berlyne

priemone nuraminti protus. Revoliucija, Altenšteino nuomone, kyla sprogus prievarta nuslopintai evoliucijai. Todėl reikia vengti besaikės prievartos, išmintingai tvarkyti reikalus, palaipsniui kreipiant jų tėkmę reikalinga linkme. Neįkainojamą paslaugą čia padaro filosofija, pratindama mąstyti protingai ir sistemingai. Iš visų esamų filosofinių doktrinų priimtiniausia ministrui atrodė Hėgelio teorija.

Hėgelis žinojo, ko iš jo norima. Savo įžanginę paskaitą Berlyne jis pradėjo Prūsijos kaip mokslo ir kultūros centro šlovinimu. Dvasinis gyvenimas, kalbėjo jis, yra vienas iš svarbiausių šios valstybės momentų. Kartu kaip tik čia „prasidėjo didi liaudies, susivienijusios su savo valdovu, kova dėl nepriklausomybės, dėl svetimos bedvasės tironijos panaikinimo, dėl dvasinės laisvės". Filosofija rado prieglobstį Vokietijoje ir gyvuoja tik joje. Ankstesnės Hėgelio simpatijos Bonapartui išsisklaidė dar Heidelberge, bendras patriotinis pakilimas pagavo ir jį.

1814 metų karas paliko prieštaringą palikimą: pažadinęs laisvės viltis, parodęs aktyvių veiksmų būtinumą, jis kartu iš esmės supainiojo orientyrus. Revoliucija, kuri vienos kartos akyse išsigimė į Napoleono diktatūrą, simpatijų jau nekėlė. Karštos galvos buvo pilnos nacionalistinio tvaiko. Bet kunkuliavo tik studentija. Šioje aplinkoje atsirado radikalistinė organizacija — Buršenšaftas. Ji pakeitė senąsias akademines kraštiečių draugijas, kur studentai tik gerdavo už savo monarchų šlovę. Ji iškart įgavo politinį pobūdį, nors kokios nors konkrečios programos neturėjo. Tai buvo judėjimas ne tiek „už", kiek veikiau „prieš". Prieš prancūzų madas, prieš Anglijos prekes, prieš Rusijos patvaldystę, prieš savą vyriausybę. Kartu vieni svajojo apie Vokietijos imperijos atgimimą, kiti norėjo, kad jų šalis taptų demokratine respublika. Daugelis manė, kad pirmiausia reikia atsikratyti žydų. Visi be paliovos kartojo keturis sakramentinius būdvardžius: frisch, frei, fröhlich, fromm (gaivus, laisvas, linksmas, dievobaimingas). Nustoję nešioti prancūziškus kaklaraiščius, buršai buvo įsitikinę, kad atgaivina senovės germanų narsumą. Sąjūdžio centras buvo Jėnoje, kur pro-

fesorius Frizas iš universiteto katedros miglotai pranašavo vokiečių laisvę. Veimaro hercogas Karlas Augustas palaikė liberalius sumanymus.

1817 metų spalio mėnesį suėjo trys šimtai metų nuo Reformacijos pradžios Vokietijoje. Oficialios iškilmės vyko Vitenberge. Vartburge susirinko studentai (penki šimtai žmonių), nusprendę kartu paminėti ir mūšio prie Leipcigo ketverių metų sukaktį. Teatrališkoje aplinkoje, dalyvaujant keturiems Jėnos profesoriams (tarp jų ir Frizui), jų kalbų įkvėpti studentai tarėsi dėl visos Vokietijos Buršenšafto įkūrimo. Per iškilmingus pietus buvo sakomi tostai už laisvę, už Veimaro hercogą, už nugalėtojus prie Leipcigo. Vakare profesoriai išvyko namo, o jaunimas toliau linksminosi šviečiant fakelams. Liuterio garbei sukūrė laužą. Staiga kažkam šovė mintis sudeginti nekenčiamas knygas. Po ranka jų nebuvo, todėl visiems kvatojant buvo perskaitytas dvidešimt aštuonių pavadinimų sąrašas (į jį įėjo ir Prūsijos policijos instrukcijų rinkinys, ir Napoleono kodeksas), o sudegino greitomis padarytus maketus. Kartu į ugnį įmetė kareivišką kaselę ir kapralo lazdą.

Po Vartburgo šventės buvo imtasi daugelio represinių priemonių. Frizą pašalino iš pareigų. Studentai sunerimo. Visus kitus metus įtampa didėjo. 1819 metų pavasarį buvo nužudytas Kocebus.

Kilęs iš Veimaro, juristas pagal išsimokslinimą, monarchistas pagal įsitikinimus, literatas pagal pašaukimą Augustas Kocebus buvo margo likimo žmogus. Būdamas Rusijos diplomatu, jis gavo iš caro dvarininko titulą ir dvarą Estliandijoje, bet buvo ir ištremtas į Sibirą, kur, tiesa, išbuvo neilgai. Vienoje jis darbavosi kaip rūmų dramaturgas, o Berlyne buvo išrinktas Mokslų akademijos nariu. Po Tilžės taikos jis vėl atsidūrė Peterburge, kur leido antinapoleoniškus žurnalus, tarp jų ir „Vokiečių-rusų liaudies laikraštėlį“. Sparčiai kildamas tarnyboje, jis gavo svarbų postą Rusijos užsienio reikalų ministerijoje. 1817 metais Aleksandras I pasiuntė jį į Vokietiją su pavedimu informuoti apie padėtį šalyje. Perui Kocebui priklausė du šimtai vienuolika pjesių, turėjusių didžiulį

pasisekimą, ir milžiniška daugybė prozos kūrinių. Jis išjuokė buršų judėjimą, o šie atsimokėjo jam neapykanta, vadino jį rusų šnipu, grasino susidoroti. Kovo 23-iąją Erlangeno Buršenšafto vadas Karlas Zandas įsigavo į rašytojo namus ir nudūrė jį durklu. Studentas teologas puolė Kocebų, šaukdamas „Tėvynės išdavikas!“ Nužudęs jį, jis parklupo ir ištarė: „Ačiū tau, viešpatie, už šią pergalę“. Jis keletą kartų dūrė sau durklu, bet žaizdos nebuvo mirtinos. Sulaikytąjį gydytojai išslaugė, o paskui, jau teismo nuosprendžiu, budelis nukirto jam galvą.

Tardymo metu buvo atkakliai ieškoma bendrininkų, bet jų neatsirado. Vis dėlto prasidėjo areštai. Frydrichas Vilhelmas III paskubėjo palaidoti Prūsijos konstitucijos projektą, kurį rengė Vilhelmas Humboltas. Visur buvo uždarytos sporto salės, kur rinkdavosi jaunimas. Vasarą Karlsbade susitiko vokiečių valstybių vadovai. Čia buvo nutarta sustiprinti vyriausybės priežiūrą universitetams, uždrausti slaptas draugijas, įvesti cenzūrą visiems spausdintiems leidiniams, kurių apimtis mažesnė kaip 20 autorinių lankų, sudaryti komisiją „demagogų“ reikalams.

Tarp policijos sulaikytųjų ir tardomų buvo ir Hėgelio mokinių. Filosofas nenorom buvo įtrauktas į įvykių verpetą. Jis nepritarė radikalizmui, bet lygiai taip pat — ir policijos represijoms. Jis stengėsi prislopinti buvusį įkarštį, bet visada kiek išgalėdamas padėdavo persekiojimų aukoms.

Iš pradžių papasakosime versiją, tarsi paimtą iš operetės, bet plačiai paplitusią Berlyno universitete. Esą vienas iš areštuotųjų studentų buvo uždarytas į kalėjimo kamerą, kurios langas išėjo į Šprė ir buvo maždaug viename lygyje su vandeniu. Įkalintojo draugai įsigudrino naktimis lankyti jį — jie priplaukdavo prie kalėjimo valtimi. Kartą pasiėmė drauge ir profesorių Hėgelį. Rizikuodamas gauti iš sargybinio kulką, jis vis dėlto neprarado dvasinės pusiausvyros. Konspiracijos tikslais su suimtuoju buvo kalbamasi lotyniškai. Hėgelis apsiribojo tik vienu klausimu: „Num me vides?“ („Dabar tu matai mane?“). Kadangi kalinį buvo galima beveik ranka pa-

siekti, nevykęs klausimas grįžtant sukėlė visų juoką, kurį filosofas priėmė kaip pelnytą.

Veikiausiai nieko panašaus nebuvo. Matyt, tai viena iš tų legendų, kuriomis studentai apipina ir savo išdaigas, ir savo profesorius. Bet ji įdomi kaip palankumo ir pagarbos liudijimas. Čia ir tikėjimas mokytojo narsumu, ir santūrus pasišaipymas iš jo nemokėjimo orientuotis situacijoje.

Iš tikrųjų Hėgelį smarkiai išgąsdino tai, kas dėjosi aplinkui. „Man,— rašė jis viename laiške,— greitai sueis 50 metų, 30 iš jų aš nugyvenau tais amžinai neramiais baimės ir vilčių laikais ir tikėjausi, kad bent jau dabar ateis galas visoms toms baimėms ir viltims. Bet dabar aš matau, jog galo tam nebus, ir niūriomis minutėmis man atrodo, kad viskas eina vis blogyn". Kitame laiške: „Aš ir baikštus žmogus, ir mėgstu ramybę, ir man visai neteikia malonumo stebėti, kaip artinasi audra, nors aš ir esu tikras, kad ant manęs nukris daugių daugiausia tik keli lašai iš lietaus debesies".

Radikaliai nusiteikusius studentus ir dėstytojus Hėgelis vadino „laisvę mylinčiais valkatomis". Kartu, įveikdamas savo antipatijas „demagogams", o kita vertus — valdžios baimę, jis gyvai rūpinosi suimtųjų likimu, nors ir ne taip romantiškai, kaip apie jį buvo pasakojama.

1819 metų liepos mėnesį buvo areštuotas studentas Gustavas Asverusas, vieno jo Jėnos bičiulio sūnus, Buršenšafto narys, nacionalistas ir ekstremistas. Jis žavėjosi Zando poelgiu ir manė, kad Kocebaus buvimas Vokietijoje liudija šalies silpnumą; panašiems veiksmams netaikomas įprastinis mastelis; galingos tėvynės idėja grindžiama teisė yra aukščiau už bet kokias teises. Tegu mažatikiai galvoja apie padarinius. Pasaulinė dvasia didžiais darbais tiesia kelią pirmyn. Asveruso galvoje Buršenšafto frazeologija susimaišė su Hėgelio terminija. Jis savaip aiškino Hėgelį ir laikė jį savo dvasios mokytoju. „Hėgelis,— rašė jis draugui,— atvėrė mano akims valstybės vaidmenį, ir dabar aš žinau, ką reikia daryti, ko siekti; aš žinau, kad iš respublikos, rinkimų sistemos, turto lygybės ir t. t. nieko gera. Daugelis apie tai svajoja, bet

aš išmečiau šitai iš galvos — ne todėl, kad tai pernelyg aukšti dalykai, bet todėl, kad tai tuščios fantazijos... Tačiau aš reikalauju žmogaus laisvės ir mano tėvynės vienybės... Tos vienybės nepakankamumo pajautimu aš ir aiškinu Zando poelgį... Bet būkite ramūs, aš neužsiimsiu nieku kitu, tik stropiai mokysiuos — tam mane skatina Zando poelgis".

Asveruso tėvas kreipėsi pagalbos į Hėgelį. Metas buvo rūstus, ir užtarti karaliaus priešus reiškė statyti į pavojų patį save. Bet Hėgelis vis dėlto ryžosi. Jis perdavė policijos ministerijai senojo Asveruso prašymą, pridėjęs savo laišką, kuriame buvo pateikta politinė suimtojo studento charakteristika ir tikinama jį esant nekaltą. Vienas artimas Hėgelio pažįstamas, juristas Krauzė, apsiėmė tvarkyti reikalą. Studentas buvo laikomas vienutėje, pasimatymai uždrausti. Tardymas tęsėsi dvejus metus; jokių nusikaltimų Asverusas nebuvo padaręs, už įsitikinimus teisti buvo negalima, todėl tardytojai fabrikavo kaltinamąją medžiagą. Hėgelis ir Krauzė rašė prašymus, vaikščiojo po instancijas. Pagaliau Hėgeliui pasisekė laidavus atsiimti Asverusą už 500 talerių užstatą. Išsėdėjęs kalėjime be teismo vienuolika mėnesių, 1820 metų birželį Asverusas atsidūrė laisvėje. Tačiau tuo viskas nesibaigė. 1824 metų gruodžio mėnesį pagaliau įvyko teismas, nuteisęs niekuo nekaltą jaunuolį šešeriems metams kalėjimo. Už „tėvynės išdavimą" ir ketinimą įvykdyti žmogžudystę. Esą jis grasinęs mirtimi kažkokiam Ilkzenui. Apie šį buvo žinoma, kad jis bendradarbiavo su prancūzais, jo sąžinę slėgė du Napoleono kareivių nužudyti patriotai. Kai Ilkzenas 1817 metais pasirodė Jėnos universitete, buršai pažadėjo su juo susidorosią, ir galų gale valdžia išsiuntė jį iš miesto. Kratos metu tarp Asveruso popierių buvo rastas egzempliorius studento Rymano grasinančio laiško Ilkzenui, kurio nuorašai buvo pasklidę Jėnoje. Asverusas padarė laiške kai kurių literatūrinių pataisymų, teismui šito pakako, kad pripažintų jį kaltu ketinus organizuoti pasikėsinimą. Viskas buvo susiūta baltais siūlais, bet prireikė dar beveik dvejų metų,

kad nuosprendis būtų panaikintas, o Asverusas visiškai išteisintas.

Represijos palietė Hėgelio kolegas. Daugumas Berlyno universiteto dėstytojų buvo įtariami. Profesorius de Vetė buvo atleistas. Atleidimo priežastis buvo jo laiškas Zando motinai, kuriame jis vadino žudiką tyru, dievobaimingu jaunuoliu ir teisino jo poelgį. Universiteto senatas mėgino užtarti de Vetę, bet gavo griežtą karaliaus atkirtį. Studentai savo numylėtiniui įteikė sidabrinę taurę su citata iš evangelijos: „Nebijokite tų, kurie žudo kūną, o negali užmušti sielos“ *(Mt 10, 28)*. Atleidžiant karalius įsakė išmokėti de Vetei algą dar už tris mėnesius, bet profesorius išdidžiai atsisakė. Tačiau ant jo pečių buvo šeima, o lėšų pragyvenimui nebuvo. De Vetės kolegos berlyniečiai įsipareigojo slapta nuo vyriausybės atskaičiuoti atleistajam nedideles sumas, kol šis susiras darbą. Šlėjermacheris davė 50 talerių, Hėgelis — 25 (į mums žinomą pajamų ir išlaidų knygą dėl visa ko jis šios sumos neįrašė). Priminsime skaitytojui, kad de Vetė buvo vienas iš tų, kurie aktyviai priešinosi Hėgelio pakvietimui į Berlyną.

Dėl de Vetės atleidimo tarp Hėgelio ir Šlėjermacherio įvyko aštrus konfliktas. Filosofas pareiškė, kad vyriausybė turi teisę nušalinti dėstytoją nuo darbo, jeigu palieka jam algą. Teologas šitai pavadino niekšybe. Filosofas neliko skolingas. Parėjęs namo ir nusiraminęs, Šlėjermacheris parašė laiškelį, kuriame atsiprašė. Jis pradėjo nuo to, jog pranešė Hėgeliui adresą vynininko, kurio paslaugomis šis norėjo naudotis, o paskui padėkojo filosofui, kad jis neliko neatsakęs į jo grubumą ir tuo šiek tiek išlygino situaciją. Hėgelis atsakė kitą dieną: „Brangusis pone kolega, pirmiausia dėkoju Jums už vakar praneštą vynininko adresą, taip pat ir už žodžius, kurie, pašalindami nemalonų incidentą, kartu sąlygoja mano sujaudintą atsakymą ir padidina mano pagarbą Jums“. Bet Šlėjermacherio ir Hėgelio santykiai galutinai pagedo. Pirmasis, užėmęs svarbiausias pozicijas Mokslų akademijoje, taip ir neleido, kad antrasis būtų išrinktas akademiku.

Represijų ratas aplink filosofą vis siaurėjo. Buvo atleistas iš darbo Fėrsteris, artimas Hėgelio draugas ir mokinys, karo mokyklos dėstytojas. Per studentų šventę Pichelsberge 1819 metų gegužės mėnesį jis pakėlė tostą „ne už Zando sveikatą, o už tai, kad blogis išnyktų be durklo smūgių". Šioje šventėje dalyvavo ir Hėgelis. Iš universiteto buvo išvytas Karovė, jo paskaitų repetitorius. Praeityje Karovė buvo Buršenšafto nuosaikiųjų sparno vadovas. 1819 metais jis išleido brošiūrą apie Kocebaus nužudymą, kurioje iš Hėgelio filosofijos pozicijų smerkiamas ir nusikaltėlis, ir nusikaltimas. Brošiūra buvo iškraipyta, ir nors policijos žinyba liudijo Karovės lojalumą, Altenšteinas neleido jam habilituotis Berlyne. Karovė persikėlė į Breslau, bet ten Frankfurto tardymo komisijos reikalavimu vyriausybės įgaliotinis prie universiteto surengė naują kvotą. Viskas baigėsi tuo, kad Karovei buvo uždrausta dirbti dėstytojo darbą. Karovę užgriuvę persekiojimai buvo laikomi liudijimu, kad Hėgelio akcijos vyriausybės akyse krito. Heningas, pakeitęs Karovę Hėgelio pagalbininko vaidmenyje, netikėtai buvo suimtas. Jį išlaikė kalėjime septynias savaites ir paleido, nepateikę jokių kaltinimų. Kai 1820 metų rugpjūčio mėnesį Hėgelis išvyko į Drezdeną, Berlyno policija tuo labai susidomėjo. Hėgelis buvo narys vadinamosios „Neteisėtos draugijos"— diduomenės klubo, kur susitikdavo Berlyno aukštuomenė. Tačiau pavadinimas šokiravo ištikimų pavaldinių ausis, ir Mainco tardymo komisija nusprendė patikrinti draugijos veiklą; sekliai nusiramino tik tada, kai išaiškėjo, kad klubo narys yra Berlyno policijos šefas fon Kampcas.

Hėgelis visą tą laiką intensyviai dirbo prie „Teisės filosofijos pagrindų". Knyga buvo parengta jau 1819 metais, bet įstrigo cenzūroje. Jos neuždraudė, bet ir neleido spausdinti. Prireikė metų prasimušti per biurokratines užtvaras. Naujasis Hėgelio darbas buvo išspausdintas tik 1820 metų spalio mėnesį. Hėgelis su palengvėjimu atsiduso ir nusiuntė savo knygos egzempliorius ne tik Altenšteinui, bet ir pačiam Herdenbergui. Pridėtame laiške Prūsijos karalystės kancleriui jis tikino, kad visų jo

mokslinių siekimų tikslas —„įrodyti visišką filosofijos santarvę su tais principais, kurie apskritai būtini valstybės prigimčiai, o tiesiogiai — įrodyti visišką filosofijos sutarimą su visu tuo, ką iš dalies įgijo, o iš dalies sėkmingai įgis ateityje, taip šviesuoliškai valdant jo didenybei karaliui ir išmintingai vadovaujant Jūsų šviesybei, Prūsijos valstybė, kuriai priklausydamas negali nejausti didelio pasitenkinimo".

Šis laiškas buvo parašytas 1820 metų rudenį. O tų pačių metų vasarą Hėgelio draugai tapo visai kitokio jo poelgio liudininkais. Kartą filosofas liepė atnešti butelį šampano ir pasiūlė išgerti „už šią dieną". Dalyvavusieji spėliojo ir šiaip, ir taip; diena atrodė pati paprasčiausia: niekas negimė, niekas nemirė, nebuvo paaukštintas, nieko įsidėmėtina neatsitiko tą dieną nei Berlyno universitete, nei apskritai Prūsijos karalystėje. Tada Hėgelis iškilmingai pareiškė: „Šiandien liepos 14-oji. Šis bokalas — už Bastilijos paėmimą". Filosofas, tarnavęs Prūsijos monarchijai, kasmet pažymėdavo Prancūzijos revoliucijos jubiliejų.

* *
*

„Teisės filosofijos pagrindų" pratarmėje (datuotoje 1820 metų birželio 25 d.) Hėgelis pažymi, kad tiesioginė paskata išleisti knygą yra poreikis pateikti klausytojams pagalbinę priemonę paskaitoms. Kartu jis neapsiriboja uždaviniu sukurti vadovėlį, kuris iš esmės apibendrintų ir susistemintų žinomą ir visuotinai pripažintą turinį. Jis nori ištraukti filosofiją iš dabartinio gėdingo jos nuopuolio. Tam būtina vadovautis moksliniu metodu, kad ir viso kūrinio apskritai, ir jo dalių plėtojimo pagrindą sudarytų logikos dvasia. Jo uždavinys — įveikti klaidingą pažiūrą, kad teisinga doroviniuose dalykuose ir valstybiniuose reikaluose yra tik tai, ką kiekvienas semia iš savo širdies, savo sielos, savo įkvėpimo.

Ypač Hėgelį erzina Frizo —„paviršutiniškumo, kuris vadina save filosofavimu", vado — samprotavimai šia tema. Hėgelis cituoja jo kalbą Vartburgo šventėje ir pa-

reiškia, kad tokios pažiūros skatina ne tik dorovės ir sąžinės, tiesos ir meilės žmonių santykiuose griovimą, bet ir visuomeninės tvarkos bei valstybinių įstatymų ardymą. Todėl reikia laikyti mokslo laime, kad toks filosofavimas susidūrė su tikrove ir viskas baigėsi „atviru ryšių nutrūkimu“. Žinodami Frizo ir jo aplinkos likimą, galime suprasti, ką turi galvoje Hėgelis.

Ši knygos vieta sukėlė pasipiktinimą. Bet dar labiau — garsusis aforizmas, užimantis pratarmėje svarbiausią vietą: „Kas protinga, tas tikra, ir kas tikra, tas protinga“. Gėtė turėjo parengęs atsakymą: „Esatis nesidalija iš proto be liekanos“.

Hėgelis pats pajuto, kad jo aforizmas ne be priekaištų, ir iš naujo parašytame „Filosofijos mokslų enciklopedijos“ įvade, pasirodžiusiame 1827 metais, paaiškino savo mintį. Jis nurodė, kad tik vienas dievas „iš tikrųjų tikras“, kad egzistavimas tėra tikrovės dalis. Kasdieniame gyvenime tikrove vadinamas bet koks įgeidis, suklydimas, blogis ir t. t., bet iš tikrųjų atsitiktinis egzistavimas nenusipelno skambaus tikrovės vardo.

„Tačiau, pagal Hegelį, tikrovė,— rašė F. Engelsas,— anaiptol nėra tas atributas, kuris visomis aplinkybėmis ir visais laikais būdingas tam tikrai visuomeninei arba politinei tvarkai. Priešingai. Romos respublika buvo tikra, bet taip pat buvo tikra ir ją išstūmusi Romos imperija. Prancūzijos monarchija 1789 m. pasidarė tokia netikra, t. y. tiek netekusi bet kokio būtinumo, tokia neprotinga, kad ją turėjo sunaikinti didžioji revoliucija, apie kurią Hegelis visuomet kalba su didžiausiu entuziazmu. Vadinasi, čia monarchija pasirodė esanti netikra, revoliucija — tikra. Ir tuo būdu vystymosi eigoje visa, kas anksčiau yra buvę tikra, darosi netikra, netenka savo būtinumo, savo teisės egzistuoti, savo protingumo. Į mirštančios tikrovės vietą ateina nauja, gyvybinga tikrovė, ateina taikingai, jei senajai užtenka protingumo mirti be pasipriešinimo,— per prievartą, jei ji priešinasi šiai būtinybei. Tuo būdu šis Hegelio teiginys, pačios hegelinės dialektikos dėka, pavirsta savo priešybe: visa, kas žmonijos istorijos srityje yra tikra, ilgainiui darosi neprotinga,

vadinasi, jau pagal savo prigimtį yra neprotinga, iš anksto apsunkinta neprotingumo; o visam tam, kas žmonių galvose yra protinga, yra lemta pasidaryti tikra, kad ir kaip tatai bepriėštarautų esamai tariamai tikrovei. Pagal visas hegelinio mąstymo metodo taisykles tezė apie protingumą viso to, kas yra tikra, virsta kita teze: visa, kas egzistuoja, yra verta, kad žūtų" [1].

Kartu reikia pažymėti, kad „Teisės filosofijos pagrindų" pratarmės kontekste Hėgelio mintis skambėjo pakankamai konservatyviai. Hėgelis ragino už to, kas laikina, regimybės įžvelgti nenykstančią substanciją. Filosofija, kuri kreipia dėmesį į tai, kas niekinga, ir „geriau supranta, kaip tvarkyti gyvenimą", pati yra „tuštybių tuštybė". Kai tai, kas protinga, pradeda išoriškai egzistuoti, įgyja begalinę formų įvairovę, apgaubia savo branduolį marga žieve, o paviršutiniška sąmonė įstringa joje; tik sąvoka prasiskverbia pro tą žievę, kad užčiuoptų vidinį pulsą ir pajustų jo plakimą ir išoriniuose dariniuose. Begalinė išorinio apvalkalo medžiaga ir jos reguliavimas nėra filosofijos objektas; šiuo atžvilgiu ji gali nesivarginti, duodama gerus patarimus. Platonas galėjo ir susilaikyti nuo patarimo supti vaikus, o ne ramiai laikyti juos rankose. O Fichtei nederėjo eikvoti jėgų pasų sistemos tobulinimui (pasirodo, jis sumanė įtartinų asmenų pasuose neapsiriboti vien jų parašu, bet įklijuoti ir jų portretą).

Vadinasi, filosofijos uždavinys — suvokti tai, kas yra, ir kaip kiekvienas žmogus yra savo meto sūnus, taip ir filosofija yra mintimis aprėpta epocha. Kvaila manyti, kad filosofija gali peržengti dabarties pasaulio ribas, lygiai kaip naivu kurti sau pasaulį, koks jis turi būti,— tas pasaulis gali egzistuoti tik jo kūrėjo mintyse. Be to, filosofija visada per vėlai ateina pamokyti. Kaip mintis apie pasaulį ji atsiranda tik tada, kai pasaulis jau baigė formuotis. Kai filosofija pradeda savo pilka spalva piešti pilkoje drobėje, tai reiškia, kad tam tikra gyvenimo forma

---

[1] *Engelsas F.* Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga.— *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais, V., 1950, t. 2, p. 325.

paseno, filosofija negali jos atjauninti, o tegali tik suprasti. Minervos pelėda išskrenda tik į sutemas.

Taigi teisės mokslas siekia suvokti valstybę kaip tam tikrą protingą substanciją: jis nekelia sau tikslo nurodyti, kokia turi būti valstybė; jo uždavinys — ištirti, kaip valstybė, šis dvasinis universumas, gali ir turi būti pažinta.

Teisės filosofija skyla į tris dalis: abstrakčią teisę, moralę ir dorovę. Teisės išeities taškas yra laisva valia. Laisvės įsikūnijimas daiktuose — formalios ir abstrakčios teisės, nuosavybės santykių sritis. Iš esmės kalbama apie ekonominius visuomeninius santykius, užfiksuotus socialiniuose institutuose ir juridinėse normose. Buržuazinis jų turinys akivaizdus. Svarbiausias teisės priesakas, Hėgelio manymu,— būk juridinis asmuo ir gerbk kitus kaip tokius asmenis. Įdėdamas savo valią į išorinį objektą, bet kuris žmogus kartu įgyja teisę pasisavinti daiktus. Pradinis pasisavinimo impulsas yra poreikis, būtent jis ir paskatina turėti daiktų. O kadangi atskiro žmogaus valia realizuoja savo poreikius nuosavybe, tai pastaroji įgyja privatinės nuosavybės pobūdį. Ir nors Hėgelis pripažįsta, kad naudojimasis stichiniais (t. y. gamtiniais) objektais savo pobūdžiu negali būti privatus, kad žmonijos istorijoje žinoma buvus bendrą nuosavybę, vis dėlto privatinė nuosavybė jam atrodo vienintelė protinga.

Iš tiesų Minervos pelėda klaidžioja sutemose, ir filosofas tapo „pilka spalva pilkoje drobėje“, kai samprotauja apie nuosavybę, apie sutarties santykius ir teisės pažeidimą: jis lieka ištikimas buržuazinės epochos principams. Tiesa, epochos sutemos dar nesutirštėjo, jos galimybės dar neišsemtos, todėl pilką apologetišką kapitalizmo socialinių institutų paveikslą Hėgelis kartais paįvairina ryškiais kritinių apmąstymų potėpiais. Antai filosofas teisingai pažymi, kad bendra prekinė forma paliečia ir dvasinius sugebėjimus. Nurodydamas, jog pati nuosavybė yra tikslas, jis aiškiai mato, kad svarbiausias kapitalisto uždavinys — kapitalo kaupimas. Ir, užbėgdami į priekį, pasakysime, kad trečiajame „Teisės filosofijos pagrindų“ skyriuje Hėgelis nupiešė triuškinantį paveikslą,

parodydamas kaupimą viename buržuazinės visuomenės pertekliaus ir prabangos poliuje ir skurdą — kitame. Ir abiem poliams būdingą „fizinį ir dorovinį išsigimimą“.

Abstrakčios teisės skyrius užbaigiamas teisės pažeidimo, t. y. „nusikaltimo ir bausmės“, analize. Bausmė — tai ne gąsdinimas, ji vaidina kitokį vaidmenį, negu lazda — šuniui. Bausme realizuojama nusikaltėlio teisė į tai, kad su juo būtų elgiamasi kaip su protinga ir laisva būtybe.

Perėjimas nuo abstrakčios teisės prie moralės visiškai logiškas. Pirmoji laisvės atmaina, realizuojama daiktuose, nuosavybėje, neadekvati savo sąvokai ir turi būti įveikta. Asmenybės valia turi pasireikšti ne tik išorėje, bet ir vidiniame pasaulyje. Vidinis asmenybės pasaulis yra moralė.

Moralinė valia pasireiškia ne mintimis ir ketinimais, o darbais.

Hėgelis pabrėžia veiklų ketinimo pobūdį: jis įgyja reikšmę tik įsikūnijęs poelgyje. Mes turime ne tik norėti ko nors didinga, bet ir mokėti šitai pasiekti, priešingu atveju mūsų troškimas — niekingas. Vien tik norėjimo laurai — sausi lapai, kurie niekada nežaliuoja. Žinoma, kad didingi poelgiai kaip vieną iš rezultatų suteikia veikliam individui valdžią, garbę arba šlovę. Ir dažnai atsiranda tuštybės padiktuotas požiūris, kad tik šitas išorinis veiklos rezultatas ir yra vienintelis jos tikslas. Tai požiūris žmonių, kurie savo psichologija yra liokajai — jiems herojai neegzistuoja ne dėl to, kad pastarieji ne herojai, bet dėl to, kad pirmieji — liokajai. Žmogus turi teisę savo poreikius padaryti savo tikslais, be to, polinkiai ir aistra, sakykime, garbei ir šlovei patys savaime nėra blogi. Ir moralė neturi egzistuoti kovodama su žmogaus polinkiais, kaip teigia Kantas.

Blogo poelgio, juo labiau teisės pažeidimo, negalima pateisinti jokiu geru ketinimu. Bet Hėgelis, kaip žinome, ne formalistas: esant būtinam reikalui jis leidžia nusižengti abstrakčiai teisei. Jeigu žmogaus gyvybė gali būti išgelbėta, pavogus gabalėlį duonos, neteisinga tokį poelgį laikyti paprasta vagyste, nors tuo ir padaroma žala

nuosavybei. Taip atsiranda „neteisėto poelgio teisė“, „teisė reikalauti, kad mes nebūtume paaukoti teisei“. Suprantama, šios „teisės“ ribų Hėgelis nefiksuoja, jos pernelyg neapibrėžtos. Jam aišku tik viena: principo „fiat justitia“ („tebūnie vykdomas teisingumas“) padarinys neturi būti „pereat mundus“ („ir težūna pasaulis“).

Pagrindinė moralinės sąmonės sąvoka — gėris, „absoliutus galutinis pasaulio tikslas“. Kurti gėrį, rūpintis ne tik savo, bet ir kitų gerove mums įsako pareiga. Pareigos vaidmens išaiškinimas — Kanto praktinės filosofijos nuopelnas; Hėgelis šitai pripažįsta, bet jaučiasi esąs priverstas pasakyti apie ją ir savo kritišką žodį. Kanto kategorinio imperatyvo, reikalaujančio elgtis taip, kaip turi elgtis visi, silpnoji vieta — „tuščias formalizmas“. Imperatyvas būtų geras, „jeigu mes jau turėtume aiškius principus, nurodančius, ką mums daryti“. Dėl tos pačios priežasties, mano Hėgelis, negalima pasikliauti vien tik sąžine, kuri „yra giliausia dvasios vienatvė“. Sąžinė, sako Hėgelis, yra šiuolaikinio pasaulio produktas, ankstesnėse epochose buvo tik išoriniai elgesio reguliuotojai — religija ir teisė.

Kai valia, kaip savimonė, iškelia save virš visuotinybės, padaro savo principu elgesio savivalę, atsiranda blogis. „Pikta valia leidžia tai, kas priešinga valios visuotinumui“. Iš kur atsiranda blogis? Žmogus iš prigimties nei geras, nei blogas. Bet kai tik žmogaus prigimtis ima santykiauti su valia kaip su laisve ir šios laisvės pažinimu, atsiranda ir gėrio, ir blogio galimybė. Vaikas ar menkai išsilavinęs žmogus mažiausiai atsako už savo poelgius. Bet visiškai atsakomybė nepanaikinama. Paskalis teisingai primena paskutinę nukryžiuoto Kristaus maldą: „Tėve, atleisk jiems, nes jie nežino, ką darą“ *(Lk 23, 34)*. Ta malda būtų buvusi nereikalinga, jei nežinojimas pateisintų poelgį; tada jį padariusiems nebūtų reikalingas atleidimas.

Bet tuo viskas neapsiriboja. Be nežinojimo, yra dar kur kas baisesnė blogio priežastis — nepagrįstas įsitikinimas savo teisumu. Jeigu žmogus įžvelgia gėrį blogame kito poelgyje, jis veidmainiauja, o jeigu jis šitai perkelia

savo elgesiui, tai mes susiduriame su iškrypimo viršūne — su subjektyvumu, kuris dedasi esąs absoliutas.

Nereikia manyti, kad Hėgelis analizuoja tik neigiamas moralinės sąmonės subjektyviosios pusės galimybes. Subjektyvumas, pabrėžia jis, turi mokėti ne tik ištirpdyti savyje objektyvų turinį, bet ir lygiai taip pat vėl išplėtoti jį iš savęs. O tose epochose, kuriose tikrovė yra tuščias, bedvasis ir pagrindo neturintis egzistavimas, individui leista bėgti nuo tikrovės į vidinio dvasinio gyvenimo sritį.

Aukščiau už moralę Hėgelis iškelia dorovę. Jam tai skirtingos sąvokos. Moralė apibūdina asmeninę individo poziciją, dorove pasireiškia organiškos žmonių bendrumo formos — šeima, pilietinė visuomenė, valstybė. Šiuose socialiniuose institutuose dvasia pasirodo kaip tai, kas objektyvu, ir kaip tikroji laisvė. „Tai, ar egzistuoja individas, nesvarbu objektyviai dorovei, kuri tik viena ir yra esatis ir jėga, valdanti individų gyvenimą". Dorovė — amžinas teisingumas, palyginti su juo niekingi individų sumanymai yra tik bangų žaismas.

Analizuodamas dorovę, Hėgelis pirmiausia ima jos esamą, t. y. jo laikais egzistuojančią, formą. Be to, stebina, kad jis lengvai atsiriboja nuo visų tų aspektų, kurie vienaip ar kitaip iškrenta iš jo nubrėžtos schemos. Pavyzdžiui, šeima jį domina tik kaip institutas, kuriuo realizuojama pradinė žmonių vienybė. Meilė Hėgeliui — ne unikalus išgyvenimas, o dviejų individų dorovinio ryšio forma. Santuoka — visų pirma teisinė padėtis. „Santuoka nuo gyvenimo nesusituokus skiriasi tuo, kad pastaruoju atveju didžiausią reikšmę turi natūralaus poreikio patenkinimas, tuo tarpu santuokoje šis poreikis nustumiamas į antrą vietą. Todėl sutuoktiniai nerausdami kalba apie tokius natūralius atsitikimus, kurių paminėjimas esant nesantuokiniams ryšiams sukeltų gėdos jausmą". Hėgelis ne prieš skyrybas, jis pripažįsta galimybę nutraukti santuoką, bet „įstatymai turi labai apsunkinti šios galimybės realizavimą ir saugoti dorovės teisę nuo kaprizo".

Hėgelis didelę reikšmę teikia sutuoktuvių ceremonijai. Ją jis laiko ne vien formalumu, be kurio būtų galima

apsieiti, nes svarbiausia — meilė. Pastarąją idėją gynė F. Šlėgelis „Liucindoje“, bet Hėgelis ją vadina suvedžiotojų argumentacija. „Dėl vyro ir moters ryšio reikia pasakyti, kad mergina, jausmingai atsiduodama, aukoja savo garbę, o su vyru, kuris, be šeimos, turi dar ir kitą dorovinės veiklos sritį, yra kitaip. Merginos tikroji paskirtis yra tik santuoka“. Moterys gali būti išsilavinusios, bet jos nesukurtos aukščiausiems mokslams, tokiems kaip filosofija, ir menui. Valstybei gresia pavojus, kai moterys vadovauja vyriausybei, nes jos veikia ne pagal visuotinybės reikalavimus, bet vadovaudamosi atsitiktiniais polinkiais ir nuomonėmis.

Turiningiausias teisės filosofijos skyrius — „Pilietinė visuomenė“. Šiuo terminu Hėgelis žymi socialinę santvarką, paremtą asmeniniu ekonominiu interesu, kur „kiekvienas sau — tikslas, o visi kiti jam — niekas“. Kartu tokią visuomenę Hėgelis laiko naujųjų laikų produktu, t. y. faktiškai kalbama apie buržuazinę visuomenę. Reikia pasakyti, kad ir jo vartojamas terminas („bürgerliche Gesellschaft“) turi dvejopą prasmę: „bürger“ vokiečių kalba yra ir pilietis, ir buržua.

Pilietinės (buržuazinės) visuomenės pagrindą sudaro poreikių sistema. Gyvūnai turi ribotą skaičių priemonių savo poreikiams patenkinti; yra vabzdžių, kurie susiję tik su vienu augalu, gyvulių veiklos sritis platesnė, o žmogus šiuo atžvilgiu pasižymi universalumu. Bet žmogus aplink save randa labai nedaug jam betarpiškai tinkamos medžiagos. Tik darbu jis sukuria priemones poreikiams patenkinti. Taip atsiranda ekonominė sistema, tuo panaši į planetų sistemą, kad akis iš pradžių mato tik netaisyklingus judėjimus, o už jų slypi tam tikri dėsniai. Tuos dėsnius nagrinėja politinė ekonomija.

Hėgelis analizuoja darbą kaip socialinį santykį. Jis mato, kad visuotinis darbo turinys glūdi ne atskiruose pagamintuose produktuose, o darbo įrankiuose ir įgūdžiuose. Jis parodo, kaip darbo pasidalijimas padeda supaprastinti operacijas, ir dėl to atsiveria galimybė panaudoti mašinas. Manufaktūrinė ir mašininė gamyba yra

viena iš pagrindinių šiuolaikinės visuomenės dvasinio nuskurdimo ir moralinio išsigimimo priežasčių.

Nuo mąstytojo žvilgsnio nepasislepia ir tai, kad ekonominiai santykiai sudaro socialinės diferenciacijos pagrindą. Tiesa, kalbama apie luominį susiskaldymą, bet faktiškai Hėgelis priartėja prie visuomenės klasinės prigimties suvokimo. Žmonių nelygybė nustatyta gamtos ir sustiprinta pilietinės (buržuazinės) visuomenės, sukūrusios turto ir kultūros skirtumus. „Lygybės reikalavimas yra tuščio intelekto bruožas". Nuosavybę sergi teismas.

Teisingumas pašalina iš visuomenės gyvenimo visa, kas atsitiktina — jausmus ir nuomones, jų vietą užima įstatymas. Tačiau pastarąjį galima taikyti tik išorinėms žmogaus veiklos apraiškoms. Vidinis žmogaus pasaulis — už teisės srities ribų. Tiesa, kinai turi įstatymą, pagal kurį vyras privalo savo pirmąją žmoną mylėti labiau už kitas; jeigu paaiškėja, kad taip nėra, jis baudžiamas fizine bausme. Visuomenėje, turinčioje išsivysčiusią teisinę sąmonę, žmogus negali būti baudžiamas už jauseną ar mąstyseną.

Teisė atspindi visuomenės būklę. Kai visuomenės pamatai tvirti, ji atlaidžiai žiūri į teisės pažeidimus. Jei visuomenės padėtis pašlijusi, žiauriomis bausmėmis siekiama ją sutvirtinti. Todėl tas pats baudžiamasis kodeksas negali tikti visiems laikams.

Prieš teismą visi lygūs. Taip pat ir valdžios atstovai. Feodalizmo epochoje teismas pataikavo valdžiai; naujausiais laikais valdovas savo asmeninių reikalų atžvilgiu pripažįsta esąs teismo valdžioje, ir laisvose šalyse atsitinka, kad jis pralaimi bylas. Teisinė sąmonė reikalauja ne tik viešai skelbti įstatymus, bet ir suteikti galimybę sužinoti, kaip jie įgyvendinami. Teismo procesai turi būti vieši, tik tada piliečiai įsitikina, kad iš tiesų vykdomas teisingas teismas.

Svarbią vietą pilietinės visuomenės gyvenime Hėgelis skiria policijai, aiškiai pervertindamas jos paskirtį: „Policijos priežiūros ir globos tikslas — suteikti individui esamas visuotines galimybes pasiekti individualius tikslus. Policija turi rūpintis gatvių apšvietimu, tiltų sta-

tymu ir tvarkingumu, tvirtų kainų kasdieninio vartojimo reikmenims nustatymu, taip pat individų sveikata".

Filosofas mato, kad pramonės vystymasis ir gyventojų skaičiaus didėjimas ne švelnina, bet aštrina socialinius prieštaravimus. Sukaupusi milžiniškus turtus, visuomenė yra nepakankamai turtinga, kad įveiktų pernelyg didelį skurdą. Ši dialektika verčia pilietinę bendruomenę peržengti savo ribas. Išoriškai tai pasireiškia kolonizacija, o vidujai — įvedimu korporacinės santvarkos, kurioje realizuojama anksčiau apibūdinta policijos globa. Taip dorovė pasiekia savo aukščiausią pakopą — valstybę.

Tik valstybėje realizuojama tikroji laisvė. Dar „Logikos moksle" Hėgelis apibrėžė laisvę kaip būtinumo pažinimą ir realizavimą, šiuo pavyzdžiu parodęs priešybių tapatumą. Socialiniu požiūriu laisvės priešybė — vergija; pikti liežuviai tikino, kad Hėgelis tarp jų nematąs skirtumo: despotiškos Prūsijos monarchijos tironiją jis vaizduojąs kaip laisvės principo įgyvendinimą.

Liaupsindamas valstybę, Hėgelis kartu neatmeta „blogos" valstybės, kaip ir ligoto žmogaus kūno, galimybės. Gretindamas įvairias valstybės formas, jis pasisako už tokią, kuri iki minimumo sumažina valdovo asmeninių savybių įtaką šalies likimui. Prieštaraudamas logikai, konstitucinę monarchiją jis iškelia aukščiau už demokratinę respubliką. Hėgelis nepasitiki demokratija; konkrečiai kalbant, jis baiminasi pernelyg didelės spaudos laisvės.

Valstybinės santvarkos tvirtumo laidas — valdininkai. Skirtingai negu aristokratija, valdininkai nesudaro izoliuoto sluoksnio, jie susiję su liaudimi, įkūnija geriausias jos savybes, protą, išsilavinimą, teisinę sąmonę. Šias Hėgelio iliuzijas išjuokė Marksas: Hėgelio pateiktas biurokratijos apibūdinimas tik iš dalies atitinka tikrovę, o iš dalies — biurokratijos nuomonę apie save. Iš tikrųjų „biurokratijos dvasia yra visiška jėzuitizmo dvasia, teologijos dvasia. Biurokratai — valstybės jėzuitai" [2].

---

[2] *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., 2-е изд., т. 1, с. 271.

Paskutinė problema, į kurią mes atkreipsime skaitytojų dėmesį, analizuodami teisės filosofiją,— tai požiūris į karą. Hėgelį įprasta laikyti besąlygišku jo apologetu. Šis plačiai paplitęs požiūris argumentuojamas sodriomis „Teisės filosofijos pagrindų“ ištraukomis. Čia kalbama apie „didžią karo paskirtį“, apie tai, kad per jį „išsaugoma dorovinė tautų sveikata“ ir t. t. Hėgelis čia cituoja savo 1802 metais parašytą darbą „Apie mokslinius prigimtinės teisės tyrimo būdus“, nenurodydamas jo. „Teisės filosofijos pagrindai“ išėjo 1820 metais. Vadinasi, lyg ir nutiesiamas tiltelis iš mąstytojo ankstyvojo kūrybos periodo į brandos laikotarpį, ir vienu, ir kitu atveju Hėgelis iškyla prieš mus kaip besąlygiškas amžinos taikos priešas ir karo šalininkas.

Kartu mes prisimename, kad jaunystės metais parašytame fragmente „Vokiečių idealizmo sistemos pirmoji programa“ (1796) Hėgelis laikėsi kitokių pažiūrų; į savo humanistinę programą, atkartojusią Herderio idėjas, jis įjungė „amžinos taikos“ reikalavimą. Vertybes mąstytojas perkainojo amžių sandūroje; karas jam ėmė atrodyti priešybių kovos apraiška, t. y. pažangos įrankiu. „Dvasios fenomenologijoje“ taip pat buvo ginama analogiška mintis. Ginklo jėga filosofo akyse buvo griaunamas senasis režimas, ir Hėgelis negalėjo nepritarti pažangiam istorijos vyksmui. Situacija kiek pasikeitė, pralaimėjus Napoleonui. Sugriovimai visoje Europoje, šimtai tūkstančių užmuštų ir suluošintų, o svarbiausia — nepaisant viso to, senos, seniai atgyvenusios tvarkos restauracija. Buvo apie ką susimąstyti, ir filosofo akiratyje vėl atsiduria visuotinės amžinos taikos idėja. Pirmajame „Filosofijos mokslų enciklopedijos“ leidime 446 paragrafas teigė: „Dėl karo padėties abipusiškai pripažįstamos laisvos tautos-individai, arba, jeigu baigtinis ypatingos būties įgyvendinimas vertinamas labiau už begalinę garbę, laisvę ir drąsą, tai jos gauna tai, ko trokšta — pajungimą ir savarankiškumo išnykimą. Šiuo atveju pagal *sutartį* įsigali taika, kuri turi trukti amžinai“.

Amžinos taikos idėja grįžta į Hėgelio filosofiją jau ne kaip jaunatviška svajonė apie tiesos ir grožio viešpatiją, bet kaip normalių, teisinių santykių tarp valstybių idėja. Tai jau orientacija ne į Herderį, bet į Kantą. Teisinė valstybė, palaikanti su kaimynais teisinius santykius,— štai Hėgelio idealas Heidelberge. Berlyne šis požiūris kritiškai pervertinamas. Tai, kad Hėgelis įdėjo į „Teisės filosofijos pagrindus" citatą iš savo ankstyvojo veikalo, liudija sąmoningą grįžimą prie požiūrio, kurį jis dar neseniai neigė. Dabar karas jam vėl atrodo ne tik neišvengiamas, bet ir išganingas socialinis institutas. „Iš karo tautos išeina ne tik sustiprėjusios — nacijos, kurių viduje egzistuoja nesutaikomi antagonizmai, dėl išorinių karų įgyja vidinę ramybę".

Analizuodamas Kanto pateiktą projektą, kaip pasiekti amžiną taiką, Hėgelis atmeta jį, remdamasis tuo, kad tai prieštarauja dialektinei vystymosi koncepcijai: jeigu tam tikras skaičius valstybių susilies į vieną šeimą, tai ši sąjunga turės sukurti priešybę ir pagimdyti priešą. Grynai spekuliatyvus prieštaravimas, be to, iš esmės jis nesusijęs su Kanto, ketinusio suvienyti ne valstybių grupę, bet visas valstybes, sumanymu.

Kitas prieštaravimas, pateikiamas „Teisės filosofijos pagrinduose" prieš mėginimus pasiekti amžiną taiką, grindžiamas tuo, kad „nėra pretoriaus valstybėms; yra geriausiu atveju tik tretieji teisėjai ir jų tarpininkai, bet ir tie yra tik atsitiktinai", tuo tarpu kantiškoji amžinos taikos, palaikomos valstybių sąjungos, samprata numato tam tikrą aukščiausią valdžią, kurią pripažįsta kiekviena atskira vyriausybė. Šis Hėgelio motyvas rimtesnis, bet reikia pasakyti, kad Kantas, pateikdamas savo projektą, atsižvelgė ir į jį. Kantas valstybių sąjungą laikė „negatyviu surogatu" ir manė, kad ryžtingiausia priemonė — „tarptautinė valstybė", kurios sudedamosios dalys turi, „panašiai kaip atskiri žmonės, atsižadėti savo laukinės (neteisėtos) laisvės", t. y., apskritai neprarasdamos savo suvereniteto, vis dėlto turi atsisakyti vienos iš savo teisių, būtent karo teisės, kuri yra ne valstybės nepriklausomumo, bet, priešingai, jos nuolatinio priklausymo nuo už-

puolimo pavojaus išraiška. Taigi „Teisės filosofijos pagrinduose“ Hėgelis nemato nei galimybių, nei netgi būtinumo realizuoti taikos idėją. Valstybių ginčas gali būti išspręstas tik karu. Hėgelio mintys nukreiptos ne į karo pašalinimą, bet į jo... sužmoginimą, ir tai, ko gera, atrodo dar labiau utopiška, negu bet koks amžinos taikos projektas. Karas, sako Hėgelis, vyksta tarp valstybių, o ne tarp žmonių, jis nėra nukreiptas prieš šeimyninį ir privatų gyvenimą.

„Todėl naujausi karai vyksta žmoniškai, ir vienas asmuo nejaučia neapykantos kitam. Blogiausiu atveju asmeninį priešiškumą jaučia esantys priešakinėse pozicijose, bet armijai, kaip armijai, priešiškumas yra kažkas neapibrėžta, tai, kas pasitraukia į antrą vietą prieš pareigą, kurią kiekvienas gerbia kitame“. Kaip visa tai toli nuo gyvenimo, nereikia nė kalbėti.

Tačiau reikia pažymėti, kad „Teisės filosofijos pagrindai“— ne paskutinis Hėgelio žodis dėl tautų tarpusavio santykių problemos. Antrajame, perdirbtame „Enciklopedijos“ leidime (1827) 545—547 paragrafai skirti analizuojamam klausimui. Čia vėl kalbama apie taikos sutartis, „privalančias turėti amžiną reikšmę“, vietoj tezės „Nėra pretoriaus valstybėms“ čia vėl pateikta kita, mums jau žinoma,— tarptautinė teisė apriboja vienų tautų veiksmus prieš kitas, o tai atveria taikos galimybę.

Kaip ir visa Hėgelio filosofijos sistema, jo karo ir taikos koncepcija kupina prieštaringų tendencijų. Humanistinė švietimo tradicija susiduria su socialinių antagonizmų, priešybių kovos idėja. Hėgelis keičia savo požiūrius; suprasdamas epochos iškeltos visuotinės taikos problemos svarbą, jis mėgina suderinti šį idealą su realia tarptautinėje politikoje susiklosčiusia situacija.

* *

*

„Teisės filosofijos pagrindų“ pasirodymas sukėlė nevienodą reakciją. Ministras Altenšteinas sveikino autorių: „Kaip man atrodo, jūs suteikiate filosofijai vienin-

telę teisingą poziciją tikrovės atžvilgiu, ir šiame veikale, ir savo paskaitose mėgindamas moksliškai giliai suvokti dabartį ir suprasti tai, kas protinga gamtoje ir istorijoje; tad jūs tikriausiai sugebėsite apsaugoti savo klausytojus nuo ardomojo poveikio pažiūrų, kurios atmeta egzistuojančią tvarką, net nemėgindamos jos pažinti, ir kuria nepagrįstus, lėkštus valstybinės santvarkos idealus".

Opoziciniai sluoksniai atvirai reiškė nepasitenkinimą. Frizas, kurį labai užgavo asmeninis išpuolis „Teisės filosofijos pagrindų" pratarmėje, per spaudą atsakyti nepanoro. „Metafizinis Hėgelio grybas,— rašė jis viename laiške,— išaugo ne mokslo soduose, o ant keliaklupsčiavimo mėšlo. Iki 1813 metų jo metafizika žavėjosi prancūzais, paskui ji pasidarė karališkai viurtembergiška, o dabar bučiuoja pono fon Kampco rimbą... Mokslinis rimtumas netinka būti ginklu prieš tą seklių pranašą".

Viešą atsakymą, ginantį Frizą, Hėgelis gavo iš anoniminio recenzento „Visuotiniame literatūriniame laikraštyje", kuris buvo leidžiamas Halėje: „Poną Frizą, kaip žinome, ištiko sunkus likimas, ir autoriaus poelgis panašus į tyčiojimąsi iš parblokštojo. Toks elgesys nekilnus, nors recenzentas nenori išsamiai jo apibūdinti ir palieka tai mąstančiam skaitytojui".

Hėgelis pasipiktino. Perrašęs tą recenzijos vietą, kuri jam pasirodė įžeidžiama, jis nusiuntė ją į tikybų ministeriją, pridėjęs reikalavimą apsaugoti jį nuo šmeižto; tai, kad Prūsijos valdininkas šitaip puolamas laikraštyje, kuris leidžiamas Prūsijos valstybėje, kelia pasipiktinimą, rašė jis; štai prie ko priveda per didelė spaudos laisvė!

Hėgelis norėjo, kad prieš laikraštį būtų imtasi represinių priemonių, bet ministerija tam nesiryžo. Altenšteinas apsiribojo užtikrindamas, kad jis visiškai palaiko Hėgelį, ir pažadėjo paremti tuo atveju, jeigu filosofas pareikalautų satisfakcijos per teismą arba nuspręstų spaudoje pasiteisinti prieš skaitytojus. Tačiau Hėgelis susilaikė ir nuo vieno, ir nuo kito.

Hėgelio populiarumas augo, bet augo (suprantama, kur kas mažesniu mastu) ir priešų gretos. 1820 metų pradžioje filosofijos fakultete pasirodė filosofijos daktaras

Artūras Šopenhaueris, pareiškęs norą imtis dėstytojo veiklos. Pretendento beveik niekas nepažinojo, nors pagrindinis jo darbas „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys" pasirodė jau prieš metus.

Tai buvo keista knyga. Vaizdingai parašyta, ji gerokai skyrėsi nuo medinės profesionalaus vokiečių knyginio mokslingumo prozos. Bet tai, apie ką joje buvo kalbama, atrodė nesuvokiama nei sveiku intelektu, nei dialektiniu protu. Kanto teorija čia buvo paversta absurdu, sumaišyta su senovės indų tikėjimais ir viduramžių mistika. Pasaulis, tvirtino autorius, yra mano vaizdinys. Nėra jokios saulės, jokios žemės, yra tik akis, matanti saulę, ranka, lytinti žemę. Tačiau mus supantys objektai ir mes patys — ne tik fikcija. Materialus pasaulis — tai objektyvuota valia, kurios dalelė įkūnyta kiekviename iš mūsų. Gamta sudaro eilę viena virš kitos iškylančių pakopų, iš kurių aukščiausią užima žmogus. Čia akla valia tarsi praregi, pasiekia vaizdinio lygį. Valia neturi tikslo: bet koks patenkintas troškimas sukelia naują, ir šitaip atsiranda begalinė eilė prasmės neturinčių veiksmų, teikiančių tik sielvartą ir kančias. Išeitis kenčiančiam žmogui — neveiklumas, valios neigimas, kurį įkūnija asketizmas. Žmogaus būties tikslas — nirvana, numarinto kūno gyvenimas, nusižeminimas, skurdas, savęs kankinimas, lėta bado mirtis.

Reikia pasakyti, kad pats Šopenhaueris buvo labai toli nuo jo nupiešto dorovinio idealo. Tai buvo žmogus, nevengęs juslinių malonumų, mėgęs sočiai pavalgyti gerame restorane, mielai rezgęs meilės intrigas. Jam nuolat vaidenosi plėšikai, ir vienu metu jis miegodavo su ginklu rankoje. Baimindamasis infekcijos, jis niekada neidavo skustis pas kirpėją ir visur vežiojosi stiklinę, kad nereikėtų gerti iš svetimų. Šykštuolis ir vaidininkas Šopenhaueris teismo sprendimu turėjo dvidešimt metų mokėti 60 talerių pagyvenusiai siuvėjai už suluošinimą. Ši moteris buvo tokia neatsargi, kad užsiplepėjo su drauge prie filosofo durų; jis nustūmė ją nuo laiptų.

Savo idėjinius priešus Šopenhaueris puldavo su ne mažesniu įniršiu. Fichtės ir Šelingo filosofiją jis vadino

niekų tauškimu, Hėgelį — šarlatanu. „Tris ketvirtadalius visos Hėgelio filosofijos sudaro gryna beprasmybė, o vieną ketvirtadalį — parsidavėliškos idėjos. Nėra geresnės priemonės žmonėms mistifikuoti, kaip išdėti jiems ką nors, ko neįmanoma suprasti. Tada jie, ypač vokiečiai, būdami patiklios prigimties, tuoj pat pradeda manyti, kad dėl visko kaltas jų intelektas, kuriuo jie apskritai ne itin pasitiki; kad išgelbėtų savo reputaciją, jie slepia savo nenuovokumą, o geriausia priemonė tam yra nesuprantamos išminties gyrimas, nuo kurio jos autoritetas vis didėja. Reikia didelės drąsos ir pasitikėjimo pačiu savimi, savo intelektu, kad pavadintum visa tai beprasmiu šarlataniškumu. Hėgelio filosofijoje aiškiai matyti siekimas serviliškumu ir ortodoksija nusipelnyti monarchų malonę. Tikslo aiškumas čia pikantiškai kontrastuoja su dėstymo neaiškumu, ir storo tomo, prigrūsto pompastiškų niekų ir beprasmybių, pabaigoje tarsi klounas iš kiaušinio išsilukštena dėkinga saloninė filosofija, kurios mokoma jau pradinėje mokykloje, būtent — dievas tėvas, dievas sūnus ir šventoji dvasia, evangelikų tikėjimo teisingumas, katalikų tikėjimo klaidingumas ir t. t."

Hėgelis ir Šopenhaueris akis į akį susidūrė 1820 metų kovo 23 dieną per pastarojo habilitaciją. Apie jų susirėmimą žinome iš Šopenhauerio pasakojimo, kurį užrašė jo mokinys Beras. Buvo kalbama apie gyvūnų elgesio sąmoningumą ir nesąmoningumą. „Hėgelis pateikė klausimą: jeigu arklys gulasi ant kelio, tai koks čia motyvas? Šopenhaueris atsakė: žemė, kurią jis jaučia po savimi, kartu su nuovargiu ir bendra jo būkle. Jeigu arklys stovėtų prie skardžio, jis nesigultų. Hėgelis pertraukė: „O gyvūnų funkcijas Jūs taip pat priskiriate prie motyvų? Širdies plakimą, kraujo apytaką ir kita taip pat sąlygoja motyvai?" Šopenhaueris buvo priverstas paaiškinti Hėgeliui, kad gyvūnų funkcijomis vadinami ne tie neįsisąmoninti organiniai vyksmai, bet sąmoningi gyvūno kūno judesiai, ir šiai terminijai pagrįsti pasirėmė Halerio fiziologija. Tačiau Hėgelis neapdairiai laikėsi savo. Tada į ginčą įsimaišė dekanas Lichtenšteinas: „Atleiskite, ponas kolega, bet, mano manymu, ponas daktaras teisus: šiaip ar taip,

mūsų mokslas gyvūnų funkcijomis vadina būtent tai, apie ką jis kalba“. Tuo disputas pasibaigė“.

Šopenhauerio pasakojimas, matyt, netikslus. Išliko juodraščiai užrašų, Hėgelio rašytų disputo metu; juose neminimos „gyvūnų funkcijos“, bet užtai visur figūruoja terminas „jaudrumas“, kurio nemini Šopenhaueris. Šiaip ar taip, Hėgelis pasirašė habilitacijos protokolą, ir sėkmė pakėlė Šopenhaueriui dvasią. Dar prieš disputą savimi pasitikintis pretendentas pateikė dekanui sąlygą: paskaitas jis skaitys tomis pačiomis valandomis kaip ir Hėgelis. Dekanas neprieštaravo, bet rezultatas buvo apverktinas: Šopenhaueris neteko auditorijos. Dvidešimt keturis semestrus jis buvo Berlyno universiteto dėstytojas, bet skaitė tik vieną pusmetį, ir tai ne visą. Norinčių klausyti jo paskaitų neatsirasdavo. Kartais pas jį užsirašydavo vienas, du, daugiausia trys studentai, bet to nepakako, ir kursas būdavo atšaukiamas. Čia lėmė ne tai, kad su Hėgeliu apskritai nebuvo galima varžytis; kai kam šitai pavykdavo: Henrikas Richteris kartais skaitydavo vienu metu su Hėgeliu ir surinkdavo net gausesnę auditoriją. Svarbiausia priežastis buvo ta, kad šopenhaueriško pesimizmo metas dar nebuvo atėjęs; vokietis biurgeris tikėjo pažanga ir valstybės pradu.

Svarbiausio Šopenhauerio veikalo „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys“ pasirodymas sensacijos nesukėlė. Tarp nedaugelio recenzijų buvo ir parašyta autoriaus kolegos, Berlyno universiteto privatdocento Eduardo Benekės. Ji pasirodė „Jėnos literatūriniame laikraštyje“, buvo santūri ir kritiška. Benekė pripažino autoriaus talentą, bet buvo nepatenkintas įžeidžiamais pasisakymais apie pokantinę filosofiją. Šopenhaueris įsiuto, parašė laikraščio redaktoriui grubų laišką, kurį gavo atgal. Tada jis už savo pinigus laikraščio skelbimų skiltyje išspausdino susierzinimo kupiną recenzijos, kurią pavadino „piktinančia klastote ir įžeidžiančiu melu“, paneigimą. Benekę jis laikė amžinu priešu.

Čia Šopenhauerio antipatijos netikėtai sutapo su Hėgelio antipatijomis. Nusipelnęs profesorius su nepritarimu sekė paskaitas jauno privatdocento, kuris ir kojų nespėjo

apšilti katedroje, o jau leido sau kritikuoti ir jo pažiūras. Benekė domėjosi empirine psichologija, laikė ją bet kokio žinojimo pagrindu. 1820 metų vasarą jam, vos sulaukusiam dvidešimt dvejų metų, buvo leista (prieš Hėgelio valią) skaityti paskaitas, o po dvejų metų vyriausybės potvarkiu leidimas buvo anuliuotas. Benekės knyga „Papročių fizikos pagrindai“ sukėlė rimtų būgštavimų: kai kam pasirodė, kad joje propaguojamas epikūrizmas, o nuo jo netoli iki visiško ateizmo. Hėgelis maištingosios knygos neskaitė, o apie kitus darbus pareiškė, kad jie „vidutiniški, labai vidutiniški, jeigu nesiimsime vertinti jų griežčiau“; Benekės paskaitose Hėgelis nebuvo, bet laikė jį „dar nepakankamai pasirengusiu ir nesugebančiu“ jų skaityti. Jauną mokslininką atleido, ir jis ilgai bastėsi be darbo. Vėliau Benekė grįžo į Berlyno universitetą ir po Hėgelio mirties gavo profesūrą.

Aštuntas skyrius

PROTAS IR ISTORIJA

Taigi kadaise buvo istorija, bet dabar jos daugiau nebėra.

Marksas apie Prudoną

„Teisės filosofijos pagrindai"— paskutinė Hėgelio parašyta knyga. Tačiau keturiolikos tomų filosofo raštų rinkinyje rusų kalba jai skirtas tik septintasis tomas: beveik pusę viso jo palikimo sudaro paskaitų kursai. Jie buvo išleisti po Hėgelio mirties, jų pagrindinį tekstą sudaro studentų užrašai.

Visuotinės istorijos filosofijos paskaitas Hėgelis pradėjo skaityti 1822 metais ir vėliau spėjo jas pakartoti keturis kartus. Kaip Hėgelio parašytas rankraštis išliko tik kurso įvadas, pavadintas „Protas istorijoje". Šis pavadinimas atspindi koncepcijos esmę. Kartu čia suformuluota problema, kuri šiandien kur kas aštresnė negu prieš šimtą penkiasdešimt metų. Koks ryšys tarp protingo prado ir visuomenės vystymosi? Mes turime daugiau pagrindo susimąstyti šiuo klausimu negu ankstesnės kartos. Hėgelis iškėlė jį ir mėgino į jį atsakyti.

Istorijos filosofija — svarbiausia Hėgelio sistemos dalis. Čia pirmiausia pateisinama ir pritaikoma dialektinė logika, konkrečiai — priešybių tapatumo idėja, kuri iki šiol trikdo (jei nesakysime — piktina) formaliojo mąstymo šalininkus. Čia kilo vystymosi idėja; čia sutelktas mąstytojo politinis credo. Ir kartu būtent šioje srityje „Hėgelis labiausiai paseno ir pasidarė anachronizmu" [1]. Hėgelio laikais istorijos procesas dar tik pradėjo formuotis kaip vieningas, globalinis vyksmas, kaip pasaulio istorija, kurios dramatiškiausi įvykiai dar buvo prieš akis.

[1] *Leninas V.* Filosofijos sąsiuviniai.— Raštai, t. 38, p. 298.

Hėgelio laikais praeities pažinimas žengė dar tik pirmuosius žingsnius; svarbiausi atradimai, jų susisteminimas ir įprasminimas dar laukė tyrinėtojo. Todėl nenuostabu, kad Hėgelio filosofinėje istorijos koncepcijoje gausu akį rėžiančių prieštaravimų — genialių įžvalgų ir nepaprasto trumparegiškumo, mokslinių išvadų ir aiškiausių prasimanymų.

Istorijos pažinimas turi savo istoriją. Aristotelis, remdamasis antikinės istoriografijos patyrimu, priėjo išvadą, kad istorijos uždavinys — teisingas atskirų žmonių gyvenimo įvykių aprašymas. Romėnų satyrikas Lukianas, pirmo teorinio veikalo šia tema — „Kaip rašyti istoriją“ — autorius, pirmasis ištarė frazę, kuri, praėjus daugeliui amžių, po to, kai Rankė ją pakartojo, tapo metodologiniu principu: istorija turi pasakoti apie tai, „kaip viskas buvo“.

Kartu su krikščionybe atsirado istorinio proceso kaip tam tikros visumos, pereinančios tam tikras vystymosi stadijas, koncepcija. Palaimintasis Augustinas išvardijo šešias žmonijos vystymosi pakopas ir manė, kad jo gyvenamoji epocha yra paskutinis istorijos etapas prieš tam tikrą užbaigą, kurią paženklins gėrio jėgų pergalė prieš blogį. Toliau istorinė mintis vystėsi Aristotelio ir Lukiano nubrėžta kryptimi arba Augustino keliu. Dažnai abi šios tendencijos buvo derinamos.

Hėgelio filosofijos istorija tęsia ir tam tikru mastu užbaigia „Augustino kryptį“, parengdama dirvą sisteminei visuomenės analizei. Tačiau būtų neteisinga tvirtinti, kad didysis dialektikas neįžvelgė empirinio žinojimo reikšmės istorijoje. Hėgelis skyrė filosofinę istoriją ir istorinę istoriją. Pirmoji, jo supratimu, tiria „pasaulinę dvasią“, atsižvelgdama į būtiną vidinį atskirų jos raidos pakopų ryšį, o antroji siekia to paties tikslo „išoriškai, tirdama įvykius ir tiesiogines priežastis, kaip jos akivaizdžiai pasireiškia atsitiktinėse aplinkybėse ir individualiuose charakteriuose“. Pirmoji, atsiribodama nuo gyvenimo įvairovės, tapo „pilka spalva pilkoje drobėje“, o antrosios kūriniai „teikia pakankamai erdvės meninei veiklai“. „Estetikos paskaitose“ yra keletas įdomių puslapių, skirtų

šiam reikalo aspektui. Istorinis aprašymas, pažymi Hėgelis, artimas menui, bet tai — ne menas. Tai proza, o ne poezija. Trys ypatumai skiria istorinį aprašymą nuo poezijos. Pirmiausia, istorija betarpiškai kreipia dėmesį į tai, kas visuotina — į įstatymus, institucijas, visuomenės gyvenimą. Antra, ji fiksuoja tai, kas individualu ir atsitiktina. Todėl istorinėje prozoje „kur kas daugiau keistų dalykų, kur kas daugiau nukrypimų negu poezijos stebukluose, kurie neišvengiamai turi skaitytis su tuo, kas turi visuotinę reikšmę". Pagaliau istorikas negali nepastebėti disharmonijos tarp žmonių veiklos subjektyvaus savitumo ir bendram reikalui neišvengiamo įstatymų įsisąmoninimo. Trumpai tariant, istorijai nebūdinga ta harmonija, kuri yra būtinas ir būdingas poezijos bruožas, ir istorikas „turi papasakoti tai, kas yra prieš jį ir kaip šitai jam pateikta, nieko neiškreipdamas ir poetiškai nepridėdamas".

Taigi priekaištai Hėgeliui dėl to, kad jis esą visiškai ignoruojąs aprašomąją istorijos funkciją, yra nepagrįsti. Teisinga tik tai, kad Hėgelis siekia dviejų istorijos pažinimo tipų sintezės ir neabejotinai pirmenybę teikia teorijai.

Hėgelio istorijos filosofija ieško substancialaus visuomenės vystymosi prado ir tiria jį. Tiesa yra sistema, filosofija yra mokslas apie tiesą; vadinasi, istorijos filosofija turi sukurti žmonijos vystymuisi vidujai būdingus dėsningus ryšius atspindinčių sąvokų sistemą.

Bet kaip nuo to, kas individualu, pereiti prie to, kas substancialu? Jau XVIII amžiaus pradžioje Dž. Vikas išsakė mintį, kad dėl kolektyvinės žmonių veiklos atsiranda kažkas kita, palyginti su tuo, kokius tikslus kėlė sau vienas ar kitas žmogus. Žmonių tikslai ir jų veiklos rezultatai nesutampa. Ši mintis aptinkama ir Herderio raštuose. Hėgelis ėjo Viko ir Herderio pėdomis, formuluodamas tai, ką jis pavadino proto gudrumu. Dieviškasis protas, Hėgelio žodžiais, ne tik galingas, bet ir gudrus: jo gudrumą sudaro „tarpininkavimo veikla, kuri, skyrusi objektams veikti vienam kitą pagal jų prigimtį ir sekinti

save šia sąveika, kartu tiesiogiai nesikišdama į šį procesą, vis dėlto įgyvendina tik *savo pačios* tikslą“.

Gyvi individai ir tautos, ieškodami ir siekdami savo tikslų, kartu yra priemonės ir įrankiai kažko aukštesnio ir labiau nutolusio, apie ką jie nieko nežino ir ką jis nesąmoningai vykdo. Žmonijos istorinė veikla susideda iš žmonių veiksmų, kuriuos sąlygoja kiekvienos asmenybės realūs interesai. Kiekvienas žmogus siekia savo paties individualių tikslų, o iš jo veiksmų atsiranda kažkas kita, kas buvo jo veiksmuose, bet ko nebuvo jo ketinimuose. Žmogus, iš keršto padegęs savo kaimyno namą, sukėlė gaisrą, sunaikinusį visą miestą. Nusikaltėlio poelgio sukeltas rezultatas smarkiai pranoko jo ketinimus. Kažkas panašaus vyksta ir pasaulio istorijoje.

Viduramžių krikščioniška istorijos kaip dievo apvaizdos, žmonių bendrumo įgyvendinant aukščiausius tikslus idėja Hėgelio koncepcijoje derinama su sąmonę ir valią turinčio individo vaidmens supratimu. Hėgelio filosofijos istorija teigė asmenybės kūrybinį aktyvumą, bet įspėjo, kad žmogaus veikloje yra kažkas viršindividualu, kas glūdi poelgiuose, bet ko nėra ketinimuose. Čia mistine forma buvo išreikšta žmonių masės kolektyvinės veiklos sąlygojamo socialinio prado idėja.

Hėgeliui pavyko teisingai užčiuopti tą sritį, kur tarpusaviškai nuslopinami individualūs, taigi nedėsningi, žmonių veiksmai, kur už paviršiuje pasireiškiančio atsitiktinumo žaismo galima aptikti geležinį būtinumą. „Teisės filosofijos pagrindų“ § 189 (Priedas) kalbama apie situaciją, susiklosčiusią liaudies ūkyje: „Dirva vienur ar kitur daugiau ar mažiau derlinga; metai skiriasi vieni nuo kitų derlingumu; vienas žmogus darbštus, kitas tinginys. Bet iš šios knibždėte knibždančios savivalės gimsta visuotinės apibrėžtys, ir faktai, kurie atrodo išbarstyti ir neturintys jokios prasmės, yra valdomi būtinumo, kuris savaime pasireiškia. Surasti čia tą būtinumą yra uždavinys politinės ekonomijos, kuri daro garbę minčiai, nes, turėdama prieš akis daugybę atsitiktinumų, suranda jų dėsnius“. Iš tikrųjų ekonomika yra ta sritis, kurioje visuomenės gyvenimas įgyja pirmiausia masinio proceso

pobūdį, kurioje socialinis dėsningumas pasireiškia visiškai apibrėžtai. Kad būtų galima įžvelgti socialinio dėsnio veikimą, reikia imti arba masinį procesą, arba pakankamai didelę istorijos atkarpą. Visuomenės dėsniai yra statiniai. Proto ieškojimai istorijoje įgalino atskleisti istorinį dėsningumą.

Masinio atsitiktinumo virtimo būtinumu dialektika atveria viliojančią perspektyvą vienų ar kitų socialinių dėsnių veikimą ekstrapoliuoti į visą žmonijos istoriją. Hėgelis faktiškai taip ir padarė, pamėginęs visą žmonijos nueitą kelią įsivaizduoti kaip tam tikrą vieningą, uždarą proto vystymosi sistemą. Jos vidinę struktūrą turėjo išreikšti minties formos — dialektikos kategorijos, jos realizavimąsi laike — istorijos filosofija.

Jaunasis Hėgelis — revoliucijos amžininkas — gyveno utopine svajone apie „aukso amžiaus" sugrąžinimą, antikinės demokratijos atgimimą. Jis buvo įsitikinęs, kad stovi prie slenksčio naujos epochos, kurią paženklins nelygybės ir despotizmo žlugimas ir proto, laisvės ir demokratijos idealų įtvirtinimas.

Vėliau Hėgelis, pergyvenęs Prancūzijos revoliucijos ir Bonaparto monarchijos žlugimą, sprendžia apie istoriją atsargiai, nors ir ne mažiau mitiškai. Filosofijos istorija, jo nuomone, neturi teisės daryti prognozes ir duoti patarimus ateičiai. Ji yra mokslas apie tai, kas yra, ir todėl negali peržengti dabarties pasaulio ribų. Tarsi patvirtindamas šią mintį, išdėstytą „Teisės filosofijos pagrindų" pratarmėje, Hėgelis užbaigia šį savo veikalą skyriumi „Visuotinė istorija"—„germanų tautų", pašauktų paversti valstybę „proto atvaizdu ir tikrove", „nordinio principo" apologija. Mąstymo mitiškumas pasireiškia tuo, kad visa ankstesnė istorija laikoma savotišku parengimu situacijos, kurioje gyvena filosofas, ir tos įvykių raidos, kuri jam atrodo pageidautina. F. Engelsas pažymėjo, kad šiuo atveju kalbama apie tą luominę monarchiją, „kurią Fridrichas Vilhelmas III taip atkakliai ir bergždžiai žadėjo savo valdiniams" [2].

---

[2] *Engelsas F.* Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga.— *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais, t. 2, p. 327.

Politinis pragmatizmas čia derinamas su plėtojimu pažangos idėjos, kurią mokslinio tyrimo darbotvarkei pateikė XVII—XVIII amžių revoliucinės audros ir intensyvus Europos ekonominis vystymasis. Hėgelis tęsia jau susiklosčiusią tradiciją ir praturtina pažangos idėją nauju turiniu. Jo nuomone, visuomenėje vyksta nepaliaujamas judėjimas nuo žemesnių formų prie aukštesnių. Todėl Hėgelis ironizuoja dėl pirmapradės palaimingos žmonijos būklės idėjos ir kritikuoja Šelingą ir Šlėgelį, maniusius, kad egzistavusi kažkokia protautė, neva turėjusi aukštai išvystytą kultūrą, kurią paskui žmonija praradusi.

Hėgelio netrikdo ir tai, kad jo pažiūros nesutampa su Biblijos teiginiais. Vis dėlto, nesiryždamas visiškai atmesti jos autoriteto, jis sako, kad Senajame testamente pradinė žmonijos būklė nusakyta tik nedaugeliu bendrų bruožų; Adomą reikia traktuoti kaip vieną asmenį, visa tauta negalėjusi gyventi rojuje. Kartu Hėgelis supranta, kad galutinė Šelingo ir Šlėgelio teorijos prasmė yra žmogaus natūralios kilmės neigimas. Šiuo atžvilgiu jis su jais sutinka: žmogus „negalėjo išsivystyti iš gyvuliško bukumo“.

Palyginti su vokiečių švietėjais, Hėgelis žengė didelį žingsnį į priekį visuomenės raidos dialektikos supratimo požiūriu, tačiau kai kurie pirmtakų pasiekti rezultatai buvo prarasti. Herderiui, pavyzdžiui, žmonijos istorija yra tiesioginė gamtos istorijos tąsa. Hėgelis žmonių visuomenę griežtai priešpriešina gamtai. Tik visuomenė vystosi. Nepaisant begalinės gamtoje vykstančių pakitimų įvairovės, juose aptinkamas tik sukimasis ratu, kuris amžinai kartojasi: gamtoje nėra nieko nauja po saule, ir šiuo požiūriu įvairiopas jos formų žaismas kelia nuobodulį. Tik dvasios srityje vykstančiuose pakitimuose atsiranda kažkas nauja. Gamta egzistuoja tik erdvėje, dvasia pasireiškia laike, ir tokia jos apraiška yra pasaulio istorija.

Pradžią žmonijai duoda dvasia, tačiau ji iš pradžių egzistuoja „savyje“, suskleista, ir tik palaipsniui atskleidžia savo turtingumą. Istorija Hėgeliui prasideda nuo tada, kai žmogaus protingumas iš galimybės virsta tikro-

ve; lemiamas požymis čia yra valstybės atsiradimas. Todėl pirmykštės žmonijos būklės Hėgelis nelaiko istorinio tyrinėjimo objektu. „Kalbos plitimas ir genčių formavimasis yra už istorijos ribų“. Istorija prasideda, kai atsiranda valstybiniai dariniai. Valstybė, jos formų kaita „yra tiksliau apibrėžiamas pasaulio istorijos objektas“.

Istorija eina į priekį veikiant būtinumui. Tačiau istorinio būtinumo teorija nepaskatino Hėgelio padaryti fatalistines išvadas. Priešingai, jo istorijos filosofijoje buvo plėtojamas tas „veiklusis“ aspektas, apie kurį rašė Marksas „Tezėse apie Fojerbachą“. Hėgelio paskaitų patosą sudaro žmogaus aktyvumo teigimas. „Nieko didingo pasaulyje neįvyko be aistros“. Šis Hėgelio aforizmas rodo, kad jam buvo svetimas požiūris į istoriją kaip į automatišką procesą, kuriame žmonės veikia tik kaip marionetės. Net valstybė, kuri Hėgeliui realiai egzistuoja kaip kažkas visuotina, pasireiškia tik individualioje valioje ir veikloje.

Kartu didžiajam idealistui buvo svetimas ir istorinių asmenybių idealizavimas. Filosofinis istorijos traktavimas, sakė Hėgelis, neleidžia vartoti tokių pasakymų, kaip, pavyzdžiui: „Valstybė nebūtų žuvusi, jei būtų atsiradęs žmogus ir t. t.“ Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad didieji žmonės, didvyriai kuria istoriją „patys iš savęs“, savavališkai. Tačiau iš tiesų jie apriboti epochos, jų nuopelnas yra tik supratimas, kam atėjo metas. Šia prasme istoriniai veikėjai yra įžvalgiausi žmonės. Hėgeliui didis žmogus yra tas, kieno asmeniniai tikslai sutampa su istoriniu būtinumu.

Hėgelis negailestingai išjuokia tuos, kurie mėgina istorinius veikėjus vertinti subjektyviu masteliu, kurie smerkia juos už aistringumą ir atkaklumą, parodomus kovojant už savo tikslų įgyvendinimą. Kad galėtum suprasti didžio žmogaus reikšmę, reikia pačiam turėti platų akiratį; liokajui nėra didvyrių.

Istorinė asmenybė kartais būna priversta sutrypti kokią nekaltą gėlelę, daug ką sugriauti savo kelyje, bet jos veiklą reikia vertinti ne nukentėjusio individo, o istorinės visumos požiūriu. Istoriniam procesui nepritaikomi

gerų norų ir dorybingų sentencijų kriterijai. Žmogaus vystymasis — tai ne harmoninga gėrio ir laimės plėtotė. „Visuotinė istorija nėra laimės arena. Laimės periodai istorijoje yra tušti lapai, nes jie yra harmonijos, priešybės nebuvimo periodai".

Istorinio proceso dialektinio pobūdžio įžvelgimas kartais atveda Hėgelį prie materialistinių idėjų: „Žmogus su savo poreikiais santykiauja su išorine gamta praktiškai; tenkindamas savo poreikius per gamtą, jis ją įveikia, veikdamas kaip tarpininkas. Dalykas tas, kad gamtos objektai galingi ir visaip priešinasi. Kad juos įveiktų, žmogus įterpia tarp jų kitus gamtos objektus ir išranda šiam tikslui įrankius. Šie žmogaus išradimai priklauso dvasiai, ir toks įrankis turi būti laikomas pranašesniu už gamtos objektą". Šią mintį iš „Istorijos filosofijos" Leninas išsirašė ir apibūdino kaip istorinio materializmo daigus.

Materialistinės gaidos skamba ir kai kuriuose Hėgelio teiginiuose apie valstybę. Antai jis teigia, kad tikra valstybė ir vyriausybė atsiranda tik tada, kai yra luomų skirtumas, kai susidaro labai didelis kontrastas tarp turtingumo ir skurdo ir kai susiklosto tokie santykiai, kad didžiulė žmonių masė jau negali taip patenkinti savo poreikių, kaip ji juos tenkino anksčiau. Tačiau tokios mintys epizodiškos. Iš esmės Hėgelis nuosekliai plėtoja idealistinę istorinio proceso koncepciją, kuri, kaip sakė Marksas, „religinę iliuziją" padaro „istorijos varomąja jėga" [3]. Tikrosios istorijos varomosios jėgos nepatenka į jo akiratį.

Empirinės istorijos substratas Hėgeliui — absoliutinės idėjos, pasaulinės dvasios raida. Konkretizuodamas šią sąvoką, Hėgelis kalba apie tautos dvasią, kuri įkūnija įstatymų, valstybės institucijų, religijos, meno ir filosofijos vienybę. Visuotinės istorijos pažangą visada įgyvendina kuri nors viena tauta, kurios dvasia yra pasaulinės dvasios reiškėja tam tikru jos vystymosi etapu. Kitos tautos arba atgyveno savo amžių, arba dar nepasiekė būtinos stadijos, todėl jos vaidina priklausomą vaidmenį.

---

[3] *Marksas K., Engelsas F.* Vokiečių ideologija.— V., 1974, p. 36.

Visuotinės istorijos tikslas — kad pasaulinė dvasia pažintų pati save. Tokį patį tikslą turi ir kiekviena konkreti tautos dvasia: ji tol negali nurimti ir užsiimti kuo nors kitu, „kol sužinos, kas ji yra“. Šio tikslo įgyvendinimas kartu yra nuosmukio pradžia: pažindama save, tautos dvasia mato savo baigtinumą, ribotumą ir atveria kelią kitiems, aukštesniems principams. Tautos branda virsta senatve; ji užleidžia savo vietą, tačiau jos veiklos rezultatai neprapuola. Vaisiai duoda sėklas, bet sėklas kitos tautos, kuriai metas bręsti.

Remdamasis savo koncepcija, Hėgelis nustato ir visiškai apibrėžtą visuomenės pažangos kriterijų, kurio pagrindu jis kuria savą visuotinės istorijos periodizaciją. Tai laisvės įsisąmoninimo pažanga. Vystydamasi žmonija palaipsniui vis giliau supranta laisvę. Rytų tautos dar nežino, kad dvasia arba žmogus apskritai yra laisvi; kadangi jos šito nežino, jos nelaisvos; jos tik žino, kad vienas laisvas, bet kaip tik dėl to tokia laisvė yra tik aistros savivalė, laukiniškumas, bukumas. Vadinasi, tas vienas yra tik despotas, o ne laisvas žmogus. Tik graikai pradėjo suvokti laisvę, ir todėl jie buvo laisvi, bet jie, kaip ir romėnai, žinojo tik tai, kad kai kurie laisvi, o ne žmogus apskritai; to nežinojo net Platonas ir Aristotelis. Todėl graikai ne tik turėjo vergų, su kuriais buvo susijęs jų gyvenimas ir puikiosios laisvės egzistavimas, bet ir pati ta laisvė iš dalies buvo atsitiktinė, neilgaamžė ir ribota. Tik germanų tautos, tapusios krikščioniškos, suvokė, kad žmogus apskritai laisvas, kad dvasios laisvė yra pagrindinė jos prigimties savybė.

Tačiau tai, kas pasakyta, nereiškia, kad Hėgelio istorijos filosofinės koncepcijos centre yra žmogaus asmenybė, jos nepakartojamo dvasinio pasaulio turtingumas. Deja, žmogus, apie kurį čia kalbama,— viso labo tik abstraktus žmonių giminės atstovas, kažkoks žmogus apskritai. Individas iš esmės yra ne tikslas, bet priemonė, valstybės gerovės ir vystymosi priemonė. Istorija prasideda tik atsiradus valstybei ir „užsibaigia“ idealios, „tikros“ valstybinės santvarkos įvedimu. Kad pasiektų tiesą, pasaulinė dvasia „eikvoja milžiniškus atsirandančių ir žūstančių

žmonių jėgų išteklius; ji pakankamai turtinga tokioms išlaidoms, ji daro savo darbą en grand, ji turi pakankamai tautų ir individų tokiam eikvojimui". Pasaulinė dvasia išlaidi ir negailestinga. Ortega i Gasetas turėjo visišką pagrindą pavadinti Hėgelio teoriją cezarių ir čingischanų filosofija.

Hėgelio istorijos sistema dvejopai prieštarauja jo metodui, istoriškumo idėjai. Pirmiausia, ji visiškai savavališkai sustabdo žmonių visuomenės vystymosi ir pažinimo procesą tam tikroje būklėje, kuri filosofui atrodo ideali. „Tobula visuomenė, tobula „valstybė"— tai dalykai, tegalį egzistuoti tiktai vaizduotėje" [4],— rašė F. Engelsas.

Tačiau įdomi kita aplinkybė: istoriškumas kaip mąstymo metodas numato socialinės struktūros analizę, apimančią jos tolydų vystymąsi, kai išnyksta seni dėsningumai ir atsiranda nauji. Jeigu taip, vadinasi, vieninga sąvokų sistema negalima aprėpti besivystančios visumos. Šia prasme yra tam tikras prieštaravimas tarp nuoseklaus istoriškumo idėjų, išplėtotų „Dvasios fenomenologijoje", ir principų, sudarančių „Logikos mokslo" ir „Istorijos filosofijos" pagrindą. Kiekviena sistema kategorijų, net pačių „lanksčiausių", pereinančių į savo priešybę ir t. t., vis dėlto yra formali schema, supaprastinanti tikrovę, tarsi sustabdanti vystymosi procesą. O kai prieš mus daug sistemų, pakeitusių viena kitą vystymosi procese, tai matuoti jas vieningu masteliu tiesiog neįmanoma.

Šia prasme Marksas sakė, kad „nėra gamybos apskritai". Patikslindamas šią mintį, Marksas rašė: „Yra visoms gamybos pakopoms bendrų apibrėžčių, kurias mąstymas fiksuoja kaip visuotines; tačiau vadinamosios *visuotinės* bet kokios gamybos *sąlygos* yra ne kas kita kaip tie abstraktūs momentai, kuriuos pasitelkus neįmanoma suprasti nė vienos realios istorinės gamybos pakopos" [5].

---

[4] *Engelsas F.* Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga.— *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais, t. 2, p. 326.

[5] *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., 2-е изд., т. 46, ч. 1, с. 24.

Marksas pabrėžė, kad istorijos neįmanoma suvokti, „naudojantis kaip universaliu visrakčiu kokia nors istorijos filosofine teorija, kurios didžiausia dorybė yra jos viršistoriškumas“ [6].

Kiekviena visuomenė, kiekviena epocha, kiekviena kultūra, kartais netgi šalis pagimdo savus lokalinius spedojantis kaip universaliu visrakčiu kokia nors istorijos būties prasmę viename ar kitame vystymosi etape. Vadovaudamasis istoriškumo principu, tyrinėtojas išskiria vientisas žmonijos vystymosi sistemas ir kiekvienai iš jų taiko atitinkamą mastelį. Nors vienos ar kitos prieš istoriko akis esančios užbaigtos sistemos tyrinėjimas — su tam tikrais sunkumais susijęs uždavinys, bet vis dėlto jį galima neklaidingai išspręsti. Kelias jau nueitas, ir niekas, išskyrus istoriko mintį, antrą kartą juo neis. Nepalyginamai sunkesnė dabarties istoriko padėtis, nes dabartis yra neužbaigta, atvira, dėl savo progresuojančio vyksmo daugiavariantinė sistema. Kiekvienoje besivystančioje tikrovėje glūdi ne viena, bet daug galimybių, ir dialektinis mąstymas sukyla prieš mėginimus ignoruoti kurią nors iš jų.

Kyla didelė pagunda à la Hėgelis užsklęsti mintimis atvirą sistemą ir, remiantis savo ateities įsivaizdavimu, aiškinti praeitį ir dabartį. Marksizmui svetimas toks providencializmas. Rengdamas socialinę prognozę, marksistas visada atsižvelgia į tai, kad visuomenė turi keletą vystymosi variantų ir dažnai sunku įspėti, kuris iš jų bus realizuotas.

Didžiulę reikšmę istorinio proceso formavimuisi įgyja atsitiktinumas. Dialektika įgalina skirti du atsitiktinumų tipus: vieni reiškiasi kaip daugiau ar mažiau adekvatus būtinumo įsikūnijimas, „nuslopindami“ vienas kitą masiniame procese arba skatindami tam tikro dėsningumo išryškėjimą ir veikimą; kitas atsitiktinumo tipas, pašalinis tam tikro proceso atžvilgiu, tarsi įsiverždamas iš šalies, gali padaryti rimtų, kartais lemtingų būtinumo pataisų. Hėgelis istorijoje įžvelgė tik pirmąjį atsitiktinumo tipą, marksizmas — ir vieną, ir kitą.

---

[6] *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., 2-е изд., т. 19, с. 121.

Hėgeliui istorija visada egzistavo kaip pasaulio istorija, kaip uždara, finalistiškai determinuota protinga sistema. Marksizmas pasaulio istoriją traktuoja ne kaip iš pat pradžių kartu su visuomenės atsiradimu susidariusią sistemą, bet kaip susiklosčiusią palyginti aukštame jos išsivystymo lygyje, kaip atvirą sistemą, kurioje glūdi įvairios galimybės, taip pat ir tokios, kurias jai rengia atsitiktinumas.

Šiandien mes negalime pritarti Hėgelio įsitikinimui, kad „viskas, kas tikra, protinga"— bent jau dėl to, kad istorinės tikrovės formavimesi dalyvauja ir atsitiktinumas. Bet ne tik dėl to. Materialistui neleistina tapatinti dėsningumą ir protą. Pernelyg daug socialinių reiškinių, atsiradusių dėsningai ir būtinai, negali būti pateisinti žmogaus proto požiūriu. XX amžius šiuo atžvilgiu pateikia ryškiausių pavyzdžių. Padaryti istoriją protingą — tai uždavinys, kurį žmonija dar turi išspręsti. Jis lygiareikšmis komunizmo sukūrimui.

Toks šiuolaikinis marksistinis Hėgelio idėjos apie protą istorijoje supratimas. Analogiškai galima interpretuoti ir kitą jo mintį — apie viršindividualų istorinio proto pobūdį. Iš tiesų dabar žmonijai iškilęs uždavinys — ne pagal jėgas jokiam personaliam intelektui. Tik milijonų žmonių, sąmoningai dalyvaujančių visuomeniniame gyvenime, kolektyvinė mintis ir kolektyvinė veikla gali užkirsti kelią katastrofiškai įvykių eigai ir nukreipti istoriją proto diktuojamu keliu.

* *
*

Tačiau grįžkime prie Hėgelio „Visuotinės istorijos filosofijos paskaitų". Herderis žmoniją lygina su keliautoju, kuris iš Rytų išvyko į tolimą kelionę. Jo kelias eina į Vakarus; jis ilsėjosi Tigro ir Eufrato pakrantėse, paskui atkeliavo prie Nilo, apėjo visą Viduržemio jūros pakrantę ir pagaliau patraukė į Europos žemyno gilumą. Kažką panašaus aptinkame ir Hėgelio istorijos filosofijoje. Jo pasaulinė dvasia klajoja po Žemės planetą, kildama į vis

aukštesnės savęs pažinimo viršūnes. Senovės Rytai — jos kūdikystė, Graikija — jaunystė, Roma — branda, germanų pasaulis — senatvė, tačiau ne sukriošusi, bet kupina jėgų ir proto.

Taigi visuotinės istorijos kryptis — iš Rytų į Vakarus, saulė teka Rytuose, ir žmogų regint saulėtekį apima džiaugsmas ir nuostaba, paskui įdienojus, kai aplinkiniai daiktai įgyja ryškius kontūrus, jis nuo stebėjimo pereina prie veiklos, kurios procese sukuriamas vidinis pasaulis, vidinė saulė. Ir kai vakare, saulei leidžiantis, jis žvelgia į šį šviesulį, tai laiko jį pranašesniu už pirmąją, išorinę, saulę.

Rytuose žmonės yra neesminis dalykas. Viename iš ankstyvųjų darbų Hėgelis rašė: „Rytietiškame charakteryje glaudžiai susipina dvi iš pirmo žvilgsnio viena kitai prieštaraujančios apibrėžtys: siekimas viešpatauti viskam ir nuolankus paklusimas bet kokiai vergijai". „Visuotinės istorijos filosofijos paskaitose" jis mėgina pailiustruoti šią mintį pirmiausia Kinijos pavyzdžiu. Čia žmogus nemurmėdamas paklūsta arba tėvo valdžiai šeimoje, arba valdovo valdžiai, kuri yra patriarchalinė. Todėl Kinijoje viešpatauja absoliuti lygybė, bet nėra laisvės. Visi privatūs interesai neteisėti, valdininkų ir kariškių hierarchija kuo tiksliausiai sureguliuota ir visiškai priklauso nuo imperatoriaus, lygiai kaip ir šalies bei tautos gerovė. Viskas čia kontroliuojama iš viršaus, todėl nėra garbės jausmo, moralinio požiūrio. Čia nėra realaus skirtumo tarp vergijos ir laisvės; prieš imperatorių visi lygūs, t. y. praktiškai beteisiai. Čia vyrauja pažeminimo suvokimas, lengvai virstantis menkumo suvokimu, ir tauta laiko save sukurta tik tam, kad trauktų imperatoriaus didybės vežimą.

Indiją Hėgelis laiko tokia pat sustingusia ir pastovia valstybine sistema. Tam tikra pažanga, palyginti su Kinija, jam atrodo tik tai, kad iš despotinės vienybės čia išsiskiria savarankiškos bendrijos — kastos, kurios tačiau dėl savo uždarumo taip suakmenėjo, jog tai atsiliepia ir žmogaus vidiniam pasauliui. Indų tauta, kaip ir kinų, pasmerkta žeminančiai vergijai. Čia nėra nei dorovės,

nei teisingumo, nei religingumo. Indai nemindžioja skruzdžių, bet be gailesčio leidžia žūti žemesnės kastos žmonėms. Šiam suakmenėjimui viešpatauja savivalė. Hėgelis mano, kad indų kultūros reikšmė perdedama, o jos įtaka gali būti siejama tik su priešistorine epocha, su tuo periodu, kai dar nesusiklostęs valstybės principas.

Pirmą kartą šis principas pasireiškia Persijos karalystėje, ir persai yra pirmoji istorinė tauta. Tiesa, Hėgelis per daug neapsunkina savęs tikra periodizacija ir dėstymo nuoseklumu; skyriuje apie Persiją jis analizuoja Egipto, Babilonijos, Midijos ir Asirijos likimą; visos šios Rytų despotijos, skirtingai negu Kinija ir Indija, yra artimesnės dabarčiai. Persijoje pirmą kartą pasireiškia dvasios šviesa. Hėgelis ją įžvelgia persų religijai — zoroastrizmui — būdingoje priešybių — gėrio ir blogio — vienybėje. Pasaulio istorija prasideda nuo Persijos.

Graikų epochos pirmtakas persų pasaulyje yra Egiptas, kuris, panašiai kaip Kinija ir Indija, pasinėręs į sutelktą uždarą gamtos stebėjimą. Egipto valstybė yra sustingusi, bet Egipto dvasia jau siekia išsilaisvinti iš gamtos formų, ji per meną prieina prie išorinio stebėjimo.

„Tarp graikų mes iškart pasijuntame namie",— rašo Hėgelis, pradėdamas antikai skirtą skyrių. Graikų pasaulis jam džiaugsmingas ir patrauklus, jį jis laiko žmonijos jaunyste; čia dvelkia gaivumu, dvasios gyvenimas pasireiškia kaip sudvasintas juslumas. Šią epochą atveria Achilas — poetinės išmonės jaunuolis, o realus jaunuolis — Aleksandras Makedonietis — ją užbaigia. Graikijoje dėl suskaldytos jos teritorijos — ją sudarė daugybė salų ir į salas panašių žemių žemyne — žmogus jau nebepasinėręs į gamtą. Tokia graikų padėtis, jūros stichija skatino intensyvius kultūrinius ir prekybinius mainus, kolonizaciją ir pan. Sausumos susiskaldymas ir svetimumas įveikiami pirmuoju graikų kultūros periodu, ir šio įveikimo procese vystosi puiki žmogaus individualybė — graikų dvasios centras.

Visas graikų gyvenimas kupinas meno dvasios, ir net jų valstybė yra „politinis meno kūrinys". Ji jau ne patriarchalinė, čia viešpatauja tikra demokratija, pagrįsta

dorovinga mąstysena, įpročiu gyventi tėvynei. Demokratinėje santvarkoje atsiveria didžiausia erdvė stipriems charakteriams. Hėgelio dėmesį patraukia Periklis, kuris, jo žodžiais, yra „dieviškojo Atėnų individų"— mokslininkų, menininkų, karvedžių, valstybės veikėjų —„būrio Dzeusas". Atėnai buvo valstybė, „gyvenusi grožiui", jungusi domėjimąsi visuomenės reikalais ir žmogaus dvasios poreikiais, narsumą ir praktinę prasmę.

Atėnams Hėgelis priešpriešina Spartą, kur abstraktus valstybės kultas nustumdavo į antrą vietą individualybės laisvę. Todėl Spartoje neprigijo nei mokslas, nei menas, nei išsimokslinimas. Tai buvo užsispyrę, negrabūs žmonės, tikę tik kariauti. Nenuostabu, kad jie laimėjo Peloponeso karą, užsibaigusį Atėnų žlugimu. Bet Spartos valstybės pergalė buvo jos galo pradžia; nuosmukį sąlygoja papročių sugedimas.

Paskutinį graikų dvasios pakilimą ženklino Aleksandro Makedoniečio imperija. Aleksandro žygis į Aziją ginklu išsprendė seną Rytų ir Vakarų ginčą, atnešė į Rytus Vakarų kultūrą ir atvėrė europiečiams Azijos pasaulį. Žygio organizavimas ir planas, Aleksandro, kaip karvedžio, genijus ir jo narsumas, mokslų ir meno globojimas visada bus žavėjimosi objektas. Hėgelis linkęs neprisiminti Makedonijos karaliaus kruvino susidorojimo su artimiausiais bendražygiais stiprinant savo absoliutinę valdžią. Aleksandrą jis idealizuoja lygiai taip pat, kaip neseniai — Napoleoną, tikindamas, kad pasaulinio masto istorinėms asmenybėms negalima taikyti moralės kriterijų.

Romos istorija — žmonijos subrendimo epocha. Čia išnyksta laisva individualybė kaip organiškas kultūros elementas, bet dedami pagrindai žmogaus laisvės, paremtos, Hėgelio įsitikinimu, privatinės nuosavybės teise. Valstybė čia aristokratinė, ji — pati sau tikslas. Ir senovės Romos menas ir religija pasižymi racionalumu ir proziškumu.

Hėgelis paseka Romos respublikos atsiradimo, klestėjimo ir žlugimo istoriją. Jos žuvimas nebuvo atsitiktinis, ją pražudė ne Cezaris, bet būtinumas. Romos principas buvo paremtas prievarta ir karine valdžia, respublika savo atgyveno. Cezaris šitai suprato ir faktiškai sunaikino tik

jos šešėlį. Brutas ir Kasijus nužudė Cezarį, paveikti „nuostabaus suklydimo“— jie manė, kad jo viešpatavimas yra atsitiktinumas ir, pašalinus šį žmogų, respublika pati savaime atsigaus. Bet iškart paaiškėjo, kad Romą gali valdyti tik vienas asmuo, ir tik tada romėnai patikėjo monarchijos principu. Kiekvieną istorinį perversmą, pabrėžia Hėgelis, sankcionuoja žmonių nuomonė, kai jis kartojasi. Dėl pasikartojimo tai, kas iš pradžių atrodė tik atsitiktina, tampa tikru faktu.

Imperatoriškoji Roma taip pat būtinai, kaip ir respublika, ėmė griūti ir žuvo. Privatinės teisės plėtojimasis sąlygojo politinio gyvenimo pakrikimą. Imperatorius viešpatavo, bet nevaldė, tarp jo ir pavaldinių vis silpnėjo gyvybingas ryšys, išnyko sąmoningas liaudies požiūris į tėvynę, vis labiau kerojo politinis abejingumas.

Romėnų pasaulis, jo bejėgiškumas ir sielvartavimas dėl to, kad jis dievo apleistas, parengė dirvą naujam dvasinio gyvenimo atgimimui. Jis atgimė dar kilnesniu pavidalu negu anksčiau. Hėgelis turi galvoje krikščionybės atsiradimą. Imperatoriaus Konstantino dėka Romoje įsigalėjo krikščionių religija, bet šitai jau nebegalėjo jos išgelbėti. Imperija griuvo nuo germanų genčių smūgių.

Germanų pasaulio istoriją Hėgelis skaido į tris periodus. Pirmasis prasideda, kai germanų tautos atsirado Romos imperijos teritorijoje, ir baigiasi Karolio Didžiojo imperija. Antruoju periodu susiformuoja teokratinės valstybės ir feodalinės monarchijos. XVI amžiuje prasideda trečiasis periodas, kuriuo sukuriamas proto reikalavimus atitinkantis valstybinis gyvenimas.

Šiek tiek dėmesio Hėgelis skiria ir musulmonų religijai — tiesa, tik dėl to, kad apkaltintų ją retrogradišku siekimu atgaivinti rytietišką ramybę ir sustingimą. Jis prabėgom užsimena apie slavus. Nors slavų gentys kūrė valstybes ir narsiai kovojo su priešais (lenkai net išvadavo apgultą Vieną nuo turkų), Hėgelis vis dėlto neįjungia jų į savo apžvalgą. Beje, viename iš savo laiškų (mes tai jau žinome) jis Rusijai pranašavo didelę ateitį.

Germanai pradėjo nuo to, kad jie patvino tarsi srautas, nukariavo iškaršusias civilizuotas valstybes, ir tik tada

prasidėjo jų vystymasis, sąlygotas sąlyčio su svetima kultūra, religija, valstybine santvarka. Jie priėmė krikščionybę ir tapo krikščioniškojo principo reiškėjais. Ėjo amžiai, palaipsniui atsirasdavo atskiros nacijos ir monarchijos. Germanų sielos ąžuolinės šerdies atšiaurumą pažabojo ir sušvelnino bažnyčia ir baudžiavinė teisė. Todėl žmonija veržėsi į laisvę ne tiek nuo pavergimo, kiek per pavergimą.

Kryžiaus žygius Hėgelis aiškina išimtinai tik religiniais motyvais: krikščionių siekimu „išvaduoti" viešpaties karstą. Apsitaškę nužudytų Jeruzalės gyventojų krauju, kryžiuočiai sukniubo prie Išganytojo karsto ir kreipėsi į jį nuolankia malda. Protestanto Hėgelio pasakojime apie šiuos katalikų bažnyčios siautėjimus ir kontrastus skamba ironiškos gaidelės. Paties Kristaus, sako jis, nebuvo galima surasti jokių relikvijų, nes jis prisikėlė. Krikščionybė surado tuščią karstą, o ne žemiškumo ir amžinumo ryšį, ir todėl prarado šventąją žemę. Kryžiaus žygiais bažnyčia iškreipė krikščionių religijos dvasią, bet sutvirtino savo autoritetą.

Valstybingumo vystymasis griovė feodalinius santykius. Prieš bajorų partikuliarizmą buvo surasta galinga priemonė — parakas. Žmonijai jo reikėjo, ir jis nedelsiant atsirado. Šaunamasis ginklas sunaikino pilis ir įtvirtintus punktus šalies viduje, sulygino luomų teises. Išnyko riteriška drąsa, bet ėmė plėtotis kilnesnis narsumas, kuriam svetima asmeninė aistra, nes šaudoma į kažką bendra, į abstraktų priešą.

Žmonijai pamažu giedrėja dvasios dangus. Knygų spausdinimo išradimas, graikų mokslininkų bėgimas iš turkų pavergtos Bizantijos, Amerikos atradimas ženklina naujų laikų ryto aušrą, atėjusią po viduramžių nakties. Bet tikrasis saulėtekis prasidėjo tik kartu su Reformacija.

Reformacijai Hėgelis teikia ypatingą reikšmę. Liuteris, jo nuomone, atgaivino katalikų bažnyčios iškreiptą krikščionybės dvasią. Per Trisdešimties metų karą protestantizmas apgynė savo teisę į politinį egzistavimą. Jo tvirtove tapo Prūsija. Gyvendamas Jėnoje, Hėgelis

labai nepalankiai vertino Prūsiją ir jos praeitį, o dabar jis laikosi visiškai priešingos pozicijos. „Visuotinės istorijos filosofijos paskaitų“ puslapiai, skirti Prūsijos karaliui Frydrichui II,— visiškai atvira jo apologija. Frydrichas — tai „protestantizmo didvyris“, „karalius filosofas“, kuris „vienintelis parodė, kaip tėvas rūpinasi savo namiškių gerove, uoliai kuria savo pavaldinių gerovę ir energingai juos valdo“.

Ir toje pačioje epochoje katalikiška Prancūzija buvo neteisingumo, žiauraus liaudies engimo, papročių sugedimo viešpatija. Atgyvenusią santvarką čia buvo galima likviduoti tik smurtu. Prasidėjo didžioji revoliucija. „Visos mąstančios būtybės šventė tą epochą. Tuo metu viešpatavo pakilus jaudinantis jausmas, pasaulis buvo apimtas entuziazmo, tarsi tik dabar būtų prasidėjęs tikrasis dievo susitaikymas su pasauliu“. Hėgelio požiūrį į įvairius Prancūzijos revoliucijos etapus ir vėlesnius įvykius mes jau žinome. Jo išvada tokia: be Reformacijos tikra revoliucija neįmanoma, o ten, kur įvyko Reformacija, revoliucija nebereikalinga.

Baigiamieji „Visuotinės istorijos filosofijos paskaitų“ puslapiai vėl skirti Prūsijai. Markso žodžiais tariant, „Hėgelis čia vos ne vergiškai pataikauja. Matyti, kaip jis kiaurai užsikrėtęs apgailėtinu *Prūsijos* valdininkijos išdidumu...“ [7] Prūsijos monarchija Hėgeliui atrodo esanti pasaulinės dvasios vystymosi užbaiga, valstybinės santvarkos idealas. Būdinga, kad Hėgelis laiko Prūsiją buržuazine monarchija, kokia ji tuomet dar nebuvo, ir giria ją už tai, kas joje dar nebuvo įgyvendinta. „Leno prievolės panaikintos, nuosavybės ir asmenybės laisvės principai tapo svarbiausiais principais. Valstybinės pareigos prieinamos kiekvienam piliečiui, bet sugebėjimas ir tinkamumas yra būtinos sąlygos. Valstybę valdo valdininkai, ir virš viso to yra asmeninė monarcho valia“. Šiuo atveju Hėgelis geidžiama laikė tikrove, bet pats noras pamatyti savo šalyje buržuazinių principų ir absoliutizmo derinį buvo labai tipiškas.

---

[7] *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., 2-е изд., т. 1, с. 365.

Pasaulinė dvasia, pradėjusi savo kelią bekraštėse Azijos platybėse, puotavusi su graikų dievais Olimpe, vedusi į žygius Romos cezarius, kryžiuočius ir sankiulotus, dabar įsikūrė Berlyne; ji nurimo, gavusi valdininko tarnybą, sukriošo ir taikiai laukia pensijos. Grandiozinis sumanymas apmąstyti pasaulinį istorinį procesą kaip vieningą visumą virto naiviu mėginimu pateisinti filosofą supančią nykią tikrovę.

Devintas skyrius

GROŽIO VIEŠPATIJOJE

> Vien tik iš intelekto filosofija negali kilti, nes filosofija — ne sukauptos žinios.
> Vien tik iš proto filosofija negali kilti, nes filosofija — ne aklas reikalavimas begalinės pažangos skaidant ir jungiant galimus objektus.
> Bet jeigu proto polėkiams šviečia grožio idealas, jis žino, ko ir kodėl siekia.
>
> *Helderlynas*

Užbaigusi savo klaidžiojimus po niūrų visuotinės istorijos labirintą, absoliutinė idėja išsiveržia į šviesą ir protą, ji palieka objektyviosios dvasios sritį ir pakyla prie absoliutinės dvasios. Hėgelio sistemoje absoliutinės dvasios teorija aprėpia tai, ką mes vadiname visuomenine sąmone, tiksliau, tris jos formas — meną, religiją, filosofiją.

Hėgelio estetika — tai meno teorija. Gamtos grožį filosofas palieka nuošalyje. Dėl schemos, pagal kurią gamta yra nueitas etapas. Idėja nesižvalgo atgal; ji veržiasi į priekį ir aukštyn, į žėrinčias dvasios viršūnes. Meno grožis, Hėgelio nuomone, pranoksta gamtos grožį, nes dvasia pranoksta gamtą.

Aleksandras Humboltas kartą apstulbino savo pašnekovus sąmojumi: Hėgeliui, tikino jis, bet koks Berlyno anekdotas, kaip dvasios kūrinys, yra pranašesnis už saulę. Komiškiausia buvo tai, kad gamtininkas nieko neišgalvojo. Štai filosofo argumentacija: „Be abejo, savo turiniu saulė yra absoliučiai būtinas momentas, o kvailas prasimanymas, kaip tai, kas atsitiktina ir laikina, greitai išnyksta. Bet toks gamtinio egzistavimo pavyzdys, kaip saulė, „sau būties“ požiūriu yra indiferentiškas, vidujai

nelaisvas ir neturintis savimonės". Hėgelis žino, kad terminas „aukščiau"— reliatyvus. Bet „aukščiausia dvasios (ir jos sukurto meno kūrinio grožio) pranašumo prieš gamtą prasme nėra grynai reliatyvi sąvoka. Tik dvasia yra tai, kas tikra, kaip visa apimantis pradas, ir visa, kas gražu, tik tiek yra tikrai gražu, kiek susiję su tuo, kas aukščiausia, ir yra jo sukurta". Grožis gamtoje yra tik dvasios grožio atšvaitas. Atskiri gyvi gamtos produktai trumpaamžiai, jų išorė kinta, o meno kūrinys išlieka toks pat.

Vėliau Hėgelio samprotavimams savo požiūrį priešpriešino materialistas N. Černyševskis. Jis įrodinėjo priešingą teiginį: gamtos grožis pranoksta meno grožį. Dėl gamtos kūrinių trumpalaikiškumo jis įtikinamai nurodė, kad meno kūriniai taip pat neamžini, kad jie žūva arba genda. Grožis mene priklauso nuo mados kaprizų ir medžiagos susidėvėjimo, o gamtai šitai nebūdinga. Sensta poezijos kalba, ilgainiui daug kas pasidaro blanku ir tiesiog nesuprantama. Blunka ir tamsėja tapybos spalvos; jos, kaip ir skulptūros, kūriniai yra menkesni už gamtos ir gyvenimo kūrinius dėl savo negyvumo ir sustingimo.

Šiandien tas ginčas mums atrodo dirbtinis ir išgalvotas. Materialisto uždavinys — ne „apginti" gamtą nuo idealisto pasikėsinimų. Svarbiausia — surasti žmogaus ir visuomenės gyvenime vyraujantį materialųjį pradą. Ne pati gamta vaidina lemiamą vaidmenį formuojant sąmonę, bet tai, kad žmogus ją keičia. Vadinasi, visas dvasinis gyvenimas, taip pat ir menas, ir jo svarbiausia sąvoka — grožis — turi būti suprantami kaip žmogaus materialinės veiklos vaisiai.

Hėgelio estetika prisodrinta veiklos patoso, ir tai sudaro jos vertę, nepaisant klaidingų pradinių prielaidų, lemia jos artimumą dialektinio materializmo filosofijai. „Daiktai, kurie yra gamtos produktai, egzistuoja tik betarpiškai ir vienąkart, o žmogus, kaip dvasia, susidvejina: egzistuodamas kaip gamtos objektas, jis egzistuoja taip pat ir sau, jis stebi save, įsivaizduoja save. .. Šį tikslą jis pasiekia, keisdamas išorinius objektus, įkūnydamas

juose savo vidinį gyvenimą ir atpažindamas juose savo paties apibrėžtis. Žmogus šitai daro dėl to, kad kaip laisvas subjektas nugalėtų sunkiai įveikiamą išorinio pasaulio svetimumą ir daiktine forma mėgautųsi tik savo paties išoriniu realumu".

Čia jau faktiškai suformuluotos pagrindinės darbinės grožio teorijos idėjos. Vėliau Marksas, analizuodamas gamybą, parodys, kad darbo procesas yra dvilypis. Daiktai vartojami, o kita vertus, jie virsta „subjektyvios veiklos talpykla". Žmogus tarsi „sudaiktina" savo esmę, savo sukurtuose ar pertvarkytuose daiktuose jis atpažįsta patį save. Požiūris į daiktą kaip į *„daiktinį žmogišką* santykį" [1] yra to, ką mes vadiname grožiu, pagrindas. Grožio motina — gamta, darbas — jo tėvas; kūdikis gimsta susijungus šiems dviem pradams.

Estetinis santykis antropomorfinis. Gyvūnus mes vadiname gražiais, pažymi Hėgelis, jeigu jiems būdingos žmogui artimos dvasinės savybės — jėga, narsumas, geraširdiškumas ir pan. Krokodilas ne pats savaime grasus, bet tik todėl, kad kelia mums grėsmę. Grožis visada žmogiškas.

Grožį Hėgelis apibrėžia (sekdamas Herderiu) kaip juslinę tiesos formą. Menas negali išsiversti be juslinės medžiagos. Tačiau toli gražu ne visi jutimai (tiksliau, pojūčiai) dalyvauja meniniame išgyvenime: uoslė, skonis, lyta yra už jo ribų. Tik vadinamieji teoriniai jutimai — rega ir klausa — gali įkūnyti meninį turinį. Regima ir girdima yra estetinio objekto kevalas, kuris vis dėlto skiriasi nuo materialaus daikto betarpiško juntamumo. Juntamumas mene yra regimybė (apie šios kategorijos prasmę ir reikšmę mes kalbėjome anksčiau, analizuodami „Logikos mokslą"); meno kūrinys yra tarp betarpiško juntamumo ir minties, priklausančios idealybės sričiai. Juslinis pradas mene sudvasinamas; kita vertus, dvasinis pradas jame įgyja juslinę formą.

Šios Hėgelio idėjos apie juslinę estetiškumo prigimtį plačiai paplito, pateko į vadovėlius. Be ryškaus suvokimo grožio nėra. Iš pirmo žvilgsnio tai neginčijamai teisingas

[1] K. Marksas ir F. Engelsas apie literatūrą.— V., 1961, p. 41.

teiginys, kuriam nėra ką priešpriešinti. Tačiau tik iš pirmo žvilgsnio.

Iš esmės tokiu požiūriu buvo suabejota jau senovėje, kai atsirado teorijos apie viršjuslinį, protu suvokiamą grožį. Vėliau buvo pastebėta, kad žodžiui nebūdingas vaizdumas, kad poezijos veiksmas paremtas anaiptol ne juslinių įspūdžių galia. Perskaitykite bet kokį eilėraštį, ir joks regimas vaizdas jums neiškils. Tik kils miglotos asociacijos; vaizduotė ir prisiminimas, žinojimas ir spėjimas susilies į vieningą kompleksą, kuris ir sukels estetinį išgyvenimą. Estetiškumas visada emocingas, tačiau emocijas gali sužadinti ne tik juslinė, bet ir intelektinė veikla.

Apie minties grožį mes kalbame anaiptol ne perkeltine prasme. Moksle apstu meninio prado, ypač tada, kai kalbama apie naujų teorinių ir techninių sprendimų ieškojimus, kai mintis siekia aprėpti įvairiapusius objekto ryšius, prieštaringų tendencijų vienovę. Kita vertus, intelektinis pradas apvaisina meną, o šiuo metu kai kurios humanitarinės žinijos sritys ir menas ne tik suartėja, bet ir susilieja tikrąja šio žodžio prasme. Hėgelis buvo pernelyg pedantiškas, realizuodamas savo sisteminimo užmojus. Ten, kur jis mėgino nubrėžti griežtas ribas, iš tikrųjų vyksta gretimų dvasinio gyvenimo sričių — meno ir mokslo — skverbimasis viena į kitą.

Hėgelio pateiktas grožio kaip tiesos juslinės formos apibrėžimas kelia dar vieną prieštaravimą. Šį kartą visiškai priešingo pobūdžio. Tiesa yra objekto ir žinojimo dermė; menas, Hėgelio nuomone, yra absoliutinės idėjos savęs pažinimo pakopa. Tuo tarpu grožinė literatūra teikia žmogui tam tikrą žinių kompleksą, tačiau svarbiausia ir prozoje, ir poezijoje vis dėlto lieka kas kita — estetinis išgyvenimas. Pažintinė funkcija vaidina mene didelį vaidmenį, bet nėra vienintelė. Menas atlieka ir kitas funkcijas — bendravimo, auklėjimo, poilsio,— bet nė viena iš šių funkcijų neišreiškia meninės kūrybos specifikos. Specifiką sudaro tik estetinis išgyvenimas — ypatingas džiaugsmas, susijęs su žmogaus sugebėjimu laisvai kurti ir gėrėtis kūryba.

Tokios yra dvi esminės Hėgelio grožio teorijos pataisos, kurios įgalina mus įžvelgti kai kurias kitas silpnas jos vietas. Bet tuo tarpu apie pranašumus. Prie jų, be abejo, priklauso platus požiūris į problemą. Grožis Hėgeliui — labai bendra meno kategorija. Jos vaidmuo estetikoje analogiškas būties kategorijos vaidmeniui logikoje. Dailės kūrinys tik tiek yra meno kūrinys, kiek jis gražus. Be grožio nėra meno. Suprantama, tai nereiškia, kad menininkas apriboja savo medžiagą tik gyvenimo ir gamtos grožiu. Gražų jaunuolį tapytojas gali pavaizduoti netalentingai, ir dėl to atsiras kažkas bjauru, kas su menu neturi nieko bendra. O talentingai nutapytas šlykštaus senio portretas — meno ir grožio fenomenas.

Dialektinis mąstymas analizuoja grožio kategoriją, aprėpdamas visą jos sudėtingų, prieštaringų ryšių įvairovę, tarpusavio perėjimus į savo priešybę. Hėgelis čia nužymėjo tik pradinius principus ir, kaip matysime toliau, juos įgyvendindamas, nebuvo pakankamai nuoseklus. Hėgelio idėjas išplėtojo jo mokinys K. Rozenkrancas savo knygoje „Bjaurumo estetika". Suprantama, kalbama ne apie liguistą mėgavimąsi gyvenimo šlykštybėmis; toks mėgavimasis yra už estetikos ribų ir tik liudija papročių sugedimą. Meninį pasitenkinimą mums teikia ne pats bjaurumas, bet tai, kad grožis jį įveikia. Šitai gali būti pasiekiama trejopai. Menininko talentas suteikia estetiškai suvokiamas formas tam, kas gyvenime atrodo neišvaizdžiai ir net atstumia. Paolo Veronezės drobėje „Vestuvės Kanoje" pavaizduotas gamtinius reikalus atliekantis vaikas ir vemiantis suaugęs žmogus. Kita galimybė atsiveria menininkui, siekiančiam už bjaurios išorės surasti gražų vidinį pasaulį. Velaskezo juokdariai išsigimėliški, bet koks žmoniškumas šviečia jų akyse! Ir gyvenime už atstumiančios žmogaus išorės kartais slypi kilnumas ir dvasinis grožis.

Ir pati svarbiausia aplinkybė — menininko nuosprendis tam, kas antiestetiška: melui, prievartai, blogiui. Meno turinys, be vaizduojamos medžiagos, būtinai apima jos vertinimą. Skelbdamas nuosprendį bjaurumui, jį neigdamas, menininkas kartu teigia estetinį idealą. Neigimo

neigimas yra teigimas, šiuo atveju — grožio kaip gyvenimo tiesos šlovinimas. Šitaip plačiai suprantama grožio kategorija tampa realistinio meno pradine sąvoka.

Hėgelio logika, kaip prisimename, yra sąvokų sistema, sukurta ėjimo nuo abstraktybės prie konkretybės principu. Estetikoje sisteminimo principas kitas — grynai istorinis. Visos meno teorijos sąvokos yra pradinės kategorijos — grožio — konkretizacija, bet išdėstytos jos tokia tvarka, kaip, Hėgelio manymu, keitėsi įvairios meno formos.

Pagrindinę triadą čia sudaro trys meno formos — simbolinė, klasikinė ir romantinė. Vertinimo kriterijus — meninio turinio ir jo įkūnijimo santykis. Simboliniame mene turinys dar neįgavo adekvačios formos, klasikiniame jie sudaro harmoningą vienovę, o romantiniame ši vienovė vėl išyra: turinys perauga formą. Simbolinė forma viešpatauja Rytuose, klasikinė — antikoje, romantinė — krikščioniškoje Europoje. Tik klasika yra tikras menas. Tai, kas egzistuoja iki jos, yra, Hėgelio nuomone, tik priešmenis, o romantinis menas ženklina meno suirimą, žuvimą: mintis ir refleksija pralenkia meninę kūrybą, kuri dėsningai užleidžia vietą kitoms dvasinės veiklos rūšims. Mūsų laikai nepalankūs menui, jis neteikia tokio dvasinio pasitenkinimo, kokį teikdavo ankstesnėms epochoms ir tautoms. Mūsų dienomis gyvu poreikiu tampa mokslas apie meną, menas ragina mintimis ištirti jį, bet tik tam, kad meninė kūryba būtų suprasta, o ne atgaivinta. Žinoma, galima puoselėti viltį, kad atskiros meno rūšys ir toliau vystysis ir klestės, bet apskritai jo forma jau nebėra svarbiausias dvasios poreikis.

Vaisingas Hėgelio siekimas pasaulio meno raidoje įžvelgti tam tikrą savitarpio ryšį ir nuoseklumą. Bet turinio ir formos savitarpio santykiai neduoda pagrindo konstruoti schemą. Čia Hėgelis nesutaria su savo paties, dialektine, logika. Atotrūkis tarp turinio ir formos, jų neatitikimas galimi tik savaimingai besivystančiame reiškinyje. Tuo tarpu menininko rankų sukurtas kūrinys yra tai, kas užbaigta, tapę. Puikus turinys negali būti nulietas netikusia forma, ir priešingai. Pagal Hėgelio logiką,

jie tapatūs. Niekinti azijietiško meno formas kaip neišsivysčiusias, barbariškas, kaip nemeną, meniškumo etalonu laikyti Europos antiką — vadinasi, parodyti ir skonio, ir pasaulėžiūros ribotumą. Europa — ne visatos centras.

Dėl naujųjų laikų priešiškumo meninei kūrybai, tai Hėgelis neabejotinai teisus, nors tai nereiškia, kad menas žuvo. Turima galvoje ne tai, kad menas atgyveno kaip absoliutinės idėjos savęs pažinimo forma. Marksas suteikė problemai aiškumo: menui priešiškas kapitalizmo pasaulis. Šio priešiškumo pagrindą sudaro antihumanistinė buržuazinės visuomeninės santvarkos esmė — nors ši santvarka žymiu mastu ir išlaisvino žmogų nuo paklusimo gamtai, tačiau padarė jį „kitų žmonių vergu arba savo paties niekšiškumo vergu“ [2]. Prekiniais-piniginiais santykiais grindžiamoje visuomenėje niekas nesijaučia esąs pilnavertis žmogus, harmoninga asmenybė. Darbininkas sužalotas eksploatacijos, luošinančio darbo pasidalijimo, kvaišinančio darbo gamyboje, kur jis yra mašinos priedėlis. Kapitalistas — „savo paties niekšiškumo vergas“ — tikrovę vertina tik vertelgišku, grobikišku požiūriu, pašalinančiu estetinio santykio su pasauliu galimybę. Štai kodėl buržuazinis pasaulis priešiškas menui. Jis antihumaniškas, vadinasi — antimeniškas, antipoetiškas.

Bet jeigu kapitalizmas priešiškas menui, tai kodėl būtent šioje epochoje kai kurios meno rūšys neregėtai suklestėjo? Čia nėra nieko nuostabaus: kapitalizmas sukuria ne tik savo ramsčius, bet ir savo duobkasius; menas priklauso prie jų. Kapitalizmas priešiškas menui — lygiai taip pat tikras menas priešiškas kapitalizmui; buržuazinės visuomenės sąlygomis gimęs menas visa savo esybe reiškia protestą prieš kapitalistinių santykių nežmoniškumą. Kiekviena meninės kūrybos rūšis šitai daro savaip; ir tai, kas vyksta šiuolaikinėje Vakarų tapyboje, žymiu mastu paaiškinama tuo, kad menininkai nepriima juos supančio pasaulio. Kaupdamas materialines verty-

---

[2] *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., 2-е изд., т. 12, с. 4.

bes, kapitalizmas švaisto dvasines; menas stengiasi tam pasipriešinti. Beje, dėl to daugelis didžių protų deda viltis į meninę kūrybą ir estetinį auklėjimą kaip į socialinių konfliktų išsprendimo priemonę. Menas — tai tam tikra prasme vienintelis žmonijos dvasinės kultūros akumuliatorius, barometras, jautriai įspėjantis socialinį orą, kompromisų nepripažįstantis kovotojas už žmoniškumą. Hėgelis per anksti atėmė iš jo teisę egzistuoti. Menas nenustojo būti svarbiausiu dvasios poreikiu.

Nusakę mūsų bendrą požiūrį į Hėgelio schemą, pasekime jo samprotavimų eigą. Pirmoji simbolinės meno formos pakopa — nesąmoninga simbolika. Iš esmės čia Hėgelis analizuoja mitologinę sąmonę, nors kartais vartodamas kitus terminus. Šioje pakopoje „negalima kalbėti apie skirtumus tarp to, kas viduja, ir to, kas išoriška, tarp prasmės ir vaizdo, nes viduja dar neatsiskyrė nuo savo betarpiškos tikrovės". Hėgelio išvada spekuliatyvi, jo laikais mokslinis mitologijos studijavimas tik prasidėjo, dar buvo nežinomos seniausios jos formos, tačiau mąstytojas teisingai suvokė dalyko esmę: iš pradžių žmogus nesugeba išskirti savęs iš aplinkos; visas pasaulis pirmykščiam žmogui atrodo esąs vieningas su juo. Vėliau mokslas patvirtino šią išvadą. Seniausi meno paminklai (surasti praėjus daugeliui metų po Hėgelio mirties) — piešiniai ant uolų, nepaprastai tikslūs ir ekspresyvūs gyvulių atvaizdai. Senojo akmens amžiaus žmonių sąmonė tapatino objektą ir atvaizdą; atlikę prieš medžioklę ritualines apeigas, pavaizdavę ir sužeidę gyvulio atvaizdą, jie neabejodavo tolesne savo darbo sėkme. Pirmykštis menininkas stengėsi kuo tiksliau atkurti gamtą.

Paskui įvyksta keista metamorfozė. Menininkai tarsi užmiršo, kaip reikia piešti. Naujajame akmens amžiuje atvaizdai pasidaro sąlygiški. Nėra ankstesnio ryškumo ir išraiškingumo; atsirado paslaptingi ženklai, kurių prasmės neįmanoma atspėti. Prasmė ir vaizdas atsiskyrė vienas nuo kito. Galima tarti, kad tai susiję su religinių tikėjimų atsiradimu. Išnyksta pirmapradė pseudoharmonija, kadaise buvęs paprastas ir vieningas pasaulis da-

bar iškyla prieš žmogaus sąmonę kaip antgamtinių ir nesuprantamų jėgų buveinė. Ir šis antgamtinis, nesuprantamas turinys užpildo meninius vaizdus. Vaizdas tampa simboliu, kurio prasmę toli gražu ne visada galima tiksliai išaiškinti. Hėgelis (kuriam buvo nežinomi neolito paminklai) tokio meno pavyzdžių randa senovės Egipte. Ryškiausias — sfinkso figūra. Jis yra tarsi paties simbolizmo simbolis.

Senovės graikų mite apie Edipą sfinksas klausia: kas rytą vaikščioja keturiomis, dieną — dviem, o vakare — trimis kojomis? Edipas greitai įminė mįslę. Jis atsakė: žmogus — ir nusviedė sfinksą nuo uolos. Simbolio išaiškinimas, reziumuoja Hėgelis, glūdi žmogaus sieloje, pažinimo šviesa priverčia turinį persišviesti per jam priklausančią formą. Simbolika pasidaro įsisąmoninta.

Taip Hėgelis prieina prie kilnumo kategorijos. Prieš jo akis — Kanto pateikta problemos analizė. Kėnigsbergo filosofas kilnumo kategorijos prasme teisingai laikė tai, kad ji išreiškia visa, kas išaukština žmogų. Stebėdami objektus, kurių dydis pranoksta mums įprastą juslinį mastelį, mes jaučiame dvasinių jėgų antplūdį; kilnu, pasak Kanto, tai, kas neišmatuojama, neturi ribų; kilnumas glūdi ne gamtos objektuose, o tik mūsų sieloje.

Hėgeliui artimi kilnumo dvasinio turinio ieškojimai, bet jis nesutinka su visišku jo perkėlimu į „sielos subjektyvumą“. Kilnumas išreiškia tam tikrą objektyvų dvasios turinį, įsikūnijantį tam tikrose istoriškai susiklosčiusiose meno formose — indų, persų ir senovės žydų poezijoje.

Simbolyje svarbiausia buvo vaizdas. Jis turėjo prasmę, nors ir negalėjo visiškai jos išreikšti. Šiam neaiškaus turinio simboliui dabar priešpriešinama pati aiškiai suprantama prasmė; meno kūrinys tampa reiškėju grynos esmės, kuri vis dėlto negali būti įkūnyta plastiškai. Dievas yra visatos kūrėjas — tai, Hėgelio manymu, brandžiausia kilnumo išraiška. Vaizduojamieji menai čia bejėgiai, tik žodžiu galima sukurti kilnų dievybės vaizdinį.

Simbolinį meną pakeičia klasikinis senovės Graikijos menas. Klasikinio meno pagrindą sudaro absoliuti turinio

ir formos harmonija. „Čia menas tokiu mastu pasiekė savo paties sąvoką, čia jis sukuria tokią betarpišką ir tobulą idėjos, kaip dvasinės individualybės, ir jos kūniškos realybės harmoniją, kad dabar pirmą kartą išorinis egzistavimas netenka bet kokio savarankiškumo prasmės, kurią jis turi išreikšti, atžvilgiu. Ir priešingai, vidinis turinys savo vaizdu, sukurtu stebėjimui, parodo tik patį save ir teigiamai santykiauja jame su savimi".

Graikų menas Hėgeliui — reali idealo būtis. Graikai nepasiliko Rytų despotizmo, kurio sąlygomis žmogus išnyksta visuotinėje valstybės substancijoje, pakopoje ir nepasiekė krikščioniškosios Europos subjektyvizmo, kur asmenybė atitrūksta nuo visumos. Jų lemtis buvo laiminga individualybės ir visuotinybės harmonija, kurios puikiu įkūnijimu tapo graikų poezija ir plastika. Pastaroji (skulptūra) yra tinkamiausia idealo — kilnaus dieviško turinio puikios žmogiškos individualybės pavidalu — įkūnijimo forma.

Bet klasikiniuose dievuose glūdi jų žuvimo užuomazga. Jie atsirado tik akmenyje ir metale, graikų dievų antropomorfiškumui trūksta tikro žmogiško egzistavimo, ir dvasinio, ir kūniško. Šitai suteikia tik krikščionybė, kurioje žmogaus dvasia pradeda grįžti į vidinio gyvenimo begalybę.

Nieko puikesnio už klasikinį meną, Hėgelio nuomone, „negali būti ir nebus". Tačiau yra kažkas, kas pranoksta puikų dvasios pasireiškimą betarpišku juntamu pavidalu, net jeigu šis pavidalas sukurtas pačios dvasios kaip adekvatus jam. Iškildamas grožis tampa dvasinis. Klasikinį meną pakeičia romantinis.

Čia visas turinys koncentruojamas vidiniame dvasios gyvenime, išorinės formos vėl vaidina priklausomą vaidmenį. Vaizdas kanoniškai duotas, visa, kas kūniška, jame tarnauja tik išryškinti šventumui, kančios gilumui ir dieviškajai ramybei. Kalbama apie religinį viduramžių meną, kurio vienintelis siužetas buvo Šventasis raštas. Griežtai kalbant, Hėgelio nuomone, tai jau ne menas: viešpaties aistros, kankinių gyvenimai, paskutiniojo teismo vaizdai negali būti įkūnyti grožio pavidalu. „Kančios

ir neregėti baisumai, luošinimas ir kūno dalių žalojimas, kūno kankinimas, budelių veiksmai, galvos nukirtimas, spirginimas, sudeginimas, panardinimas į verdančią smalą, žudymas ratu ir t. t. patys savaime yra bjaurūs, šlykštūs, koktūs išoriniai faktai. Jie taip toli nuo grožio, kad sveikas menas neturi pasirinkti jų savo objektu. Šių dalykų traktavimo būdas atlikimo požiūriu gali būti puikus, bet šiuo atveju puikaus atlikimo keliamas susidomėjimas visada liečia tik subjektyvų aspektą, kuris, nors ir gali atrodyti atitinkąs meninius reikalavimus, vis dėlto tuščiai stengiasi suderinti su savo tobulumu netinkamą medžiagą".

Romantinis menas susijęs su teigimu kai kurių naujų emocinių gyvenimo momentų, kurie senovės pasauliui nebuvo gerai žinomi. Tai garbės, lytinės meilės jausmo ir ištikimybės šeimininkui sąvokos. Visos kartu jos sudaro dvasinę riteriškumo charakteristiką — pasaulietinę viduramžių meninės kūrybos medžiagą.

Tolesnė romantinio meno raida baigiamajame jos etape sąlygoja vis didesnį vidinį pačios meno medžiagos irimą. Juo labiau tobulėja meistriškumas, juo labiau išnyksta substancinis pradas. Menas išsemia savo turinį. O kai išsemtas objekto turinys, išnyksta susidomėjimas juo. „Dvasia triūsia prie objektų tik tol, kol juose glūdi kokia nors paslaptis, kas nors neatskleista". Mene jau nebėra paslapties, analitiniam tyrinėtojo žvilgsniui jis — kaip lavonas prozektoriume. Jo vietą seniai užėmė religija.

Palaidojęs meninę kūrybą, Hėgelis vis dėlto neskuba su ja atsisveikinti. Analizuodami jo „Estetikos" paskaitas, mes priėjome tik vidurį. Istorinę meno raidos schemą filosofas papildo logine schema — atskirų rūšių ir žanrų sistemos analize.

Meno pradžia — architektūra, ji apskritai atitinka simbolinę meninės kūrybos raidos pakopą. Klasikinis menas — skulptūra; romantiniai menai, kurių paskirtis „įforminti vidinius subjekto išgyvenimus",— tapyba, muzika, poezija.

Architektūra — tai priešmenis, jos paskirtis tarnybinė, apsunkinta su menu nieko bendra neturinčio poreikio, jos forma visiškai simbolinė. Tikrasis menas savo užbaigta, klasikine forma prasideda ir baigiasi skulptūra. Plastika arba atsilikdavo nuo graikų plastikos, arba ėjo atgal, pasakė kadaise Herderis. Hėgelis pritaria šiam požiūriui. Plastinių atvaizdų, tiesa, galima surasti ir senesniais laikais, bet tai dar ne pati skulptūra, o tik kelias į ją. Egipto skulptūroms trūksta grakštumo ir gyvybingumo, jų kontūrai tiesūs, poza atrodo nenatūrali ir dirbtinė, kojos su nenatūraliai plačiomis pėdomis stipriai suglaustos, rankos karo išilgai kūno kaip botagai, gyslos, raumenys ir sąnariai tik apmesti bendrais bruožais. Veidų išraiškoje nematyti dvasingumo, jis dar išoriškai neįkūnytas. Bet visa tai — ne nemokėjimo rezultatas, tai kanonas, tradicija.

Graikų skulptūrai nebūdingas nuolankumas menininką kaustančiai tradicijai. Čia atsiveria visiška kūrybos laisvė, kuriai pasiseka reikšmės visuotinumą visiškai įjungti į vaizdo individualumą, o kita vertus, juslines formas pakylėti iki tikrojo jų dvasinės prasmės išreiškimo. Visuotinumo ir individualumo vienovė — šis, Hėgelio manymu, aukščiausias meno principas — čia įkūnijama visapusiškiausiai.

Analizuodamas antikinę plastiką, Hėgelis daugiausiai remiasi Vinkelmanu, didžiausiu antikos meno, ypač skulptūros, specialistu. Jis prisimena garsųjį ginčą, prieš pusę amžiaus kilusį dėl Vinkelmano pateikto Laokoono, kurį smaugia apsivijusi didžiulė gyvatė, skulptūrinės grupės aprašymo. Vinkelmanas teigė, kad žūstantis herojus ne beprotiškai rėkia, o dusliai dejuoja, nes tai atitinka graikų grožio idealą: žmogus net tragiškiausią minutę neturi prarasti didingumo ir rimties. Vinkelmanui prieštaravo Lesingas savo darbe „Laokoonas", kuriame jis siekė išaiškinti vaizduojamojo meno ir poezijos ribas. Laokoono santūrumas, rašė Lesingas, išreiškia ne sąmoningą graikų, kaip tautos, didingumą; tai apskritai ribotų skulptūros galimybių padarinys — aistras ji tegali perteikti ribotai ir verčia menininką apsiriboti kūniško

grožio vaizdavimu. Į polemiką įsijungęs Herderis siekė užimti vidurio poziciją: jis pritarė Lesingo pateiktai skulptūros ypatumų analizei, bet manė, kad Vinkelmano požiūris istoriškesnis. Hėgeliui visas šis ginčas atrodo nepagrįstas, nors jis aiškiai perima pozityvius jo rezultatus. Analizuodamas Laokoono grupę, jis subtiliai pastebi, kad pozos supratimu ir detalizavimo būdu šis kūrinys priklauso ne klasikiniam periodui, bet vėlesnei epochai, kuri paprastą grožį ir gyvenimiškumą siekia pakeisti tuo, kad demonstruoja žmogaus kūno sandaros ir muskulatūros pažinimą, nori patikti subtiliu apdailos žavesiu. „Žingsnis nuo meno naivumo ir didingumo prie manieringumo jau žengtas".

Tolesnė plastikos istorija Hėgeliui — tai jos smukimas. Romantiniame mene skulptūra neduoda tono, ji užleidžia savo vietą tapybai, muzikai, poezijai, kaip labiau tinkančioms išreikšti vidinius išgyvenimus. Su Renesanso plastika Hėgelis nebuvo susipažinęs. Tiesa, jis susižavėjęs kalba apie Mikelandželą, bet jo aprašytas antkapinis paminklas grafui Nasau Bredoje nepriklauso genialaus italo skaptui.

Pereidamas prie tapybos analizės, Hėgelis pažymi, kad ji „abstraktesnė" negu skulptūra. Ir nors tapytojai vaizduoja konkrečius dalykus — žmones ir jų aplinką, kraštovaizdžius, pastatus, laivus ir t. t.,— bet visų šių kūrinių turinio branduolį sudaro ne patys tie objektai, bet jų suvokimo pobūdis, menininko jausmas. Paveikslas — ne išorinių objektų kopija, o kūrėjo vidinio pasaulio atskleidimas. Objektas tapyboje daugiau ar mažiau nesvarbus. F. Šlėgelis pavadino architektūrą suakmenėjusia muzika; Hėgelis mano, kad iš vaizduojamųjų menų muzikai artimiausia tapyba, ji yra tarsi perėjimas nuo vaizdavimo prie garso. Paveikslas dvilypis: vienas jo aspektas —„siužeto gilumas", kitas —„subjektyvus kūrimo menas"; kiekvienas iš jų turi savarankišką paskirtį.

Abu šiuos tapybos aspektus Hėgelis nuodugniai išanalizuoja. Jis apibūdina įvairias dvasines būsenas, kurios gali tapti paveikslo turiniu,— meilę, sielvartą, susi-

taikymą ir t. t. Net peizažinėje tapyboje svarbu ne paprastas gamtovaizdžio pamėgdžiojimas, bet mokėjimas pabrėžti gamtos išorinį gimininškumą tam tikrai nuotaikai; tik tada šis tapybos žanras turi teisę savarankiškai egzistuoti. Vergiškas gamtos kopijavimas apskritai neleistinas. Apie Denero portretus Hėgelis rašo: „Jie iš tiesų yra gamtos mėgdžiojimas, bet dažniausiai nepagauna jos gyvo charakterio, kuris čia turimas galvoje; šiuose portretuose siekiama atvaizduoti plaukus, raukšles — apskritai tai, kas, tiesa, nėra kažkas abstrakčiai negyva, bet ir mažai tesudaro gyvą žmogaus veidą".

Tikrą portretinę tapybą Hėgelis labai vertina: tapybos pažangą nuo pat pirmųjų netobulų jos bandymų sudaro tai, kad „būtų prisikasta iki portreto". Ši idėja labai svarbi suprasti Hėgelio estetinei koncepcijai. Jis mato ne tik apskritai viso meno raidos, bet ir kiekvienos jo atmainos pažangą. Iš pradžių tapyba apsiriboja religiniais siužetais, kurie įkūnijami standartiniais modeliais; architektonika elementari, koloritas neįvairus. Vėliau religinėms situacijoms suteikiama vis daugiau individualumo, gyvo paveikslo grožio, vidinio gyvenimo gilumo, kolorito burtų, kol pagaliau menas atsigręžia į žemiškąjį gyvenimą ir su tokia pačia meile, su kokia atsiduodavo religiniams siužetams, iki smulkiausių detalių įvaldo gamtą, kasdienį gyvenimą arba istoriškai svarbius praeities įvykius. Bizantija, Italija, Nyderlandai — tokia progresuojančio tapybos meno vystymosi schema.

Kaip ir visose schemose, joje yra pritemptų dalykų. Gerai Hėgelis buvo susipažinęs tik su olandų ir vokiečių tapyba (jas jis tapatino). Bizantijos ir Italijos meistrai filosofui buvo žinomi daugiausia iš literatūros. Derindamasis prie schemos, Rafaelio „Siksto madoną", į kurią jis ne kartą žiūrėjo Drezdene, kolorito atžvilgiu Hėgelis laiko neprilygstančia olandų paveikslams. O kolorito įvaldymas, linijinė perspektyva, judesio perteikimas, Hėgelio nuomone, yra svarbiausi tapybos pažangos požymiai.

Paveikslo spalvos turi susilieti į vieningą visumą. Čia Hėgelis remiasi Gėtės autoritetu — jo spalvų teorija buvo didžiausias teorinis tolesnės tapybos meno raidos numaty-

mas. Pirmiau, negu tapytojai ėmėsi uždavinio atskleisti visą realių spalvinių santykių sudėtingumą, Gėtė sprendė šią problemą „Spalvotyroje". Jis suformulavo šiuolaikinės tapybos aksiomą: daiktų spalva yra spalvinis jų tarpusavio santykis. Jis smulkiai aprašė fiziologinį ir estetinį spalvos poveikį: geltona spalva sukelia šiltą ir malonų įspūdį, mėlyna kelia mums šalčio ir tolyn nusidriekiančios erdvės įspūdį, raudona suneramina ir išaukština.

Hėgelis įsitikinęs, kad tapyba vystosi regimybės laisvės linkme; regimybė „daugiau nebesusijusi su vaizdu, jai leista savarankiškai atsiduoti spindėjimo ir atspindžių žaismui, šviesos ir šešėlių burtams". Erdviškumo sunaikinimas šiame žaisme paverčia ją muzika, menu, kuris betarpiškai apeliuoja į patį jausmą.

Muzika gyvuoja architektūrai visiškai priešingoje srityje, ir vis dėlto Šlėgelis nebuvo visai neteisus, sugretindamas šias dvi meno rūšis. Ir vienur, ir kitur veikia harmoningų tarpusavio santykių dėsniai, kurie gali būti griežtai apskaičiuoti. Su poezija muziką sieja tas pats juslinis pagrindas — garsas. Mažiausiai muzika panaši į skulptūrą. Skulptorius išoriškai išryškina, parodo tai, kas jau glūdi vaizdinyje. Kompozitorius kuria, pasinėręs į laisvą vidinio gyvenimo stichiją. Kaip menininkas jis „laisvas nuo turinio".

Tiesa, šiuo atveju kalbama apie savarankišką, instrumentinę muziką. Kita jos atmaina — akompanimentas, muzika, susijusi su tekstu, su praktiniais žmogaus siekiais. Su dainomis ėjo į mūšį spartiečiai, kovos trimitai įkvėpdavo gezus, ir negalima įsivaizduoti Prancūzijos revoliucijos be „Marselietės". Italų publika operoje nereikšmingų scenų metu plepa, valgo ir net lošia kortomis, bet visi nutyla, kai prasideda garsi arija, tuo tarpu vokiečiai, Hėgelio nuomone,— nemuzikalūs pedantai, juos labiausiai domina operų princų ir princesių likimas, ir jie apmaudauja, kai dainavimas trukdo suprasti tekstą.

Du muzikos tipus netiesiogiai atitinka du atlikimo tipai: virtuoziškas atkūrimas ir improvizacija. Antruoju atveju atlikėjas elgiasi kaip menininkas, jis kuria, papildydamas, pagilindamas, sudvasindamas parašytą muziką.

Antai Rosinis palengvina ir kartu pasunkina dainininkų uždavinį, dažnai suteikdamas jiems laisvę kurti kartu.

Instrumentinėje muzikoje menas pasineria į „nepaaiškinamą subjektyvų susikaupimą“; tonas pats savaime neturiningas, turiniui išsaugoti muzikai reikalingas tekstas, žodžio menas, t. y. poezija. Tai trečiasis romantinis menas, „įveikiantis“, t. y. suvienijantis aukščiausiame etape, tapybą ir muziką. Poezija gali išreikšti ne tik subjektyvų įsijautimą, bet ir išorinės būties savitumą. Į juslinių formų vietą ji iškelia dvasines.

Dar Herderis, polemizuodamas su Lesingu, pažymėjo, kad „Laokoono“ autorius nejaučia principinio tapybos ir poezijos skirtumo. Ženklai, kuriuos vartoja vaizduojamasis menas, paremti vaizduojamojo objekto savybėmis. Poezijos išraiškos priemonės sąlygiškos, tai artikuliuoti garsai, visuotinai priimti simboliai, neturintys nieko bendra su objektu, kurį jie žymi. Kitaip tariant, tapybos poveikis paremtas betarpišku suvokimu, literatūros poveikiui tarpininkauja mąstymas ir kalba.

Hėgelis šitai žino, ir jis pataria poezijai laikytis vidurio tarp mąstymo abstraktaus visuotinumo ir juslinio konkretaus kūniškumo. Bet tikra meninė kūryba Hėgeliui juntamai konkreti. Todėl jam „poezija atsiskleidžia kaip tas ypatingas menas, kuriame kartu pats menas pradeda irti“.

Poetinę (senesnę) sąmonę Hėgelis priešpriešina (vėliau atsiradusiai) prozinei, kuri, nors ir operuoja kalba, reikalauja meistriškumo, bet jau visiškai arba iš dalies yra už meninės kūrybos ribų. Vieną prozos meno pavyzdį — istorinį aprašymą — mes aptarėme ankstesniame skyriuje, kitas pavyzdys — iškalba. Oratorius apeliuoja ne tik į auditorijos protą, bet ir į jos jausmus, jo uždavinys — ne tik įrodyti savo teisumą griežtais samprotavimais, bet ir sužadinti aistrą, patraukti. Ir vis dėlto tai ne menas, ne poezija. Meno kūrinys nesiekia jokio kito tikslo, kaip tik sukurti grožį ir mėgautis juo, „meninė veikla nėra priemonė už jos esančio rezultato atžvilgiu“. Iškalboje meistriškumas atlieka pagalbinės veiklos funkciją, tikslas tiesiogine prasme nesusijęs su menu. Oratorius visada

atsižvelgia į vietą, kur jis kalba, klausytojų išsilavinimą, nuovokumą ir charakterį, kad neprarastų geidžiamo praktinio rezultato.

Ragindamas poeziją sergėtis tikslo, esančio už meno ir gryno meninio pasitenkinimo ribų, Hėgelis priartėja prie Kanto, prie jo nesuinteresuoto grožio teorijos, ir nutolsta nuo pradinės savo prielaidos apie grožį kaip tiesos formą. Poezija ir proza Hėgeliui — antipodai. „Prozoje išsiskiria ne vaizdas, o prasmė, kuri tampa turiniu: dėl to vaizdinys virsta plika priemone, kad turinys pasiektų sąmonę... Kaip proziško vaizdinio dėsnį mes galime nurodyti ištikimybę, o kita vertus — ryškų apibrėžtumą ir aiškų supratimą, tuo tarpu tai, kas apskritai metaforiška ir vaizdinga, tam tikru mastu visada neryšku ir neteisinga". Sekdamas Šelingu, Hėgelis apibūdina poetinį kūrinį kaip „begalinį organizmą", o proza visada vienareikšmė.

Tiesa, Hėgelis pastebi, kaip gimsta ir kaupia jėgas nauja meno rūšis — grožinė proza. Jis vadina romaną „šiuolaikine buržuazine epopėja", bet romanas netampa detalios analizės objektu. Tai neatsitiktina. Grožinės literatūros, XIX ir XX amžiuje pasiekusios aukštą lygį, raida įtikinamiausiai paneigia Hėgelio tezę apie meno žuvimą. Tiesa, literatūra — ypatinga meno rūšis, ji egzistuoja prie jo ribos, čia peržengdama ją, čia vėl prie jos sugrįždama. Iš pradžių literatūrinė ir mokslinė filosofinė kūryba susiliejusios į viena: Platono dialogai — tai ir mokslo, ir meno paminklai. Naujaisiais laikais grožinė literatūra išsiskiria kaip tai, kas savaiminga. Bet naujausiais laikais vyksta „neigimo neigimas", mūsų dienomis vėl atsiranda savotiška mokslinio (humanitarinio) pažinimo ir meno simbiozė. Daugelis šiuolaikinių literatūros kūrinių turi ir meninę, ir teorinę vertę. Ir reikia pasakyti, kad Hėgelio epochoje ši problema iškildavo jo oponentams romantikams. Jų dėmesį buvo prikaustęs romano (iš čia ir krypties pavadinimas — „romantizmas"), kaip universalios meno formos, likimas. Žvelgdami į ateitį, jie pranašavo ne meno žuvimą, bet jo suklestėjimą literatūros ir filosofijos tarpusavio suartėjimo keliuose.

Hėgelio meniniai interesai — beveik vien tolimoje praeityje. Gvildendamas epo problemą, jis su didele meile ir išmanymu kalba apie „Iliadą“ ir „Odisėją“. Mažiau simpatijų jam kelia „Nybelungų giesmė“. Tiesa, šiame „tikrai vokiškame“ kūrinyje yra „nacionalinis substancialus turinys“, bet charakteriai pernelyg tiesmuki, primena „grubius medgalius“ ir nė iš tolo neprilygsta išsivysčiusioms dvasingoms Homero herojų individualybėms.

Tikras epas mūsų proziškoje epochoje neįmanomas. Hėgelis įsitikinęs, kad nė vienas šiuolaikinis rašytojas negali pasinerti į senovės liaudies gyvenimo atmosferą, jis neabejoja Osiano poemų autentiškumu; tie kritikai, kurie jas laiko Makfersono gaminiais, jo nuomone, parodo nepaprastą aklumą ir visai nesupranta meno dėsnių.

Nuo epo prie lyrikos, nuo objektyvaus, visa apimančio gyvenimo vaizdo prie vidinio subjektyvumo pasaulio. Kad suklestėtų epas, būtina tokia liaudies būsena, kai ji dar apskritai nesubrendo gyvenimo prozai, tuo tarpu lyrikai palanki epocha, kai susiklostė vienokia ar kitokia gyvenimo tvarka; tik tokiu metu atskiras žmogus užsisklendžia savo jausmų pasaulyje ir pradeda reflektuoti.

Lyrinės poezijos raidos istorinius etapus Hėgelis pradeda analizuoti nuo liaudies kūrybos. Jis pažymi Herderio nuopelnus — Herderis pažadino susidomėjimą dainomis, kuriose atsispindėjo įvairių tautų savitumas; jis šlovina antikinę lyriką ir netgi suranda jaudinančių žodžių dabarčiai, būtent Gėtei: „Retai sutiksi tokių įvairių interesų žmogų kaip jis, tačiau, nepaisant šio begalinio platumo, jis nuolat gyveno savo viduje ir visa, kas jį sujaudindavo, paversdavo poetiniais vaizdais“.

Aukščiausia poezijos forma — drama, kuri epo objektyvumą sujungia su lyrikos subjektyvumu. Būtina dramos sąlyga yra žmonių veiksmų vaizdavimas; čia prieš mūsų akis iškyla ir „visos šios žmonių sumaišties“ skatinamieji motyvai, ir galutiniai rezultatai. Ten, kur paprastam žvilgsniui viešpatauja neaiškumas, atsitiktinumas ir savivalė, poetui dramaturgui atsiskleidžia protinga daiktų tvarka.

Drama, kaip meno kūrinys, turi savo kanonus. Hėgelis juos kritiškai analizuoja. Vietos vienumo atžvilgiu jis rekomenduoja „vidurio kelią“, kad neįžeistų „tikrovės teisių“, bet ir nebūtų pedantiškas. Analogiška situacija ir su laiko vienumu. Neliečiamas dramos dėsnis, Hėgelio nuomone, yra veiksmo vienumas. Šiuolaikiniai kūriniai, palyginti su antikiniais, yra išdrikesni, tačiau ir čia matyti tam tikrą užbaigtą visumą sudarančių epizodų ryšys.

„Vidurio kelią“ Hėgelis pasirenka ir atsakydamas į klausimą, kokia turi būti dramos kalba. Didro, Lesingas, Gėtė ir Šileris savo kūryboje palaiko „vadinamąjį natūralumą kaip sąlygiškos teatro kalbos ir jo retorikos priešybę“. Šiandien kalbėti scenoje kaip antikinėje tragedijoje ar prancūzų komedijoje iš tiesų negalima. Tačiau, kita vertus, ir realumo perteklius gali virsti sausumu ir proziškumu. Kalbos grubumas būdingas atskiram asmeniui, pasiduodančiam beformės nuotaikos protrūkiams; mandagumas, priešingai, yra abstrakčiai visuotinis dalykas. „Tarp šio grynai formalaus visuotinumo ir šios natūralios netašyto savitumo išraiškos yra tai, kas tikrai visuotina, kas nelieka formalu ir nepraranda individualumo“. Ir čia filosofas kuria triadą. Analogiškai, įveikdamas kraštutinumus, jis sprendžia ir charakterio problemą: neturi būti nei „tam tikrų aistrų abstrakcijos“, nei „tik paviršutiniško individualumo“, tik vieno ir kito dalyko sintezė laiduoja menininkui sėkmę.

Aktorių vaidyboje, Hėgelio nuomone, egzistuoja dvi sistemos. Pirmuoju atveju teatras yra „gyvas poeto organas“, čia viešpatauja „aukštas tonas“ ir sceninis sąlygiškumas. Priešingos teatro meno nuostatos reikia ieškoti ten, kur visa, ką pateikia poetas, yra tik natūralios aktoriaus vaidybos rėmai. Aktorius neturi teisės apsiriboti „nuvalkiotu natūralumu“, jis turi nuolat turėti galvoje publiką, kreiptis į ją ir šitaip pakilti iki tikro virtuoziškumo, kuris šiuo atžvilgiu suartina jį su muzikantu, vaidinančiu atliekamo kūrinio bendraautoriaus vaidmenį. Šis vaidybos principas vienodai taikytinas ir tragedijoje, ir komedijoje.

Tragedijos veiksmas yra substancialių jėgų susidūrimo sritis. Tragedijos pagrindą sudaro konfliktas, kuriame abi šalys vienodai teisios, bet savo tikslą jos gali pasiekti tik sunaikindamos arba nuslopindamos kitą. Žuvus rimtį sutrikdžiusiai individualybei, vėl įgyjama pusiausvyra. Baimę ir užuojautą žadinančioje tragiškoje atomazgoje įvyksta susitaikymas. Baimę mums gali sukelti niekšas, užuojautą — driskius, bet šiuo atveju kalbama apie kitokį, turiningą afektą. Ir ne kiekviena liūdna istorija yra tragedija. Tikrai tragišką kančią sukelia ne atsitiktinės aplinkybės, o nulemtas sąmoningas elgesys, kartu ir pateisintas, ir kupinas kaltės, už kurią veikiantysis asmuo atsako visu savo „aš". Tragiški herojai tiek pat nekalti, kiek ir kalti. Žmogus kaltas tik tuo atveju, jeigu jis galėjo pasirinkti ir dėl savo kaltės ryžosi tam tikram poelgiui. Antikinės tragedijos herojai vykdo tai, ką jiems skiria aukštesnės galios; vėlesnių laikų herojai taip pat neturi pasirinkimo, jie sąmoningai renkasi vienintelį jiems įmanomą lemtingą kelią. Todėl tragiška žūtis neišvengiama, atsitiktinumas čia yra tik būtinumo pasireiškimo forma. Jei žiūrėsime išoriškai, tai Hamleto mirtis atrodo esanti atsitiktinė dvikovos su Laertu atomazga. Bet Hamleto sielos gelmėse nuo pat pradžių glūdi mirtis. Baigtinės būties ribos jo nepatenkina, dėl tokio jo liūdesio ir švelnumo, tokio sielvarto, tokio bjaurėjimosi visomis gyvenimo sąlygomis mes nuo pat pradžių jaučiame, kad šioje siaubingoje aplinkoje jis — prarastas žmogus.

Hėgelis mėgina nužymėti istorines tragiškų kolizijų ribas. Tikrai tragiškam veiksmui būtina, kad jau būtų prabudęs individualaus savarankiškumo principas, noras pačiam apginti savo poelgį ir jo padarinius. Rytai nežino tragedijos; jos tėvynė — Graikija; paskutinė tragizmo kupina epocha — viduramžių pabaiga. „Geco ir Franco fon Zikingeno epocha įdomi tuo, kad tuo metu riterystė ir jos atstovų bajoriškas savarankiškumas žūva nuo vėl atsiradusios objektyvios tvarkos ir teisėtumo rankos. Tai, kad Gėtė savo pirmo dramos veikalo tema pasirinko šią koliziją tarp viduramžių herojų epochos ir įstatymų

reglamentuoto šiuolaikinio gyvenimo, liudija jo didelį protą. Juk Gecas ir Zikingenas dar yra herojai, kurie nori savarankiškai reguliuoti savo platesnės ar siauresnės aplinkos sąlygas, remdamiesi tik savo asmenybe ir drąsa, ir nesudrumstu teisingumo jausmu; tačiau nauja tvarka patį Gecą padaro neteisų ir pražudo jį".

„Nauja tvarka"— tai buržuazinė visuomenė su jos išvystytomis teisinėmis ir politinėmis sąlygomis, jai svetima heroika, nebūdingos tragiškos kolizijos. Šiuolaikiniame pasaulyje kiekvienas atskiras žmogus priklauso esamai visuomeninei santvarkai ir yra ne savarankiškas, vientisas ir individualiai gyvas šios visuomenės tipas, bet jos ląstelė. Individo interesų ir tikslų turinys yra grynai privatus, atskiras asmuo jau nėra visuomeninių jėgų reiškėjas. Kita vertus, Hėgelio nuomone, buržuazinė santvarka dėsninga ir protinga. Maištauti prieš ją — vadinasi, maištauti prieš protą. Šilerio herojaus Karlo Moro pasirinktas kovos kelias yra lemtinga klaida, „šis plėšiko idealas gali sugundyti tik vaikus".

Hėgelio istorizmas ir čia nukreiptas vien tik į praeitį. Kadaise istorija buvo, o dabar jos daugiau nebėra. Buržuazinio gyvenimo proza slopina bet kokius kilnius polėkius. Anksčiau ar vėliau — Hėgelis tuo tvirtai įsitikinęs —„subjektas apsilaužo ragus" ir įsipina į esamus santykius. Kad ir kiek vienas ar kitas žmogus kitados būtų pykęsis su pasauliu, kad ir kiek jis būtų mėtytas iš vienos šalies į kitą, galų gale jis susiranda kokią nors tarnybą, veda ir pasidaro toks pat filisteris kaip ir visi kiti. Žmona tvarkys namų ūkį, netruks atsirasti vaikų; moteris, kuri dar neseniai atrodė esanti vienintelė, angelas, elgsis panašiai kaip ir visos kitos. Tarnyba privers dirbti ir teiks sielvartų, santuoka sukurs namų kryžių. Taigi jam likimo skirta patirti visą pagirių kartėlį. Tragedija išsigimsta į farsą.

Šiuolaikinės epochos raida, Hėgelio nuomone, turi tragedijos antipodo — komiškumo — žymę. Tai taip pat kolizijų sprendimo būdas, bet tik grynai asmeninis, iš esmės teikiantis tik pseudosprendimą, tiksliau — tiesiog nusiraminimą. Tai „palaima ir patenkinimas subjektyvu-

mo, kuris dėl pasitikėjimo savimi gali pakelti savo tikslų žlugimą".

Bet komiškumo esmė — ne tik individualūs sugebėjimai, turi būti ir koks nors objektyvus pagrindas; aštrus protas pastebi jį greičiau už kitus. Komiškas yra bet koks kontrastas, bet koks vidaus ir išorės, esmės ir apraiškos, tikslo ir priemonės ir t. t. neatitikimas. Jeigu pačiame objekte neglūdi vidinis prieštaravimas, tai komiškumas būna paviršutiniškas.

Juoktis — vadinasi, suvokti kartu ir savo pranašumą, ir savo bejėgiškumą; komedija — tai savotiška meno viršūnė, bet kartu ir visiškas jo suirimas. Hėgelis nemato juoko kuriamojo prado ir labai susirūpinęs dėl jo griaunamųjų galimybių. Labiausiai jį gąsdina ironija, nepastebimai graužianti giluminius esamos pasaulio tvarkos pagrindus, kurie, Hėgelio manymu, protingi ir nepajudinami. Būtent čia glūdi didžiojo dialektiko ir romantinės mokyklos, kuri atsisakė revoliucinės kovos, bet apsiginklavo ironija, svarbiausias nesutarimas.

Padarysime kai kurias išvadas. Hėgelio estetika — tai grandiozinis statinys, kuris ir šiandien, nors pusiau sugriuvęs, stulbina sumanymo ir realizavimo didingumu. Tai medis milžinas, kurio lapai nudžiūvo ir nukrito, bet kilnūs kontūrai vis dar traukia žvilgsnį.

Gyvuoja grožio veiklaus pobūdžio idėja, šios kategorijos visa apimančios reikšmės estetikai idėja, gyvuoja istoriškas požiūris į meną, į įvairių jo formų kaitą, klestėjimą ir vytimą. Bet seniai sudūlėjo sistemos Prokrusto lova, į kurią neįmanoma įsprausti sudėtingo ir besivystančio meno pasaulio. Hėgelis paskelbė meninei kūrybai mirties nuosprendį, kuris nebuvo įvykdytas.

Hėgelio estetika, kaip ir visa jo dialektika, nukreipta į praeitį; mąstytojas, atkakliai kėlęs meno pažangos idėją, apriboja šią pažangą seniai praėjusiais laikais. Negalima pasakyti, kad Hėgelis nepažino savo laikų meno (vėliau įsitikinsime, kad jis anaiptol ne kabinetiškai domėjosi tapyba, teatru, muzika), tačiau niekas negalėjo palaužti įsišaknijusio prietaro, sąlygoto visos pažiūrų sistemos: meno amžius praeityje, prasideda mokslo epocha.

Dešimtas skyrius

DIEVAS MIRĖ

> Kristus taip seniai numirė už mūsų nuodėmes, kad greitai tai pasidarys netiesa.
>
> *Hėgelis*

Tikėjimo klausimai Hėgelį visada jaudino. Svarstydamas juos, jis kūrė savo teoriją. Jo religijos filosofijos paskaitos turėjo didelį pasisekimą. Dievo buvimo įrodymų kursas sutraukė didžiausią klausytojų skaičių — 200 žmonių.

Mums Hėgelio religijos filosofija įdomi pirmiausia kaip silpniausia jo koncepcijos grandis. Silpna ta prasme, kad kaip tik čia nutrūko geležinė sistemos grandinė. Religijos problemoms svarbiausią dėmesį skyrė Hėgelio mokiniai, šioje srityje po filosofo mirties įsiliepsnojo karščiausi ginčai ir kaip logiška jų užbaiga atsirado hėgelizmo antipodas — Fojerbacho ateizmas. Tai sąlygojo toks pat būtinumas, dėl kurio Hėgelio religijos teorija pakeitė naivų švietėjų bedieviškumą.

Per amžius laisvoji mintis, kovojusi su tikėjimu dievu, laikė religiją apgavyste, gudrių apgavikų prasimanymu pažaboti tamsiam žmogui. „Apie tris apgavikus“— taip tiesiai ir buvo pavadintas XVIII amžiuje išspausdintas ateistinis traktatas, skirtas trijų religijų — judaizmo, krikščionybės, islamo — įkūrėjams. Švietėjai buvo teisūs, tvirtindami, kad religinės dogmos ir mitai neparemti tikru žinojimu, bet jie klydo, vien tik žinojimą laikydami tikėjimo įveikimo priemone. Išeidavo, kad tik išsimokslinęs žmogus gali tapti ateistu. Švietėjų bėda buvo ta, kad visuomenė jiems atrodė esanti izoliuotų individų konglomeratas. Jie tikėjosi pakeisti žmonių gyvenimą, pašalinti religiją, apeliuodami į atskiro žmogaus protą ir

žinias. Tačiau išsilavinusiuose sluoksniuose atsirasdavo kitų prietarų.

Tokia pat utopiška buvo ir idėja išlaisvinti visuomenę nuo religijos morališkai sukompromituojant dvasininkiją. „Aš žinau tik vienintelę priemonę sunaikinti religiją,— rašė Didro,— būtent: suniekinti jos tarnus visuomenės akyse parodant jų ydas ir menkystę. Kad ir kiek filosofai įrodinėtų krikščionybės absurdiškumą, ši religija žus tik tada, kai prie Dievo motinos ar šv. Sulpicijaus katedros elgetos sudriskusiomis sutanomis ims pigiai siūlyti mišias, nuodėmių atleidimą ir komuniją ir kai per tuos sukčius bus galima gauti mergšių". Deja, bažnyčios istorija paneigė šį požiūrį: katalikybės dorovinis nuopuolis kadaise sukėlė ne tikėjimo išnykimą, bet Reformaciją.

Keliai, kuriais ėjo švietėjai, negalėjo pašalinti religijos. Norint išspręsti šį uždavinį, reikėjo atsisakyti orientacijos į „protingą individą" ir analizuoti religinę sąmonę kaip socialinį institutą. Kaip tik tai ir sudaro Hėgelio religijos filosofijos reikšmę. Jo teologinė koncepcija paradoksaliu būdu tapo esminiu ir būtinu ateizmo istorijos momentu.

Jau „Dvasios fenomenologijoje" Hėgelis rašė, kad absurdiška tikėjimą dievu laikyti „komedijas krečiančios dvasininkijos fokusu. Religija būtinai atsiranda ir kinta dvasios (t. y. visuomeninės sąmonės.— *A. G.*) raidos procese". Istorinis požiūris į religiją — tai antras svarbus Hėgelio koncepcijos ypatumas.

Kartu, kaip ir kitose filosofijos srityse, Hėgelio pasiekti rezultatai buvo susiję su tam tikrais praradimais, jei lyginsime su jo pirmtakais. Kantas kritiškai išanalizavo ir atmetė visus loginius dievo buvimo įrodymus. Hėgelis pamėgino juos sugrąžinti.

Menas, pasak Hėgelio, tiesą suvokia jusliniu stebėjimu, religija pasiekia tolesnę pakopą — vaizdinį. Hėgelis nesutinka su Šlėjermacheriu, kuris tikėjimą dievu apribojo jausmo, priklausomybės jausmo, sritimi. Jeigu taip, ironizavo Hėgelis, tai šuo — geriausias krikščionis: jis visada gyvena tuo jausmu, jam pažįstamas netgi palaimos jausmas, kai šeimininkas numeta kaulą. Religinis išgy-

venimas — būtina, bet nepakankama tikėjimo sąlyga. Kiekvienas jausmas, kiekvienas išgyvenimas subjektyvus, o dievas turi būti suvoktas kaip visuotinis. Visuotinumo forma — protas.

Polemiką su Kantu Hėgelis pradeda nuo vadinamojo kosmologinio įrodymo. Jo esmė ta, kad, kaip ir viskas pasaulyje, pats pasaulis turi turėti savo priežastį — ji ir yra dievas. Filosofiniu žargonu šitai skamba taip: jeigu kas nors egzistuoja, tai turi egzistuoti ir besąlygiškai būtina, visų realiausia esybė. Šiame kosmologiniame įrodyme, rašė Kantas, sutelkta tiek sofistinių gudrybių, jog atrodo, kad spekuliatyvus protas paleido į darbą „visą savo dialektinį meną", idant kuo labiau viską supainiotų. Žodžiui „dialektika" Kantas suteikė labai blogą prasmę; jam tai prieštaravimų, kuriuose susipainioja žmogaus protas, sritis. Kosmologiniame įrodyme jis surado daugybę logikos požiūriu pažeidžiamų vietų. Samprotavimus apie visuotinę priežastinę priklausomybę, sako Kantas, galima taikyti juslinio patyrimo srityje, bet nėra pagrindo perkelti juos į viršjuslinį pasaulį (kur ta esybė turi būti). Juo labiau nėra pagrindo neigti begalinę atsitiktinių priežasčių ir padarinių eilę. Kur įrodymas, kad mūsų protas reikalauja užbaigti šią eilę? Ir pagaliau mūsų samprotavimų šia tema jokiu būdu negalima suplakti su realaus egzistavimo faktu. Kurk sau sveikas prielaidas apie bet kokią aukščiausią būtiną esybę, bet neik taip toli ir netvirtink, kad tokia esybė būtinai egzistuoja. Tokia atitinkamo „Grynojo proto kritikos" skyriaus reziumė.

Silpna šių Kanto samprotavimų vieta — jutimais suvokiamo reiškinių pasaulio priešpriešinimas jutimams neprieinamam „daiktų pačių savaime" pasauliui. Hėgelis nedelsdamas tuo pasinaudojo. Dievas — ne nepažinus „daiktas pats savaime", pažinimui prieinama viskas; Kantas nužemina protą, kurio tikroji sritis kaip tik yra ne jutimais suvokiamas, o protu mąstomas pasaulis — toks pirmasis Hėgelio prieštaravimas.

Antrasis jo prieštaravimas demonstruoja visą to paties „dialektinio meno", kurio ne be pagrindo baiminosi Kantas, spindesį. Kas davė teisę, klausia Hėgelis, priešprie-

šinti atsitiktinumą būtinumui? Kur atsitiktinumas, ten ir būtinumas, substancialumas, kuris ir yra atsitiktinumo prielaida. Mintis apie būtinumo ryšį su atsitiktinumu prieštaringa. Na ir kas? Pernelyg jau švelnu manyti apie daiktus, kad jiems nebūdingi prieštaravimai. Ir paviršutiniškas kasdienis, ir pats giliausias patyrimas liudija priešingą dalyką — prieštaravimo visuotinumą.

Toliau Hėgelis pereina prie teleologinio dievo buvimo įrodymo (jis kartu ir fizioteologinis). Visas pasaulis liudija kūrėjo išmintį, taip viskas jame sutvarkyta ir tikslinga: gyvybei palaikyti reikalingas maistas, vanduo, oras, ir nė vieno iš šių dalykų netrūksta. Žemėje egzistuojančių sąveikų grandinė pernelyg sudėtinga, kad ją būtų galima mąstyti nesukurtą pagal protingą planą. Teleologinis įrodymas, sako Kantas, nusipelno, kad apie jį būtų kalbama su pagarba: tai pats aiškiausias, labiausiai įprastinį intelektą atitinkantis argumentas. Kanto kontrargumentas teigia: gamtos tikslingumas ir harmonija susiję su daiktų forma, o ne su jų materija (turiniu), vadinasi, daugiausia, ką galima pasiekti fizioteologiniu argumentu,— tai įrodyti architekto, gatavą medžiagą apdorojančio meistro, bet ne pasaulio kūrėjo egzistavimą.

Prieštaraudamas Kantui, Hėgelis vėl griebiasi dialektikos. Argi formą galima atskirti nuo turinio? Materija be formos — tai beprasmybė. Lygiai taip pat tikslo negalima izoliuoti nuo priemonės. Tikslai neegzistuoja patys savaime. Gamtoje daug kas tikslinga, tačiau ne mažiau ir to, kas netikslinga, beprasmiška. Milijonai gemalų žūva, nevirtę gyvomis būtybėmis; vienų gyvenimas paremtas kitų mirtimi; ir žmogus, siekdamas didelių tikslų, atlieka begalę netikslingų poelgių, kurdamas griauna. Protas dialektiškas, ir naivu manyti, kad pasaulyje viskas iki smulkmenų apgalvota: nejaugi kamštmedį dievas sukūrė tam, kad būtų kuo užkimšti butelius? Hėgelis nepastebi, kad čia jo žodžiai ne tik nesustiprina dieviškojo tikslingumo idėjos, bet, priešingai, paneigia ją.

Ir pagaliau trečiasis — ontologinis įrodymas. Šis palyginti jaunas savo amžiumi (jo autorius — viduramžių scholastas Anzelmas Kenterberietis) įrodymas teigia: die-

vas mums atrodo pati tobuliausia esybė. Jeigu ši esybė neturi būties požymio, vadinasi, ji nepakankamai tobula, ir mes patys sau prieštaraujame; pašalinti šį prieštaravimą galima tik pripažinus dievo egzistavimą. Surasti šiame samprotavime formalią klaidą nesunku: pagal požymių kiekį realus ir įsivaizduojamas objektai nesiskiria vienas nuo kito: šimtas tikrų talerių nė per nago juodymą ne daugiau už šimtą galimų, sako Kantas, reikalas tik tas, ar jie yra mano kišenėje. Sąvoka nėra būtis. Jų supainiojimas sudaro pirmųjų dviejų „įrodymų" pagrindą.

Hėgelis trečią kartą grįžta prie „Logikos mokslo" paragrafų. Pirmiausia mintis apie šimtą talerių yra ne sąvoka, tai abstraktus vaizdinys, intelekto veiklos rezultatas; tikra sąvoka konkreti, ji — proto produktas. Dėl sąvokos ir būties tarpusavio santykio, tai klausimui išaiškinti pakanka pažvelgti į dialektinių kategorijų sistemą: būtis — išeities taškas, sąvoka apvainikuoja logiką, apima visus ankstesnius apibrėžimus, taip pat ir būtį. Paprastai sąvoka traktuojama kaip tai, kas subjektyvu, priešinga objektui ir realybei; Hėgeliui sąvoka objektyvi, turinti savarankišką būtį.

Iš esmės Kantas neabejotinai teisus: dievo buvimo neįmanoma įrodyti. Bet logika, kuria Kantas remiasi, formali, todėl detalių atžvilgiu dialektikas Hėgelis ima viršų. Į Kanto argumento apie įsivaizduojamus ir tikrus talerius silpnumą atkreipė dėmesį Marksas: „Jeigu kas nors įsivaizduoja, kad turi šimtą talerių, jeigu tas įsivaizdavimas jam nėra savavališkas, subjektyvus vaizdinys, jeigu jis tiki juo, tai jam tie šimtas įsivaizduojamų talerių turi tokią pačią reikšmę, kaip ir šimtas tikrų. Jis, pavyzdžiui, lįs į skolas, remdamasis savo fantazija, jis *elgsis taip, kaip elgėsi visa žmonija, lįsdama į skolas savo dievų sąskaita.* Priešingai, Kanto pateiktas pavyzdys galėtų sustiprinti ontologinį įrodymą. Tikrų talerių toks pat egzistavimas, kaip ir įsivaizduojamų dievų. Argi tikras taleris kur nors egzistuoja, išskyrus vaizdinį, tiesa, bendrą arba, tiksliau, visuomeninį žmonių vaizdinį? Atvežk popierinių pinigų į šalį, kur nežinomas toks popieriaus vartojimas, ir kiekvienas juoksis iš tavo subjek-

tyvaus vaizdinio. Ateik su savo dievais į šalį, kur išpažįstami kiti dievai, ir tau bus įrodyta, kad esi valdomas fantazijų ir abstrakcijų... *Kas kuri nors konkreti šalis yra svetimšaliams dievams, tas proto šalis yra dievui apskritai — sritis, kur jis liaujasi egzistavęs"* [1].

Iš tiesų, ką pasiekė Hėgelis? Ar jis įrodė dievo egzistavimą? Deja, jis parodė tik Kanto logikos ribotumą ir neišsemiamas dialektinio mąstymo būdo galimybes.

Jei žiūrėsime iš esmės, tai Hėgelio dievas — savaimingai besivystantis pasaulis, kuriame svarbiausia vieta skirta idealybę paverčiančio realybe žmogaus veiklai. Ortodoksinę dievybės sampratą brandos metais Hėgelis atmetė lygiai taip pat kaip ir jaunystėje. Paskaitose apie dievo buvimo įrodymus jis išjuokia tikintį miesčionį: „Kūmas Brizė vakar man kalbėjo apie viešpaties dievo didybę, ir man atėjo į galvą, kad gailestingasis viešpats žino kiekvieno paukštelio, kiekvieno drugelio, kiekvieno vabalėlio, kiekvieno uodelio vardą, kaip mes saviškių kaime: Gregoras Šmitas, Peteris Brizė, Hansas Heifridas. Tik pamanykit, viešpats pažįsta kiekvieną uodelį, o jie tokie panašūs vienas į kitą, kaip broliai ir seserys, tik pamanykit!"

Tokio dievo ponas profesorius nepripažįsta. Galbūt ponas profesorius tiki Spinozos dievą, tapatų gamtai? Gink dieve, nuo panteizmo Hėgelis atsižegnoja taip pat ryžtingai, kaip ir nuo miesčioniškų vaizdinių apie Sabaotą, sėdintį danguje auksiniame soste. Panteistui dvasia ir materija lygiateisės, dievas nesukūrė gamtos, jis susiliejęs su ja. Hėgelis primygtinai pabrėžia dvasios prioritetą, gamta jam — idėjos kitabūtis. Panteistas sudvasina gamtą, Hėgelis ją niekina kaip bedvasį pradą, nenorėdamas pripažinti netgi jos grožio.

„Kartą vakare,— prisimena H. Heinė, klausęs Berlyno universitete Hėgelio paskaitų,— kai danguje ryškiai spindėjo žvaigždės, mes stovėjome dviese prie lango, ir aš, dvidešimt dvejų metų jaunuolis, svajingai kalbėjau apie žvaigždes ir pavadinau jas palaimintųjų buveine. Moky-

---

[1] *Маркс К., Энгельс Ф.* Из ранних произведений, с. 98.

tojas sumurmėjo: „Žvaigždės, hm! hm! Žvaigždės — tai tik švytintis išbėrimas danguje".—„Dieve mano! — sušukau aš.— Vadinasi, ten nėra laimės pakalnės, kur po mirties atlyginama už dorybę?" O jis, metęs į mane drumstą žvilgsnį, šiurkščiai atsakė: „Vadinasi, norėtumėte gauti arbatpinigių už tai, kad slaugėte sergančią motiną ir nenunuodijote savo brolio?"

Žvaigždėto dangaus charakteristika, Heinės įdėta į Hėgelio lūpas,— beveik citata. Štai atitinkama vieta iš „Filosofijos mokslų enciklopedijos": „Šis švytintis išbėrimas tiek pat mažai vertas nuostabos, kaip ir žmogaus kūno išbėrimas arba kaip didžiulis musių spiečius". Matyt, Heinė taip pat adekvačiai perteikė ir savo mokytojo mintis apie atpildą po mirties. Hėgelis niekur nekalba apie individualų nemirtingumą. Siela — tai „dvasios miegas", dvasia pabunda sąmoningoje žmogaus veikloje ir vėl užmiega, kai ji nutrūksta.

O kaip dėl pasaulio sukūrimo dogmos? Ar loginės idėjos perėjimą į savo kitabūtį, į gamtą, reikia suprasti būtent šia prasme? Lyg ir taip. „Kodėl dievas pats sau lėmė sukurti pasaulį?" — klausia filosofas „Enciklopedijoje". O kita vertus, Hėgelis taip supainioja „gamtos sukūrimo" klausimą, kad nė vienas ortodoksas bažnytininkas su jo pažiūromis nesutiktų. Reikalas tas, kad loginis idėjos vystymasis yra pirmesnis už gamtą ne laiko atžvilgiu. Laiko kategorija atsiranda tik gamtoje, idėja *vystosi laike* tik „dvasios" pakopoje, t. y. žmogaus ir visuomenės gyvenime.

Taip pat Hėgelio supainiota ir žmogaus atsiradimo problema. Biblinė versija jam — poetinė legenda, bet ir evoliucinis požiūris jam atrodo neįtikinamas. Jis įsitikinęs, kad gamtoje niekas aukštesnis neatsiranda iš žemesnio, neorganinė gamta neegzistuoja be organinės, be gyvybės. Vadinasi, be žmogaus? Hėgelis neužbaigia savo minties. Reikia pasakyti, kad viduramžių eretikai, maištavę prieš Šventojo rašto autoritetą, kėlė žmonių giminės amžinumo idėją. Apie Hėgelio domėjimąsi mistika ir erezijomis mes jau kalbėjome.

Religijos filosofijos paskaitose Hėgelis cituoja Meisterį Ekhartą: „Akis, kuria dievas mato mane, yra akis, kuria aš matau jį; mano akis ir jo akis yra vienas ir tas pat. Teisybė, kad aš ant dievo svarstyklių, o jis ant mano. Jeigu nebūtų dievo, nebūtų ir manęs, jeigu nebūtų manęs, nebūtų ir dievo". Kadaise bažnyčios pasmerktas žymaus mistiko mokymas krikščionių religijos žmogų-padarą pavertė žmogumi-kūrėju, prilygstančiu dievui. O žmogaus sudievinimas (kaip ir dievo sužmoginimas) — kelias laisvos minties, vedančios į religijos pašalinimą.

Hėgelis vaikščioja kažkur šalia. Jis visomis jėgomis stengiasi sustiprinti religijos pamatus, bet iš tikrųjų nepastebimai griauna juos. Religija jam svarbi pirmiausia kaip socialinis institutas. Todėl nepaprastai įdomūs Hėgelio samprotavimai apie absoliučius religijos pagrindus, apie jos atsiradimo kelią. Žmonės nekuria tikėjimo, jie istoriškai perima jį iš paties natūraliausio autoriteto — tautos ir šeimos dvasios, iš kurios jie kyla ir su kuria perima tam tikrą religinio kulto formą. Šio natūralaus autoriteto galia tautos gyvenime nepaprastai didelė, ir kad ir koks individas įsivaizduotų esąs savarankiškas, jis negali iššokti už tikėjimo ribų, nes jame glūdi pats šio individo dvasingumas.

Kita aplinkybė, į kurią Hėgelis atkreipia dėmesį,— tai religijos santykis su valstybe. Religinis kultas, t. y. tautos gyvenimą reglamentuojantys ritualiniai veiksmai ir apeigos, padeda pamatus dorovei, kurią, pasak Hėgelio, visiškai įkūnija valstybė. Jaunystėje Hėgelis kaltino bažnyčią ir valstybę tuo, kad jos veikė išvien, diegdamos despotizmą. Dabar religija ir valstybė jam — laisvės įsikūnijimas. Tačiau tikslai, kuriuos, siekdamos laisvės, kelia religija ir valstybė, skirtingi: religija nori laisvės nuo pasaulio, valstybė — laisvės pasaulyje. Šie tikslai gali būti puikiai suderinti, bet jie taip pat gali smarkiai prieštarauti vienas kitam, kaip yra katalikybėje, reikalaujančioje besąlygiško paklusimo jai.

Protestantizmo teologija visada buvo persiėmusi istorizmo dvasia: reikėdavo pateisinti ir pagrįsti naujo ti-

kėjimo atsiradimą. Hėgelis tęsia šią tradiciją ir religinių tikėjimų kaitą traktuoja kaip būtinas vis gilesnio dievo pažinimo pakopas. Viena po kitos einančias religijas vienija ne išoriniai požymiai, bet pati dvasios, kuri verčia save siekti savęs pačios pažinimo, prigimtis. Religijai vystantis, dievo paveikslas vis labiau sužmoginamas. Šis procesas eina koja kojon su laisvės įsisąmoninimo gilėjimu, o tai, pasak Hėgelio, sudaro visuotinės istorijos turinį.

Pirmojoje stadijoje, vadinamosiose natūraliose religijose, dievo idėja išryškėja kaip absoliuti gamtos jėga, prieš kurią žmogus suvokia esąs niekingas ir pavergtas. Čia Hėgelis prieštarauja švietėjų pateiktam pirmykštės religijos vertinimui kaip protingiausios ir paprasčiausios. Hėgelis, priešingai, pabrėžia nepaprasto sustingimo būseną, nuo kurios prasideda pažanga. Tik išsivadavęs iš pirmapradės nelaisvės žmogus pažįsta skirtumą tarp gėrio ir blogio. Rojaus nežinojimas yra grubumo, o visai ne nekaltumo būsena, ir kvaila rojų laikyti dorovinio ir intelektinio tobulumo idealu. Religijos idealas yra ne praeityje, bet ateityje.

Religinės sąmonės iškilimas ir suklestėjimas pasiekiami kova ir kentėjimu; rožė ir kryžius susiję vienas su kitu: norint nuskinti rožę nuo kryžiaus, reikia užsiversti ant savęs patį kryžių. Čia glūdi migloto aforizmo iš „Teisės filosofijos“ pratarmės —„Protas yra rožė šių laikų kryžiuje“— paaiškinimas. Juodas kryžius baltomis rožėmis apipintos širdies fone — Liuterio herbas.

Pirmoji žmogaus religinio dvasingumo forma pasireiškia *burtininkavimu,* kai žmogus mėgina savo valia sustabdyti arba sukelti žmogaus gyvenimui pavojingus reiškinius. Paskui į būrimo veiksmus įtraukiami objektai ir stebuklingos priemonės, būrimas darosi netiesioginis, virsta *fetišizmu,* gyvulių ir protėvių kultu. Šioje dirvoje išsikeroja „neapsakomas prietaringumo kvailumas“.

Kitą religijos raidos pakopą sudaro tai, kad įvairiuose daiktuose veikiančios jėgos centralizuojamos ir įsivaizduojamos kaip vieninga visa apimanti, absoliuti dieviškoji galybė, o žmogus įsisąmonina save kaip niekin-

gą ir bejėgę būtybę. Tai gamtos, arba substancijos, religija, ir tik ji yra tikrai panteistinė. Pradiniame šios religijos variante — kinų religijoje — svarbiausias momentas yra juslinis pasaulio visumos vaizdinys: visa aprėpianti esybė yra dangus, jos viduryje yra žemė, žemės viduryje yra Vidurinė karalystė, t. y. Kinijos imperija, o jos centre — dangaus sūnus, dievas-dychanas, vyriausias burtininkas, viešpataujantis gyvųjų ir mirusiųjų karalystėse. Kinų dangus faktiškai yra žemėje, valdo ne dangiškasis valdovas, bet imperatorius. Šioje karalystėje viskas reglamentuota, viskas išmatuota tarsi skriestuvu, kiekvienas žmogaus žingsnis nustatytas įstatymo. Todėl kinų tikėjimus Hėgelis vadina *saiko religija*. Kultas šioje religijoje yra visa apimantis, žmogaus vidinis pasaulis pakeistas išorinėmis ceremonijomis.

Indų religijoje — brahmanizme — monarchinę panteizmo formą pakeičia monistinė. Aukščiausias dievas Brahma — veikiau vieninga, o ne vieningas, bevardės giminės esybė. Iš jo viskas atsiranda, į jį viskas sugrįžta. Iš pradžių, pagal indų vaizdinius, „neegzistavo nei būtis, nei niekas, nei viršus, nei apačia, nei mirtis, nei nemirtingumas, o buvo tik vieninga, uždara savyje ir tamsu; be šio vieninga, nebuvo nieko, ir šitai vienišai brinko savyje pačiame, stebėjimo galia šitai iš savęs sukūrė pasaulį“. Brahma suskyla į tris dievus: save patį, Krišną, įkūnijantį gyvenimą žmogaus pavidalu, ir Šyvą, bet kokio kūrimo ir griovimo, gimimo ir mirties pradžią. Tokia indų trejybė — trimurtis, vaizduojamas simboline ir, Hėgelio nuomone, „negražia“ figūra su trimis galvomis. Žmogaus gyvenimo tikslas — susijungti su visa vienijančiuoju Brahma. Tai pasiekiama asketišku gyvenimo būdu, lėtu savęs marinimu, interesų ir polinkių atsisakymu, visišku sustingimu. Indų religija antropomorfinė, prisodrinta poetinės kūrybos, Hėgelis ją vadina *fantazijos religija*.

Tolesnė pakopa — budizmas, „savyje būties“ religija, turinti daugiausia sekėjų. Čia dievas įsivaizduojamas kaip niekas: iš nieko viskas atsirado, nieku viskas pavirs. Bet dievas pažįstamas kaip visiškai konkretus žmogus — Buda, dalailama ir t. t. Šioje religijoje svarbiausias žmo-

gaus tikslas — pasinerti į amžiną ramybę, kur nėra valios ir proto. Budistas kovoja ne su išoriniu pasauliu, o tik su pačiu savimi. Aukščiausias tikslas — pasiekti nirvaną, nuslopinti bet kokį sielos ir kūno jaudinimąsi.

Senovės persų *gėrio arba šviesos religija* yra pereinamoji forma prie religinės idėjos raidos aukštesnės stadijos. Kiekviena tikslinga veikla susiduria su kliūtimi, gėrio priešybė — blogis, šviesos — tamsa. Ši dviejų pradų — Ormuzdo ir Arimano — kova sudaro Zaratustros įkurtos senovės persų religijos turinį. Zoroastrizmas Hėgeliui imponuoja dar ir dėl to, kad jame aiškiai išreikštas valstybinis principas: karalius — Ormuzdo atstovas.

Persų tikėjimų dualizmą pašalina finikiečių *kentėjimo religija*. Dievybės priešybė čia glūdi ne šalia jos, bet joje pačioje: dievas Adonis miršta ir įveikia savo mirtį vėl atgimdamas. Adonio pavasario šventė tęsdavosi keletą dienų. Dvi paras būdavo ieškoma mirusio Adonio, liūdima, minimi mirusieji. Trečią dieną dievas prisikeldavo, ir tai būdavo džiaugsmo, gyvenimo, gamtos prabudimo šventė.

Adonio kulte jusline, simboline forma išreikštas begalinis gyvenimo procesas. Bet čia dar nėra nemirtingumo idėjos. Ji atsiranda tik Egipte. Egiptiečių *mįslės religija* pasinėrusi į didžią gyvenimo ir mirties paslaptį, ji padarė šią paslaptį kulto objektu. Niekur nebuvo skiriama tiek dėmesio laidojimo apeigoms, kurių įkūnijimas yra gigantiškos piramidės. Karalių ir žynių rūmai virto šiukšlių krūvomis, o jų kapai nepasiduoda laikui.

Gyvenimo ir mirties mįslės, užmintos egiptiečių religijos, įmenamos „dvasinės individualybės" religijose, prie kurių Hėgelis priskiria žydų, senovės graikų ir senovės romėnų tikėjimus, kuriuose dievas yra jau tam tikra iš gamtos išsiskyrusi „laisva objektyvybė". Būdingas žydų *kilnumo religijos* bruožas — pirmąsyk joje išsakyta idėja, kad dievas sukūrė pasaulį iš nieko. Hėgelio požiūriu, ši idėja kilnesnė už bet kokius pasaulio ir dievų kilmės iš chaoso vaizdinius. Čia patį chaosą sukuria, o paskui formuoja vieningas dievas, kuris pagal savo paveikslą ir panašumą kuria žmogų. Nors žmogus, palyginti su dievu, nesavarankiškas, bejėgis ir menkas, tačiau jis reali-

zuoja savo panašumą į dievą veikla, kurios imasi po nuodėmės akto. Dievas uždraudė žmogui ragauti vaisių nuo gėrio ir blogio pažinimo medžio, bet, sugundytas velnio, žmogus paragavo uždrausto vaisiaus, įgijo žinojimą ir tapo panašus į dievą. Šią biblinę alegoriją Hėgelis vertina kaip didžią tiesą: žinojimas išaukština. „Štai Adomas pasidarė kaip vienas iš mūsų",— sako dievas Biblijoje *(Pr 3, 22)*. Bet už įgytą žinojimą reikia atsimokėti, žmogus dabar prakeiktas, pasmerktas mirti ir dirbti: „Savo veido prakaite tu valgysi duoną, iki nesugrįši į žemę, iš kurios esi paimtas, nes dulkė esi ir dulke vėl pavirsi" *(Pr 3, 19)*. Žydų religijoje, pažymi Hėgelis, nėra nemirtingumo idėjos.

Mirties baimė padaro žmogų vergu, bet vergiška sąmonė (šitai mes žinome iš „Fenomenologijos") atveria kelią asmenybės savimonei ir bendrumo suvokimui. Žydų dievas privatus, tai vienos išrinktosios tautos viešpats ir globėjas. Žydų fanatizmas skiriasi nuo musulmonų: pastarajam nėra nacionalinių ribų, jis siekia atversti į tikrąjį tikėjimą visas tautas, o pirmasis siekia įtvirtinti vieną naciją.

Religinės idėjos tolesnės raidos uždavinys, pasak Hėgelio,— įveikti šį nacionalinį ribotumą. Kita pakopa — *grožio religija,* sukurta senovės helenų, „žmogiškiausios iš visų tautų. Čia konkretus žmogus suranda save savo dievuose su visu kuo, kas jam būdinga, su visais savo poreikiais, polinkiais, aistromis, įpročiais, dorovinėmis ir politinėmis savybėmis". Laisvė, dvasingumas ir grožis įsiskverbia į kasdienį graikų gyvenimą, ir jų religinis kultas yra gyvenimo poezijos tąsa.

Romėnų religija, skirtingai negu graikų, Hėgelio nuomone, labai proziška. Jos dievai — sausi ir rimti, nepasižymintys idealiu grožiu, o religinė idėja pajungta vienam tikslui — valstybei. Tai *tikslingumo religija.* Romėnų religijoje asmenybė absoliučiai tarnauja valstybei. Kai susikūrė Romos imperija ir imperatorius iškilo kaip pasaulio valdovas, jis buvo aukščiau už formaliąją teisę: jis tapo romėnų dievu. Vieno žmogaus sudievinimas bu-

vo priežastis visuotinio kentėjimo, kuris virto tiesos religijos — krikščionybės — gimimo kančiomis.

Krikščionybę Hėgelis vadina *absoliučia ir begaline religija,* kurios jau niekas negali pranokti. Krikščionybėje, jo nuomone, dievas pagaliau susitaikė su žmogumi, religija įgijo savimonę. Tačiau Hėgelis buvo per daug intelektualus, kad tikėtų kiekvienu Šventojo rašto žodžiu, pateisintų bet kokias krikščionių apeigas. Be to, jam reikėjo paaiškinti, kodėl daugelį amžių viešpatavo katalikybė, kuri pasirodė esanti klaidinga krikščionybės forma. Čia filosofą gelbsti pozityvumo sąvoka. Jaunystėje šiuo terminu jis žymėjo bet kurios tradicinės religijos dirbtinumą, apmirimą. Dabar pozityvumas — atsitiktinė atrastos tiesos forma, neprotinga proto apraiška. „Laisvės įstatymai visada turi pozityvų aspektą, išorinį, atsitiktinį savo realizavimo aspektą". Biblija pozityvi („velnias irgi cituoja Bibliją"), joje aprašyti stebuklai protui neegzistuoja. Intelektas gali siekti natūraliai paaiškinti stebuklus; proto pozicija: dvasingumo negalima patvirtinti išorinėmis apraiškomis.

Hėgelis mėgina pateikti pavyzdį. Jo interpretacijoje dieviškoji trejybė (dievas tėvas, dievas sūnus ir dievas šventoji dvasia) iškyla kaip savotiška triada, sudaranti jo filosofinės sistemos pagrindą. „Tėvo karalystė"— dievo būtis iki pasaulio sukūrimo, loginių kategorijų sritis. „Sūnaus karalystė"— sukurtasis pasaulis (ne tik gamtos, bet ir baigtinės dvasios); Kristus miršta šiame pasaulyje ir prisikelia „dvasios karalystėje", kuri yra pirmųjų dviejų „karalysčių" sintezė, tikinčiųjų, kuriuos jungia vieningi dorovinio ir valstybinio gyvenimo principai, dvasinė bendruomenė. Bet šie principai, kaip mes žinome,— filosofinio pažinimo objektas. Ar filosofija neįveikia tikėjimo? Hėgelio atsakymas stulbinantis: „Filosofijai priekaištaujama, kad ji iškelianti save aukščiau už religiją; tačiau faktiškai tai neteisinga... ji iškelia save tik aukščiau už tikėjimo formą, jų turinys vienodas". Didysis dialektikas išleido iš akių, kad jo logikoje forma ir turinys tapatūs.

Hėgelio religijos filosofijos paskaitos yra puiki anuometinė religinių tikėjimų istorijos apybraiža. Tiesa, derindamasis prie schemos, Hėgelis „užmiršo“ islamą, kuris atsirado keliais šimtmečiais vėliau už krikščionybę ir netilpo į filosofo definicijas. Ir dievo „sužmoginimo“ procesas liko logiškai neužbaigtas. Bet problema buvo suformuluota pakankamai tiksliai.

Vienuoliktas skyrius

KELIAS Į TIESĄ

Svarbiausia — kelias.
Hėgelis

Baigiamoji Hėgelio sistemos pakopa — filosofija. Čia yra dvasios saviraidos „absoliutus galutinis punktas“; Hėgelio teorija — paskutinė stotelė.

Reikia pasakyti, kad absoliučios tiesos suradimo nuopelną Hėgelis mažiausiai buvo linkęs prisiskirti sau, savo genijui. Savo filosofiją jis laikė tik paskutiniuoju, baigiamuoju ilgo dvasios savęs pažinimo kelio etapu, tarsi baigiamuoju kolektyvinio darbo skyriumi.

Filosofijos istorijos buvo kuriamos ir iki Hėgelio. Bet visos jos turėjo dvejopų trūkumų. Vieni autoriai matė tik „beprasmybių galeriją“ ir naiviai manė, kad savo intelekto pastangomis jiems pasisekė tas beprasmybes pašalinti. Kitose knygose buvo apsiribojama tik pasaulyje egzistavusių nuomonių išvardijimu. Tokių „istorijų“ autorius Hėgelis lygino su gyvuliais, išklausiusiais visus muzikos kūrinio garsus, bet nesuvokusiais svarbiausio dalyko — jų harmonijos.

Filosofijos istorija — tai vidujai būtina, nuosekli, progresuojanti minties plėtotė. Filosofijos istorija mus supažindina ne su „beprasmybių galerija“, bet su „galerija mąstančio proto didvyrių“, kurie įsiskverbdavo (kiekvienas vis giliau!) į daiktų, gamtos ir dvasios esmę ir sukaupdavo vėlesnėms kartoms didžiausią žinių lobį. Filosofijos istorija — tai kelias į tiesą.

Tos istorijos įvykiai ir darbai tokie, kad juos mažiausiai galima laikyti atskiro individo kalte ar nuopelnu, jie yra sudedamoji laisvos minties srities dalis, ir ta mintis pati savaime yra kūrybinis subjektas. Šiuo atžvilgiu,

Hėgelio nuomone, filosofijos istorija yra priešinga politinei istorijai, kur kiekvienas individas gali elgtis savaip, priklausomai nuo savo sugebėjimų ir aistrų. O čia lemiamą vaidmenį vaidina tradicija, kuri kaip šventa grandinė driekiasi į mus iš praeities. Kiekviena filosofijos sistema atsirasdavo neišvengiamai ir lygiai taip pat neišvengiamai užleisdavo savo vietą kitai.

Tiesa, pasitaiko, pažymi Hėgelis, kad nauja filosofinė teorija pretenduoja visiškai paneigti visa, kas buvo sukurta iki jos, ir surasti tiesą. Tačiau, kaip rodo ankstesnis patyrimas, paaiškėja, kad tokioms filosofinėms sistemoms tinka apaštalo Petro žodžiai, pasakyti Ananijui: „Štai ties durimis skamba žingsniai <...>. Jie ir tave nuneš į kapus" *(Apd 5, 9)*. Žiūrėk, filosofijos sistemos, kuri paneigs ir išstums tavąją, neteks ilgai laukti. Sau Hėgelis, matyt, darė išimtį.

Tačiau nė viena sistema neišnyksta be pėdsakų, ji toliau egzistuoja „įveiktu" pavidalu, t. y. kiekviena tolesnė filosofijos raidos pakopa ne tik neišvengiamai išplaukia iš ankstesnės, bet ir suima į save visa, kas joje yra vertinga. Mes prisimename Hėgelio idėją apie istorinio ir loginio pradų sutapimą: pažinimo teorija apskritai ir kaip visuma susilieja su savo istorija, sąvokų nuoseklumas filosofijos sistemoje atitinka istorinius jos raidos etapus. Todėl, daro išvadą Hėgelis, filosofijos istorijos studijavimas yra pačios filosofijos studijavimas.

Šiuo atžvilgiu jis neabejotinai teisus: nė viename moksle istorija neįeina į tyrinėjimo objektą taip betarpiškai kaip filosofijoje. Ir šitai lemia ne tik tai, kad vienas ar kitas mąstytojas iškirto eilinę pakopą kelyje į pažinimo viršūnę; kurdamas vientisus logikos kategorijų nuoseklumą atkuriančių filosofinių sistemų laiptus, Hėgelis neišvengė pritempimų. Svarbiau kas kita: filosofinė žinija dėl savo pobūdžio yra nukreipta į pasaulį kaip visumą, kuria bendrus požiūrio į tikrovę principus, kurie nuolat tobulinami, tačiau kai kurie jų pagrindai lieka nepajudinami. Šiuo atžvilgiu filosofija analogiška menui, kur istorijos studijavimas yra paties objekto pažinimas.

Filosofinės žinijos istorinės raidos pagrindą sudaro tas pats principas, kaip ir ėjimas nuo abstraktybės prie konkretybės kuriant kategorijų sistemą. Juo filosofinė teorija senesnė, juo ji abstraktesnė, juo šiuolaikiškesnė — juo turiningesnė, konkretesnė. Mes neturime tikėtis senovės filosofų veikaluose surasti atsakymus į klausimus, kuriuos iškėlė dabartis. Hėgelis ryžtingai ir pagrįstai pasisako prieš praeities modernizavimą, bet jis neabejotinai mėgaujasi, vieną ar kitą teoriją vaizduodamas tik kaip kurios nors vienos jo loginės sistemos kategorijos plėtojimą. Senovės filosofai nežinojo mūsų problemų, bet savąsias jie kėlė pakankamai plačiai ir konkrečiai.

Hėgelis atskleidė ne tik vieningą teorijų grandinę, bet ir kiekvienos jos grandies priklausomybę nuo aplinkos sąlygų. Šiuo atžvilgiu jis taip pat neturėjo pirmtakų. Filosofija yra mintimis aprėpta epocha, sakė jis. Kiekviena filosofijos sistema yra savo epochos filosofija, todėl mūsų laikais negali būti nei platonikų, nei peripatetikų, nei stoikų, nei epikūrininkų, o tegali būti tik jų epigonų. Šių sistemų atgaivinimas prilygtų subrendusio žmogaus virtimui vaiku. Be to, ne kiekviena epocha palanki filosofavimui; tik didelis kultūros brandumas atveria kelią filosofiniam mąstymui.

Filosofija, pasak Hėgelio, prasideda tik graikų pasaulyje. Tiesa, dvasia užgimsta Rytuose, bet čia ji nepakyla virš religijos. Nekartosime tų šališkų indų ir kinų kultūrų apibūdinimų, kuriuos jau žinome iš Hėgelio istorijos filosofijos. Jo išvada nepermaldaujama: Rytų mintį reikia pašalinti iš filosofijos istorijos.

Graikijoje atsiranda Europos mokslas. Hėgelis išvardija septynis graikų išminčius, stovėjusius prie jo lopšio: Talis, Solonas, Periandras, Kleobulas, Chilonas, Biantas, Pitakas, Hermipas. Tai buvo praktikai ir politikai, veiklos žmonės, duodavę savo piliečiams išmintingų patarimų, išgarsėję sparnuotais posakiais. „Įstatymai primena voratinklį: maži pakliūva, o dideli juos sudrasko“,— sako Solonas. Chilonui priskiriamas toks aforizmas: „Laiduok — ir pakliūsi į bėdą“; Kleobulas esą pasakęs: „Svar-

biausia — saikas". Tik vienas iš septynių buvo tikras filosofas — Talis, kilęs iš Mileto.

Nuo Talio iki Aristotelio, nuo VI iki IV a. pr. m. e., tęsiasi pirmasis graikų filosofijos istorijos periodas, jos formavimasis ir suklestėjimas. Pasakojimą apie Talį Hėgelis pradeda anekdotu: pakėlęs akis į žvaigždes ir stebėdamas jų judėjimą, Talis įkrito į duobę, ir žmonės juokėsi iš jo, sakydami, kaip jis galįs pažinti tai, kas vyksta danguje, jeigu nematąs, kas yra po kojomis. Įkristi į duobę negali tik tas, pažymi Hėgelis, kas atsigulė į ją visiems laikams ir nesiryžta netgi akių pakelti aukštyn. Dėl Talio, tai nereikia manyti, kad jis skrajojo grynosios minties srityje ir buvo toli nuo realios tikrovės. Veikiau priešingai. Jis pirmasis nustatė Šiaurės žvaigždės reikšmę jūreivystei, išmatavo Egipto piramidžių aukštį (pagal jų metamą šešėlį), numatė Saulės užtemimą, nustatė, kad metai turi 365 dienas.

Kaip filosofas, Talis pirmasis mėgino paaiškinti pasaulio vieningumą, reiškinių ir daiktų įvairovę kildinti iš vieningo prado. Tokiu pradu Talis laikė plačiausiai gamtoje aptinkamą medžiagą — vandenį. Vanduo, sujungiantis amžiną judėjimą ir amžiną ramybę, ištirpdantis savyje visus kūnus, yra materialus visos esaties, taip pat ir gyvybės, šaltinis. Talis neigė negyvos, nejuntančios materijos egzistavimą, manė, kad visi daiktai turi sielą. Vartodami šiuolaikinę terminiją, mes Talį galime pavadinti naiviuoju materialistu hilozoistu. Tačiau Hėgelis pateikia kitokią interpretaciją: jis tikina, kad pradas Talio teorijoje — „ne jutimais suvokiamas vanduo", o „vanduo kaip mintis". Tai būdinga detalė: Hėgeliui filosofijos istorija — pirmiausia idealizmo istorija, materialistines teorijas jis arba nutyli, arba iškreipia.

Taip pat šališkai Hėgelis dėsto Talio draugo ir mokinio Anaksimandro pažiūras. Esaties pagrindu Anaksimandras laikė ne vandenį ir ne kokią nors kitą konkrečią medžiagą, o tam tikrą neapibrėžtą ir begalinį pradą — „apeironą". Jam priskiriamas saulės laikrodžio išradimas, pasaulio žemėlapio ir dangaus gaublio sudarymas. Jis pir-

masis raštu išdėstė savo filosofines pažiūras. Anaksimandras tvirtino, kad žmogus kilo iš žuvies.

Tuo pat metu, kaip ir Mileto mokykla, atsiranda pitagorininkų mokykla. Pitagorui priklauso terminas „filosofija"— išminties meilė. Jis įvedė dėstymą (Talis ir Anaksimandras tik dalijosi savo mintimis su draugais) ir įsteigė kažką panašaus į filosofijos draugiją, kurios nariai vilkėjo vienodais drabužiais, gyveno kukliai, užsiiminėjo gimnastika, muzika ir mokslu.

Pagal pitagorininkų teoriją, būties pagrindą sudaro skaičiai ir jų santykiai. Visų daiktų pirmasis pradas — *vienetas,* visi kiti skaičiai yra vienetų kombinacijos. Vienetas — tai dievas. *Dviejų* vienetų junginį pitagorininkai vadino materija ir laikė ją priešybių vienybe. Didelė reikšmė buvo teikiama *trejybei,* triadai, kurioje vienetas, pereidamas per dvejybę, vėl įgyja savo užbaigtumą. Trejybės kultas iš pitagorininkų perėjo į krikščionybę. Aukščiau už triadą pitagorininkams buvo *tetrada* — keturių pirminių stichijų (vanduo, oras, žemė, ugnis) ir keturių pasaulio šalių priminimas. Toliau buvo pereinama iškart prie *dešimties* — skaičiaus, kuris atsiranda kaip vieneto, dviejų, trijų ir keturių suma, kaip aukščiausia jų vienybė.

Hėgelis atkreipia dėmesį į tai, kad už skaičių mistikos pitagorininkų teorijoje slypėjo pirmųjų abstrakčių filosofijos sąvokų — vienybės, priešybės, daugio — plėtojimas; čia užsimezga kategorijų lentelės idėja, kurią vėliau išvystė Aristotelis.

Pitagorininkų teorijose galima aptikti šiuolaikinių vaizdinių apie mūsų planetų sistemą pradmenų. Visatos centre jie patalpindavo ugnį; Žemę laikė žvaigžde, besisukančia apie šią ugnį, kurios jie betgi netapatino su Saule. Nejudančios žvaigždės, plika akimi matomos planetos — Saturnas, Jupiteris, Marsas, Venera, Merkurijus, taip pat Mėnulis ir Saulė, Žemė ir kažkokia Antižemė — tokios yra dešimt judančių sferų. Čia, pažymi Hėgelis, prieš mus pirmoji mintis apie pasaulio sąrangos sistemą.

Sferos dainuoja, kiekviena skleidžia savitą garsą priklausomai nuo savo dydžio ir judėjimo greičio. Tie dydžiai vienas su kitu sudaro harmoningą proporciją ir ati-

tinka muzikos intervalus. Mes negirdime visatos muzikos, bet juk mes nematome ir Žemės judėjimo. Pitagorininkų teorijose atsiranda mintis, kad daiktai patys savaime nepanašūs į tai, kaip jie atrodo.

Prieštaravimas tarp daikto ir išorinio pasireiškimo užima svarbiausią vietą Elėjos mokyklos teorijose. Čia, pažymi Hėgelis, glūdi dialektikos ištakos. Jutimais suvokiamai, permainingai būčiai nebūdingas tikrumas; jei mes norime suvokti ją protu, susiduriame su prieštaravimu. Ryškiausiai ši mintis išreikšta Zenono aporijose, kurių tikslas buvo paneigti judėjimą. Jutimai mums sako, kad daiktai juda, bet suprasti judėjimo neįmanoma, mintyje apie jį visada glūdi prieštaravimas, vadinasi, darė išvadą Zenonas, judėjimo nėra.

Štai aporija „Lekianti strėlė". Lėkdama strėlė tam tikru konkrečiu momentu yra tam tikroje konkrečioje vietoje. Kitu momentu ji yra kitoje vietoje ir t. t. Bet jeigu strėlė yra tam tikroje vietoje, tai, vadinasi, ji stovi joje, o iš rimties būvių sumos negalima gauti judėjimo. Judantis daiktas nejuda nei toje vietoje, kur jis yra, nei toje, kur jo nėra.

Kita aporija —„Greitakojis Achilas". Logiškai samprotaujant negalima įrodyti, kad bėgikas Achilas pavys lėtai šliaužiantį vėžlį. Kol jis nubėgs atstumą tarp jų, šis, nors ir nedaug, bet vis dėlto bus paropojęs į priekį. Kai Achilas įveiks šį atstumą, šis vėl, nors tik vos vos, bet vis dėlto pasistūmės, ir taip ligi begalybės.

Pasak padavimo, filosofas Diogenas Zenono samprotavimus apie judėjimo negalimumą paneigė tuo, kad atsistojo ir pradėjo vaikščioti. Tačiau tokiu „paneigimu" pasitenkinusį savo mokinį mokytojas primušė lazda už nefilosofišką požiūrį į dalyką. Diogenas suprato, kad Zenonas nemanė neigti judėjimo jutimais suvokiamo tikrumo, o tik iškėlė klausimą dėl to, kaip išreikšti jį sąvokų logika.

Zenono aporijas gali paneigti tik dialektinė logika, pripažįstanti prieštaravimus pačioje tikrovėje. Judėjimas prieštaringas. Kai apskritai norime išaiškinti judėjimą, paaiškina Hėgelis, tai sakome, kad kūnas yra vienoje

vietoje, o paskui eina į kitą vietą. Judėdamas jis jau nėra pirmojoje vietoje, bet kartu dar nėra ir antrojoje; jeigu jis būtų vienoje iš šių vietų, jis būtų rimtyje. Bet kurgi jis yra? Jeigu pasakysime, kad jis yra tarp šių dviejų vietų, tai tuo iš tikrųjų nieko nepasakysime, nes tokiu atveju jis taip pat būtų vienoje vietoje ir, vadinasi, mums iškiltų tas pats keblumas. „Judėti — tai būti šioje vietoje ir kartu joje nebūti, vadinasi, būti abiejose vietose vienu metu; tai laiko ir erdvės tolydumas, kuris kaip tik ir daro galimą judėjimą". Leninas, konspektuodamas Hėgelio istorijos filosofijos paskaitas, atkreipė dėmesį į šią vietą, pabraukė dviem storais brūkšniais ir parašė „Teisingai".

Elėjiečiai atskleidė dialektiką negatyviu aspektu, t. y. iškėlė problemą, kurios neįstengė išspręsti; Hėgelis šia prasme Zenoną lygina su Kantu. Pozityviai dialektikos idėjos plėtojamos Heraklito filosofijoje. „Nėra nė vieno Heraklito teiginio,— rašo Hėgelis,— kurio aš nepriimčiau į savo „Logiką". Pasak Heraklito, „pasaulis vienintelis nesukurtas niekieno iš dievų ir niekieno iš žmonių, bet buvo, yra ir bus amžinai gyva ugnis, dėsningai įsiliepsnojanti ir dėsningai užgęstanti". Taigi Heraklitui pirminis pradas — ugnis. Ugnies virsmas — daiktų ir reiškinių įvairovės pagrindas. Ugnies gesimas — tai „kelias žemyn", jos virtimas drėgme, vandeniu ir žeme. Atvirkščias procesas — žemės įsiliepsnojimas. Gamta yra ratas, kurio pradžia ir pabaiga sutampa. Sutampa ir kitos priešybės; būtis ir nebūtis yra vienas ir tas pat. Iki Heraklito sukurtos teorijos, Hėgelio nuomone, yra pirmosios dialektinės kategorijos — būties — lygyje. Heraklitas perėjo prie kitos — tapsmo.

Tolesnė Hėgelio kategorijų sistemos pakopa, kaip prisimename,— miglota sąvoka „sau būtis". Su šia kategorija jis sieja atomistų Leukipo ir Demokrito teorijas. Tai jau neabejotinai pritempta. Glaustai išdėstęs atomistinę koncepciją, pagal kurią egzistuoja tik atomai ir tuštuma, Hėgelis pavadina ją „skurdžia". Ne prie širdies jam ir materialistinis sąmonės aiškinimas. Sielą, mokė Leukipas ir Demokritas, sudaro rutulio formos atomai. Nuo kiekvieno daikto srūva plonyčiai apvalkalėliai, kurie

patenka į žmogaus jutimų organus ir sukelia pojūčius. Kai kurie Demokrito tvirtinimai duoda pagrindo manyti, kad jis skyrė patiems daiktams būdingas ypatybes — tįsumą, formą, nepralaidumą — ir ypatybes, egzistuojančias tik žmogaus vaizdiniuose,— spalvą, kvapą, garsą. Toks požiūris, ne be pikto džiaugsmo pažymi Hėgelis, „atlapojo duris netikusiam idealizmui, kuris mano, kad susidorojo su daiktiškumu, kai sieja jį su sąmone ir sako: tai yra mano pojūtis". Hėgelis turėjo galvoje subjektyvųjį idealizmą.

Naujas antikinės filosofijos raidos etapas prasideda nuo sofistų. Žodis „sofistika" turi blogą vardą: jis reiškia arba savavališką ko nors teisingo paneigimą, arba tariamą ko nors klaidingo įrodymą. Bet ši prasmė atsirado vėliau, o iš pradžių „sofistas" reiškė „išminties mokytojas". Sofistai atgręžė filosofiją į žmogų, į žemiškus reikalus, prisodrino jos žmonių santykius. Sofistai buvo išsimokslinimo skleidėjai, jie mokė matematikos, muzikos, iškalbos. Bet sofistai nesurado mąstyme jokio tvirto pagrindo, todėl jų teorija išsigimė į jokiais principais nesiremiantį žaidimą žodžiais.

Žymiausi sofistai — Protagoras ir Gorgijas. Pirmajam priklauso garsusis posakis: „Žmogus yra visų daiktų matas". Protagoras — skeptikas. Apie dievus, sakė jis, aš nieko negaliu žinoti: nei to, kad jie egzistuoja, nei to, kad jie neegzistuoja. Taip prasidėjo jo knyga, kuri Atėnų valstybės įsakymu buvo sudeginta; autorius buvo ištremtas. Viskas pasaulyje Protagorui atrodė reliatyvu: kai pučia vėjas, vienam šalta, o kitam ne, vadinasi, apie vėją negalima pasakyti, kad jis pats savaime šaltas arba šiltas.

Loginį užbaigtumą šiems principams suteikė Gorgijas. Jo knyga „Apie gamtą" susidėjo iš trijų dalių. Pirmojoje jis įrodinėjo, kad niekas neegzistuoja. Antrojoje — net jeigu tartume, kad kas nors egzistuoja, tai vis tiek šitai negali būti pažinta. Trečiojoje — jeigu būtis egzistuotų ir atsivertų pažinimui, tai būtų neįmanoma perteikti žinias kitam žmogui.

Bet štai pasirodo Sokratas. Jis, Hėgelio žodžiais tariant, yra viena iš įdomiausių senovės filosofijos figūrų. Sokratas betarpiškai prisišlieja prie sofistų siekimu sugrąžinti filosofiją iš dangaus į žemę, „sužmoginti“ ją, bet jis prieštarauja sofistams, teigdamas, kad egzistuoja tam tikri absoliutūs pradai, kurie yra aukščiau už asmeninius interesus. Tai tiesa, gėris, grožis ir įstatymas. Kiekvienas žmogus turi pažinti juos savarankiškai, „remdamasis tik savimi“, ir gyventi pagal juos. Sokratas atskleidė moralę. Iki Sokrato atėniečiai buvo dorovingi, o ne moralūs; jie gyveno, vadovaudamiesi papročiais ir protingai prisitaikydami prie aplinkybių. Sokratas parodė, kad egzistuoja gėris pats savaime. Mes prisimename: dorovę Hėgelis vertina labiau už moralę, bet šiuo atveju, pažymi jis, Atėnų valstybė buvo nusmukusi, papročiai išklibinti, ir individas turėjo pats rūpintis normomis.

Pirmiausia Hėgelis įvertina Sokratą kaip žmogų. „Sokratas buvo nesutrikdomas ir dievobaimingas įsikūnijimas moralinės dorybės: išminties, kuklumo, susilaikymo, nuosaikumo, teisingumo, narsumo, nepalenkiamumo, tvirto teisėtumo tironų ir liaudies akivaizdoje; jam buvo svetimas ir gobšumas, ir valdžios troškimas“. Toliau Hėgelio dėmesį patraukia būdas, kuriuo Sokratas ieškojo tiesos. Čia, Hėgelio manymu, prasideda filosofinio metodo problema.

Sokratas mielai kalbėdavosi su gimtojo Atėnų miesto piliečiais, paprastais žmonėmis ar valstybės veikėjais, išminčiais ar amatininkais. Jis pasirinkdavo tokią temą, kuri juos tiesiogiai domino, o paskui nuo šio konkretaus atvejo nuvesdavo juos prie visuotinių problemų. Pirmas uždavinys buvo sukelti nepasitikėjimą įsigalėjusiais vaizdiniais. Apsimetęs naivuoliu, neturinčiu jokių slaptų minčių, jis pateikdavo pašnekovui klausimus, tarsi pats norėtų iš jo mokytis. Tai buvo garsioji Sokrato ironija, kuri mokė žmogų suprasti, kad jis nieko nežino, glumino ir skatino mąstyti.

Paskui būdavo pasitelkiama tai, ką Sokratas vadino pribuvėjos menu. Reikėdavo padėti ateiti į pasaulį minčiai, kuri jau atsirado pašnekovo sąmonėje. Sokrato me-

todas čia buvo toks — teisingai pateikti klausimą, į kurį buvo privalu žiūrėti dėmesingai ir pagarbiai. Ir tada atsirasdavo ieškomas atsakymas.

Sokratas nesistengė sukurti sistemos, jis apeliavo į sąžinę, intuiciją, atskiro žmogaus apmąstymus. Todėl apskritai jo teorijos dvasia Hėgeliui nepriimtina. Jis teisina ne tik Aristofaną, savo komedijoje „Debesys" padariusį Sokratą pajuokos objektu, bet tam tikru mastu ir Atėnų teismą, pripažinusį filosofą nusikaltus dievų negerbimu ir jaunimo tvirkinimu.

Teisme Sokratas atmetė abu šiuos kaltinimus. Bet teismas paskelbė savo verdiktą ir, kaip Atėnuose buvo įprasta, pasiūlė nuteistajam pačiam pasirinkti bausmę: baudą arba ištrėmimą. Sokratas atsisakė šitai padaryti, kartu nepripažindamas teismo kompetencijos. Tada jis buvo nuteistas mirti. Šiam nuosprendžiui jis pakluso ir paskirtą valandą išgėrė nuodų taurę.

Sokrato likime Hėgelis įžvelgia Graikijos tragediją. Viena prieš kitą stoja dvi priešingos teisės, ir viena sudūžta į kitą. Dieviškoji egzistuojančių įstatymų teisė ir, kita vertus, ne mažiau dieviška žinojimo teisė, gėrio ir blogio pažinimo medžio vaisius, visuotinis vėlesnių laikų filosofijos principas. Sokrato teismo istorijos pabaiga triviali: po mirties nuosprendis buvo panaikintas, o neteisingi teisėjai nubausti mirtimi arba ištremti.

Kita stambi figūra, į kurią Hėgelis atkreipia dėmesį,— Sokrato mokinys Platonas. Pasak Platono, aplinkinis jutimais suvokiamų, kintančių, nepastovių daiktų pasaulis yra tik blankus tikrojo, patyrimui neprieinamo, žmonių pasaulio atspindys. Kiekvienas daiktas turi savo idėją, kuri egzistuoja nepriklausomai nuo daikto ir yra jo tikroji būtis, jo esmė. Kiekvienas konkretus namas — tai tik atitinkamos amžinos ir nekintamos namo apskritai idėjos apraiška. Pasak Platono, idėja yra ne kas kita kaip bendra sąvoka, metafiziškai priešpriešinama atskiriems jutimais suvokiamiems daiktams ir turinti savarankišką būtį.

Žmonės neįtaria, kad egzistuoja idėjų pasaulis. Platonas juos lygino su kaliniais, prikaustytais oloje veidu

į uolą ir niekada nebuvusiais laisvėje. Pro įėjimą į olą praeina nešikai ir praneša įvairius indus, statulas, figūras; kaliniai mato jų šešėlius ant uolos, bet laiko šiuos atspindžius pačiais daiktais, nes realių daiktų jie niekada nėra matę. Kadangi aplinkiniai daiktai netikri, tai ir mūsų pojūčiai, kuriais juos suvokiame, negali teikti tikro pažinimo. Idėjų pasaulį gali pažinti tik išminčius, kuris, atsižadėjęs jutimų parodymų, prisimena, ką jo nemirtinga siela, prieš ateidama į šį pasaulį, matė anapusiniame pasaulyje.

Suprantama, visi šie samprotavimai — mistika. Tačiau Platonas — filosofas, ir tas, kas atidžiai skaitys jo veikalus, po mistiniu apvalkalu aptiks gilių minčių apie dialektinę pažinimo prigimtį. (Beje, Platonas pirmasis pavartojo ir dialektikos terminą.) Hėgelio pateikta Platono filosofijos analizė įdomi kaip tik šia prasme. Leninas Hėgelio paskaitose pažymėjo tokią citatą iš Platono: „Sunkumas ir tikrumas yra tai, kad būtų parodyta, jog kita yra tas pat, o tas pat yra kita, ir būtent tuo pačiu atžvilgiu“ [1]. Kalbama apie priešybių sutapimą. Panašiai, stebėdamas aplinkinį pasaulį, vaizdingai kalbėjo Heraklitas. Čia ši idėja išreikšta sąvoka ir susieta su žinojimu, kuris, kaip ir pats pasaulis, turi apimti prieštaringų apibrėžčių vienovę. Tiesa yra priešybių tapatumas — taip Hėgelis reziumuoja Platono samprotavimus.

Platonas buvo Sokrato mokinys, bet, skirtingai negu mokytojas, žmonių reikaluose apeliavo ne į asmenybę, bet į žmonių bendrumą. Platonas ne skleidžia moralę, bet dėsto dorovės sistemą. Tuo jis ypač artimas Hėgeliui. Atėnų išminčius, kaip vėliau ir Berlyno filosofas, visiškai pasikliauja valstybe kaip dorovingo pasaulio pagrindu. Tačiau kiekvienas iš jų — savo meto sūnus. Hėgeliui valstybė — privatinės nuosavybės stiprinimo įrankis; Platonas iš savo idealios valstybės pašalina ne tik privatinę nuosavybę, bet ir santuokos institutą; jo utopinės pažiūros — praėjusių laikų, jei ne giminінės, tai kastinės santvarkos, reminiscencija.

---

[1] *Leninas V.* Filosofijos sąsiuviniai.— Raštai, t. 38, p. 266.

Dar griežčiau, negu Platonas su savo mokytoju Sokratu, su Platonu nesutiko jo mokinys Aristotelis. Aleksandro Makedoniečio auklėtojas graikų filosofijoje suvaidino maždaug tokį patį vaidmenį, kaip jo numylėtinis — politikoje. Makedonijos karaliaus valdos apėmė visą civilizuotą pasaulį; Aristotelio sistema aprėpė visą tuo metu egzistavusią žiniją.

Svarbiausias Aristotelio priekaištas Platonui yra tai, kad esmės negalima atskirti nuo to, kieno esmė ji yra. Esmė glūdi pačiuose daiktuose, o ne anapusiniame pasaulyje. Aristotelio pateiktoje Platono pažiūrų kritikoje yra kai kurių materializmo bruožų, tačiau Hėgelis juos rūpestingai užtušuoja. Materiją Aristotelis laiko tik tam tikra abstrakčia daikto galimybe — chaotiška, inertiška medžiaga. Realybe, tikrove ji tampa tik susijungusi su forma — aktyvia idealia esme. Forma materiją iš galimybės paverčia tikrove, jutimais suvokiama substancija. Aukštesnė substancijos rūšis — protas, žmogaus siela. Pagaliau, pasak Aristotelio, egzistuoja ir tam tikra absoliuti substancija, nejudanti, bet judinanti formų forma — dievas. „Šlykštu skaityti, kaip Hėgelis išgiria Aristotelį už «wahrhaft spekulative Begriffe»* (apie «sielą» ir daug ką kita), gromuliuodamas aiškiai idealistines (=mistines) nesąmones.

Nuslėpti v i s i Aristotelio *svyravimų* tarp idealizmo ir materializmo punktai!!!“ [2]

Šie svyravimai aiškiai matyti pažinimo teorijoje. Pažinimo pradžia Aristotelis laikė pojūčius, kuriuos jis lygino su žiedo atspaudu vaške. Jutimų organų parodymų apie atskirus daiktus patikimumu Aristotelis neabejojo. Bet jis negalėjo paaiškinti perėjimo nuo pojūčių prie mąstymo. Mąstymas, pasak Aristotelio, yra tam tikra forma, pažįstanti daiktų esmes, t. y. jų „formas“, tuo pagrindu, kad šios jai giminiškos, turi tą pačią dievišką prigimtį. Nėra pojūčių be kūno, o protą, Aristotelio požiūriu, galima atskirti nuo kūno.

---

* „tikrai spekuliatyvias sąvokas“ *(vok.)*. *(Vert.)*

[2] *Leninas V.* Filosofijos sąsiuviniai.— Raštai, t. 38, p. 271.

Didelę reikšmę Hėgelis teikia Aristotelio valstybės teorijai. Žmogus, pasak Aristotelio,—„visuomeninis gyvūnas“; valstybė yra atskiro žmogaus esmė, ji yra aukščiau ir už asmenybę, ir už šeimą. Skirtingai negu Platonas, Aristotelis nesileido į idealių valstybinės santvarkos formų aprašinėjimą ir tik pažymėjo, kad valdyti turi „geriausieji“.

Aristotelis — logikos tėvas. Panašiai kaip gamtininkas aprašinėja įvairias gyvūnų rūšis, Aristotelis pirmasis apibūdino intelektinio mąstymo formas: sąvokas, sprendinius, samprotavimus. Aristotelio logika iki pat Kanto nepatyrė esminių pasikeitimų. Ši logika formali, nors Aristotelio kategorijų teorijoje aiškiai galima įžvelgti mąstymo formų ryšio su turiniu, su būtimi idėją. Kategorijos — tai pačios bendriausios sąvokos, pasakymai apie tikrovę. Aristotelis jų surinko dešimt (esmė, kokybė, kiekybė, santykis ir t. t.). Pagrindinė kategorija — esmė, kitos atskleidžia įvairius jos aspektus.

Logikos formalizavimą užbaigė stoikų mokykla. Tokia pat formali ir jų moralinė teorija, ypač išgarsinusi romėnų stoikus Seneką ir Marką Aurelijų. Svarbiausias stoikų etikos principas — dvasios santarvė su pačia savimi. Kai tokia santarvė pasiekta, jos negali sudrumsti jokios išorinės aplinkybės, jokia netektis, joks sielvartas. Žmogaus idealas — išminčius, valdantis savo aistras ir savo baimę. Tačiau, kandžiai pažymi Hėgelis, tai karališkas orumas be karalystės, stoikas išeina iš pasaulio, gelbėdamas savo vidinį pasaulį ir išorinį pasaulį palikdamas tokį, koks jis yra.

Stoicizmo priešingybė — epikūrininkų filosofija. Stoikams tiesa glūdi mąstomoje būtyje, Epikūras remiasi būtimi jos vieniniu jutimais suvokiamu pavidalu. Epikūras — materialistas, ir Hėgelis, dėstydamas jo pažiūras, neslepia neigiamo požiūrio į jas, o dažnai jas net iškraipo. Leninas savo „Filosofijos istorijos paskaitų“ konspekte ne kartą pažymi šią aplinkybę. Epikūras — empirinio gamtos mokslo pradininkas. Intelektinėms stoikų sąvokoms jis priešpriešino juslinį tikrumą. Etikoje tai reiškė, kad malonumas pripažįstamas žmogaus būties tiks-

lu. Epikūras rekomendavo vengti nesaikingumo; gyventi laisvai, lengvai, be dvasinio nerimo — štai jo idealas.

Dievai nesikiša į žmonių gyvenimą. Epikūras paskyrė jiems vietą tarpuose tarp pasaulių, kur jie gyvena nieko neveikdami, gėrėdamiesi ir mėgaudamiesi patys savimi. Epikūro teorijoje, konstatuoja Hėgelis, nėra galutinio pasaulio tikslo, kūrėjo išminties. Čia Leninas neišlaiko: „Dievo gaila!! Idealistinis niekšas“ [3],— rašo jis savo sąsiuvinio paraštėje.

Trečioji mokykla po Aristotelio — skepticizmas. Čia filosofija nuo būties kategorijos pakyla prie tariamybės (regimybės). Skeptikui viskas tariama: ir mintis, ir jutimų parodymai, jo tikslas — nesutrikdomumas, ataraksija. Kartą laive per audrą skeptikas Pironas pasakė, rodydamas savo nusigandusiems bendrakeleiviams kiaulę, kuri buvo visiškai abejinga ir toliau sau kramsnojo: „Štai tokios ataraksijos turi būti apimtas išminčius“.

Skepticizmas priklauso gyvenimo ir filosofijos nuopuolio epochai, bet, kita vertus, tai ir žingsnis pirmyn. Skepticizme, pažymi Hėgelis, protas pažengė taip toli, kad savimonei išnyko visa, kas daiktiška, liko tik „dvasios vienatvė savo viduje“. Be to, minties paralyžius — tai tik viena skepticizmo pusė, yra dar mąstantis skepticizmas, kovojantis prieš melagingus autoritetus, atveriantis kelią tyrinėjimui; jis glūdi pozityvioje filosofijoje tarsi koks raugas.

Paskutinis graikų filosofijos raidos etapas — neoplatonizmas, kuriame fantastiškai derinosi beveik visos pagrindinės ankstesnės teorijos: Platono ir Aristotelio, stoikų, epikūrininkų ir skeptikų. Pasak Plotino, autoritetingiausio iš neoplatonikų, pasaulis atsiranda dėl dievo emanacijos (išsrūvos). Gryna būtis, „vienovė“, dievas išskiria iš savęs dvasią, kuri savo ruožtu pagimdo pasaulinę sielą, skylančią į atskiras sielas. Paskutinė emanacijos, dieviškojo prado užgesimo, pakopa yra materija.

Tuo baigiasi daugiau kaip tūkstantį metų trukusi graikų filosofijos istorija, kuriai Hėgelis savo kurse skiria

---

[3] Ten pat, p. 279.

svarbiausią dėmesį (ji sudaro du trečdalius paskaitų teksto). Kitą tūkstantmetį — nuo VI iki XVI amžiaus — Hėgelis perbėga, „apsiavęs septynmyliais batais".

Viduramžių filosofijos analizė pradedama nuo arabų. Bet Hėgelis tik pamini vardus: Al Farabis, Avicena, Ai Gazalis, Averojus. Šių mąstytojų nuopelnu jis laiko tai, kad jie išsaugojo Aristotelį, kuris ilgą laiką viduramžiškuose Vakaruose buvo žinomas tik iš arabiškų vertimų ir komentarų. Apskritai, pasak nepagrįsto Hėgelio tvirtinimo, arabų mintis „mažai įdomi" ir „nesudaro savarankiškos filosofijos istorijos pakopos".

Beje, tą patį Hėgelis sako ir apie Vakarų scholastiką, kurią jis traktuoja tik kaip teologiją. Scholastika — tai „sauso intelekto klaidžiojimas po šakotą šiaurietiškos vokiškos prigimties mišką". Mokslas išsigimė, virto žaidimu silogizmais, toną duodavo nemokšos vienuoliai. Pasaulinis protas pasimaišė. (Hėgelis vartoja žodį „verrückt", kuris reiškia kartu ir „pasislinko", ir „išėjo iš proto".)

Albertą Didįjį Hėgelis vaizduoja tarsi kokį kerėtoją ir pasakoja anekdotus apie jo tamsumą. Esą jis stoikus įsivaizdavęs kaip choro giedotojus: jie, girdi, savo filosofiją sudėdavę eilėmis ir stovėdami jas dainuodavę; iš čia kilęs ir pavadinimas „stoikai". Pitagorą ir Platoną jis laikęs stoikais.

Tomui Akviniečiui Hėgelis skiria vieną pastraipą, Rodžeriui Bekonui — dvi eilutes, Sigerui Brabantiečiui, garsiajam Averojaus sekėjui, laisvamaniui ir eretikui,— nė žodžio. Beje, nė žodžio jis nekalba ir apie Meisterį Ekhartą, vokiečių mistiką, kuriuo žavėjosi jaunystėje. Vadinasi, ne dėl to, kad Hėgelis nepakankamai išmanė viduramžių filosofiją, o dėl to, kad ji netilpo į jo loginio mąstymo progresuojančios raidos schemą. Viduramžiai, kaip ir Rytų išmintis, žavėjo romantikus, Hėgelis jų simpatijoms nepritarė. Atsiliepė ir jo protestantiškas priešiškumas katalikų religijos dvasiniam pasauliui, absoliučiai viešpatavusiam feodalizmo epochoje.

Katalikiškosios scholastikos viešpatavimui galą padarė Renesansas. Pirmiausia atgimsta susidomėjimas anti-

kos kultūra — menu ir filosofija. Tik dabar Europa iš tikrųjų susipažįsta su Aristoteliu. Žymiausias to meto Aristotelio ir Averojaus sekėjas buvo italas Pomponacis. Averojaus šalininkai tvirtino, kad visuotinis, „aktyvus“ intelektas nematerialus ir amžinas, o individuali siela mirtinga. Ši teorija bažnyčios seniai buvo pasmerkta, ir Pomponacis per stebuklą išvengė susidorojimo.

Florencijoje įkuriama akademija, kurioje studijuojamas Platonas ir neoplatonikai. Kalbėdamas apie tai, Hėgelis nutyli svarbią detalę: viduramžiais neoplatonizmas kartais būdavo apvalkalu laisvamaniškų idėjų, nukreiptų prieš ortodoksinį krikščionišką mokymą apie personifikuotą dievą kūrėją; emanacijos teorija suartino dievą ir gamtą, ruošė dirvą visiškam jų susiliejimui, panteizmui.

Beje, analizuodamas Džordano Bruno, kuriam jis skiria daug dėmesio, pažiūras, Hėgelis faktiškai pripažįsta šitai. „Didžiam įkvėpimui, kuriuo liepsnojo jo siela,— rašo Hėgelis apie Bruną,— jis aukojo savo gerovę. Tas įkvėpimas neleido jam ramiai gyventi. Iškart pasakys: tai buvo nerimstanti galva, žmogus, kuris negalėjo sugyventi su žmonėmis; bet iš kur toks jo nerimastingumas? Jis negalėjo susitaikyti su tuo, kas ribota, bloga, bjauru, todėl ir nerimo. Jis pakilo iki visuotinio substancialumo suvokimo ir pašalino tą savimonės ir gamtos išsiskyrimą, kuris vienodai sunaikina ir vieną, ir kitą“. Ypač Hėgeliui artimos dvi Bruno idėjos: priešybių vienybės idėja ir mėginimas suprasti visatą kaip besivystančią. Už pastarąjį Brunas užmokėjo gyvybe.

Viduramžių filosofija minties pasaulį atskyrė nuo realios egzistencijos pasaulio. Naujųjų amžių filosofija ieško būdo jiems susilieti. Dvasia ir gamta, mąstymas ir būtis — štai pagrindinė priešybė, ir filosofija suskyla į dvi jos sprendimo formas — realistinę ir idealistinę. Realizmas minties turinį kildina iš suvokimo, iš fizinės gamtos, idealizmo išeities taškas — mąstymo savarankiškumas. Čia Hėgelis priėjo prie pagrindinio filosofijos klausimo: tai, ką jis netiksliai apibūdina kaip „realizmą“, yra materializmas. Naujosios filosofijos pradininkai Bekonas ir

Bėmė — tai du pirmieji mėginimai spręsti dvasios ir gamtos problemą iš priešingų pozicijų.

Fransis Bekonas — eksperimentinių mokslų pradininkas. Jų reikalavimams Bekonas ir pajungė savo filosofiją. Pirmąkart istorijoje jis visapusiškai išplėtojo indukcinį (t. y. nuo atskirų faktų einantį prie apibendrinimų) pažinimo metodą. Šiam metodui pagrįsti skirtas pagrindinis filosofo veikalas —„Naujasis organonas". Jame analizuojama žmogaus intelekto veikla ir kritikuojamos klaidingos sąvokos, kurios yra kliūtis eksperimentiniam žinojimui. Pažinimui trukdo keturios klaidingų idėjų ir prietarų —„stabų", kaip juos vadina Bekonas,— grupės. Pirma, tai „giminės stabai", kurių šaltinis — žmogaus proto ribotumas ir jutimų organų netobulumas. Žmogaus protą Bekonas lygina su nelygiu veidrodžiu, kuris įmaišo į atvaizdą savo defektus. Antra, tai „urvo stabai", t. y. ypatumai atskirų žmonių, kurie dėl auklėjimo stebi daiktus savaip, tarsi iš urvo. Trečia, tai „turgaus stabai", t. y. pažinimo klaidos, sąlygotos mokslininkų ir minios vartojamų žodžių dviprasmiškumo. Pagaliau pažinimui trukdo „teatro stabai", t. y. aklas tikėjimas autoritetais, kanonais, idealistinėmis dogmomis. Norint išsivaduoti nuo „stabų", reikia remtis tik patyrimu, betarpišku gamtos tyrinėjimu.

Plačiau ir su didesne simpatija, negu apie anglų lordą kanclerį Bekoną, Hėgelis rašo apie vokiečių batsiuvį Jakobą Bėmę. Bėmė, svajingas fantastas, prisiskaitęs Biblijos ir vokiečių mistikų, dažnai pasiduodavęs egzaltacijai, rašė knygas, kupinas grubių vaizdų, religinės frazeologijos ir dialektinių idėjų. „Eikš čia,— kreipiasi jis į velnią, — ko tu, juočki, nori? Aš parašysiu tau receptą". Jokios sistemos, net ir paprasčiausios logikos Bėmės raštuose nėra. Vienintelė idėja, raudona gija einanti per visą jo kūrybą,— tai esaties trejybiškumas. Bėmė — panteistas; dievas jam yra viskas: tamsa ir šviesa, meilė ir pyktis. Priešybės skendi viena kitoje; visi daiktai yra „taip" ir „ne" būsenoje, be to, „taip" neegzistuoja skyrium nuo „ne", du daiktai yra vienas daiktas; esatis skyla į du pradus, kurie nuolat kovoja tarpusavyje — jeigu

taip nebūtų, visi daiktai būtų niekas ir stovėtų ramiai, nejudėdami.

XVII amžius — intelektinio mąstymo periodas. Empirizmas ginčijasi su racionalizmu, bet jų nesutarimai yra antraeiliai, abu neperžengia ir specialiuose moksluose, ir filosofijoje viešpataujančio metafizinio metodo ribų. Racionalizmo — filosofijos krypties, vieninteliu teisingo žinojimo šaltiniu laikančios racionalų mąstymą,— pradininkas yra Renė Dekartas. Mąstymui reikia nuvalyti kelią abejojimu. Tačiau Dekartas — ne skeptikas, patį abejojimą laikantis filosofinio tyrimo tikslu, jis ne prieš intelektą, bet prieš prietarus. Abejojimas — tai tik priemonė surasti nepajudinamą filosofijos išeities tašką. Pasak Dekarto, abejoti galima jutimų organų parodymais, žmogų supančios tikrovės realumu, savo paties kūno egzistavimu. Tik negalima suabejoti pačios abejojančios minties realumu. Vadinasi, mąstymas yra vienintelis patikimas faktas. Iš čia Dekartas išveda savo garsųjį teiginį: „Mąstau — vadinasi, egzistuoju“.

Pradėjęs nuo savo paties „Aš“, t. y. mąstančios sielos, egzistavimo fakto, Dekartas pereina prie dievo, o paskui ir prie materialaus pasaulio egzistavimo įrodymo. Dievas — visatos kūrėjas, susidedantis iš dviejų nepriklausomų substancijų — dvasinės ir kūniškos. Kūno atributas yra tįsumas, sielos atributas — mąstymas. Tarpininkas tarp šių dviejų substancijų yra dievas, nustatęs tikslų kūno ir sielos pakitimų atitikimą. Tiesa prieinama betarpiškai mąstymu. Greta idėjų, kurios atsiranda jutimų organų parodymų pagrindu, Dekartas pripažino egzistuojant įgimtas idėjas. Prie pastarųjų jis priskyrė matematikos aksiomas ir tuo pagrindu matematiką laikė pranašesne už kitus mokslus.

Dekartas — vienas iš tikslaus žinojimo pradininkų, mechanikos tėvų. Mechanikos principus jis siekė pritaikyti visam gamtos mokslui, taip pat ir gyvybės supratimui. Iš čia kilo mechanicizmas kaip supaprastintas gamtos tyrinėjimas. Gyvūnas, Dekarto supratimu,— mašina.

Dekarto dualizmui priešinga Benedikto Spinozos iškelta vieningos substancijos teorija. Substancija nepri-

klauso nuo kokio nors už jos esančio dieviško kūrėjo, ji yra „pati savęs priežastis", ji yra dievas, ji yra ir gamta. Mąstymą, greta tįsumo, Spinoza laikė substancijos, t. y. visos gamtos, atributu. Judėjimą jis traktavo tik kaip substancijos modusą (laikiną savybę). Judėjimo būsenoje yra pavieniai daiktai, kurie yra tik nejudančios substancijos, dievo, laikina būsena, atmaina. Skeptikas Beilis ironizavo: Spinozos dievas, modifikuotas ir į turką, ir į austrą, kovoja pats su savimi.

Teologinė Spinozos terminija atveria idealistinės interpretacijos galimybę, ir Hėgelis nedelsdamas tuo pasinaudojo. Jis apsaugo Spinozą nuo apkaltinimo ateizmu. Tuo tarpu pikti dvasininkijos išpuoliai ir visų laisvamanių palankumas Spinozai neleidžia abejoti tikruoju jo filosofijos pobūdžiu. Spinoza griovė religijos pamatus ne tik ištirpdydamas dievą gamtoje, bet ir moksline Šventojo rašto kritika, kurios pradininkas jis buvo.

Reikšmingą vietą Spinozos filosofijoje užima etika. Žmogus, kuris vadovaujasi afektais, yra jų vergas. Iš šios būsenos galima išsivaduoti tik per žinojimą, kurio aukščiausia atmaina yra intelektinė intuicija. Kai dvasia pradeda suprasti daiktus kaip būtinus, ji ima valdyti afektus, įgyja laisvę. „Laisvė yra pažintas būtinumas",— šios Hėgelio pamėgtos formulės autorius buvo Spinoza.

Kiek kitokio pobūdžio materialistinė teorija atsiranda kitoje Lamanšo pusėje, kur empiriko Bekono idėjos pateko į derlingą dirvą. Į metafiziką linkęs empirizmas — taip Hėgelis apibūdina Džono Loko filosofiją. Spinoza pradėjo nuo aksiomų ir definicijų. Loką pirmiausia domina bendrų sąvokų kilmė. Įgimtų idėjų egzistavimą jis neigia: intelekte nėra nieko, ko anksčiau nebuvo jutimuose. Pojūtis — bet kokio žinojimo šaltinis; iki juslinio bendravimo su pasauliu siela —„švari lenta", patyrimas įrašo joje savo rašmenis.

Patyrimu paremti mokslai priėmė Loko samprotavimų logiką. Bet filosofo, pažymi Hėgelis, ji negali patenkinti. Kaip ir anksčiau, lieka neaišku, kaip pavienis suvokimas įgyja visuotinumo formą, kuri būdinga sąvokai.

Loko samprotavimuose yra dar viena silpna vieta — daiktų savybių skirstymas į pirmines ir antrines. Pirmosios (tįsumas, tankis, judėjimas ir t. t.) esančios realios, objektyvios, antrųjų (spalvos, kvapo, garso, skonio) šaltinis esąs mūsų jutimų organai. Iš čia kilo Berklio subjektyvusis idealizmas, kuris ir pirmines daiktų savybes laiko žmogaus vaizdiniais. Egzistuoti, Berklio supratimu,— tai būti suvokiamam. Hėgelis šią teoriją vadina „blogiausia idealizmo atmaina". Neigiamai jis vertina ir „suteikusio užbaigtumą lokizmui" Hiūmo poziciją. Pasak Hiūmo, žmogus turi reikalą su pojūčiais, naudojasi jų duomenimis, bet nieko negali pasakyti apie jų šaltinį; žinojimo visuotinumas — tik įpročio rezultatas.

Hiūmo skepticizmas buvo nukreiptas ne prieš mokslinį žinojimą, bet prieš religiją ir dogmatizmą. Todėl jis buvo labai populiarus tarp prancūzų švietėjų. Jų filosofiją Hėgelis teisingai apibūdina kaip materializmą ir ateizmą. „Gamta ne dievas",— teigė Didro, tarsi atsiribodamas nuo Spinozos panteizmo. Hėgelis prancūzų materializmą laiko būtina filosofinės minties raidos pakopa, bet pripažįsta iš esmės tik „negatyvią" jo reikšmę kaip jėgos, griovusios išsigimusią religiją, atgyvenusią politinę santvarką, pasenusias teisines ir moralines normas. Tam tikrą pozityvų turinį — „visuotinės konkrečios vienybės idėją"— jis įžvelgia Holbacho „Gamtos sistemoje" ir ypač Robinė veikaluose. Kaip ir anksčiau, jaunystės metais, Hėgelis kupinas simpatijų Ruso. Čia jis ypač sutelkia dėmesį į Ruso visuotinės valios, kuri skiriasi nuo visų pavienių valių sumos, teoriją. (Kitaip būtų teisingas teiginys, skelbiantis, kad ten, kur mažuma paklūsta daugumai, nėra laisvės.)

Vokiečių šviečiamasis sąjūdis turėjo tik jam būdingų ypatumų. Čia buvo gyvos Leibnico, kurio filosofija buvo priešinga ir Spinozai, ir Lokui, tradicijos. Leibnicas iškėlė begalinės individualių substancijų daugybės idėją. Jis vadino jas monadomis ir kiekvieną iš jų laikė uždaru, nepakartojamu pasauliu. Monadų laiptai nuo neorganinės gamtos veda prie gyvo organizmo ir sąmonės. Tarp monadų nėra jokio ryšio, todėl Leibnicas atmeta empirinius

pažinimo pagrindus. Tiesos pažinimas galimas tik kaip dievo „iš anksto nustatyta“ mąstančių ir kūniškų monadų judėjimo harmonija, panašiai kaip du vienodai einantys laikrodžiai nepriklausomai vienas nuo kito rodo tą patį laiką.

Leibnico sistemintojas Christianas Volfas iš pradžių vos galvos nepalydėjo dėl nevykusio savo mokytojo idėjų populiarinimo. Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui pasivaideno, kad iš anksto nustatytos harmonijos teorija reiškia valios laisvės neigimą, vadinasi, iš jo armijos dezertyruojantys kareiviai vykdo ypatingus dievo išankstinius nurodymus ir neatsako už savo veiksmus. Grasinant kartuvėmis, Volfui buvo įsakyta per keturiasdešimt aštuonias valandas palikti Prūsijos valdas. Tačiau vėliau Volfas susilaukė pripažinimo ir Prūsijoje. Nuo jo prasidėjo vadinamoji „populiarioji“ filosofija, kurios tikslas buvo visur skleisti filosofines žinias, neperžengusias intelektinės metafizikos ribų.

Ryžtingas posūkis prie dialektikos įvyksta tik „naujausioje vokiečių filosofijoje“ (mes ją dabar vadiname klasikine), kurią Hėgelis pradeda ne nuo Kanto, o nuo Frydricho Jakobio. Jakobio reikšmė ta, kad jis tiksliai nurodė ribotumą intelektinio mąstymo, kuris niekada neįveikia savojo mechanistinio pasaulio supratimo. Tik vidinė nuojauta, intuicija, tikėjimas atskleidžia tiesą, teikia dievo pažinimą. Dievo negalima įrodyti. Ryšium su Jakobiu Hėgelis prabėgom užsimena apie Spinozos, kuris ne mažiau negu Leibnicas buvo užvaldęs vokiečių protus antroje XVIII amžiaus pusėje, idėjų paplitimą Vokietijoje.

Kantui Hėgelis skiria didžiausią skyrių iš visų, parašytų apie filosofijos raidą po graikų periodo, maždaug tiek, kiek Sokratui (tačiau dvigubai mažiau negu Platonui). Kantui jis turi paruošęs ir pagiriamųjų įvertinimų, ir aštrių žodžių: „Žmogus ne toks kvailas kaip šita filosofija“. Po Kanto — Fichtė; paskui trumpai apie romantikus, apie Šelingą, kukliai apie save: „Dabartinei filosofijos stadijai būdinga tai, kad idėja pažinta su visu jos būtinumu“. Štai ir viskas.

Tikslas pasiektas, dviejų su puse tūkstančių metų prireikė pasiekti tiesai, ir Hėgelis negali nepaaimanuoti dėl to, kaip „tingiai ir lėtai dirbo pasaulinė dvasia“. Baigdamas Hėgelis dar kartą apžvelgia filosofinės minties nueitą kelią, fiksuodamas pagrindines gaires. Jis kalba apie tai, kad mėgino parodyti klausytojams progresuojantį žmonijos dvasinių formacijų vystymąsi. Ši ilga dvasių procesija — tai atskiri vieningos substancijos, kuri gyvena kiekviename žmoguje, pulso tvinksniai. Užbaigdamas kursą ir palikdamas katedrą, Hėgelis atsisveikindamas linki studentams viso geriausio. Prieš akis — atostogos.

Dvyliktas skyrius

BRIUSELIS. VIENA. PARYŽIUS

Jei nemoki svetimų kalbų, nemoki ir savosios.

Gėtė

Vasaros semestras baigdavosi rugpjūtį, žiemos prasidėdavo spalį. Rugsėjis buvo skirtas poilsiui. 1819 metais Hėgelis su žmona lankėsi Riūgeno saloje, paskui dvejus metus iš eilės trumpam važiavo į Drezdeną. 1822 metais jis panoro leistis į ilgesnę kelionę, pagaliau išsiruošti į Nyderlandus pas savo seną bičiulį ir mokinį van Gertą. Tačiau tokia kelionė buvo susijusi su didelėmis išlaidomis, kurios filosofo biudžete nebuvo numatytos.

Kai Altenšteinas kvietė Hėgelį į Berlyną, jis piešė džiugias perspektyvas — išrinkimą akademiku ir pajamų padidėjimą. Praėjo ketveri su puse metų, tačiau nieko panašaus neįvyko. Padidėjo ne pajamos, bet išlaidos. Augo vaikai ir atitinkamai — išlaidos jų auklėjimui. Sveikata ėmė šlubuoti ir reikalavo daugiau dėmesio negu anksčiau. Tekdavo gydytis ir žmonai.

Dar vasaros pradžioje Hėgelis nusprendė prašyti valstybės paramos. Laiške ministrui jis nusakė savo padėtį, užsiminė apie neišsipildžiusias viltis. Savo pinigus, priminė Hėgelis, jis paaukojo savo išsimokslinimui, kurį dabar visiškai skiria sudėtingiausios žinijos srities plėtojimui. Hėgelis visada mėgdavo pabrėžti, kad filosofija kitiems mokslams — ne pora. Šį kartą jis rašė taip: „Neslėpdamas drįstu pridurti, kad mano mokslo disciplina, kuriai aš atiduodu jėgas, eidamas karališkąją tarnybą, yra tokia, jog nuodugnus ir sąžiningas jos plėtojimas reikalauja kur kas daugiau laiko ir visai kitokių pastangų negu daugelio kitų profesorių dalykai, todėl man lieka mažai laiko papildyti savo pajamoms rašytojo darbu“.

Altenšteinas savo ruožtu kreipėsi laišku į kanclerį Hardenbergą. Jis neneigė, kad žadėjo Hėgeliui apmokamo akademiko vietą ir kad kol kas iš to nieko neišėjo; gyrė Hėgelį kaip pedagogą, mokslininką, žmogų ir prašė leidimo išmokėti vienkartinę pašalpą. Beje, Hardenbergo nereikėjo įtikinėti: jis gerai prisiminė „Teisės filosofijos pagrindų" autorių. „Padengti kelionių, kurių tikslas — pataisyti pašlijusią sveikatą, išlaidoms" profesoriui Hėgeliui buvo išmokėta 600 talerių.

Sutvarkęs reikalus universitete, Hėgelis leidosi į kelionę. Pirmasis sustojimas — Magdeburgas. Čia teko išbūti dvi paras — nebuvo karietos. Ieškodamas įžymybių, Hėgelis užtiko garsųjį fiziką Karno. Prancūzų mokslininkas ir revoliucionierius, buvęs karo ministru direktorijos laikais, grafu — Napoleono laikais, baigė savo dienas policijos priežiūroje Vokietijos provincijoje. Filosofas padarė jam vizitą ir buvo maloniai priimtas.

Iš Magdeburgo Hėgelis išvyko rugsėjo 15-ąją; vakarą ir naktį jis praleido kelyje ir tik auštant atvyko į Braunšveigą. Iškart leidosi apžiūrinėti miesto, aplankė muziejų, vakare buvo teatre. Naktį išvyko toliau, aušrą vėl sutiko kelyje; nykias Brandenburgo žemės lygumas pakeitė graži raižyta vietovė, primenanti gimtąją Švabiją. Filosofas su malonumu žvalgėsi pro karietos langą. Trečią valandą atvažiavo į Northeimą. Karieta į Kaselį turėjo išvykti tik vakare, vadinasi, trečią naktį reikės praleisti be miego. Hėgelis nusprendė pasinaudoti kurjerių paštu, vykusiu į Miuncheną. Pernakvojęs ten viešbutyje, rytą jis atsigavęs pasiekė Kaselį. Čia filosofas išbuvo dvi dienas, apžiūrėjo miestą ir apylinkes, biblioteką, paveikslų galeriją. Geriausius jos eksponatus pasigrobė Napoleonas ir padovanojo savo pirmajai žmonai Žozefinai, o ši pardavė juos Rusijos carui Aleksandrui. Karas seniai pasibaigė, bet paveikslai į Kaselį taip ir negrįžo. Filosofas paaimanavo dėl likimo kaprizo ir pasitenkino apžiūrėdamas tai, kas liko muziejuje.

Iš Kaselio į Koblencą, paskui Reinu į Boną ir Kelną.

„Kelnas — labai erdvus miestas,— rašė Hėgelis žmonai,— aš iškart patraukiau į katedrą. Tai, kas joje, tiks-

liau, tame, kas iš jos egzistuoja, didinga ir dailu, darnios proporcijos, ištemptos, tarsi reikėtų ne kilti, o skristi aukštyn,— visa tai verta dėmesio ir nuostabos, juo labiau kaip vieno žmogaus sumanymas ir vieno miesto darbas; čia gimsta kitokia dvasios būsena, kitoks žmogiškas pasaulis, prieš akis gyvai iškyla kitokie laikai. Čia nėra kokios nors naudos, pasitenkinimo, malonumo ar patenkinto poreikio, čia galima tik be galo klaidžioti po aukštas sales, iš kurių kiekviena yra pati savaime. Joms visai nesvarbu, ar žmonės jomis naudojasi ir kokiais tikslais; tuščias operos teatras ar tuščia bažnyčia — tai blogas dalykas, o čia iškirstas miškas, dvasinis, meninis miškas, kuris išaugo ir egzistuoja pats savaime; jam nesvarbu, ar žmonės šliaužioja jo papėdėje, ar jie vaikščioja, ar ne — jis yra pats sau; visi, kurie klaidžioja po jį, visi, kurie meldžiasi, visi, kurie landžioja — su žalia vaškytine kuprine ir pypke dantyse, tiesa, neuždegta,— visi jie kartu su zakristijonu prapuola jame; visa tai, ar stovi, ar juda, be pėdsakų pradingsta jame".

Dar Bonoje Hėgelis susipažino su našle Hirn, klestinčios Kelno prekybos firmos savininke. Čia ji pakvietė filosofą pietų, po kurių jos sūnus parodė savo unikalų vitražų rinkinį. Hėgelis klaidžiojo po miestą, apžiūrinėjo bažnyčias, meno kolekcijas, senovės romėnų įtvirtinimus, gėrėjosi Reino vaizdais.

Rugsėjo 28-ąją, sekmadienį, svetingasis Kelnas liko toli, o priekyje plytėjo Achenas. Ir šį miestą Hėgelis pradėjo apžiūrinėti nuo katedros, kurioje stovi marmurinis Karolio Didžiojo sostas. Filosofas negalėjo atsisakyti malonumo atsisėsti į sostą, kuriame buvo karūnuoti 32 imperatoriai. Zakristijonas, vedžiojęs Hėgelį po bažnyčią, papasakojo jam legendą, kaip praėjus trims šimtams metų po Karolio Didžiojo mirties jis kartą buvo rastas sėdintis savo soste su imperatoriaus mantija ir karūna, su skeptru ir valdžios simboliu rankose. Šešias valandas Hėgelis paskyrė apžiūrėti privačiai tapybos darbų kolekcijai. Žinovo akimi jis nustatė vieno Nyderlandų paveikslo artimumą kitam, kadaise matytam pas profesorių Buasrė. Abu kūriniai iš tiesų buvo to paties altoriaus

sąvaros, vėliau jos buvo įsigytos iš privačių rinkinių ir sujungtos su centriniu atvaizdu Luveno šv. Petro bažnyčioje.

Galutinis kelionės punktas — Briuselis; čia Hėgelį sutiko van Gertas. Nyderlandai filosofui padarė stiprų įspūdį visuotine gerove, gerai sutvarkytais keliais ir miestais. „Negaliu suprasti, kur jie nukiša elgetas ir prasčiokus. Nerasi jokių griuvėsių, podagriško stogo, supuvusių durų ar išmušto lango". Apžiūrinėdamas apylinkes, Hėgelis atklydo į Vaterlo. „Aš pamačiau tas amžinai atmintinas pievas, kalvas ir orientyrus — ypač man įsiminė mišku apaugusi aukštuma, nuo kurios gali matyti už daugelio mylių aplinkui; čia pasistatė savo sostą Napoleonas, mūšių kunigaikštis, ir čia jį prarado. Vidudienio tvankumoje mes dvi tris valandas bėgiojome aplinkiniais keliais, kur po kiekvienu žemės lopinėliu guli narsūs kariai".

Po Briuselio — Gentas, Antverpenas, Breda, Haga, Amsterdamas, vis nauji įspūdžiai. „Mano aprašymai darosi labai padriki,— prisipažino Hėgelis žmonai,— ir aš nežinau, kaip juos sutvarkyti, jeigu pamėginčiau aprašyti viską, ko nesuspėjau. Paskutinį kartą kalbėjau apie bažnyčias. Gento, Antverpeno bažnyčios, kaip buvo sakyta — reikia pamatyti jas, jei nori pažinti iškilias, turtingas katalikų šventyklas,— didžiulės, erdvios, gotikinės, didingos, su vitražais (patys puikiausi, kokius aš kada nors esu matęs, yra Briuselyje), prie kolonų žmogaus ūgio marmurinės statulos, pastatytos aukščiau kelių, o kitos — sėdinčios arba gulinčios, jų tuzinai; Rubenso, van Eiko paveikslai, didžiuliai, puikūs, po du tris tuzinus vienoje bažnyčioje; marmurinės kolonos, bareljefai, grotos, klausyklos, pusė tuzino ar net visas tuzinas Antverpeno bažnyčioje,— kiekviena papuošta puikiomis iš medžio išskaptuotomis žmogaus ūgio figūromis". Bredoje Hėgelis gėrėjosi didingu grafo Nasau mauzoliejumi — šešios figūros: dvi balto marmuro — vaizduojančios mirusią porą,— ir keturios kampuose — Cezaris, Hanibalas, Regulas ir karys — tarsi saugo jų ramybę. Hėgelis šią skulptūrinę grupę detaliai aprašė savo „Estetikos paskaitose". Amsterdame jis matė daugybę autentiškų Rembranto darbų.

Utrechte Hėgelis atsisveikino su palaimos kupinais Nyderlandais. Per Osnabriuką ir Bremeną jis nuvyko į Hamburgą, kur laukė susitikimas su Diubo.

Jie susipažino neakivaizdžiai. 1822 metų birželio pradžioje Hėgelis gavo laišką iš Hamburgo fabrikanto Diubo, kuriame šis prašė išdėstyti savo tiesos sampratą. Tuomet filosofas neatsakė, bet po pusantro mėnesio atėjo antras laiškas, išsamesnis, su tuo pačiu prašymu. Diubo rašė, kad visą laisvalaikį jis skiria filosofijos studijoms, bet, kadangi neturi tinkamo išsimokslinimo, ieškodamas tiesos turi pasikliauti pačiu savimi; jis, Prancūzijos išeivis, daugelį metų išpažino ten viešpataujantį skepticizmą; pažintis su vokiečių filosofija nukreipė jo mintis kita linkme, bet nei Kantas, nei Šelingas jo nepatenkino, dabar jis ėmėsi studijuoti Hėgelio filosofiją ir prašo pono profesoriaus patarimo ir pagalbos. Ilgiau tylėti buvo nebepatogu, ir Hėgelis atsakė Diubo, populiariai išdėstydamas atitinkamus „Logikos mokslo“ ir „Enciklopedijos“ paragrafus. Diubo buvo patenkintas, bet per susitikimą apibėrė filosofą naujais klausimais. Jiedu išsiskyrė, tapę draugais.

Į Berlyną Hėgelis grįžo kupinas įspūdžių. Jis veikiau pavargo, o ne pailsėjo. Henrikas Gotas, tada dar studentas, atėjęs pas Hėgelį užsirašyti į žiemos paskaitų kursą, pasakoja savo pirmojo susitikimo su filosofu įspūdžius: „Jis sėdėjo prie plataus rašomojo stalo ir rausėsi po netvarkingai išmėtytas viena ant kitos knygas ir popierius. Anksti susenusi jo figūra buvo pakumpusi, tačiau išlaikė ankstesnį tvirtumą ir jėgą; patogus pilkų ir geltonų spalvų chalatas nerūpestingai krito nuo pečių iki žemės, apgaubdamas jo liesą kūną; jame nebuvo jokių išorinių nei imponuojančios didybės, nei patrauklaus geraširdiškumo pėdsakų; pirmasis atkreipiantis dėmesį jo elgsenos bruožas buvo senoviškas biurgeriškas garbus tiesumas. Aš niekada nepamiršiu pirmojo įspūdžio, kurį man padarė jo veidas. Visi jo bruožai, tarsi užgesę, buvo išglebę ir blankūs; juose nebuvo matyti jokios griaunančios aistros, bet užtat atsispindėjo visas tylus praeities mąstymo darbas, tęsęsis dieną ir naktį. Abejojimo kančios,

dvasinių audrų sąmyšis, atrodė, neplakė ir neišmušė iš vėžių šio keturiasdešimt metų trukusio mąstymo, ieškojimų ir atradimų darbo; tik nepaliaujamas atkaklus siekimas vis turiningiau ir visapusiškiau, vis griežčiau ir galingiau atskleisti seniai laimingai surastos tiesos grūdą išvagojo kaktą, skruostus ir burną. Kaip oriai atrodė galva, kaip tauriai buvo sudėta nosis, aukšta, nors ir nuolaidi kakta, ramus smakras! Jo bruožuose savitai ir ryškiai atsispindėjo ištikimybės ir gilaus teisumo dideliuose ir mažuose dalykuose, aiškaus suvokimo, kad geriausios jėgos išeikvotos tik tiesos ieškojimui, pajautimo kilnumas. Aš tikėjausi pokalbio moksline tema ir labai nustebau, išgirdęs iš jo lūpų visai ką kita. Šis įstabus žmogus, ką tik grįžęs iš Nyderlandų, kalbėjo tik apie miestų tvarkingumą, kaimo vietovių grožį ir derlingumą, bekraštes žaliuojančias pievas, bandas, kanalus, aukštus vėjo malūnus, kelius, meno lobius, pasiturimą gyvenimą; visa tai jis pasakojo taip išsamiai, kad, atrodė, per pusvalandį, praleistą su juo, aš pabuvojau Olandijoje“.

Gotas buvo vienas iš pirmųjų, klausiusių Hėgelio visuotinės istorijos filosofijos paskaitų. Šių paskaitų turinį mes jau žinome. Išoriškai, pasak Goto, viskas atrodė taip: „Jam reikėjo išgauti pačias rimčiausias mintis iš giliausio daiktų pagrindo, ir nors tos mintys jo buvo apgalvotos ir išplėtotos prieš daugelį metų ir daugelį kartų, tačiau, kad gyvai paveiktų, jos visada turėdavo vėl jam gimti. Neįmanoma įsivaizduoti akivaizdesnės plastinės tokių keblumų ir sunkaus darbo išraiškos už jo paskaitas. Kaip senovės pranašai, kurie juo atkakliau kovojo su kalba, tuo išraiškingiau išsakydavo tai, kas kovojo juose pačiuose — iš dalies nugalėdami, iš dalies nugalimi,— lygiai taip pat ir jis kovojo ir nugalėdavo su negrabiu rimtumu. Visas įsigilinęs tik į savo mintį, jis, atrodė, plėtojo ją klausytojams iš jos pačios, dėl jos pačios, tarsi ne iš savo dvasios, ir vis dėlto ji atsirasdavo iš jo paties, ir susirūpinimas aiškumu beveik tėviškai sušvelnindavo jo atkaklų rimtumą, kuris galėjo atbaidyti nuo tokių sunkių minčių suvokimo. Iš pradžių jis dar užsikirsdavo, paskui vėl pakartodavo frazę, nutil-

davo, kalbėdavo ir galvodavo, atrodė, jam niekada nepasiseks surasti tinkamą žodį, bet štai jis tvirtai jį ištardavo; jis būdavo paprastas ir vis dėlto neprilygstamai tinkamas, nevartotinas ir kartu vienintelis teisingas. Visada atrodydavo, kad svarbiausia dar turi būti pasakyta, ir vis dėlto tai nepastebimai ir visiškai išsamiai jau būdavo pasakyta. Pagaliau aiški minties reikšmė būdavo pagauta, ir atsirasdavo geidžiamos tolesnės plėtotės viltis. Veltui. Užuot ėjusi pirmyn, mintis sukdavosi toje pačioje vietoje, išreiškiama vienas į kitą panašiais žodžiais. Tačiau jeigu nuvargęs dėmesys išsiblaškydavo ir išsigandęs klausytojas po keleto minučių staiga grįždavo prie paskaitos, jis būdavo nubaustas — įsitikindavo, kad pametė minties giją. Lėtai ir apgalvotai judėdamas į priekį per tariamai nereikšmingas tarpines grandis, Hėgelis iki vienpusiškumo apribodavo kokią nors išsamią mintį, skirdamas keletą jos aspektų, ir prieidavo prieštaravimus, kurių pergalingas sugriovimas turėdavo tvirtai sujungti mažiausiai suderinamus dalykus... Tad jam puikiai sekėsi vaizduoti epochas, tautas, įvykius, individualius charakterius; jo giliai įsiskverbiantis žvilgsnis visur jam atverdavo daiktų esmę, ir jo pirmapradžio sugebėjimo stebėti energija net ir senatvėje neprarado savo jaunatviško gaivumo ir jėgos".

Hėgelis pakerėdavo ne išoriniu savo paskaitų spindesiu, bet jų turinio gilumu. Sunkiai prieinama dėstymo forma, jaunystėje liudijusi tik dėstytojo nepatyrimą, dabar, kai jis artėjo prie šlovės zenito, auditorijos akyse buvo į kasdienės kalbos normas neįtelpančių idėjų didingumo požymis. Hėgelio šlovė peržengė Vokietijos ribas.

Truputį užbėgsime į priekį ir papasakosime įspūdžius, kuriuos Hėgelio paskaitos ir susitikimai su juo padarė Ivanui Kirejevskiui. Būsimasis slavofilas atvyko į Berlyną 1830 metų vasario mėnesį. Iš pradžių Hėgelis, skaitęs filosofijos istorijos paskaitas, jam nepatiko: „Kalba jis nepakenčiamai, vos ne su kiekvienu žodžiu kosčioja, praryja pusę garsų ir drebančiu, verksmingu balsu vos ištaria antrąją. Tačiau čia yra vienas profesorius, dėl kurio vieno mokymasis Berlyne gali būti naudingas ir

nepakeičiamas,— tai Riteris, geografijos profesorius". Paskui Kirejevskio nuomonė apie Hėgelį pamažu keičiasi: „Aš pradėjau taikytis su grasiu jo dėstymo būdu: jau kuris laikas aš iškeičiau į jį savo Riterį, kuris skaito tuo pačiu metu". Galų gale didysis dialektikas pavergė jaunuolį. Kirejevskis parašė jam „nepaprastai mandagų laišką", prašydamas susitikti. Paskirtą valandą jis atvyko į namus Am Kupfergraben gatvėje ir savo ruožtu sužavėjo filosofą. Kitą dieną Kirejevskį pažadino pasiuntinys: Hėgelis kvietė jį ateiti dar kartą, bet kurį vakarą, kada panorės. „Tik ponas profesorius norėtų žinoti tai iš anksto, nes bus pakviesti ir kiti". Pasižiūrėti į talentingą rusą studentą susirinko Hėgelio mokiniai Hansas, Micheletas, Gotas, rašytojas Raupachas, kažkokia generolienė ir atvykėlis amerikietis. „Visą vakarą vyko gyvas ir bendras pokalbis, nors aš daugiausia kalbėjausi ypač su Hėgeliu. Neįmanoma būti svetingesniam, malonesniam ir geraširdiškesniam už jį". Ir, užbaigdamas laišką į namus, kuriame buvo pateikta gyvenimo Berlyne ataskaita, Kirejevskis kreipėsi į patėvį: „Mielas tėveli! Išsirašykite, jeigu Maskvoje nėra, Hėgelio „Filosofijos mokslų enciklopediją". Čia jūs surasite daugiau įdomių dalykų, negu jų pateikia visa naujausia vokiečių literatūra. Ją sunku suprasti, bet ji verta pastangų".

* *
*

1824 metų rugsėjo pradžioje, atėjus atostogoms, Hėgelis išvyko į naują didelę kelionę. Šį kartą jo tikslas buvo Viena. Kelias ėjo per Drezdeną, ir čia filosofas vėl gėrėjosi visame pasaulyje garsios paveikslų galerijos lobiais. Lankėsi svečiuose pas romantiką Tiką, viename iš garsiųjų jo literatūrinių vakarų. Tą vakarą buvo skaitoma nauja komedija. Hėgelis klausėsi susidomėjęs, tačiau neišbuvo iki galo: rytą pusę penkių reikėjo keliauti toliau.

Artėdamas prie Austrijos sienos, Hėgelis laiške priminė žmonai, kad čionykštė valdžia pernelyg domisi jo

asmeniniu susirašinėjimu, todėl prašė nerašyti apie politiką, o tik apie grynai asmeninius, malonius ir džiugius dalykus. Prahoje filosofas išbuvo savaitę. Atvažiavęs jis tuoj pat nuvyko į Hradčanus, bet ten vyko kariniai manevrai, šaudė iš šautuvų ir patrankų, visur buvo pilna kariuomenės. Hėgeliui teko pasitraukti. Tik kitą dieną jam pasisekė užlipti į garsiąją kalvą ir pasigėrėti auksine Praha (prasidėjo ruduo, lapai ėmė gelsti). Nuo ryto iki vakaro Hėgelis klaidžiojo po miestą, apžiūrinėjo senovines bažnyčias, rūmus, paveikslų galerijas.

Vienoje stipriausią įspūdį padarė italų opera. „Kol turėsiu pinigų italų operai ir kelionei atgal, pasiliksiu Vienoje",— pranešė jis į namus, smulkiai aprašinėdamas savo teatro įspūdžius. „Užvakar ir vakar dainavo ponia Fodor. Kokia mokykla, atlikimo pakilumas, švelnumas, išraiškingumas, skonis! Tai puikus operos meistras!"

Hėgelis buvo ne tik operinio dainavimo mėgėjas, bet ir žinovas. Italai taip jį pavergė, jog jis neišvažiuodavo už miesto, kad suspėtų pakliūti į teatrą ir nebūtų pavargęs. Dieną, ištaikęs laisvą valandėlę, jis vaikštinėdavo po miesto parkus — ypač jam patiko Prateris,— o vakare eidavo į teatrą. Jeigu nebūdavo spektaklio operoje, vykdavo į garsųjį Leopoldštato Petruškos teatrą. Pirmą kartą Hėgelis čia pakliuvo į dviejų dalių vaidinimą: iš pradžių sentimentali drama, o paskui bufonada —„nenutrūkstamas žaismingų beprasmybių raizginys, gatvės dainelės, šokių muzika — visa tai gaudžia ir šėlsta tris ketvirčius valandos be sustojimo ir poilsio... Smagu ir talentinga".

Hėgelis pabuvojo zoologijos sode, kur jam, kaip Berlyno universiteto profesoriui, buvo parodytas dėmesys ir didelė pagarba. Lankėsi imperatoriaus bibliotekoje — didžiausioje to meto knygų saugykloje (300 tūkstančių tomų vienoje salėje!). Iždinėje jam parodė milijono vertės deimantą. Muziejų direktoriai patys lydėjo filosofą, ir jis ilgai gėrėdavosi turtingomis meno kolekcijomis, suprasdamas, kad susipažįsta tik su maža, pačia žymiausia jų dalimi. Kartais Hėgelis ateidavo netinkamu laiku, bet jam visada atsiverdavo net privačių rinkinių durys: tai buvo pagarbos pareiškimas, be to, filosofas nešykš-

tėjo arbatpinigių. Vienoje jį apstulbino viena detalė: meno lobiai buvo prieinami nemokamai. Esterhazio — stambaus magnato, kurio valdos driekėsi nuo Vienos iki Turkijos sienos — galerijoje Hėgelis lankėsi tris kartus. Bet stipriausiai jį kaip ir anksčiau traukė italai.

„Vidudienį vėl keletą valandų praleidau Belvederyje, o paskui Rosinio „Sevilijos kirpėjas". Koks puikus Figaras tasai Lablašas, o ponia Fodor — kokia Rozina! Tai tobuliausia dainininkė! Koks grožis, nuoširdumas, meistriškumas, laisvas balso valdymas ir dainavimo skoningumas".

„Sevilijos kirpėjo" Hėgelis klausėsi du kartus. Madam Fodor sužavėjo filosofą ne tik savo menu, Hėgelis šitai nuoširdžiai prisipažino žmonai ir kaip santuokinės ištikimybės ženklą pasiuntė laišku kriaušės, kuri staiga jo akyse rudenį antrą kartą pražydo, žiedlapius. Laiškus namo jis kūrė kasdien, iškart aprašydavo ką matęs. Įspūdžių fejerverkas akino atmintį: Hėgelis jau neprisiminė, kas buvo vakar. „Tu paskui turėsi man papasakoti, kaip aš čia leidau laiką",— rašė jis žmonai.

Bet viskas baigiasi, ypač pinigai ir laikas. Dvi savaites išbuvęs Austrijos sostinėje, Hėgelis leidosi atgal. Drezdene jo laukė malonus susitikimas: Viktoras Kuzenas.

Dekarto ir Platono leidėjas Kuzenas, vokiečių profesorių požiūriu, buvo vienintelis prancūzas, pakilęs iki šiuolaikinės teorinės filosofijos lygio. Hėgelis su juo susipažino ir susidraugavo 1817 metais Heidelberge. Jaunas prancūzų filosofas tada atvyko į Vokietiją nuodugniau susipažinti su vokiečių mokslu. Jo erudicija baigėsi Kantu. Frankfurte prie Maino jis susipažino su Frydrichu Šlėgeliu ir istoriku Šloseriu. Pirmasis jam papasakojo, kad šiuo metu Vokietijoje yra trys dideli filosofai: Jakobis, Šelingas ir Frizas. Antrasis, vykęs į Heidelbergą, įkalbėjo Kuzeną užsukti į šį universitetą turintį miestą. Kuzenas ketino užtrukti jame ne daugiau kaip dvi valandas, bet kai jį supažindino su Hėgeliu, tai išbuvo dvi paras, o grįždamas — dar tris savaites. Iki Jakobio ir Šelingo, gyvenusių Miunchene, Kuzenas taip ir nenusigavo, o Frizas jam nepadarė įspūdžio. Kuzenas

lankėsi pas Gėtę Veimare ir pas Slėjermacherį Berlyne, bet jo mintis dabar buvo užvaldęs tik Hėgelis. Tada ką tik buvo išėjusi „Enciklopedija". Kuzenas, prastai mokėjęs vokiečių kalbą, mėgino suvokti jos prasmę, padedamas Karovės. Jie dviese vaikštinėjo rūmų sodo alėjomis su tomeliu rankose, ir Hėgelio mokinys tiesiai vertė jam „Enciklopediją". Vakare jie eidavo pas profesorių, geriant arbatą šis aiškindavo jiems nesuprantamas vietas, tačiau pašalindavo toli gražu ne visus neaiškumus. Kuzeną Hėgelis pirmiausia patraukė politinių įsitikinimų bendrumu. Vėliau jis tvirtino, kad nebuvo pasaulyje kito žmogaus, su kuriuo būtų taip sutapusios jo pažiūros. Kaip ir Hėgelis, Kuzenas labai vertino Prancūzijos revoliuciją, gyvai domėjosi jos įvykiais, bet buvo monarchistas ir liberalas, buvo „mėlynasis", tariant Napoleono žodžiais, kuris taip nusakė savo vietą politikoje, turėdamas galvoje prancūzų nacionalines spalvas (tarp baltos ir raudonos).

Dabar Kuzenas atvyko su hercogo Monteblo palyda. Štai jau keleri metai Hėgelio bičiuliui prancūzui neleidžiama skaityti paskaitų Sorbonoje: jis sukėlė valdžios įtarimą. Laisvą laiką Kuzenas skyrė literatūriniam darbui. Hėgelis džiaugėsi draugo pasiekimais ir susitikimu su juo.

Namo Hėgelis grįžo pailsėjęs ir linksmas. Tačiau netrukus atėjo nemaloni žinia, sugadinusi nuotaiką: Kuzenas suimtas. Iš pradžių niekas gerai nežinojo, kaip šitai atsitiko, kas suėmė, už ką. Paskui viskas šiek tiek paaiškėjo: suimtas Drezdene Saksonijos policijos, perduotas Prūsijos valdžiai, laikomas Kėpeniko kalėjime, kaltinamas nusikalstamais ryšiais su vokiečių maištininkais. Esą dar 1820 metais Kuzenas su dviem vokiečių profesoriais ir kažkokiu prekiautoju sudarė ardomosios veiklos sutartį, kad užmegztų nusikalstamus kontaktus, jis prieš tai du kartus buvo atvykęs į Vokietiją; kompromituojanti medžiaga yra Prūsijos vidaus reikalų ministerijoje, kuriai jį laiku įskundė vyriausybės agentas.

Kai kurie iš Kuzeno bičiulių vokiečių išsyk atšlijo nuo prancūzo maištininko. Prūsijoje visi buvo įpratinti

kiekvieną sulaikytąjį laikyti pavojingu nusikaltėliu: policija išmano savo darbą, o su svetimšaliais apskritai geriau neturėti kontaktų. Hėgelis irgi visiškai pasitikėjo valdžia, bet, kita vertus, jis įpratęs pasitikėti ir pačiu savimi, o Kuzeną jis jau seniai pavadino draugu. Nors ir kokie būtų faktai, Hėgelis neabejojo, kad jis nekaltas, kad įvyko nesusipratimas. Kaip tik dėl to jis laikė savo pareiga ginti suimtąjį ir kreiptis paramos į patį vidaus reikalų ministrą. Kadangi Kuzenas, rašė jis Šukmanui, „yra tardomas ir jo kaltė dar neįrodyta, aš galiu leisti sau išsaugoti savo ankstesnę nuomonę apie jį ir pagarbą jam".

Tardymas tęsėsi keturis mėnesius. „Kuzeno byla" pampo nuo vis naujų popierių, bet nė vienas iš jų nepateikė jokių įtikinamų duomenų, kad Kuzenas pažeidė Prūsijoje veikiančius įstatymus. 1825 metų vasario pradžioje jis buvo paleistas, o mėnesio pabaigoje byla buvo visiškai nutraukta. Su Hėgelio laišku Gėtei Kuzenas išvyko į Veimarą.

Prieš metus Gėtė atsiuntė filosofui laiškelį su eiliniu komplimentu: „Tegu visa, ką aš dar įstengiu padaryti, prisišlieja prie to pastato, kuriam Jūs padėjote pamatus ir kurį dabar statote". Tada Hėgelis neatsakė, o dabar jis surado reikalingus žodžius: „Kai aš žvelgiu į savo dvasinio vystymosi raidą, visur matau Jus, ir aš norėčiau vadinti save vienu iš Jūsų sūnų; mano vidinė dvasia surasdavo Jumyse naujų jėgų kovai prieš abstrakcijas ir lygiavosi į Jūsų kūrinius kaip į savo likimą". Gėtė pasistengė užglaistyti nemalonius Kuzeno įspūdžius apie viešnagę vokiečių žemėje.

* *
*

Kitas Hėgelio susitikimas su Kuzenu įvyko Paryžiuje, į kurį filosofas, įgyvendindamas savo seną svajonę, išvyko 1827 metų rudenį.

Važiuodamas Prancūzijos keliais, Hėgelis prisiminė savo entuziastingą žavėjimąsi revoliucija. Štai ir Valmi.

Čia pirmieji sankiulotai sumušė sąjungininkų armijas, kautynes matė Gėtė, mūšio lauke pasakęs prūsų karininkams: „Nuo čia ir nuo šios dienos prasideda nauja pasaulio istorijos epocha, ir jūs galite pasakyti, kad matėte tai".

Paryžiuje Hėgelio laukė Kuzenas. Su jo pagalba filosofas įsikūrė nebrangiuose mebliuotuose kambariuose netoli Liuksemburgo sodo. Drauge jie pabuvojo visur, kur vyko svarbiausi revoliucijos įvykiai, apžiūrėjo Luvrą ir Paryžiaus apylinkes. Hėgelis lankėsi ir Monmoransi, kur yra garsioji katedra su karalių kripta; beje, filosofą labiau domino dvaras, kuriame kadaise gyveno Ruso ir išliko jo pasodintas rožių krūmas.

Vakarus, kaip ir Vienoje, Hėgelis praleisdavo teatre. Šį kartą jį patraukė drama. Paryžiuje, rašė jis žmonai, vaidina „kur kas santūriau, su mažesniu patosu negu mūsų aktoriai ir aktorės... Prancūzai apskritai ramiau ir apibrėžčiau reiškia savo jausmus negu mes, ypač tu. Kiek kartų sakiau tau, kad tu turi užsiimti reikalais ir kalbėti be afektacijos".

Garsioji Mars iškart pavergė filosofą. „Negalima nesižavėti jos ramia išsilavinusios moters laikysena; nepaisant amžiaus, ji puikiai atrodo, ypač anfas, jos gyvos gražios akys ir švarus, aiškus, išraiškingas balsas. Ypač „Emilijoje" [1] žiūrovas negali sulaikyti ašarų. Jos akys atvertos, bet ne taip kvailai kaip Miuler, vyzdžiai ir vokai juda, bet nukreipti į tuštumą. Ji nepaprastai jaudina, teisingai vaidindama šį vaidmenį, parodydama jo vidinį gilumą. Man kliudė šūksniai „ts", „ts", kuriais publika stengėsi pašalinti kitas kliūtis: žiūrovų dūsavimus, kūkčiojimus ir raudojimą. Tik Mars vaidybos dėka aš supratau, kad „Tartiufas"— tai komedija ir kodėl".

Paryžiuje Hėgelis susitiko berlynietį Raumerį, kuris irgi ėjo iš galvos dėl Mars ir jau susipažino su ja. Hėgelis paprašė Kuzeną ir jį pristatyti didžiajai aktorei. Prancūzas buvo sutrikęs. „Tai neįmanoma,— dėstė jis Raumeriui savo būgštavimus,— dėl Hėgelio išvaizdos ir

---

[1] Skribo pjesė.

kalbėjimo manieros juos tikriausiai nukopijuos ir išjuoks scenose". Raumeris patarė Kuzenui paaiškinti, kad Paryžiuje padorūs žmonės nevaikščioja už kulisų, pasakyti, kad jis, Raumeris, savo pažintimi pažeidė gero tono taisykles. Kuzenas taip ir padarė, Hėgelis juo patikėjo ir pasiskundė savo kolega laiške žmonai: „Šiandien dieną Raumeris eis audiencijos pas madmuazelę Mars, jis turi apsilankyti pas visas aktores; Kuzenui tai atrodo juokinga". Kuzenas apskritai stengėsi nevedžioti Hėgelio į privačius namus, tikino, kad visas Paryžius išvažinėjęs ir kad tokie vizitai čia neįprasti. Hėgelis susipažino tik su Minjė ir Tjeru. Kartą jam pasitaikė dalyvauti Mokslų akademijos posėdyje; jis uoliai lankė bibliotekas, mėgino skaityti ir netgi dirbti.

Iš Paryžiaus Hėgelis rašė toli gražu ne taip entuziastingai kaip iš Vienos. Jis skundėsi netvarkingu prancūzų gyvenimo būdu. Hėgelis buvo įpratęs pietauti pirmą valandą, sočiai, bet saikingai. Čia prie stalo būdavo sėdama penktą ir puotaujama iki vakaro. Kai jam kartą ėmė skaudėti pilvą ir teko keletą dienų išgulėti lovoje, jis kategoriškai atsisakė pietauti su Kuzenu ir grįžo prie įprasto režimo.

Mėnuo Paryžiuje prabėgo greitai, ir pirmomis spalio dienomis Hėgelis paliko Prancūzijos sostinę. Kuzenas lydėjo jį iki Kelno. Briuselyje juos priėmė van Gertas. Paskui Hėgelis nuvyko į Veimarą pas Gėtę. „Aš turėjau smulkiai papasakoti Gėtei apie politines ir literatūrines pažiūras Prancūzijoje, jis labai viskuo domėjosi; jis kupinas jėgų ir sveikas, apskritai senukas — tiksliau, amžinas jaunuolis — pasidarė kiek ramesnis; jis toks garbus, geras, draugiškas žmogus, kad užmiršti jo genijų. Mes susitikome kaip seni draugai, ne dėl to, kad stebėtume ir klausytumės vienas kito, ne dėl šlovės ar garbės, bet širdingai. Sūnus man prie stalo kalbėjo, kaip Gėtė apsidžiaugė, sužinojęs, kad ketinu užsukti pas jį grįždamas iš Paryžiaus".

O štai žinios apie tą patį susitikimą iš kito šaltinio (P. Ekermano, Gėtės sekretoriaus, 1827 metų spalio 18-osios įrašas): „Čia yra Hėgelis, kurį Gėtė labai ger-

bia, nors kai kurie jo filosofijos vaisiai jam ir nelabai prie širdies. Gėtė surengė Hėgelio garbei kviestinį vakarą, kuriame dalyvavo ir Celteris, ketinęs išvykti tą pačią naktį.

Buvo daug kalbama apie Hamaną, ypač nuodugniai pasisakė Hėgelis, pareiškęs apie šį žymų mąstytoją tokių gilių samprotavimų, kad jie gali būti tik rimčiausio ir kruopščiausio dalyko išstudijavimo rezultatas. Paskui pokalbyje buvo paliesta dialektikos esmė.

— Tai iš esmės ne kas kita,— pasakė Hėgelis,— kaip sureguliuota ir metodiškai išplėtota prieštaravimo dvasia, kuri būdinga kiekvienam žmogui — dovana, kurios svarba atsiskleidžia skiriant tiesą nuo melo.

— Tik gaila,— įsiterpė Gėtė,— kad tokiais subtiliais mąstymo metodais dažnai piktnaudžiaujama, ir jie naudojami siekiant teisinga pateikti kaip klaidinga, o klaidinga — kaip teisinga.

— Taip, žinoma, būna,— paprieštaravo Hėgelis,— bet taip elgiasi tik nesveikos dvasios žmonės.

— Todėl aš už gamtos, kuri neleidžia atsirasti tokiai ligai, tyrinėjimą,— pasakė Gėtė; — mat čia mes turime reikalą su begaline ir amžina tiesa; bet tiesa palieka kaip nevertą jos kiekvieną, kuris, nagrinėdamas ir tyrinėdamas savo objektą, elgiasi nepakankamai tyrai ir sąžiningai. Aš visiškai įsitikinęs, kad daugelį sergančių dialektika palaimingai išgydys gamtos tyrinėjimas".

Gėtė ir Hėgelis kaip mąstytojai iš esmės sprendė tą patį teorinį — organinės visumos pažinimo — uždavinį. Hėgelis savo sąvokos konkretumo teorijoje ieškojo būdo išspręsti problemą dialektinės logikos priemonėmis; paslankių ir į savo priešybę pereinančių kategorijų sistema, jo nuomone, įgalina suprasti besivystantį organizmą. Gėtei atsivėrė kitokia galimybė. Pagal jo „pirminio fenomeno" teoriją, žmogus atskirybėje gali įžvelgti visuotinybę, atskleisti reiškinio esmę. Šis įžvelgimas nėra tik paprastas suvokimas, bet vis dėlto jis yra juslinis.

„Pirminio fenomeno" teorija — pagrindinė Gėtės filosofijos idėja. Tiesa, gamtos moksle ji nebuvo pritaikyta: Gėtė nesėkmingai ieškojo „pirminio augalo", konstravo

„pirminio gyvūno“ modelį. Bet estetikoje „pirminio fenomeno“ idėja buvo nepaprastai vaisinga. Iš jos kilo tipiškumo gyvenime ir mene teorija.

Kartą Hėgelis gavo iš Gėtės dovanų geltoną Bohemijos stiklo taurę, iš vidaus išklotą juodu aksomu; šviesoje stiklas atrodydavo žydras. Gėtė manė, kad tai akivaizdžiai parodo jo šviesos prigimties teorijos teisingumą. Prie dovanos pridėtas laiškelis paaiškino: „Absoliutui kuo geriausiai ir draugiškiausiai rekomenduoja save pirminis fenomenas“.

Tryliktas skyrius

NĖRA JAM PABAIGOS

Aš nemirsiu visai...

Horacijus

Hėgelio penkiasdešimt šešerių metų sukaktis buvo paminėta pompastiškai. Paprastai gimimo dieną filosofas švęsdavo šeimoje, pradėdavo šventę išvakarių vidurnaktį. Šiais metais viskas susiklostė kitaip: dar birželio mėnesį žmona su vaikais išvažiavo pas motiną į Niurnbergą, Hėgelis gyveno vienas, ir draugai nusprendė iškilmingai atšvęsti jubiliejų. Rugpjūčio 26-osios vakarą jis praleido prie kortų stalo: buvo lošiamas vistas pas bankininką Blochą. Kai naktiniai sargai sušvilpė naujos dienos pradžią, suskambėjo taurės, pakeltos už tą, kuris šią dieną atėjo į pasaulį.

Rytą Hėgelis priiminėjo sveikinimus. Važiavo pažįstami, draugai, oficialūs asmenys. Netikėtai su vizitu atvyko pats policijos šefas slaptasis patarėjas fon Kampcas. Tai buvo dienos kulminacija. Po pietų filosofas ilsėjosi, kaupė jėgas vakarui. Iškilminga vakarienė buvo surengta naujame restorane Unter den Linden gatvėje. Prie stalo sėdėjo mokiniai — Fersteris, Hansas, Gotas, kompozitorius Celteris, dailininkas Rėzelis, iš viso dvidešimt žmonių. Vieno iš dalyvavusiųjų Hėgelis nepažinojo, jis buvo tuoj pat pristatytas: profesorius Vihmanas, skulptorius, jam užsakytas jubiliato biustas. (Biustas buvo baigtas po dvejų metų, jis atiteko Gėtei ir stovėjo ant jo rašomojo stalo.) Su muzika atvyko studentų delegacija ir padovanojo sidabrinę taurę su užrašu: „Didžiajam mokytojui". Delegacijos vadovas pasakė kalbą, Hėgelis atsakė. Paskui buvo skaitomos sveikinimo eilės. Laikrodis išmušė vidurnaktį, ir entuziazmas plūstelėjo su nauja jėga: prasidėjo

rugpjūčio 28-oji — Gėtės gimimo diena. Pasipylė nauji tostai, naujos eilės. Kreipdamiesi į Hėgelį ir Gėtę, dalyvavusieji draugiškai išgėrė už tai,

Kad jokia šiame pasaulyje jėga,
O broliai, neišskirtų jūsų niekada.

(*J. Balčiaus* vertimas)

„Vossische Zeitung" išspausdino išsamią informaciją apie iškilmes dviejų didžių Vokietijos protų garbei. Tuo ir pasinaudojo nedraugai. Laikraščio straipsnis buvo parodytas karaliui. Buvo kažkas pasakyta apie poetus ir mokslininkus, mėginančius užtemdyti viešpataujančiojo šlovę. Vyriausiajai cenzūrai buvo nurodyta žiūrėti, kad spaudoje daugiau niekada nebūtų nušviečiami jokie iškilmingi renginiai, išskyrus tuos, kurie vyksta karališkojoje šeimoje ir vyriausybėje. Hėgeliui šitai jau neturėjo reikšmės, nes nė vienas vėlesnis jo jubiliejus nebuvo švenčiamas taip iškilmingai kaip šis.

Turbūt vertingiausia dovana, Hėgelio gauta penkiasdešimt šešerių metų sukakties proga, buvo jo seniai puoselėjamos svajonės išsipildymas — mokslo ir kritikos žurnalo išleidimas. Tai buvo Hanso energijos nuopelnas.

1825 metų pabaigoje Hansas Paryžiuje susipažino su Štutgarto leidėju Kota ir įkalbėjo jį finansuoti naujo žurnalo leidimą. Grįžęs namo, Hansas skubinosi pradžiuginti Hėgelį. „Aš radau jį apsivilkusį žaliu kailiniu chalatu, su juoda į beretę panašia kepuraite, vienoje rankoje jis laikė tabako žiupsnelį, o kita kažko ieškojo popieriuose, kurie buvo netvarkingai suversti priešais jį.

— O, jūs jau vėl čia,— pasakė jis man šypsodamasis,— mes jau visą mėnesį jūsų laukiame, slaptasis patarėjas Šulcė manė, kad jūs visai negrįšite.

— Aš pavėlavau dėl geros priežasties,— paprieštaravau,— parvykau ne vienas, atsivežiau didelį „Berlyno literatūrinį laikraštį".

— Literatūrinis laikraštis — tai puiku. Tačiau kur jūs radote žmogų, kuris to imtųsi?

— Jis neblogas žmogus. Jo pavardė Kota. Štutgarte mes beveik dėl visko susitarėme.

— Kota? Ar jis neužmiršo „Chorų“? Ir tų sunkumų, kurie atsiranda antraisiais metais, nors pirmieji, atrodė, prasidėjo sėkmingai? Bet Kota išmano savo darbą geriau už mus, ir jeigu jis ko nors ėmėsi, juo galima pasikliauti. Jis pats jums pasiūlė?

— Tiesą sakant, aš jam. Aš maniau, kad toks universitetas, kaip Berlyno, negali ilgiau būti be literatūrinio laikraščio, o savivalė ir negatyvumas, viešpataujantys tokiuose darbuose, įpareigoja spręsti klausimą pozityviai.

— Aš irgi taip manau, todėl dar prieš keletą metų nusiunčiau į viršų, į ministeriją, raštą, dėl kurio iki šiol nepriimta jokio sprendimo. Jeigu jie nenori kištis, apsieisime be jų“.

Hėgelio minimame rašte buvo kalbama apie vyriausybinio organo leidimą. Dabar atsirado galimybė leisti privatų leidinį, tačiau tai nekeitė dalyko esmės, ir Hėgelis sutiko vadovauti žurnalui. Varnhagenas fon Enzė buvo pasirengęs pasidalyti atsakomybę. Autoritetui padidinti buvo nuspręsta padaryti žurnalą mokslinės draugijos organu. 1826 metų liepos 23-iąją Hėgelio namuose buvo įsteigta Mokslinės kritikos draugija, kurią sudarė trys sekcijos — filosofijos, gamtos mokslo ir istorijos bei filologijos. Filosofijos sekcijos sekretoriumi tapo Hansas. Jam buvo patikėta ir draugijos bei žurnalo raštvedyba.

„Keturiuose ar penkiuose posėdžiuose,— pasakoja Hansas,— mes nuodugniai ir visapusiškai svarstėme nuostatus. Tas, kas dalyvavo tuose debatuose ir matė, su kokiu įkarščiu ginčijamasi dėl atskirų detalių, turėjo suprasti, kad įstatų nuostatai ilgai neišsilaikys. Bet anglai ir prancūzai kaip tik tuo ir skiriasi nuo vokiečių, kad pirmieji instinktyviai laikosi formos, antrieji labiau vertina turinį, o tretieji iš meilės tariamam turiniui pasirengę sugriauti bet kokią formą“.

Buvo nuspręsta kritinę literatūros apžvalgą padaryti griežtai mokslinę. Vengti atsitiktinių temų ir atsitiktinių autorių. Gvildenti aktualiausias problemas, remiantis naujausiais mokslo pasiekimais. Kiekvieną recenziją iš anksto aptarti, kruopščiai suredaguoti ir skelbti tik autoriaus pavardę.

Mokslinės kritikos draugija stengėsi įtraukti į savo gretas įvairių įsitikinimų ir žinijos sričių atstovus. Be Hėgelio ir Varnhageno, jai priklausė Gėtė, Riteris, V. Humboltas, A. Šlėgelis, Buasrė, Raumeris ir kiti. Tik kai imta kalbėti apie Šlėjermacherio pakvietimą, Hėgelis užsiplieskė ir pareiškė, kad tai bus tolygu jo išėjimui. Šlėjermacheris nebuvo pakviestas, bet pasklido pikti gandai, kad rengiamasi leisti „Hėgelio laikraštį". Dar neišėjo nė vienas numeris, o jau pasipylė kritiški vertinimai. Spaudoje buvo rašoma, kad žurnale bus pasisakoma prieš mokslo laisvę, dėstomi tik vienos, valstybei priimtinos, teorijos principai. Valstybė neabejotinai remianti šį žurnalą. Ir autorių anonimiškumo atsisakyta siekiant užgniaužti pasisakymų laisvę. Liūdvigas Bernė netgi įsigudrino išleisti brošiūrą prieš anonsuotą žurnalą, kurioje surinko visus prieš jį pateiktus argumentus. Naujam žurnalui buvo pranašaujamas fiasko.

Bet viskas baigėsi gerai. „Mokslinės kritikos metraščiai" pradėjo egzistuoti 1827 metų sausio mėnesį. Kas mėnesį išeidavo dešimt dvigubų sąsiuvinių. Hėgelis vadovavo žurnalui iki pat mirties. Jau 7-ame ir 8-ame numeriuose jis pradėjo publikuoti savo išsamią V. Humbolto darbo „Apie „Mahabharatos" epizodą, vadinamą „Bagavadgita"" recenziją. Spalio mėnesį buvo išspausdinta recenzijos pabaiga.

Vyresnysis iš brolių Humboltų, žymus filologas ir senovės specialistas, Berlyno universiteto įkūrėjas, 1826 metais paskelbė indų filosofijos tyrinėjimą, kurio pagrindą sudarė garsaus epo didaktinės ištraukos išdėstymas ir analizė. Karo vadas Ardžūnas mūšio metu staiga nustoja kautis ir klausia dievą Krišną, kokia gyvenimo prasmė. Po to aštuoniolikoje giesmių dėstomos jogų pažiūros. Veikla, aiškina Krišna, sukausto žmogų, todėl reikia stengtis išsivaduoti iš tų pančių, o jeigu jau veikti, tai anaiptol ne dėl to, kad pasiektum kokį nors rezultatą. Pareigą reikia atlikti dėl pačios pareigos. Humboltui, kuris savo įsitikinimais buvo kantininkas, šios idėjos buvo brangios ir artimos. Hėgelis gyrė autorių už kruopštų darbą, bet pateikė savą indų filosofijos interpretaciją.

Ji, tvirtino jis, iš esmės skiriasi nuo šiuolaikinio, racionalistinio, mąstymo tipo, dabar ji įdomi tik istoriniu požiūriu.

Hėgelio straipsnis V. Humboltui nepatiko. „Jame,— rašė jis 1828 metų kovo mėnesį,— filosofija painiojama su pasakomis, tiesa su tuo, kas klaidinga, senovė su dabartimi; argi tai filosofijos istorija? Visa recenzija nukreipta prieš mane, nors ir netiesiogiai; jos išeities taškas — įsitikinimas, kad aš — kas tik nori, tik ne filosofas". Tiesa, Hėgeliui jis rašė ką kita: dėkojo už išsamų knygos aptarimą ir sveikino su „Metraščių" išėjimu. V. Humboltas nenorėjo pyktis, juo labiau kad jo tikras brolis tuo metu jau atsimokėjo filosofui tuo pačiu.

Aleksandras Humboltas atvyko į Berlyną 1827 metų pavasarį. Daugelį metų keliavęs po užsienį, vokiečių gamtos mokslo Nestoras pagaliau grįžo į tėvynę. Karalius jam paskyrė 5000 talerių per metus ir keturiems mėnesiams išleido į Paryžių. Jaunesnysis Humboltas, Georgo Forsterio mokinys ir draugas, Mokslų akademijos reformatorius, žymiausias gamtininkas ir keliautojas, netgi Gėtę stebinęs savo žinių ir interesų įvairiapusiškumu, buvo plačiai žinomas visuose visuomenės sluoksniuose. Rudenį jis pradėjo skaityti nemokamas viešas „fizinės kosmografijos" paskaitas. Salė buvo perpildyta. Čia sėdėjo ne tik studentai ir profesoriai, bet ir darbininkai ir ministrai, pasirodydavo net karalius. Didelę auditorijos dalį sudarė moterys. Hėgelis šių paskaitų nelankė, bet jo žmona buvo viena iš klausytojų.

Pasaulio vaizdas, kurį Humboltas piešė savo paskaitose, stebino grandioziškumu ir poetiškumu. Karštai ir su menininko meistriškumu mokslininkas kalbėjo apie kosmosą ir žemę, apie nepaprastus mineralinius ir egzotiškus augalus, supažindino su mokslo istorijos ir šiuolaikinės gamtotyros teorijomis ir faktais. Humboltas nepritarė pozityvistiniams išpuoliams prieš filosofiją, kurie tuo metu jau buvo madingi Prancūzijoje, bet jam buvo grasūs ir didaktiniai vokiečių idealizmo polinkiai. Hėgelio teorijoje jo nepatenkino gamtos niekinimas kaip inertiško prado. Hėgelio vardas paskaitose nebuvo paminėtas,

bet buvo ištarti žodžiai apie „metafiziką, neturinčią žinių ir patyrimo“, vedančią „prie dar siauresnio schematizmo negu viduramžiškasis“. Hėgeliui šitai buvo perduota, ir jis pasijuto užgautas. Per Varnhageną fon Enzę, Humbolto draugą, buvo pareikalauta pasiaiškinti. Humboltas, kaip ir jo brolis, nenorėjo skandalo ir apsukriai išsisuko iš padėties. Jis nusiuntė Varnhagenui parengiamuosius paskaitų užrašus, Hėgelio vardas vėl nebuvo minimas, bet buvo duota suprasti, kad užrašai skirti jam. Varnhagenas nusiuntė rankraštį Hėgeliui, šis jį įdėmiai perskaitė, nerado nieko smerktina ir patenkintas grąžino, paskelbęs, kad įvyko nesusipratimas. Vėliau paaiškėjo, kad Humboltas nusiuntė ne šeštos, bet penktos paskaitos tekstą. Filosofas šito taip ir nesužinojo.

Varnhageno diplomatiniai sugebėjimai, tvirtumas ir taktas išgelbėjo ir Mokslinės kritikos draugiją, kuriai grėsė pavojus iširti dėl diktatoriško Hėgelio elgesio. „Kai pradėjo eiti „Metraščiai“,— prisimena Varnhagenas,— Hėgelis darėsi vis despotiškesnis ir per posėdžius elgėsi taip keistai, kad visiems pasidarė aišku: toliau taip dirbti neįmanoma, einama į aklavietę. Man teko vaidmuo kalbėti visų vardu ir nurodyti garbiajam vyrui, kad ir jis turi žinoti savo ribas. Tai buvo įtemptas susirėmimas, per kurį buvo pareikšta asmeninių priekaištų ir kaltinimų. Tačiau nebuvo pasakyta nieko nederamo, nieko, kas galėtų pakirsti tarpusavio pagarbą. Po posėdžio, per vakarienę, dar tvyrojo vaido atmosfera, daugumas dalyvavusiųjų labiau bičiuliavosi su Hėgeliu negu su manimi, bet širdyje palaikė mane. Kai pakilome nuo stalo, aš priėjau prie Hėgelio ir pasakiau: „Išsiskirkime geruoju. Štai mano ranka. Susitaikykime!“ Jis ne tik ištiesė man ranką, bet ir širdingai mane apkabino; jo akys buvo pilnos ašarų. Jis nesitikėjo, kad viskas taip pakryps. Nuo to laiko tarp mūsų nebuvo susidūrimų“. Neišvengta trinties ir universitete. 1827 metų sausio mėnesį vienas iš mylimų Hėgelio mokinių, Gotas, pateikė prašymą dėl habilitacijos. Disertacijoje „Apie menų istorijos principus“ jis dėstė mokytojo idėjas. Hėgelis buvo patenkintas ir paskubėjo duoti teigiamą įvertinimą. Tačiau darbas nebuvo

priimtas. Estetikas Hirtas pareiškė, kad jis skaitė tris valandas, bet nesuprato nė vienos frazės. Daugelį piktino kritiški Goto išpuoliai prieš Zolgerį, Berlyno universiteto profesorių, prisidėjusį prie Hėgelio pakvietimo į Prūsijos sostinę ir mirusį praėjus metams po jo atvykimo. Ironiškas ir nedraugiškas fakulteto narių pastabas reziumavo dekanas Raumeris. Gotas, rašė jis, elgiasi taip, tarsi laikytų kišenėje visatos raktus. Tačiau atsargiau! Užuot mokęsis, šis naujokėlis drįsta mokyti kitus. Fakultetas nepakęs, kad dvidešimtmečiai šiltadaržio augalai auklėtų aštuoniasdešimtmečius. Gotas nelaukė galutinio sprendimo, kuris negalėjo nebūti neigiamas, ir pasiskubino atsiimti savo darbą. Po trijų mėnesių jis pateikė naują — apie Heraklitą. Šį kartą jis gavo leidimą skaityti paskaitas, kurios, reikia pasakyti, iškart turėjo pasisekimą.

Kai Gotas patyrė nesėkmę, kritiškai analizuoti literatūrinį Zolgerio palikimą ėmėsi pats Hėgelis. Antroji jo recenzija „Metraščiuose" buvo skirta pomirtiniam nelaiku mirusio mokslininko veikalų ir laiškų leidimui. Hėgelis su didžia pagarba rašė apie Zolgerį, visaip ieškodamas skirtumų tarp jo pažiūrų ir romantikų, ypač F. Šlėgelio, su kuriuo velionis draugavo, pozicijos.

F. Šlėgelis pagrindine filosofijos sąvoka stengėsi padaryti ironiją ir tuo atėmė iš „mokslų mokslo" konstruktyvų ir visiems suprantamą turinį. Pasak Šlėgelio, ironija „apima ir sukelia mums neišsprendžiamo prieštaravimo tarp to, kas besąlygiška, ir to, kas sąlygota, pajautimą, visos pasakymo pilnatvės neįmanomumo ir būtinumo pajautimą... Reikia laikyti geru tonu, kad harmoningi menkystos nežino, kaip žiūrėti į tą nuolatinį savęs parodijavimą, kai pakaitom reikia čia tikėti, čia netikėti, kol jiems pradeda svaigti galva, pokštą priima rimtai, o rimtą dalyką — kaip pokštą".

Hėgeliui toks požiūris galėjo sukelti tik nepaprastą susierzinimą. „Jis visada,— rašė Hėgelis apie F. Šlėgelį,— samprotavo apie filosofiją, nepasakydamas nė vieno turiningo teiginio". Suprantama, F. Šlėgelis neliko skolingas. Jo brolis Augustas šia dingstimi sukūrė epigramą,

kuria kvietė vokiečius pasigėrėti įsiplieskusia dviejų titanų kova:

Kur Saras ir ten, kur Prieglius,
Su Hėgeliu kariauja Šlėgelis,
Su Šlėgeliu kariauja Hėgelis.

Straipsnyje apie Zolgerį Hėgelis pabrėžė, kad Šlėgelio ironija neturi nieko bendra su Sokrato ironija: pirmoji negatyvi, nihilistinė, tuo tarpu antrąja ieškoma tiesos. Lygiai taip pat Zolgerio ironija giminiška dialektiniam protui. Deja, Zolgeris nespėjo nuosekliai išplėtoti savo minčių, bet ir savo filosofavimo būdu, ir požiūriu į meną jis nusipelnė, kad būtų skiriamas nuo romantikų.

1828 metais „Metraščiuose" pasirodė Hėgelio recenzija apie Johano Georgo Hamano raštų rinkinį. Iš esmės tai nedidelė monografija, skirta vienai iš įdomiausių vokiečių šviečiamojo sąjūdžio figūrų. Hamanas, kuriam svetimi tikslieji mokslai ir sistemiškos žinios, talentingas literatas, religinis mąstytojas, ir traukia, ir atstumia Hėgelį. Hėgelis vertina Hamaną kaip dialektiką, kritikuojantį intelektinį racionalizmą ir visur įžvelgiantį „priešybių sutapimą". Tačiau Hamanas — iracionalistas, ir tai Hėgelį gąsdina. Hamano veikaluose nėra jokių pozityvių doktrinų, jo kalba sąmoningai mįslinga, subjektyvus požiūris į pasaulį užgožia objektyvią struktūrą. Tai dialektika, kuri tampa sofistika. Toks galutinis nuosprendis.

Reakcija į Hėgelio straipsnį buvo pasipiktinimo kupinas Hamano dukters laiškas: „Kaip apsakyti Jums mano nustebimą, skausmingą mano sielos reakciją, kai pamačiau, kad Jūs iškreipėte šviesius mano tėvų paveikslus, išpūtėte tik jų tamsiąsias puses ir parodėte juos visuomenei griežtomis spalvomis. Jūs man atrodote banditas, įsilaužęs į mano jaunystės godų viešpatiją, kad klastingai jas sugriautumėte; akimirksniu šitai Jums pasisekė. Tačiau aš jaučiu, kaip kyla mano pasipiktinimas, ir aš veiksiu, sekdama savo tėvu, jeigu įstengsiu pasmerkti Jūsų nusikaltimą". Hėgelis į šį laišką neatsakė, dabar, beje, sunku pasakyti, ar jis jį gavo, ar jis apskritai buvo išsiųstas. Jis neįėjo į po mirties paskelbtą

filosofo susirašinėjimą ir buvo išspausdintas tik mūsų amžiaus pradžioje.

Hėgelio susirašinėjimą daugiausia sudarė kitokio pobūdžio laiškai. Jam rašė vienminčiai; studentai kreipėsi į jį patarimo ir pagalbos; jauni mokslininkai siuntė savo knygas, rankraščius, disertacijas. Vienas gerbėjas pranešė Hėgeliui, kad mokosi atmintinai jo knygas, filosofas atsakė, kad tai ne geriausias būdas perprasti dialektiką. 1828 metų lapkričio mėnesį iš Ansbacho buvo gautas lotynų kalba parašytas veikalas „Apie vieningą, universalų, visuotinį protą", apgintas kaip daktarinė disertacija. Jo autorius Liūdvigas Fojerbachas dvejus metus Berlyne klausė Hėgelio paskaitų, klausė įdėmiai ir susižavėjęs. „Hėgelio dėka, — prisipažino Fojerbachas, — aš suvokiau patį save, suvokiau pasaulį. Jis tapo mano antruoju tėvu". Siųsdamas griežtam mokytojo teismui savo disertaciją, mokinys vis dėlto pagarbiai kėlė Hėgelio religijos filosofijos principų tolesnio plėtojimo klausimą. Dabar svarbu, rašė Fojerbachas, paneigti ankstesnius požiūrius į mirtį ir gyvenimą, anapusinį ir žemiškąjį pasaulį. Krikščionybė nėra tobula ir absoliuti religija, ji neišsemia proto. Taip būsimajam „Krikščionybės esmės" autoriui gimė pirmosios kritinės idėjos, kurioms, suprantama, „Religijos filosofijos paskaitų" autorius negalėjo pritarti. Fojerbacho laiškas liko be atsako.

Tačiau Hėgelis parodė didelį dėmesį kitam jam atsiųstam rankraščiui. Anonimiškai išleista knyga buvo pavadinta „Aforizmai apie nežinojimą ir absoliutų žinojimą krikščionių tikėjimo pažinimo atžvilgiu". Knygą parašė Karlas Frydrichas Hešelis, Naumburgo teismo narys, Hėgeliui visiškai nežinomas žmogus, tačiau jis nuostabiai tiksliai pritaikė Hėgelio filosofijos idėjas religijai. Hėgelis „Metraščiuose" paskelbė recenziją, kurioje su dideliu pritarimu vertino šį veikalą. Pavojus pasirodyti žmogumi, šališkai ginančiu savo interesus, negalėjo sulaikyti jo „nuo pasidžiaugimo šios knygos turiniu ir tuo, kad ji prisidėjo prie tiesos, taip pat nuo dėkingo rankos paspaudimo asmeniškai nepažįstamam autoriui specialiai už jo požiūrį į recenzento darbus iš spekuliatyvio-

sios filosofijos". Vėliau, kai Hėgelį klausdavo, kuriame iš paskelbtų veikalų išdėstytos jo pažiūros į religiją, jis nurodydavo Hešelio „Aforizmus".

Beveik vienu metu su Hešelio knyga knygų rinkoje pasirodė anoniminis veikalas „Apie Hėgelio teoriją, arba apie absoliutų žinojimą ir šiuolaikinį panteizmą", kuriame Hėgelis buvo kaltinamas ir savęs sudievinimu, ir savęs suniekinimu. Hėgelio katalikų bažnyčios kritika suniekina dangų, o kas niekina dangų, tas niekina patį save. „Teisės filosofijos pagrinduose" Hėgelio išsakytą mintį, kad žmogaus sugebėjimas luošinti ir marinti save yra vienas iš jo pranašumų prieš gyvulius, autorius pateikė kaip savęs luošinimo ir marinimo teoriją, nesuderinamą su krikščionių tikėjimu.

Reikia pasakyti, kad tai buvo ne pirmasis filosofo įskundimas, kurio ėmėsi katalikai. Dar prieš trejus metus tikybų ministerija gavo skundą dėl to, kad Hėgelis „viešai dergia katalikų religiją". Per vieną paskaitą profesorius leido sau pajuokauti: jeigu pelė, pasakė jis, suės šventą komuniją, tai, kataliko požiūriu, ji priims „dievo kūną" ir turės tapti garbinimo objektu. Ištirti reikalą buvo pavesta slaptajam patarėjui Šulcei, artimam Hėgelio bičiuliui; jis pasitenkino filosofo pasiaiškinamuoju raštu, kuriame šis pareiškė, kad jis liuteronas, dėsto protestantiškame universitete ir laiko savo pareiga moksliškai demaskuoti „popiežiškąją stabmeldystę ir prietaringumą". Panašus buvo ir jo žodinis pasiaiškinimas studentams. Auditorijoje sėdėjęs įdavikas — katalikų dvasininkas — įrėmė į profesorių buką ir grasinantį žvilgsnį. „Jūsų dalyvavimas man nedaro jokio įspūdžio",— pareiškė Hėgelis, ir, salei triukšmaujant, įdavikas buvo priverstas išeiti.

Dabar Hėgeliui teko atsakyti spaudoje. Jis pasinaudojo savo „Metraščiais" ir išspausdino juose anoniminio pamfleto recenziją, pavadindamas savo kritiką piktu šmeižiku, kuris parazituoja iš jo darbų ir dar barasi. Beje, dar niekam nepasitaikę matyti parazito, kuris būtų dėkingas savo šeimininkui. „Štai su kokiomis padugnėmis

aš priverstas kovoti",— baigė Hėgelis šios knygos aptarimą.

Toje pačioje recenzijoje Hėgelis gynėsi ir nuo kito viešo įskundimo, pateikto knygoje „Apie filosofiją apskritai ir apie Hėgelio „Filosofijos mokslų enciklopediją". Dėl pastarosios vertinimo". Jos autorius, toks Šubartas, kurio likime Hėgelis, Gėtės prašomas, suvaidino reikšmingą vaidmenį, atsidėkojo savo geradariui, apkaltindamas jį nepatikimumu. Jis tikino, kad Hėgelis neigiąs sielos nemirtingumą: psichologiniame „Enciklopedijos" skyriuje, kur kalbama apie amžius, nėra nė žodžio apie mirtį ir nemirtingumą. Ar tik Hėgelis netikįs, kad jis bus gyvas paimtas į dangų arba kaip amžinas žydas klajos po pasaulį? Hėgelio atsakymas buvo griežtas: polemika, susidedanti iš piktų insinuacijų ir neskoningų išpuolių, pretenduojančių į sąmojingumą, per daug niekinga, kad ją būtų galima pavadinti netgi šlykščia.

1829 metai buvo ženklūs poleminiais susidūrimais. Tačiau prieš akis buvo maloni perspektyva: rudenį, per atostogas, Hėgelis nusprendė vykti į naują kelionę. Kaip paprastai, jis iš anksto padavė prašymą skirti pašalpą ir vėl priminė Altenšteinui neištesėtus pažadus padidinti algą. Buvo kalbama apie Mokslų akademiją, kuri atkakliai nenorėjo atverti Hėgeliui savo durų. Nors akademija egzistavo valstybės lėšomis, vis dėlto ji turėjo tam tikrą nepriklausomybę. Čia nebuvo, kaip universitete, valstybinio prižiūrėtojo, nebuvo net prezidento, atsakingo valstybei. Ją paeiliui valdė skyrių sekretoriai. Šlėjermacheris ir Aleksandras Humboltas vaidino lemiamą vaidmenį. Altenšteinas vienuolika metų atkakliai siekė, kad Hėgelis būtų išrinktas. Akademikai jį išklausydavo, bet nuspręsdavo savaip. Paskutinį kartą klausimas buvo svarstomas 1830 metų vasarą. Tuo metu Hėgelis jau buvo susitaikęs su Šlėjermacheriu, ir teologas primygtinai reikalavo, kad filosofas būtų priimtas akademijos nariu. Tačiau dabar plenariniame posėdyje pasipriešino fizikai ir matematikai. Jų žodis buvo lemiamas, Hėgeliui nebuvo lemta įžengti į Prūsijos Mokslų akademiją.

Altenšteinui nelikdavo nieko kito, kaip paguodai kompensuoti Hėgelio kelionių išlaidas, kai filosofas primindavo ministrui neišsipildžiusias viltis. 1829 metų rugpjūčio pabaigoje Hėgelis išvyko į Prahą, išbuvo ten keletą dienų, paskui nuvažiavo į Karlsbadą. Čekijos kurortas jau tada turėjo pasaulinį garsą. Hėgelis nesirgo jokia liga, kuriai Karlsbade būtų buvęs reikalingas specialus gydymas. Iš smalsumo jis, tiesa, gėrė gydomąjį vandenį, tačiau voniomis nesinaudojo. Malonus siurprizas buvo susitikimas su Šelingu. Sužinojęs, kad jo jaunystės bičiulis yra Karlsbade, Hėgelis leidosi jo ieškoti ir užtiko jį atliekantį vonios procedūras. Jie nuoširdžiai apsikabino ir nesiskyrė penkias dienas, kol Hėgelis išvažiavo. Kartu pietavo, kartu laipiojo po miestą supančius kalnus, kalbėjo apie politiką, apie ką tik nori, bet tik ne apie filosofiją. Grįždamas Hėgelis užsuko į Veimarą. Tai buvo paskutinis susitikimas su Gėte.

Spalio mėnesį Hėgelis buvo išrinktas universiteto rektoriumi. Rektorius būdavo renkamas iš profesorių vieneriems metams. Kartu vyriausybė pagal Karlsbado nutarimus skirdavo kontrolei savo įgaliotinį. Hėgelis pirmasis ėjo abejas pareigas. Tai liudijo ne tik Altenšteino, bet ir Prūsijos saugumo organų didelį pasitikėjimą juo.

Spalio 18-ąją Hėgelis pasakė tradicinę lotynišką pradedančio eiti pareigas rektoriaus kalbą. Pasisakymo tema — akademinė laisvė. Universitetas, kalbėjo jis, kreipdamasis į profesorius ir studentus,— gyvas visatos veidrodis. Tai bendrija, savotiška valstybė, kur laisvė ir įstatymas susiliejo į viena. Mūsų įstatymus mes parengėme patys, jie yra reikalo, kuriam mes tarnaujame, įstatymai. Mokymo ir mokymosi, visų gyvenimo vertybių plėtojimo akademinė laisvė yra visų kitų laisvių pavyzdys ir šaltinis. Ji toli ir nuo aklo paklusimo autoritetui, ir nuo nepagrįsto nuomonių ir poelgių reliatyvizmo. Universitetas turi tvirtą pagrindą — tiesą, kuri ir yra jo galutinis tikslas; jis jungia teoriją ir praktiką, religinį ir pasaulietinį, visuotinį ir individualų žmogaus pradus.

Kaip rektoriui, Hėgeliui teko pasakyti kalbą lotyniškai ir 1830 metų birželio 25-ąją, Reformacijos kulminacinio

momento, kai liuteronai Augsburge įteikė imperatoriui naujojo tikėjimo principus, trijų šimtų metų sukakties dieną. Šį kartą Hėgelis kalbėjo apie religinę laisvę, kurią išsikovojo protestantizmas, įveikęs žmogaus ir dievo santykiuose prarają, išraustą katalikų bažnyčios. Stovėdamas prie šešiasdešimtmečio slenksčio, Hėgelis dar kartą išgarbino liuteronybę kaip aukščiausią religinės sąmonės raidos pakopą.

Jubiliejui Hėgelio mokiniai užsakė atminimo medalį. Vienoje pusėje buvo iškaltas filosofo profilis, kitoje — simbolinis atvaizdas: centre — genijus, dešinėje — moters figūra su kryžiumi, įkūnijanti tikėjimą, kairėje — prie knygos palinkęs mokslininkas, o virš jo pelėda — išminties simbolis. Tikėjimo ir išminties sąjunga — taip buvo aiškinama šio atvaizdo prasmė.

Jubiliato bičiuliams medalis patiko. Nepatenkintas buvo tik Gėtė; kodėl — nesunku įspėti. „Man baisiai nepatinka antroji Hėgelio medalio pusė,— rašė jis Celteriui,— visai nesuprantama, kas tuo norėta pasakyti. Savo stansais aš įrodžiau, kad kaip poetas ir kaip žmogus aš moku gerbti ir puošti kryžių, tačiau man nepatinka, kad filosofas aplinkiniais keliais per pirminius pradus ir būties bei nebūties nepagrįstumą atveda mokinius prie šio kartuvių atvaizdo". Mėginimai sujungti filosofinę mintį su teologija visada kėlė poeto pasipiktinimą. Jis nepritarė Hėgelio kursui apie dievo buvimo įrodymus ir apskritai manė, kad filosofija ir religija nesuderinamos.

1831 metų sausio mėnesį Hėgelis gavo vyriausybinį apdovanojimą — trečiojo laipsnio Raudonojo erelio ordiną. Tuo metu jis jau buvo perdavęs rektoriaus pareigas, tačiau apdovanojimas tarsi įvertino jo pasiekimus ir šioje srityje. Filosofo nuopelnu buvo laikoma tai, kad jam būnant rektoriumi Berlyno universitete nebuvo imtasi jokių antivyriausybinių veiksmų — nepaisant to, kad Prancūzijoje plėtojosi revoliuciniai įvykiai. Tik vienas studentas buvo policijos sulaikytas dėl to, kad nešiojo prancūzišką kokardą, tačiau tai, kaip paaiškėjo, buvo nesusipratimas: nusikaltėlis nuoširdžiai manė, kad tai patriotinis vokiečių ženklelis. Kiti disciplinos pažeidimai,

į kuriuos įsikišo policija, nekėlė rimtų nuogąstavimų: dvylika žmonių rūkė draudžiamose vietose, trys kovėsi dvikovose, penkiolika rengėsi kautis, trisdešimt pažeidė tvarką, bet anaiptol ne politiniais sumetimais. Niekas nebuvo pašalintas iš universiteto, tik keturiolika studentų pasodinta į karcerį. Hėgelis pateisino jam parodytą pasitikėjimą.

1830 metų liepos pabaigoje Paryžiuje buvo paskelbti karaliaus įsakymai, panaikinę tas ribotas demokratines laisves, kurios dar šalyje egzistavo. Literatūrinėje aplinkoje kilo bruzdėjimas, kuris paskui persimetė į gatves. Prieš liaudį mesti armijos būriai perėjo į jos pusę. Hėgelis labai domėjosi įvykiais. Hansas, kuris tuo metu buvo Paryžiuje, pranešė jam apie padėtį Prancūzijos sostinėje rugpjūčio 5-ą dieną: „1. Tvarka Paryžiuje atkurta. 2. Sukurta nacionalinė gvardija, kuriai vadovauja La Fajetas. 3. Karaliaus gvardijai pasiūlyta pareikšti savo požiūrį į įsakymus. Jeigu ji už įsakymus, tai turi palikti Paryžių. Ji taip ir padarė. 4. Kur yra karalius ir Polinjakas, nežinia. 5. Perų ir deputatų palatos posėdžiauja. 6. Sudaryta laikinoji vyriausybė“.

Revoliucija nebuvo įvykdyta iki galo. Prancūzija liko monarchija, karūną gavo Luji Pilypas. Prasidėjo bankininkų ir pramonininkų viešpatavimas. Viktoras Kuzenas užėmė svarbų postą švietimo ministerijoje. 1831 metų gegužės mėnesį jis atvyko į Berlyną susipažinti su liaudies švietimu ir vėl aplankė Hėgelį. Tai buvo paskutinis jų susitikimas.

Hėgelio dėmesį vėl prikaustė aktualios politinės to meto problemos. Politika absorbuoja visus interesus, prisipažįsta jis viename iš paskutiniųjų laiškų. Paskutinis reikšmingas jo kūrinys, išėjęs prieš pat mirtį,—„Anglijos bilis dėl reformos“. Kritikuodamas Viurtembergo luomų atstovus, Hėgelis puolė tuos, kurie gynė atgyvenusias teises ir privilegijas, o čia jis palaiko rinkimų reformos priešininkus. Hėgelis tiesiai pareiškia nuogąstaująs, jog reforma suaktyvintų politinę kovą, kuri pavojinga Anglijai, nes monarchinė jos valdžia per silpna, kad galėtų vaidinti tarpinės jėgos tarp kovojančių partijų vaidmenį.

„Kita jėga gali būti liaudis; ir opozicija, kuri remiasi principais, iki šiol svetimais parlamentui, pamačiusi, kad jėgos, palyginti su priešinga parlamentine partija, yra nelygios, gali pasiduoti pagundai ieškoti liaudies paramos, ir tada vietoj reformos įvyks revoliucija".

Taip baigėsi šis savotiškas Hėgelio politinis testamentas. Praėjo beveik keturiasdešimt metų nuo to laiko, kai jaunas Tiūbingeno studentas kūrė utopinius grįžimo prie antikinės laisvės planus. Per tuos metus filosofo pažiūros iš esmės pasikeitė. Susižavėjimą revoliucija pakeitė nusivylimas prievartiniu socialinių pagrindų laužymu. Emocinis meninis santykis su tikrove užleido vietą kultui loginio mąstymo, kuris atsivėrė filosofui su visu sudėtingumu ir pilnatve. Visa, kas asmeniška ir jaudina tik individą, pasitraukė į antrą vietą, į pirmąją atsistojo valstybės kaip socialinės visumos interesai. Hėgelio įsitikinimuose įvyko daug permainų, tačiau mąstytojas niekada nesiliovė tikėjęs žmogaus protu, teisėtvarka ir teisingumu.

1831 metų vasarą Berlyne kilo choleros epidemija. Hėgelio šeima išsikraustė iš miesto į Kreicbergą. Į Berlyną buvo stengiamasi nevažinėti, ir net savo šešiasdešimt vienerių metų sukaktį filosofas atšventė už miesto, „Tivolio" restorane. Susirinko tik keletas žmonių (daugelis mąstytojo bičiulių ir gerbėjų, išsigandę choleros, pabėgo kuo toliau nuo sostinės). Vos spėjo išgerti šampaną ir buvo paduota kava, staiga kilo smarki audra, kuri išvaikė svečius. Tai buvo palaikyta blogu ženklu.

Vasarą ir rudenį Hėgelis rengė antrą „Logikos mokslo" leidimą. Daug kas buvo patikslinta ir papildyta, tačiau iš esmės veikalas nebuvo perdirbtas. Užbaigdamas naują pratarmę, filosofas prisiminė, kad Platonas septynis kartus perdirbinėjo savo knygas apie valstybę. Šiuolaikiniam autoriui, kuriam kyla sudėtingesnės problemos ir kuris disponuoja platesne medžiaga, reikėtų perdirbinėti tai, kas parašyta, septyniasdešimt septynis kartus. Bet, deja, tai neįmanoma, be to, į filosofo sielą skverbiasi abejonė, ar apskritai kasdienė šiuolaikinio pasaulio sumaištis palieka pakankamai erdvės mąstymui. Todėl jis išleidžia

savo knygą, pasitenkindamas tuo, kuo jo darbas galėjo tapti tokiomis sąlygomis. Po pratarme — 1831 metų lapkričio 7 dienos data.

Tuo metu Hėgelis vėl Berlyne. Cholera ėmė slūgti, ir universitete prasidėjo paskaitos. Žiemos semestrui Hėgelis paskelbė du kursus: teisės filosofiją ir filosofijos istoriją. Atėjęs į fakultetą, Hėgelis rado profesoriaus Hanso skelbimą, kad jis skaitys bendrosios teisės istoriją; skelbime Hansas patarė studentams lankyti Hėgelio paskaitas. Mat Hėgelis jau keletą metų neskaitė teisės filosofijos, visą šį kursą buvo perdavęs Hansui. Bet aukštesnėse sferose kilo nepasitenkinimas: „Hansas daro studentus respublikonais“. Tada ministerija pasiūlė Hėgeliui vėl imtis skaityti šį atsakingą kursą. 1830 metais Hėgelis paskelbė jį lygiagrečiai su Hanso paskaitomis. Tačiau pas jį užsirašė tik dvidešimt penki žmonės. Ir Hėgelis „dėl prastos sveikatos“ kurso atsisakė (vietoj jo skaitė Micheletas). 1831 metų žiemos semestrui Hėgelis vėl paskelbė teisės filosofiją. Baimindamasis, kad nepasikartotų pernykštė istorija, Hansas kreipėsi į savo studentus, rekomenduodamas lankyti savo mokytojo paskaitas. Hėgelis įsižeidė ir pasiuntė Hansui tokio turinio laiškelį, susidėjusį iš vienos frazės: „Atsakydamas į ekscentrišką, kaip aš drįstu ją pavadinti, mintį, atėjusią Jums į galvą, brangus profesoriau, parašyti skelbimą, kuriame Jūs kalbate studentams apie mūsų svarstytą konkurenciją ir leidžiate sau rekomenduoti jiems lankyti mano paskaitas, aš galėjau laikyti savo pareiga nuo savęs taip pat parašyti viešą skelbimą, kad užkirsčiau kelią galimam mano draugų ir studentų spėjimui, parodančiam mane kvailoje šviesoje, esą aš sutinku su Jūsų skelbimu, esą tokio Jūsų skelbimo ir mano paskaitų rekomendavimo priežastis esu aš pats, kaip Jūs beveik duodate man suprasti savo pareiškime, nors ir nevartodamas mano žodžių; viltis, kad bent jau mane pažįstantys žmonės nepriskirs man tokio poelgio, ir baimė suteikti Jums dingstį naujiems išsišokimams ir klaidoms verčia mane išdėstyti Jums savo požiūrį į Jūsų skelbimą šiomis eilutėmis, o ne skelbime“.

Laiškas pažymėtas: „Berlynas. 1831 m. lapkričio 12 d." Po dienos Hėgelio jau nebebuvo gyvo.

Sekmadienį, lapkričio 13-ąją, rytą filosofas pasijuto blogai: pilvo skausmai ir vėmimas. Svečiai, pakviesti pietų, buvo paprašyti grįžti namo. Buvo iškviestas gydytojas; liga jam neatrodė pavojinga — ligonį ir anksčiau ištikdavo panašūs priepuoliai. Naktį jis negalėjo užmigti. „Aš sėdėjau prie jo,— rašė žmona Hėgelio seseriai,— apklostydavau jį, jeigu jis atsisėsdavo arba nublokšdavo antklodę. Jis be paliovos prašė mane prigulti ir palikti jį ramybėje. Pilvo skausmas nebuvo aštrus, bet „kaip dantų skausmas, kuris neleidžia ramiai gulėti". Pirmadienį rytą jis ketino keltis. Mes pervedėme jį į svetainę, bet jis buvo toks silpnas, kad vos nepargriuvo, nepriėjęs sofos. Aš atnešiau pagalvių ir pūkinę antklodę. Jis skundėsi tik silpnumu. Pykinimas ir skausmas praėjo, ir jis pasakė: „Dieve, nors valandą ramybės šiąnakt". Jis pasakė, kad jam reikia ramybės, ir paprašė nepriiminėti svečių. Aš norėjau patikrinti jo pulsą, bet jis švelniai atstūmė mano ranką, tarsi sakydamas: nesirūpink. Gydytojas buvo nuo ankstaus ryto, liepė, kaip ir vakare, dėti garstyčias ant apatinės kūno dalies (vakare aš dėjau dėles). Šlapinantis kankino skausmai, ir jis pravirko. Tačiau apskritai elgėsi ramiai, gulėjo suprakaitavęs, turėdamas sąmonę, ir, kaip man atrodė, nesuvokė pavojaus. Atėjo kitas gydytojas, Hornas, liepė dėti garstyčias ant viso kūno ir užkloti ramunėlių nuoviru sumirkyta flanele. Jam tai netrukdė ir nekėlė nerimo. Trečią valandą prasidėjo traukuliai krūtinėje, paskui jis trumpam užsnūdo. Staiga kairioji veido pusė atšalo, rankos sustingo ir pamėlo. Mes klūpėjome prie jo patalo ir klausėmės jo kvėpavimo". Penkiolika po penkių Hėgelis mirė. Tą pačią dieną, lapkričio 14-ąją, prieš 115 metų mirė Leibnicas. Be šeimos narių, prie filosofo mirties patalo buvo Johanesas Šulcė.

Gydytojų išvada teigė: intensyviausia choleros forma. Šia diagnoze suabejojo jau velionio žmona. Šiuolaikiniai biografai su ja sutinka: veikiausiai mirties priežastis buvo skrandžio ligos, kuri pasireikšdavo ir anks-

čiau, paūmėjimas. Nebūtų buvę epidemijos, niekas iš gydytojų nė nebūtų prisiminęs choleros. Mirusiojo draugai irgi negalvojo apie ją: gavę žinią apie filosofo mirtį, jie nedelsdami atėjo į jo namus. O ir laidojamas Hėgelis buvo visai ne taip kaip epidemijos aukos, kurias tuoj pat užkasdavo specialiose kapinėse. (Tiesa, Berlyno policijos prezidentas, leidęs surengti oficialias laidotuves, vėliau turėjo dėl to nemalonumų.)

Iškilmingos laidotuvės įvyko lapkričio 16-ąją. Universiteto aktų salėje rektorius Marchainekė pasakė kalbą. Ilga studentų palyda lydėjo karstą į kapines, kur Marchainekė ir Fersteris vėl pasakė kalbas. Hėgelio kapas yra šiuolaikinio Berlyno centre, kapinėse, esančiose netoli Oranienburgo vartų. Greta ilsisi Fichtė. Ir Bertoldas Brechtas.

* *
*

Kitą dieną po Hėgelio mirties savo valia atsisveikino su gyvenimu jo sesuo Christiana. Ji buvo trejais metais jaunesnė už filosofą, sirgo psichikos sutrikimu, vienu metu gulėjo psichiatrinėje ligoninėje. Jai atrodė, kad gydytojai žudo jos sveikatą ypatingais magnetais, ir, kad apsisaugotų, ji apsivilkdavo daugybę egzotiškų drabužių. Po brolio mirties jos ir taip blanki egzistencija galutinai neteko prasmės.

Hėgelio žmona pergyveno vyrą dvidešimt ketveriais metais. Jaunesnysis sūnus Imanuelis tapo bažnyčios tarnautoju, paskutinis jo postas — Brandenburgo konsistorijos prezidentas. Vidurinysis sūnus Karlas, išgyvenęs iki mūsų amžiaus pradžios, savo metu buvo žinomas istorikas mediavistas.

Tragiškai susiklostė pirmagimio — Liūdvigo — gyvenimas. Jo likimas — tamsi dėmė didžio žmogaus biografijoje. Gimęs ne santuokoje, jis nuo ketverių metų buvo auklėjamas prekiautojo knygomis Fromano, kuris kartu su filosofo broliu Georgu (vėliau žuvusiu Rusijoje) buvo jo krikštatėvis, svainės Sofijos Braun pensione. Berniukas

buvo išauklėtas taip, kaip įprasta visuomenėje. Jėnoje jis buvo vadinamas „mažuoju Hėgeliu“, Gėtė paskyrė jam ketureilį:

Tu kūdikis buvai ir patiklus žengei
Sutikt lemties, nebūdams lygus jai.
Būk tvirtas, nors vargai ir skaudūs,
Sustiprink dvasią laiminimais draugo.

(*J. Balčiaus* vertimas)

Kai Liūdvigui suėjo dešimt metų, tėvas pasiėmė jį į Heidelbergą. Berlyne jis, kaip vėliau ir kiti Hėgelio sūnūs, lankė prancūzišką gimnaziją, mokėsi gerai, buvo gabus kalboms. Tėvas džiaugėsi jo pasiekimais ir stropumu. Tačiau paskui atsitiko kažkas nesuprantama. Penkiolikos metų jis buvo paimtas iš mokyklos ir atiduotas į Štutgartą mokytis pas prekybininką. Ten jautrus berniukas, ir šiaip kentęs vienatvę, pasijuto visiškai nelaimingas. Tolesnį tėvo ir sūnaus santykių blogėjimą, pasak vienos versijos, lėmė tai, kad pirklys pasigedo 8 skatikų, dėl to buvo apkaltintas Liūdvigas, ir tada Hėgelis pareiškė, kad sūnus nevertas turėti jo pavardę ir nuo šiol Liūdvigas turįs vadintis Fišeriu — savo velionės motinos mergautine pavarde. Kitą versiją dėsto Liūdvigas viename iš laiškų: „Kai aš iš Jėnos persikėliau į Heidelbergą, smarkiai apgaudinėjau save viltimi, kad būsiu mylimas. Tačiau atsidūriau paskutinėje vietoje kaip posūnis — taip su manimi elgėsi ir tėvas, kurio aš daugiau taip nepavadinsiu, ir pamotė, pati turėjusi dar du vaikus. Taigi aš visada gyvenau bijodamas tėvų, o ne mylėdamas juos, santykiai visada buvo įtempti, ir iš to negalėjo išeiti nieko gero. Berlyne tik tai, kad neturėjau pinigų, trukdė man pabėgti iš namų, aš būčiau įgyvendinęs šį planą, jeigu būčiau turėjęs bent draugą. Tais metais susiformavo mano charakteris, pasireiškė mano polinkiai kalboms, ir ištisą ketvirtį aš buvau pirmasis mokinys iš lotynų ir graikų kalbų. Kaip aš norėjau studijuoti mediciną! Tačiau man buvo pareikšta, kad aš apie tai nė negalvočiau, mane atidavė prekybininkui. Aš pasakiau, kad man ten bus

sunku, aš negimęs tam darbui, tada man atsakė, kad neteiks paramos.

Dabar šitai atsitiko. Aš jau seniai rengiausi palikti Štutgartą, ir kiekvieną kartą pakeisdavau sprendimą. Bet galų gale aš daugiau nebegalėjau pakęsti pardavėjų savivaliavimo, be to, ir šeimininkas — visais atžvilgiais ribotas žmogus; įvyko nemalonus pokalbis su juo, aš pasiprašiau atleidžiamas, ir kai pakartotinai šito pareikalavau, gavau sutikimą. Ponas Hėgelis atsisveikino su manim per mano šeimininką ir tiesiogiai man nieko neparašė. Iš Mainco aš pasiunčiau jam širdingą atsisveikinimo laišką, paskutinį, kurį jis iš manęs gavo, ir tuo mes nutraukėme santykius". Aštuoniolikmetis jaunuolis užsiverbavo į kareivius ir šešeriems metams buvo išsiųstas į Indoneziją. Hėgelis apie tai nieko nenorėjo žinoti. Van Gertas, jo mokinys ir stambus Nyderlandų valdininkas, 1828 metais jam rašė: „Jūs užmiršote perduoti man būtiniausias žinias apie savo sūnų, kuris tarnauja Olandijos armijoje Batavijoje. Man būtų malonu būti jam naudingam, ir aš turiu tam visas galimybes. Būkite toks geras, praneškite man, kokiame jis dalinyje ir ką reikia padaryti, aš padarysiu kur kas daugiau, negu Jūs manote". Hėgelis jam neatsakė. Kapralas Liūdvigas Fišeris atitarnavo Javoje šešerius metus, tačiau baigiantis terminui susirgo tropikų drugiu ir 1831 metais mirė, dviem su puse mėnesio aplenkęs tėvą.

Toks Hėgelio artimųjų likimas. Tačiau filosofas turėjo ir kitų palikuonių, susijusių su juo dvasinės giminystės ryšiais. Netrukus po mąstytojo mirties pradėjo eiti aštuoniolikos tomų jo raštų rinkinys, į kurį įėjo ir paskaitų tekstai. Marchainekė parengė išleisti religijos filosofijos paskaitas, Gotas — estetikos, Micheletas — filosofijos istorijos, Hansas — istorijos filosofijos paskaitas. Jeigu prie šių vardų pridursime Hešelį ir Hinrichsą, tai įsivaizduosime, kas įėjo į vadinamųjų „senųjų" hėgelininkų — paties Hėgelio išauklėtų mokinių ir artimų jo bičiulių — grupę. Du paskutinieji išsiskyrė savo konservatyviomis pažiūromis ir siekimu interpretuoti Hėgelio filosofiją protestantiškosios ortodoksijos dvasia. Tai buvo dešinysis mokyklos

sparnas. Čia religija buvo prilyginama filosofijai, absoliutinė idėja traktuojama kaip viešpats dievas, vietoj triados buvo samprotaujama apie šventąją trejybę.

Tačiau Hėgelio mokyklos, dominavusios Vokietijos dvasiniame gyvenime, gelmėse brendo naujos jėgos. Praėjus ketveriems metams po filosofo mirties, išėjo Davido Štrauso knyga „Jėzaus gyvenimas", padariusi amžininkams stiprų įspūdį ir susilaukusi keleto leidimų. Pasitelkęs istorinių šaltinių kritikos metodus, Štrausas priėjo išvadą apie evangelijos nepatikimumą. Visi evangelistų pasakojimai apie Jėzaus darbus neturi nieko bendro su tiesa, jokių jo padarytų stebuklų nebuvo ir negalėjo būti. Kartu evangelijos istorijos — ne sąmoningas prasimanymas, tai mitų kūrimas, o mitai — tai ne šiaip savavališki išsigalvojimai; mitai — tai liaudies arba stambios religinės bendruomenės kolektyvinės nesąmoningos kūrybos produktas. Štrauso darbo pagrindą sudarė Hėgelio liaudies dvasinės substancijos teorija.

„Jėzaus gyvenimas" sulaužė oficialiąją Hėgelio tradiciją. Ši knyga davė pradžią „kairiųjų" hėgelininkų, arba „jaunahėgelininkų"— atvirų ateistų ir respublikos šalininkų,— judėjimui. Ryškiausia figūra iš jų — Brunas Baueris, kuris, kritikuodamas krikščionybę, ėjo kur kas toliau už Štrausą. Pasak Bauerio, evangelijos sakmės — neabejotinos fikcijos, sąmoninga, tyčinė apgaulė. Štrauso klaida ta, kad jis suabsoliutina „substanciją", t. y. „savimonės" nepasiekusią dvasią. Pati liaudis, Bauerio nuomone, nieko negali sukurti betarpiškai iš savo substancialumo, tik pavienė sąmonė suteikia jam ir formą, ir turinio apibrėžtumą.

Buvo ginčijamasi dėl religinių problemų (tik šioje srityje tada buvo leidžiama keistis nuomonėmis), tačiau už teologijos slypėjo filosofija. Klausimas dėl to, kaip atsirado evangelijų pasakojimai apie stebuklus — ar tai buvo nesąmoningas mitų kūrimas, ar juos sugalvojo evangelistai — išaugo į klausimą, kas yra svarbiausioji veikiančioji visuotinės istorijos jėga: „substancija" ar „savimonė", nacionalinė kultūra ar kritiškai mąstanti asmenybė.

Baueris buvo ateistas, jis rašė sąmojingus antireliginius pamfletus, parodijuodamas bažnytininkų kovą prieš „antikristą“ Hėgelį, tačiau jo pagrindas visada buvo idealistinė filosofija. Hėgelio filosofija jo interpretacijoje buvo nuspalvinama Fichtės filosofijos spalvomis. Ginčas neperžengė idealizmo ribų.

Iš esmės vaizdas pasikeitė 1841 metais, kai pasirodė nauja knyga, kuri sugrąžino materializmui filosofijos teorijos teises. „Gamta egzistuoja nepriklausomai nuo bet kokios filosofijos; ji yra pagrindas, ant kurio mes, žmonės, patys būdami gamtos produktai, esame išaugę. Už gamtos ir žmonių ribų nieko neegzistuoja, o aukštesnės būtybės, kurias sukūrė mūsų religinė fantazija, tėra tik fantastinis mūsų pačių esmės atspindys. Užkeikimas buvo panaikintas; „sistema“ buvo susprogdinta ir nublokšta į šalį, prieštaravimas, paaiškėjus, kad jis tėra tik vaizduotėje, buvo pašalintas. Reikėjo pačiam pergyventi išvaduojamąjį tos knygos poveikį, kad galima būtų apie tai susidaryti tikrą vaizdą“ [1],— po daugelio metų rašė F. Engelsas. Knyga vadinosi „Krikščionybės esmė“, jos autorius buvo Liūdvigas Fojerbachas.

Praėjo dar treji metai, ir Paryžiuje rinkinyje „Vokiečių ir prancūzų metraščiai“ pasirodė Karlo Markso straipsnis „Dėl Hėgelio teisės filosofijos kritikos. Įvadas“. Vokietijoje, konstatavo autorius, religijos kritika iš esmės baigta. Artimiausias filosofijos uždavinys — dangaus kritiką paversti žemės kritika, religijos ir teologijos kritiką — teisės ir politikos kritika. Marksas ragino įvykdyti politinę revoliuciją ir nurodė materialią jėgą, kuri gali ją įgyvendinti,— proletarų klasę. Nuo šiol Hėgelio veikalų likimas buvo susijęs su dialektinio materializmo istorija.

* *
*

Mūsų pasakojimas apie didžiojo filosofo gyvenimą ir teoriją eina prie pabaigos. Galima padaryti išvadas.

---

[1] *Engelsas F.* Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga.— *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais, t. 2, p. 330—331.

Istoriškumo idėja — svarbiausias Hėgelio teorijos nuopelnas. Pasaulis — tai procesas, ir tiesa taip pat procesas. Dialektikai nėra ir negali būti jokių amžinų ir nekintamų formų — nei tikrovės, nei žinių apie ją.

Raidos šaltinis — prieštaravimas. Vienybė susidvejina, ir sudedamųjų jos dalių kova yra paskata struktūrai darytis sudėtingesnei. Vystymosi procese sena išnyksta ne visiškai, tai, kas teigiama, išlieka, praturtinama, pakyla į aukštesnę pakopą.

Visos ankstesnės būsenos ir pasiektas lygis glaudžiai susiję. Apskritai pasaulis ne mechaniškas agregatas, bet organiška visuma. Daiktai ir procesai, gamtos reiškiniai ir istorijos įvykiai yra vieningos pasaulio sąrangos momentai. Sistemiškumas — ypač svarbus Hėgelio filosofijos bruožas. Vienos ar kitos atskiros dialektikos idėjos buvo žinomos nuo neatmenamų laikų. Hėgelis ne tik pagilino jas ir suteikė joms visuotinę reikšmę, bet (ir tai svarbiausia) pamėgino sukurti vieningą dialektinių kategorijų, t. y. ypatingos rūšies lanksčių sąvokų, pereinančių į savo priešybę ir tuo perėjimu atkuriančių besivystančios tikrovės įvairovę, sistemą. Sistema griežtai subordinuota, jos kūrimo principas — minties perėjimas nuo abstraktybės prie konkretybės, nuo vienpusio, skurdaus turinio prie įvairiopų apibrėžčių vienovės.

Tačiau čia glūdi ir ribotumo šaltinis. Subordinuota sistema turi ribas, mėginimas išplėsti jas sąlygoja supaprastinimą. Sistema tampa schema. Hėgelio sistema aiškiai prieštarauja jo metodui. Tai lemia ir dvilypį jo teorijos pobūdį, ir vertinimų dvilypumą. A. Gercenas Hėgelio filosofiją vadino „revoliucijos algebra“, R. Heimas —„restauracijos filosofija“.

Hėgelis prieštaringas: pažangios, revoliucingos idėjos jo teorijoje keistai susipynė su konservatyviomis ir netgi reakcingomis. Gaivias Hėgelio dialektikos idėjas perėmė ir išplėtojo marksistinė filosofija, kritiškai transformavusi jas materialistiniu pagrindu. Tačiau į Hėgelį pretenduoja ir pačios karingiausios, reakcingiausios mūsų dienų teorijos.

„Didžiajame mūšyje prie Stalingrado susidūrė dvi Hėgelio mokyklos",— Didžiojo Tėvynės karo metais rašė vienas Vakarų publicistas. Ši frazė reikalinga rimtų pataisų. Nei marksizmo, nei Tarybinės Armijos negalima pavadinti „Hėgelio mokykla". Šis pavadinimas jokiu būdu netinka hitleriniams barbarams, sutrypusiems savo šalies kultūrines tradicijas. Tačiau teisinga tai, kad mūsų karinė pergalė buvo pergalė mokslinės pasaulėžiūros, perėmusios visa, kas vertingiausia žmonijos sukauptame idėjiniame lobyne, taip pat ir Hėgelio filosofijoje.

Idėjų kova seniai peržengė mokslininkų kabinetų, profesionaliosios filosofijos ribas. Ir nors tai — ne armijų susidūrimas, joje aktyviai dalyvauja milijonai žmonių. Vyksta kova ir dėl Hėgelio palikimo.

1970 metų rugpjūčio mėnesį suėjo du šimtai metų nuo filosofo gimimo. Laikas — pats griežčiausias teisėjas, jo nuosprendis galutinis. Laikas patvirtino — jubiliejaus dienomis tai dar kartą paaiškėjo — marksizmo-leninizmo klasikų pateiktų Hėgelio įvertinimų teisingumą. Štai dar vienas, reziumuojantis. „Bet visa tai,— rašė F. Engelsas,— nesukliudė Hėgelio sistemai apimti nepalyginamai platesnę sritį, negu bet kuriai kitai ankstyvesnei sistemai, ir toje srityje išvystyti tokį minčių lobyną, kuris mus tebestebina dar ir šiandien. Dvasios fenomenologija (kurią būtų galima pavadinti dvasios embriologijos ir paleontologijos paralele, individualiosios sąmonės atvaizdavimu įvairiose jos vystymosi pakopose, kurios nagrinėjamos kaip sutrumpintas žmogaus sąmonės istoriškai praeitų pakopų atgaminimas), logika, gamtos filosofija, dvasios filosofija, išnagrinėta pagal jos atskirus istorinius poskyrius: istorijos, teisės, religijos filosofija, filosofijos istorija, estetika ir t. t.,— kiekvienoje iš šių įvairių istorijos sričių Hėgelis stengiasi surasti ir parodyti per ją einančią vystymosi giją. O kadangi jis buvo ne tik kūrybingas genijus, bet ir enciklopedinio mokytumo žmogus, tai jo pasirodymas visur turėjo epochinę reikšmę. Savaime suprantama, kad „sistemos" poreikiai gana dažnai jį vertė stvertis tų priverstinių konstrukcijų, dėl kurių jo menkučiai priešininkai ligi šiol dar tebekelia baisų triukšmą.

Bet šitos konstrukcijos tėra tik jo statomo rūmo rėmai ir pastoliai. Kas be reikalo ties jais nesustoja, o įsiskverbia gilyn į grandiozinį pastatą, tas randa ten nesuskaitomus lobius, kurie dar ir šiandien tebeturi visą savo vertę. Visiems filosofams kaip tik „sistema" pasirodo esanti praeinamas dalykas, ir būtent dėl to, kad sistemos kyla iš žmogaus dvasios nepraeinamos reikmės: iš reikmės nugalėti visus prieštaravimus. Bet jei visi prieštaravimai kartą visiems laikams būtų pašalinti, tai mes pasiektume vadinamąją absoliutinę tiesą,— pasaulio istorija būtų baigta ir kartu turėtų vykti toliau, nors jai ir nebebūtų kas veikti: naujas, neišsprendžiamas prieštaravimas. Reikalavimas, kad filosofija išspręstų visus prieštaravimus, yra tolygus reikalavimui, kad vienas filosofas atliktų tokį darbą, kuris įmanomas atlikti tik visai žmonijai jos kylančiame vystymesi"[2].

Prie šito jau nebėra ko pridurti. Mums lieka tik padėkoti skaitytojui už dėmesį ir atsisveikinti su juo.

---

[2] Ten pat, p. 328.

SVARBIAUSIOS GYVENIMO IR VEIKLOS DATOS

1770 m. rugpjūčio 27 d.— Štutgarte (Eberhartštrasė, 53) gimė Georgas Vilhelmas Frydrichas Hėgelis.
1788 m. spalio 27 d.— Hėgelis priimtas į Tiūbingeno universiteto teologijos fakultetą.
1790 m. rugsėjo 27 d.— Hėgelis apgina magistro disertaciją iš filosofijos.
1792 m. — pradeda dirbti prie rankraščio „Liaudies religija ir krikščionybė".
1793 m. liepa — apgina teologijos disertaciją.
Rugsėjo 20 d.— Hėgelis baigia universitetą.
Spalis — Hėgelis — Šteigerio namų mokytojas (Bernas).
1794 m.— Hėgelis nutraukia darbą prie rankraščio „Liaudies religija ir krikščionybė".
1795 m. gegužė—birželis — dirba prie rankraščio „Jėzaus gyvenimas".
Lapkričio 2 d.— pradeda dirbti prie rankraščio „Krikščionių religijos pozityvumas" (baigtas 1796 m. balandžio 29 d.)
1796 m. liepos 25 d.—rugpjūčio pradžia — Hėgelis keliauja po Alpes, rašo kelionių dienoraštį.
1797 m. sausis — Hėgelis — Hogelio namų mokytojas (Frankfurtas).
1798 m. pavasaris — išeina pirmasis spausdintas darbas (anoniminis): „Konfidencialūs laiškai apie ankstesnius valstybinius-teisinius Vatlando santykius su Berno miestu".
Vasara—ruduo—žiema — darbas prie rankraščio „Krikščionybės dvasia ir jos likimas".
1799 m. kovas — Hėgelis Štutgarte.
Pavasaris—vasara — darbas prie rankraščio „Krikščionybės dvasia ir jos likimas".
1800 m. rugsėjo 14 d.— parašytas „Sistemos fragmentas".
Rugsėjo 29 d.— parašytas naujas darbo „Krikščionių religijos pozityvumas" įvadas.
1801 m. sausis — Hėgelis Jėnoje.
Liepa — išėjo darbas „Fichtės ir Šelingo filosofijos sistemų skirtingumas".
Rugpjūčio 27 d.— habilitacinis disputas.
Spalio 18 d.— disertacija pateikta fakultetui.
Spalio 21 d.— pirmasis Hėgelio susitikimas su Gėte.
Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika" ir „Tikrosios filosofijos idėjos įvadas".

1802 m. sausis — pradėjo eiti „Kritinis filosofijos žurnalas“. Pirmajame numeryje paskelbti du Hėgelio darbai: „Apie filosofinės kritikos esmę“ ir „Kaip sveikas žmogaus protas žiūri į filosofiją“.

Kovas — išėjo „Kritinis filosofijos žurnalas“ (t. 1, Nr. 2), kuriame išspausdintas Hėgelio straipsnis „Skepticizmo požiūris į filosofiją“.

Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika“, „Prigimtinė ir tarptautinė teisė“.

Liepa — išėjo „Kritinis filosofijos žurnalas“ (t. 2, Nr. 1), kuriame išspausdintas Hėgelio straipsnis „Tikėjimas ir žinojimas“.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika“, „Prigimtinė teisė“.

Gruodis — išėjo „Kritinis filosofijos žurnalas“ (t. 2, Nr. 2), kuriame pradėtas spausdinti Hėgelio straipsnis „Apie mokslinius prigimtinės teisės tyrimo būdus“.

1803 m. vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Filosofijos enciklopedija“ ir „Prigimtinė teisė“.

Gegužė — išėjo „Kritinis filosofijos žurnalas“ (t. 2, Nr. 3), kuriame išspausdinta straipsnio apie prigimtinę teisę pabaiga.

Vasara—ruduo — Hėgelis dirba prie rankraščio iš gamtos filosofijos.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Spekuliatyviosios filosofijos sistema“ ir „Prigimtinė teisė“.

Žiema — Hėgelis dirba prie rankraščio iš dvasios fenomenologijos.

Lapkritis—gruodis — Hėgelio susitikimai su Gėte.

1804 m. sausio 30 d. — Jėnos minerologų draugija išrenka Hėgelį asesoriumi.

Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursą „Visuotinė filosofijos sistema“.

Rugpjūčio 1 d. — Hėgelis išrinktas Vestfalijos gamtininkų draugijos tikruoju nariu.

Vasara—ruduo — Hėgelis dirba prie rankraščio „Logika. Metafizika. Natūrfilosofija“.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika“, „Filosofijos mokslas kaip visuma“.

1805 m. kovas — Hėgelis — ekstraordinarinis profesorius.

Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Filosofijos mokslas kaip visuma“, „Prigimtinė teisė“.

Ruduo — dirbama prie rankraščio „Realioji filosofija“.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Filosofijos istorija“, „Realioji filosofija“, „Grynoji matematika, aritmetika ir geometrija“.

1806 m. vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Gamtos ir žmogaus intelekto filosofija“, „Spekuliatyvioji filosofija, arba logika“, „Grynoji matematika, aritmetika ir geometrija“.

Birželis — Hėgeliui paskirta pirmoji akademinė alga — 100 talerių per metus.

Spalio 13 d. naktis — užbaigta „Dvasios fenomenologija“.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Gamtos ir dvasios filosofija“, „Spekuliatyvioji filosofija, arba logika ir metafizika, pirm kurių išdėstyta dvasios fenomenologija“, „Grynoji matematika, aritmetika ir geometrija“.

1807 m. sausio 1 d. — Hėgelis išrinktas Heidelbergo fizikų draugijos garbės nariu.

Vasario 5 d. — gimė nesantuokinis sūnus Liūdvigas.

Kovas — persikėlimas į Bambergą. Hėgelis — dienraščio redaktorius. Išėjo „Dvasios fenomenologija".

1808 m. gruodžio pradžia — Hėgelis persikelia į Niurnbergą.

1809 m. rugsėjo 29 d. — kalba mokslo metų užbaigimo proga.

1810 m. rugsėjo 14 d. — kalba mokslo metų užbaigimo proga.

1811 m. balandis — Marija Tucher sutinka tapti Hėgelio žmona.

Rugsėjo 2 d. — kalba mokslo metų užbaigimo proga.

Rugsėjo 16 d. — jungtuvės.

1812 m. pavasaris — išėjo pirmoji „Logikos mokslo" dalis.

Rugpjūtis — gimė ir mirė duktė.

Gruodis — išėjo antroji „Logikos mokslo" pirmojo tomo dalis.

1813 m. birželio 9 d. — gimė sūnus Karlas.

Rugsėjo 2 d. — kalba mokslo metų užbaigimo proga.

Gruodžio 15 d. — Hėgelis paskirtas į antraeiles pareigas Niurnbergo miesto komisariato mokyklų reikalų referentu.

1814 m. rugsėjo 25 d. — gimė sūnus Imanuelis.

1815 m. rugpjūčio 30 d. — kalba mokslo metų užbaigimo proga.

1816 m. rudens pradžia — išeina „Logikos mokslo" antrasis tomas.

Spalis — Hėgelis persikelia į Heidelbergą.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Filosofijos mokslų enciklopedija" ir „Filosofijos istorija".

1817 m. sausis — paskelbtas Hėgelio straipsnis apie F. Jakobio raštų trečiąjį tomą („Heidelbergo literatūros metraščiai", Nr. 1—2).

Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika", „Estetika", „Antropologija ir psichologija".

Birželis — išėjo „Filosofijos mokslų enciklopedija".

Liepos 18 d. — Hėgelis ir Kreiceris įteikia daktaro diplomą Žanui Poliui Richteriui.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Prigimtinė teisė", „Filosofijos istorija", „Antropologija ir psichologija".

Lapkritis—gruodis — išeina Hėgelio darbas „Spaudoje pasirodžiusių Viurtembergo karalystės luomų susirinkimo debatų įvertinimas" („Heidelbergo literatūros metraščiai", Nr. 67—68, 73—77).

1818 m. sausio 24 d. — Hėgelis priėmė pakvietimą į Berlyną.

Vasaros semestras — Hėgelis Heidelberge skaito kursus: „Filosofijos mokslų enciklopedija", „Estetika".

Rugsėjo 18 d. — Hėgelis išvyko iš Heidelbergo.

Rugsėjo 23 d. — Hėgelis vieši pas Gėtę Veimare.

Spalio 22 d. — įžanginė paskaita Berlyno universitete.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Prigimtinė teisė ir mokslas apie valstybę", „Filosofijos mokslų enciklopedija".

1819 m. kovas — dirba prie knygos iš teisės filosofijos.

Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika", „Filosofijos istorija".

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Natūrfilosofija", „Prigimtinė teisė ir mokslas apie valstybę, arba teisės filosofija".

1820 m. vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika", „Antropologija ir psichologija".

Liepos 14 d. — Hėgelis paskirtas į antraeiles pareigas Brandenburgo provincijos mokslinės egzaminų komisijos nariu (buvo šiame poste iki 1822 m. gruodžio mėnesio).

Spalis — išėjo knyga „Teisės filosofijos pagrindai".

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Filosofijos istorija", „Estetika, arba meno filosofija".
1821 m. vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Religijos filosofija", „Logika ir metafizika".
Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Racionalioji fizika, arba gamtos filosofija", „Prigimtinė teisė ir mokslas apie valstybę, arba teisės filosofija".
1822 m. vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Antropologija ir psichologija", „Logika ir metafizika".
Rugsėjis—spalis — kelionė į Briuselį.
Žiemos semestras — Hėgelis — universiteto senato narys. Skaito kursus: „Visuotinės istorijos filosofija", „Prigimtinė ir valstybinė teisė, arba teisės filosofija".
1823 m. balandis — kelionė į Leipcigą.
Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Estetika, arba meno filosofija", „Logika ir metafizika".
Rugsėjis — Hėgelis gavo Olandijos mokslinės draugijos „Konkordija" diplomą.
Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursą „Gamtos filosofija".
1824 m. vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Religijos filosofija", „Logika ir metafizika".
Rugsėjis—spalis — kelionė į Vieną.
Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Prigimtinė ir valstybinė teisė", „Visuotinės istorijos filosofija".
1825 m. vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika", „Antropologija ir psichologija, arba dvasios filosofija".
Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Filosofijos istorija", „Gamtos filosofija, arba racionalioji fizika".
1826 m. sausis — „Berlyno skubiame pašte" (Nr. 8—9) išspausdinta Hėgelio recenzija apie Raupacho pjesę „Atverstieji".
Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika", „Estetika, arba meno filosofija".
Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Filosofijos mokslų enciklopedija", „Visuotinės istorijos filosofija".
1827 m. sausis — pradėjo eiti Hėgelio vadovaujamas žurnalas „Mokslinės kritikos metraščiai". Sausio mėnesio (Nr. 7—8) ir spalio mėnesio (Nr. 181—188) sąsiuviniuose paskelbta Hėgelio recenzija apie V. Humbolto knygą „Apie „Mahabharatos" epizodą, vadinamą „Bagavadgita" ".
Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika", „Religijos filosofija".
Liepa — išėjo antrasis „Filosofijos mokslų enciklopedijos" leidimas.
Rugpjūtis—spalis — kelionė į Paryžių.
Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Filosofijos istorija", „Psichologija ir antropologija".
1828 m. kovas ir birželis — „Metraščiuose" (Nr. 51—54, 105—110) paskelbtas Hėgelio straipsnis apie Zolgerio darbus.
Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika", „Gamtos filosofija".
Balandis ir birželis — „Metraščiuose" (Nr. 77—80, 105—110) paskelbtas Hėgelio straipsnis „Apie Hamano veikalus".
Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Estetika, arba meno filosofija", „Visuotinės istorijos filosofija".

Lapkritis — L. Fojerbachas siunčia Hėgeliui savo disertaciją.

1829 m. sausis, vasaris, birželis — „Metraščiuose" (Nr. 10—11, 13—14, 37—40, 117—120) paskelbta Hėgelio recenzija apie knygas „Apie Hėgelio teoriją, arba apie absoliutų žinojimą", „Apie filosofiją apskritai ir apie Hėgelio „Filosofijos mokslų enciklopediją". Dėl pastarosios vertinimo".

Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Apie dievo buvimo įrodymus", „Logika ir metafizika".

Gegužė ir birželis — „Metraščiuose" (Nr. 99—102, 105—106) išspausdinta Hėgelio recenzija apie knygą „Aforizmai apie nežinojimą ir absoliutų žinojimą".

Rugpjūčio pabaiga, rugsėjis — kelionė į Prahą ir Karlsbadą.

Rugsėjo 11 d. — Hėgelis Veimare. Paskutinis susitikimas su Gėte.

Spalis — Hėgelis išrinktas Berlyno universiteto rektoriumi.

Spalio 18 d. — kalba lotyniškai pradedant eiti pareigas.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursus: „Filosofijos istorija", „Psichologija ir antropologija".

1830 m. vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika ir metafizika", „Gamtos filosofija".

Birželio 25 d. — kalba „Augsburgo išpažinimo" 300 metų sukakties proga.

Spalis — išėjo trečias „Filosofijos mokslų enciklopedijos" leidimas. Kalba paliekant rektoriaus postą.

Žiemos semestras — Hėgelis skaito kursą „Visuotinės istorijos filosofija".

1831 m. sausis — Hėgelis apdovanotas Raudonojo erelio ordinu.

Balandis — „Prūsijos valstybiniame laikraštyje" (Nr. 115, 116, 118) paskelbtas ne visas Hėgelio straipsnis „Anglijos bilis dėl reformos".

Vasaros semestras — Hėgelis skaito kursus: „Logika", „Religijos filosofija".

Birželis — „Metraščiuose" (Nr. 106—108) paskelbta Hėgelio recenzija apie A. Olerto knygą „Idealrealizmas".

Rugsėjis — „Metraščiuose" (II Nr. 55—58) išspausdinta Hėgelio recenzija apie I. Gereso knygą „Apie visuotinės istorijos periodizacijos ir nuoseklumo pagrindus".

Lapkričio 14 d. — Hėgelis staiga mirė.

TURINYS

Арсений Владимирович Гулыга
ГЕГЕЛЬ

На литовском языке

Перевод с русского издания 1970 г.
Перевод *Рамуте Рибялене*

Издательство «Минтис» ЛитССР, Вильнюс, 1984

ИБ № 2884

Arsenijus Gulyga
HEGELIS

Redaktorius *J. Balčius*
Dailininkas *A. Kneita*
Meninis redaktorius *A. Broga*
Techniniai redaktoriai: *D. Dumbliauskaitė, S. Bagvilas*
Korektorės: *V. Vitkauskienė, B. Anaitienė*

Duota rinkti 83.08.12. Pasirašyta spaudai 83.12.02.
Formatas 84×108$^{1}/_{32}$. Popierius spaudos Nr. 2. Garnitūra literatūrinė 10 punktų. Iškilioji spauda. 14.7 sąl. sp. l., + 0,84 sąl. sp. l. įkl., 15,89 apsk. leid. l. + 0,68 apsk. leid. l. įkl. Tiražas 30 000 egz. Užsakymas 2807. Kaina 1 rb 20 kp.

Leidykla „Mintis", 232600 Vilnius, Z. Sierakausko 15.

Spaudė Motiejaus Šumausko spaustuvė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.

Gulyga A. V.

Gu-149 Hėgelis / Iš rusų k. vertė R. Rybelienė.— V.: Mintis, 1984. — 278 p., 8 iliustr. lap.— (Siluetai).

Knyga apie G. Hėgelį (1770—1831) — tai vaizdingas ir kartu dokumentuotas pasakojimas apie vieno iš žymiausių dialektinio metodo kūrėjų gyvenimo ir kūrybos kelią, jo didingą filosofinę sistemą. Knygoje nemaža įdomių epizodų iš G. Hėgelio asmeninio gyvenimo ir jo sutiktų to meto mokslo žmonių, su kuriais jam teko kartu dirbti, ginčytis ir kovoti. Skaitytojas su įdomumu perskaitys puslapius, skirtus G. Hėgelio polemikai su įvairiais jo oponentais, praeities filosofais bei amžininkais.

G $\frac{4702010200—400}{M851(08)—84}$ p — 83

BB 87.3
1F